

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

XXVII. KÖTET

3-4. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1971

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
LAKÓ GYÖRGY, SÓTÉR ISTVÁN, SZABOLCSI BENCE,
TAMÁS LAJOS

A SZERKESZTÉSÉRT FELEL:
ORTUTAY GYULA
OSZTÁLYELNÖK

SZERKESZTŐ:
GARAMVÖLGYI JÓZSEF

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich Ferenc u. 7., I. 113.

Kiadóhivatal: Budapest V., Alkotmány u. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica
Acta Litteraria
Acta Orientalia

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közös folyóirata:

Acta Antiqua

Az Actákban orosz, német, angol, francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségéhez küldendők be. Az Acta Linguistica szerkesztősége: Budapest V., Szalay u. 10., az Acta Litteraria szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége: Budapest V., Alkotmány u. 21.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként 60 Ft (egy kötet négy füzetből áll). Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadónál (Budapest V., Alkotmány u. 21. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488), külföldi megrendelések a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat útján (Budapest I., Fő utca 32. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 218-10990) eszközölhetők.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÓ ÜLÉSEI

HARMATTA JÁNOS

AZ INDOEURÓPAI NÉPEK RÉGI TELEPÜLÉSTERÜLETEI ÉS VÁNDORLÁSAI*

I

A Föld lakosságának több mint a fele indoeurópai nyelveken beszél. E sokatmondó tény világosan mutatja e nyelveknek mint az emberiség legelterjedtebb kommunikációs eszközének történeti jelentőségét. Éppen ezért nem meglepő, hogy e nyelvek rokonságának felismerése után hamarosan a nyelvstudomány figyelmének középpontjába került e nyelvcsoport kialakulásának, történeti fejlődésének és keletkezési helyének kérdése. Az összehasonlító nyelvészet módszerének kidolgozását gyorsan követte a nyelvészeti paleontológia megjelenése, amely a természeti környezetre és az anyagi kultúrára vonatkozó ősi közös szókészlet rekonstrukciójával kísérte meg az indoeurópai nyelvcsoport kialakulásának helyét és idejét meghatározni.

Az összehasonlító nyelvészet módszerének elméleti alapja az a szükségszerű következtetés volt, hogy egymással érintkezésben nem álló nyelvekben kimutatható nyelvi egyezés-, ill. megfelelés-rendszer csak e nyelvek korábbi összefüggő fejlődésével, ill. mint kommunikációs rendszereknek egykori egységével magyarázható meg. E logikus postulumból kiindulva kísérte meg a nyelvstudomány az indoeurópai nyelvek közös őst, azaz azt a nyelvi rendszert rekonstruálni, amelyből az egyes indoeurópai nyelvek történeti fejlődésük során kialakultak. Az eredeti egység gondolatának a differenciálótörténeti fejlődéssel való összekapcsolásából született meg a nyelvfejlődésnek az a modellje, amely „nyelvsaládfa-elmélet” néven vonult be a tudomány történetébe. Az összehasonlító módszer legfinomabb kidolgozását, klasszikus megfogalmazását az újgrammatikusoknál nyerte el a múlt század végén, s ekkor alakult ki az az elmélet az indoeurópai nyelvek kialakulásáról és keletkezési helyéről, amely több változatban mindmáig a tudományos viták középpontjában áll.

Ez az elmélet röviden összefoglalva a következő képet nyújtja. Az indoeurópai nyelvek összehasonlításából rekonstruálható közös ősök, amelynek szerkezete és szókészlete már magas fejlettségi fokot ért el, lényegében azt, amelyet legrégebb hagyományozású leszármazottainál, a görögnél és az óindnél megfigyelhetünk. Ennek a közös ősnak az elterjedési területe aránylag csekély volt, s innen a nyelvegység felbomlása után újszólván történeti időnk-

* Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1970. december 7-én tartott felolvasó ülésén.

ben, i. e. 2000 körül vándoroltak szét az egyes i. e. nyelvi ágak, mint az indoiráni, balti-szláv, italo-kelta stb., hogy később további elágazással a történetileg ismert i. e. nyelvekké fejlődjenek. Az őshaza földrajzi helyére vonatkozólag a különböző elméleteknek három főtípusát különböztethetjük meg: 1. az i. e. nyelvek őshazája Európában, Közép-Németországban volt, 2. az őshaza Európában, de Dél-Oroszországban kereshető, 3. Ázsiában, közelebről Közép-Ázsiában, a Hindukustól ÉNy-ra lehetett. Legelterjedtebbé a németországi őshaza-elmélet vált, amelynek nyelvészeti paleontológiai alátámasztásából a *bhāgo- 'bükffa' és a *lakso- 'lazac' szavak tanúbizonyosságát kell kiemelnünk.¹

Az összehasonlító-történeti módszer helyességével szemben azonban az élőnyelvi, s főleg a nyelvjárási kutatások megfigyelései alapján hamarosan kételyek merültek fel, mégpedig már a múlt század második felében. Az élőnyelvek ugyanis sok tekintetben eltérő képet nyújtottak és több fontos pontban nem támasztották alá az összehasonlító-történeti módszer segítségével rekonstruált i. e. alapnyelvet. Kiderült elsősorban az, hogy a nyelvterületen a különböző nyelvi jelenségek elterjedése nem egyforma, s hogy olyan egységes nyelvek, mint az összehasonlító módszerrel rekonstruált i. e. alapnyelv, a valóságban nincsenek. Tovább bonyolította a helyzetet az a felismerés, hogy a hangtörvények kivétel nélkülsége, amely a nyelvcsaládfa-elméletben fontos szerepet játszott, az élőnyelvek alapján nem volt igazolható. Egészben véve a nyelvi valóság sokkal bonyolultabb, sokkal bizonytalanabb képet mutatott, mint az összehasonlító nyelvtudomány egyszerű, logikus rekonstrukciói.

Az összehasonlító módszer képviselői kétféle módon igyekeztek az élőnyelvi megfigyelések és az ezeken alapuló ellenvetések okozta nehézségeket megoldani. Egyrészt tovább finomították módszereiket: az összehasonlító

¹ Az i. e. nyelvek őshazájának elméletére vonatkozó régibb kutatásokat összefoglalták O. SCHRADER: Sprachvergleichung und Urgeschichte.³ Jena 1907. H. HIRT: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. I – II. Straßburg 1905 – 1907. A későbbi és az újabb irodalomra vonatkozólag vö. O. SCHRADER A. NEHRING: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Berlin – Leipzig. I. 1917 – 1923. II. 1929. Germanen und Indogermanen. Festschrift für H. Hirt. Hrsg. v. H. ARNTZ. I – II. Heidelberg 1936. Die Indogermanen- und Germanenfrage. Hrsg. v. W. KOPPERS. WBKL IV. Salzburg – Leipzig 1936. V. PISANI: Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft. Indogermanistik. Bern 1953. P. THIEME: Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache. Wiesbaden 1954. H. HENCKEN: Indo-European Languages and Archeology. American Anthropologist 57 (1955) No. 6. Part 3. Memoir No. 84. V. GEORGIEV: Проблема возникновения индоевропейских языков VJ (1956) Nr. 1. 43 – 67. A. SCHERER: Hauptprobleme der idg. Altertumskunde (seit 1940). Kratylos 1 (1956) 3 – 21. R. A. CROSSLAND: Indo-European Origins: the Linguistic Evidence. Past and Present 12 (1957) 16 skk. A. SOMMERFELT: Some Remarks on the Problem of the Original Indo-European Habitat. NTS 18 (1958) 137 – 142. P. BOSCH-GIMPERA: Les Indo-Européens. Problèmes archéologiques. Paris 1961. G. DEVOTO: Origini indeuropee. Firenze 1962. M. GIMBUTAS: The Indo-Europeans: Archeological Problems. American Anthropologist 65 (1963) Nr. 4. 815 – 836. P. AALTO: The Original Home of the Indo-European Peoples. SbFAW 1963 (1965) 97 – 113. A. SCHERER: Indogermanische Altertumskunde (seit 1956). Kratylos 10 (1965) 1 – 24. W. DRESSLER: Methodische Vorfragen bei der Bestimmung der „Urheimat“. Die Sprache 11 (1965) 25 – 60. HARMATTA J.: Az indoeurópai őshaza problémája és az őskőkorkutatás. Ant. Tan. 13 (1966) 246 skk. A. SCHERER: Die Urheimat der Indogermanen. Darmstadt 1968.

rekonstrukciónál a kvantitatív egyezések helyett előtérbe kerültek a minőségi kritériumok, így pl. a peremterületek, peremnyelvek megőrizte archaikus vonások elve vagy a szóképzésből és a ragozási kategóriákból a szókészlet történeti rétegződésére vonatkozólag adódó tanúságok. Másrészt ugyanakkor korlátozni igyekeztek az összehasonlító módszerrel elért eredmények érvényességét. Így megfosztották a rekonstruált alapnyelvet valóság jellegétől, s úgy tekintették csak mint nyelvészeti absztrakciót, mint különböző hangtörténeti feltevések összefoglaló képletét. Akik nem mentek el idáig, azok az alapnyelv és az őshaza fogalmát korlátozták a közvetlenül az i.e. nyelvek szétválását megelőző állapotról. A másik, ezzel párhuzamos fejlődési irány az volt, hogy bizonyos mértékben átvették az élőnyelvi kutatás szemléletét. Az i.e. alapnyelvet most már nyelvjárásokra tagolódó nyelvnek tekintették, az i.e. alapnyelv helyett megjelent az i.e. köznyelv, az őshaza helyett az i.e. nyelvi közlekedési terület fogalma.²

E törekvéseknek a háttérben részben az az igyekezet rejlett, hogy az i.e. nyelvek kialakulásának, keletkezési helyének, fejlődésének a kérdését valószínűbb módon oldják meg. Csakhogy közben ellentmondásos helyzet alakult ki, amennyiben az élőnyelvi modell átvitele a rekonstruált alapnyelvre az összehasonlító-történeti módszer lényeges alapelveinek feladását jelentette. Az összehasonlító módszer alapelve ugyanis az volt — és sokan még ma is ezt vallják —, hogy ha egy nyelvi elemet, pl. szót ki tudok mutatni egy nyelvcsalád *A, B, C, D* nyelvében, akkor annak meg kellett lennie az *E, F* nyelvben is. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy az alapnyelv nyelvjárásokra oszlott, hogy az egyes nyelvi elemek és jelenségek elterjedése izoglosszákhöz kötött volt, s hozzátehetjük, hogy ez látszik valószínűnek, akkor az előbbi következtetés nem lehet érvényes. Ugyanígy korábban a palatális gutturálisok kétféle folytatását a *centum* és *satəm* nyelvekben az összehasonlító módszer alapelveinek megfelelően az alapnyelv kettéválásának a korszakába tették. Ha feltesszük, hogy e jelenség alapnyelvi nyelvjárásokat tükröz, akkor ellentétbe kerülünk

² Vö. az újabb irodalomból W. PORZIG: Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets. Heidelberg 1954. H. M. HOENIGSWALD: Language Change and Linguistic Reconstruction.² Chicago 1961. F. C. SOUTHWORTH: Family-Tree Diagrams. Language 40 (1964) 557–565. K. STRUNK: Probleme der indogermanischen Sprachwissenschaft nach Brugmann. Glotta 43 (1965) 199–217. Neue und alte Methoden in der historischen und vergleichenden Sprachwissenschaft. Kratylos 10 (1965) Heft 2, 11 (1966) Heft 1/2. F. R. ADRADOS: Historische und strukturelle Methode in der indogermanischen Sprachwissenschaft. Kratylos 10 (1965) 131 skk. H. BIRNBAUM – J. PUNVEL: Ancient Indo-European Dialects. Berkeley – Los Angeles 1966. P. MERIGGI: Die Junggrammatiker und die heutige Sprachwissenschaft. Die Sprache 12 (1966) 1–15. V. PISANI: Entstehung von Einzelsprachen aus Sprachbündeln. Kratylos 11 (1966) 125 skk. E. RISCH: Historisch-vergleichende Sprachbetrachtung und Dialektgeographie. Kratylos 11 (1966) 142 skk. I. M. TRONSKIY: Обще-индоевропейское языковое состояние. Ленинград 1967. O. SZEMERÉNYI: The New Look of Indo-European. Reconstruction and Typology. Phonetica 17 (1967) 66–99. F. R. ADRADOS: Die Rekonstruktion des Indogermanischen und die strukturalistische Sprachwissenschaft. IF 73 (1968) 1–47. I. DYEN: Reconstruction, the Comparative Method, and the Proto-Language Uniformity Assumption. Language 45 (1969) 499–518.

az összehasonlító módszer rekonstrukciós alapelvével, s voltaképpen feltevé-
sünket, amely egyébként a valóságnak megfelelhet, nyelvészeti eszközökkel
nem tudjuk alátámasztani.

II

Ez az ellentmondásos helyzet az összehasonlító-történeti módszer lehető-
ségei és célkitűzései, feladatai között a két világháború közötti időszakban
éleződött ki, s vezetett annak a felismeréséhez, hogy a nyelvtudomány lehető-
ségei nyelvtörténeti kérdések megoldásában korlátozottak, s hogy az össze-
hasonlító-történeti módszerrel az i.e. nyelvek kialakulásának, keletkezési helyé-
nek kérdését valószerűen megközelíteni nem lehetséges. Vegyünk egy példát.
Korábban abból a tényből, hogy az ósíráni *čy*- hangcsoport az ismert óíráni
nyelvekben, az óperzsában és az avesztáiban *šy*-vé fejlődött, s hogy ugyanezt
a hangváltozást egy alig ismert harmadik óíráni nyelvben, a kambojaiban is
megtaláljuk, arra következtettek, hogy e változás még az ósíráni alapnyelvben
ment végbe. Ki lehetett azonban mutatni, hogy az óíráni nyelveknek az a cso-
portja, amelyhez a proto-oszét tartozott, megőrizte a *čy*- hangcsoportot.³
Ebből a következő alternatív feltevések adódnak: 1. a *čy*- > *šy*- hangfejlődés
az ósíráni korban következett be, de nem terjedt ki az ósíráni nyelvterület
egészére, 2. e hangváltozás az óíráni nyelvekben egymástól függetlenül követ-
kezett be. Nyilvánvaló, hogy pusztán nyelvészeti eszközökkel a két alternatíva
között dönteni nem lehet, ehhez már történeti adatokra van szükség.

Valójában az összehasonlító módszerrel rekonstruált nyelvi állapotok
csak nyelvészeti absztrakciók, amelyeket nyelvészeti eszközökkel nem tudunk
történeti valósággá átalakítani. E felismerés következménye volt az, hogy a
30-as évek közepe táján az indoeurópai nyelvtudomány két nagy őstörténeti
szintézisében egyformán elhangzott az a megállapítás, amely szerint „az indo-
európai nyelvtudomány elveszítette önállóságát. Egymagában nem tudja azo-
kat a kérdéseket megválaszolni, amelyeket a tudásvágyó korszak állít eléje.”⁴
Tényleg e munkákban a nyelvtudomány mellett már megjelenik a történet-
tudomány, régészet, ethnológia, vallástörténet, anthropológia, archeobotanika,
archeozoológia is, hogy választ adjon az indoeurópai nyelvek őstörténetének
kérdéseire.

Korunkat tudománytörténeti szempontból bizonyos joggal a komplex
tudományos kutatások korszakának lehetne nevezni: egyre több és több olyan

³ Vö. J. HARMATTA: *Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia*.
Budapest 1952. 26–28. J. HARMATTA: *Studies in the History and Language of the*
Sarmatians. Szeged 1970. 75 skk, 105.

⁴ H. ARNTZ: *Hirt-Festschrift*. I. IX: „... hat die indogermanische Sprachwissen-
schaft . . . ihre Selbständigkeit verloren. Sie kann für sich allein die Fragen nicht beant-
worten, die die wißbegierige Zeit an sie stellt.” Vö. W. KOPPERS: *Indogermanen- und*
Germanenfrage. 5.

probléma merül fel, amelynek megoldása több tudomány szak összeműködését teszi szükségessé. Azt hihetnénk, hogy az indoeurópai nyelvek őstörténetének kutatásában a harmincas évek nagy kezdeményezése után ez már megvalósult. Ez a kedvező fejlődés azonban nem következett be, s számos erőfeszítés ellenére a tárgyalt probléma alig jutott közelebb megoldásához. Ennek okát a következőkben láthatjuk:

1. A 30-as évektől kezdve az általános nyelvtudomány területén élénk fejlődés következett be, amely azonban a történeti nyelvtudományban még csak kevésbé érezteti hatását. Az összehasonlító módszert más, jobb módszerrel pótolni még nem sikerült, s hosszú időt vesz igénybe, amíg az indoeurópai nyelvek óriási történeti anyagát új nyelvészeti módszerekkel, új szempontok szerint fel lehet dolgozni. Ennek következménye bizonyos elméleti és módszertani zűrzavar.

2. A komplex kutatáshoz szükséges többi tudomány szak területén az ismereteknek és eredményeknek olyan felhalmozódása következett be az utóbbi évtizedekben, hogy áttekintésük és felhasználásuk rendkívüli nehézségekbe ütközik, a szükséges információk megszerzése sokszor rendszertelen, esetleges, s így félrevezető.

3. A komplex kutatás módszertana kidolgozatlan, s ezért az egyes tudomány szakok képviselői nehezen szánják rá magukat arra, hogy egy másik tudomány szak eredményeit felhasználják, s ha ezt mégis megteszik, többnyire saját eredményeik igazolására választanak ki egy-egy elméletet, amely azután esetleg nem bizonyul helyesnek. Így az összeműködésre szoruló tudomány szakok egymás szemében diszkreditálódnak.

Ha e nehézségeket figyelembe vesszük, akkor megérthetjük az indoeurópai nyelvtudomány egyik képviselőjének rezignált nyilatkozatát a közelmúltban: „Die Heimat der 'Urindogermanen' festzulegen, galt lange Zeit als die Königsfrage der Indogermanistik, doch als die Ansätze allzu weit auseinandergehen, begann die anfängliche Zuversicht, die Lösung zu finden, langsam einem Mißtrauen zu weichen.”⁵

III

Mégis az óriási nehézségek mellett a történeti nyelvtudománynak nagy lehetőségei is vannak. S ha az indoeurópai népek régi településterületeit és nyelvük őstörténetét ma még nem is tisztázhatjuk véglegesen, de ahhoz, hogy egyáltalán előbbre juthassunk, szükségünk van olyan munkahipotézisre, amely lehetőleg teljes mértékben figyelembe veszi a kutatás jelenlegi helyzetét és kiindulópontul szolgálhat a további kutatásokhoz. Egy ilyen korszerű munkahipotézis kialakítása a célja a következő fejtegetéseknek a tárgyalt kérdésben.

⁵ W. DRESSLER: Die Sprache 11 (1965) 25.

Az indoeurópai népek régi településterületeinek kutatásában a következő tényekből és szempontokból kell kiindulnunk:

1. A természettudományos kutatások révén az őstörténeti kronológia 1955 óta új alapokra helyeződött és a rádiócarbon, az obsidián, a potaissium-argon, a bazalt, valamint az archeomagnetikus és a thermolumineszcenciás datálás segítségével megbízható őstörténeti kronológiai kereteket nyertünk, s különösen a neolitik, mezolitik, felső és középső paleolitik korra vonatkozólag ma már több ezer rádiócarbon kormeghatározás áll rendelkezésünkre.⁶

2. A nyelv kialakulását igen korai időbe kell tennünk. Az anthropológusok egybehangzó véleménye szerint már a moustier-i kultúra emberének fejlett nyelvének kellett lennie.⁷ A Vértes László által feltárt tatai moustier-i telepen talált csurunga és az ott élő csoport specializálódása mammutborjak vadászására⁸ s a többi moustier-i csoportok vadászati specializálódása, amire Gábori Miklós figyelmeztet, arra mutat, hogy e korban alakult ki a totemizmus legősibb, az ethnológiai kutatás által régen feltett formája, amely még a totemállat vadászására való specializálódáson alapult. Mindez arra mutat, hogy a moustier-i ember nyelvi fejlettségének hozzávetőleg az újkori vadásztörzsek fokán kellett állnia. Még inkább érvényes ez a megállapítás a felső paleolitikumban megjelenő *Homo sapiens* esetében. Ez annyit jelent, hogy a mai nyelvcsaládok vagy előzményeik kialakulását elméletileg 50 000—60 000 évre visszamenően kell nyomon követnünk.

3. A mondottakból következik, hogy a nyelvek őshazájának fogalmát célszerű feladnunk. A nyelvek őshazája az ember kialakulásának homályába veszik szemünk elől, későbbi őstörténeti vagy történeti elterjedési területeiket pedig félrevezető lenne őshazának nevezni.

4. Az összehasonlító rekonstrukciós módszer, amelyet még azok a nyelvészek sem tudnak nélkülözni, akik tagadják a nyelvek genealógiai rokonságát, nincs feltétlenül a családfaelmélethez kötve. Az az újabb kísérlet, amely a hullámelmélet és a családfaelmélet közti ellentmondást azzal a feltevéssel kívánja feloldani, hogy a hullámelmélet nem más, mint a családfaelmélet synchronikus metszete, nem fogadható el.⁹ Ez a feltevés ugyanis csak abban az esetben bizonyul helytállónak, ha a feltett nyelvcsaládfa fejlődésében csak egy ponton készítünk synchronikus metszetet. Kíséreljük meg ilyen synchronikus metszet

⁶ A természettudományos kutatások őstörténeti felhasználásra vö. D. BROTHWELL—E. HIGGS: *Science in Archeology*. New York 1963. J. R. CALDWELL: *New Roads to Yesterday*. New York 1966.

⁷ Vö. V. V. БУНАК: *Происхождение речи по данным антропологии. Происхождение человека и древнее расселение человечества*. Moszkva 1951. 205 skk. *Ископаемые гоминиды и происхождение человека*. Moszkva 1966.

⁸ L. VÉRTES: *Churinga de Tata (Hongrie)*. BSPF 56 (1959) 604—611. L. VÉRTES *et alii*: *Tata. Eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn*. AH XLIII. Budapest 1964.

⁹ P. AALTO: *SbFAW* 1963 (1965) 99 skk., R. KATIČIĆ: *Modell-Begriffe in der vergleichenden Sprachwissenschaft*. *Kratylos* 11 (1966) 49 skk., P. AALTO: *UAJ* 41 (1969) 323 skk.

készítését a görög nyelvjárásokkal kapcsolatban a görög nyelv fejlődési modelljén a mykénei korban, a klasszikus, a hellénisztikus és az újjörög korban. Azonnal kiderül, hogy a mykénei nyelvjárások nem pontosan előzményei vagy ősei, az újjörög nyelvjárások pedig még kevésbé folytatásai a klasszikus koriaknak.

Egy ilyen kísérlet egyébként azt is világosan megmutatja, hogy a családfa nem alkalmas modell a nyelvfejlődés ábrázolására. A valóság sokkal bonyolultabb, s a fejlődés többnyire sokféleségből halad sokféleség felé. Hogy sok nyelv-tudós mégis ragaszkodik a családfaelmélethez, annak az a magyarázata, hogy az összehasonlító módszert csak a családfaelmélettel együtt tartják alkalmazhatónak. Ez a felfogás azonban nem szükségszerű. Minthogy a nyelvfejlődés folyamatos, bármilyen úton jutnak is el a különböző nyelvelemek egy bizonyos állapotba, ha egykori azonosságuk vagy kapcsolatuk egyáltalán felismerhető, akkor a kiindulópont az összehasonlítás révén bizonyos megszorításokkal rekonstruálható. A megszorítások a következők: a hangtan területén a rekonstrukció nem zárja ki eltérő formák létezését, amelyek azonban nem hagyományozódtak ránk, szótan esetében nem bizonyítja egy-egy szókészlet elem elterjedését az egész nyelvterületen, a szintaktikai eszközök területén nem zárja ki eltérő formák létezését, amelyeknek azonban nem maradt nyoma. Végül a rekonstrukciók kronológiai helyzete csak kedvező esetben és csak viszonylagosan határozható meg.

5. A strukturális szemlélet lehetővé teszi, hogy az összehasonlítás segítségével rekonstruált nyelvi állapotot az anomáliák elemzésével még tovább kövessük időben vissza, más szóval lehetőség nyílik a rekonstruált alapnyelv történetének vizsgálatára és felvázolására. Így az indoeurópai fonémrendszer történetét az alapnyelvben a laryngális elmélet és a zenei és a dinamikus hangsúly strukturális szerepe segítségével legalábbis elméletileg 5 korszakra bonthatjuk.¹⁰ Hasonló a helyzet a névszó- és igeragozás esetében is.¹¹ Így az indoeurópai alapnyelvnek egy olyan primitív előzménye rekonstruálható, amelynek igen réginek kell lennie.

6. A fonológia történeti alkalmazása lehetővé teszi, hogy azokat a hangváltozásokat, amelyek strukturálisan nem magyarázhatók, nyelvi szubsztrátumok hatásával hozzuk összefüggésbe. Ilyen szempontból fontos az összehasonlító módszer segítségével nemcsak az egyezések, hanem a különbségek kimutatása is az egyes nyelvek között, mert ilyen módon szubsztrátum hatások a szó-készletben is kimutathatók.

7. A nyelvészeti kutatásnak szüksége van minél több más tudomány szak által nyújtott támpontra, a nyelvtudomány autarkijáról tehát minden történeti vonatkozású kérdésben le kell mondanunk. A különböző tudomány szakok

¹⁰ W. P. LEHMANN: Proto-Indo-European Phonology. Austin 1955.

¹¹ W. P. LEHMANN: On Earlier Stages of the Indo-European Nominal Inflection. Language 34 (1958) 179 - 202. J. A. KERNS—B. SCHWARTZ: Chronology of Athematics and Thematics in Proto-Indo-European. Language 44 (1968) 717—719.

összeműködésénél a független kutatási vonalat csak egy bizonyos pontig követhetjük. Egy bizonyos ponton azonban már fel kell használjunk a többi tudomány szak eredményeit, mert egyébként nem juthatunk tovább. Az ilyen felhasználás alapelve, hogy az ellentmondásokat nem szabad eltüntetnünk, s hogy az eredményeket egész rendszerükben kell felhasználnunk. Így pl. nem szabad az indoeurópaiakkal vagy finnugorokkal csak egy régészeti kultúrát azonosítani, hanem valamennyi ethnikai meghatározását meg kell kísérelni. Az összes eddigi kísérletek a régészet és a nyelvtudomány eredményeinek egyeztetésére azért bizonyultak elhibázottnak, mert mindig egy-egy régészeti kultúrát vettek csak figyelembe, s a többit figyelmen kívül hagyták.

IV

Az indoeurópai népek és nyelvek történetét a történeti adatok és nyelvemlékek alapján hozzávetőleg 4000—5000 évre visszamenőleg tudjuk nyomon követni. Nézzük a legfontosabb eredményeket. Az Ibér-félszigeten korábban az i. e. 700 körül bevándorló keltákat tartották az első indoeurópai nyelvű népek. Újabban azonban a helynévanyag vizsgálata alapján sikerült kimutatni, hogy a keltákat megelőzve két különböző indoeurópai törzs is élt már e területen.¹² Az egyik nyelve az illyrhez, a másiké a venéhez hasonló sajátosságokat mutat. Kézenfekvő e két törzs megjelenését az Ibér-félszigeten Közép-Európában megfigyelhető vándorlásukkal kapcsolatba hozni. Ebben az esetben az illyrek vagy valamilyen nyelvileg hozzájuk közelálló közép-európai törzs 1300, a venétek pedig 1100 körül vándorolhattak be. Korábbi indoeurópai nyelvű lakosságnak az Ibér-félszigeten egyelőre nincs nyoma, ezzel szemben a baszkokkal rokon, nem-indoeurópai ibér nyelvnek az egykori elterjedését írásos emlékei is bizonyítják.

Az Appennin-félszigetre az italikus törzsek, latin-faliscusok és oscumberek a korai vaskor elején vándoroltak be. Kétségtelennek látszik azonban, hogy egy indoeurópai törzscsoport, amely többek közt a sikeleket, oinotrosokat, ausonokat foglalta magába, már az italikus törzsek előtt Itáliában élt, valószínűleg a bronzkor kezdete óta.¹³ Ebben az esetben tehát az i. e. II. évezred elején kellett bevándorolniuk Itáliába. Nyelvileg a törzsek részben az illyrekkel, részben az italikus törzsekkel hozhatók történeti kapcsolatba. Valószínűleg korábban Svájc és Dél-Németország területén élhettek a protoillyrek szomszédságában. Rajtuk kívül nem-indoeurópai nyelvű lakosság nyomain is kimutathatók Itáliában, így kézenfekvő arra gondolni, hogy korábban, a neolitikum folyamán még nem-indoeurópai nyelvű lakosság lakta a félszigetet.

A Balkán-félsziget nyelvi és ethnikai viszonyait a korai görög nyelvemlékek és az írásos források révén alaposabban ismerjük. A görög törzsek első része az i. e. II. évezred elején vándorolt be Thessaliából a későbbi görög terü-

¹² Vö. U. SCHMOLL: Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische. Wiesbaden 1959.

¹³ Vö. U. SCHMOLL: Die vorgriechischen Sprachen Siziliens. Wiesbaden 1958.

letre. Thessaliában pedig már a Dimini-kultúra idején, a III. évezredben meg kellett települniök.¹⁴ De a görögök a második évezred elején már lakosságot találtak a későbbi görög területen, a források szerint a pelasgokat. A pelasg nyelv problémája vitatott. A kutatók egy része felteszi, hogy a görögök számos szót vettek át a pelasg nyelvből, s hogy az mint nyelvi szubsztrátum a görög fejlődését jelentősen befolyásolta. Mások tagadják ezt, s a szóban forgó szavakat vagy magából a görögből vagy kisázsiai nyelvekből igyekeznek megmagyarázni.¹⁵ A problémát a görög *aphenos* szóval illusztrálhatjuk. Ez az óind *apnas*-'gazdagság' szó megfelelője, ám ha eredeti görög szó volna, hangalakjának *opnos-nak kellene lennie. Így aligha férhet kétség ahhoz, hogy a görögben jövevénytörzs. Ismerjük azonban a hettitából a *happinaš*-szót hasonló jelentésben, s ennek írásképe is *aphinas-hangalakot takarhat. A görög szó tehát hettita jövevénytörzs is lehetne. De nemcsak ilyen típusú szavakat találunk a görögben, hanem ugyanilyen nyelvi jellegű helyneveket is a görög településterületen.¹⁶ Ezek mindenképpen bizonyítják egy korábbi indoeurópai nyelvű lakosság jelenlétét Görögországban, s ennek megjelenése ott a Dimini-kultúra elé tehető, tehát még a IV. évezredbe nyúlik vissza. A pelasg nyelv, ahogy a helynevekből és a görögök részéről átvett jövevénytörzszavakból megállapítható, közel állott a thrák nyelvhez és a kisázsiai indoeurópai nyelvekhez.¹⁷ A thrákok nyomai régészetileg a Balkán-félszigeten a neolitikum kezdetéig követhetők, velük állhatott összefüggésben a Körös-Starčevo kultúra.

Igen fontos a kisázsiai indoeurópai nyelvek, a hettita, luwiyai, palai és hieroglif hettita történetének kérdése. E nyelvek egy része már az i. e. II. évezred első feléből rendelkezik írásos emlékekkel, tehát akkor már ott kellett laknia. Korábban úgy gondolták, hogy hettiták a Balkán-félszigetről vándoroltak be Kis-Ázsiába. Nyelvészeti szempontból azonban ez nem volt igazolható, minthogy a görög és a hettita között közös nyelvi újításokat nem lehet kimutatni, márpedig a Balkán-félszigeten a III. évezredben érintkezniök kellett volna egymással.¹⁸ Mellaart mégis felteszi, hogy a luwiyaiak 2330 körül a Balkán-félszigetről vándoroltak be.¹⁹ Egy másik feltevés szerint a hettiták beván-

¹⁴ Vö. az athéni egyetemen 1965 novemberében tartott előadásomat: „Prehistory of the Greek Language.”

¹⁵ Vö. legutóbb V. GEORGIEV: La toponymie ancienne de la péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne. Sofia 1961. A. HEUBECK: Praegræca. Erlanger Forschungen 12. Erlangen 1961. J. HARMATTA: Das Pelasgische und die alten Balkansprachen. LB 9 (1964) 41 skk. D. A. HERTER: „Pelasgien” — A New Indo-European Language? Lingua 13 (1965) 335 skk. és az azt követő vitát D. A. HESTER, V. GEORGIEV és W. MERLINGEN között: Lingua 16 (1966) 263 skk., 274 skk., 18 (1967) 144 skk., 168 skk. V. I. GEORGIEV: Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee. Roma 1966. 107 skk. D. A. HESTER: Recent Developments in Mediterranean „Substrate” Studies. Minos 9 (1968) 219 skk. J. CHADWICK: Greek and Pre-Greek. TPhS 1969. 80 skk.

¹⁶ V. GEORGIEV: La toponymie ancienne de la péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne. 11 skk., L. A. GINDIN: Язык древнейшего населения юга балканского полуострова. Moszkva 1967.

¹⁷ J. HARMATTA: LB 9 (1964) 46.

¹⁸ A. KAMMENHUBER: Zur hethitisch-luwischen Sprachgruppe. KZ 76 (1960) 1–26.

¹⁹ J. MELLAART: Anatolia, c. 4000–2300 B. C. CAH I—II/8. Cambridge 1966.

dorlása a Kaukázuson keresztül történt volna.²⁰ Az utóbbi évtized szovjet régészeti kutatásai azonban megcáfolták ezt az elméletet,²¹ amelynek egyébként komoly nyelvészeti nehézségei is vannak.²² Kis-Ázsiában mindenesetre már az i.e. VI. évezredtől kezdve fejlett kultúrát találunk, s nem lehetetlen, hogy ennek hordozói a hettitákkal rokon indoeurópai törzsek voltak. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar archeológusok egy része a neolitikum, eneolitikum és korai bronzkor folyamán inkább Kis-Ázsiából Közép-Európába irányuló ethnikai mozgást tesz fel. De ha Mellaart elgondolása bizonyul is helyesebbnek, akkor is csak a hettita-luwyai nyelvcsoporthoz luwyai tagjának bevándorlásával számolhatunk a III. évezred folyamán, míg a nyelvcsoporthoz többi tagjának bevándorlását sem a Balkán-félsziget, sem a Kaukázus felől nem tudjuk bizonyítani. A hettita-luwyai nyelvcsoporthoz a thrákkal és a pelasgokkal együtt elég szoros egységet alkot, amely a többi indoeurópai nyelvektől sok tekintetben elkülönül. Mindez arra mutat, hogy e nyelvek már régóta kis-ázsiai — balkáni területen éltek és fejlődésük már korán különvált a többi indoeurópai nyelvtől.

Az indo-iráni nyelvek történetére és településterületére vonatkozólag a következőket lehet megállapítani. Az indek az i.e. II. évezred közepe táján foglalják el Punjabot, az irániak pedig az i.e. I. évezred elején mutathatók ki legkorábban a Káspi-tengertől DNy-ra eső területen. Mindkét törzscsoport mozgásiránya arra mutat, hogy Közép-Ázsia területéről vándoroltak DK és DNy felé. Ezt a vándorlást azonban időben jóval megelőzte egy protoind csoport megjelenése a II. évezred első felében Mezopotámia területén,²³ sőt lehetséges, hogy ennek az ethnikai mozgásnak a kezdete az i.e. III. évezred második felébe nyúlik vissza. Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy az indoeurópai nyelvek már a neolitikum folyamán különálló nyelvek voltak, s elterjedési területük Nyugat-, Közép- és Kelet-Európát, Kis-Ázsiát és Közép-Ázsiát is magába foglalta.

V

Vizsgáljuk meg most, hogy a nyelvészeti adatok mennyiben állnak összhangban ezzel a történeti képpel. Legelőször arra kell rámutatnunk, hogy az utóbbi évtized folyamán a bükkfa és a lazac i.e. elnevezése végleg kiesett a nyelvészeti paleontológia érvei közül. Bebizonyosult, hogy egyik szó sem tartozik az indoeurópai nyelvek közös ősi szókészletéhez, illetőleg, hogy jelentéskörük

²⁰ A. KAMMENHUBER: *id. m.*

²¹ E. I. KRUPNOV: Древнейшая культура Кавказа и кавказская этническая общность. SA 1964/1. 26—43, kül. 42.

²² Vö. J. HARMATTA: LB 9 (1964) 42.

²³ Vö. legutóbb M. MAYRHOFER: Die Indo-Arier im Alten Vorderasien. Wiesbaden 1966. A. KAMMENHUBER: Die Arier im Vorderen Orient. Heidelberg 1968. M. MAYRHOFER: Indo-Arier im Alten Orient: Bustan 9 (1968) 39 skk. M. MAYRHOFER: Die vorderasiatischen Arier. Asiatische Studien 23 (1969) 139—154.

tágabb, mint eredetileg feltették, s így közelebbi területmeghatározásra alkalmatlanok.²⁴

Mivel a neolitikum folyamán az indoeurópai nyelvek településterületeit a történeti adatokból visszafelé következtetve meg tudjuk határozni, a nyelvészeti adatok közül nemcsak az archeobotanikai, hanem az archeozoológiai vonatkozásúak és az anyagi kultúrára vonatkozók is felhasználhatók a történeti és a régészeti adatokkal való összevetésre. Közülük kronológiai szempontból főleg a fémnevek, a földművelési és állattenyésztési terminológia jöhet számításba. Ami a fémneveket és a földművelési terminológiát illeti, ezek tanúvallomása kétségtelenül negatív: az indoeurópai nyelveknek sem a fémekre, sem a földművelésre vonatkozólag nincs közös terminológiája, amely az egész egykori nyelvterületen elterjedt volna. Még a sokat idézett **ayes-* 'réz, bronz' szó is csak az indo-iránból, a latinból és a germánból mutatható ki, s nyilvánvalóan előázsiai vár.dorszó (vö. nuzi *alaš*).

Érdekesebb az állattenyésztési terminológia vallomása. Kétségtelen, hogy az indoeurópai nyelveknek közös kifejezése van a legfontosabb háziállatokra, mint a kutyára, szarvasmarhára, lóra, juhra. Ebből arra szoktak következtetni, hogy ezeknek domesztikációja még az i.e. nyelvek szétválása előtt történt, s így erre vonatkozólag kronológiai támpontul szolgálhatnak. A háziállatok domesztikációjára vonatkozó adatokat és legújabb kutatási eredményeket most könnyen hozzáférhetővé teszi Bökönyi Sándor kitűnő monográfiája.²⁵ Ebből a következőket állapíthatjuk meg. A kutya háziásítása az epipaleolitikumban történt meg, a Krím-félszigeten már ekkor kimutatható. A szarvasmarha domesztikációja a Balkán-félsziget délkeleti részén ment végbe i.e. 8000 körül. A ló háziásítása az i.e. IV. és III. évezred fordulóján Dél-Ukrajnában mutatható ki, míg a juh domesztikációja az eddigi leletek alapján következtetve Elő-Ázsiában történt meg az i.e. X. évezred folyamán.

Ezekből az archeozoológiai adatokból a következő látszik megállapíthatóknak. A kutya, szarvasmarha és ló háziásítása azon a területen történt, ahol a neolitikum folyamán az indoeurópai törzsek éltek. Minthogy a ló domesztikációja csak a IV/III. évezred fordulóján következett be, ez volna a legkorábbi időpont az indoeurópai nyelvek szétválására. A nyelvi adatok pontos elemzése azonban más eredményre vezet. A ló megjelölésére az i.e. nyelvek közös ősi szava **ekwo-*. Ez eredetileg bizonyára a vadló megnevezésére szolgált, s ez a magyarázata, hogy csaknem valamennyi i.e. nyelvben megtalálható. Általános

²⁴ L. legutóbb W. KROGMANN: Das Buchenargument. KZ 72 (1955) 1–28, 73 (1956) 1–25. W. KROGMANN: Das Lachsargument. KZ 76 (1960) 161–178. M. MAYRHOFER: Die Sprache 7 (1961) 182–184. W. EILERS M. MAYRHOFER: Kurdisch *büz* und die indogermanische „Buchen“-Sippe. MAGW 92 (1962) 61–92. W. B. HENNING: The Kurdish Elm. AM NS 10 (1963) 68–72. G. LANE: The Beech Argument: A Re-Evaluation of the Linguistic Evidence. KZ 81 (1967) 197–212.

²⁵ BÖKÖNYI S.: Közép- és Kelet-Európa házi emlősállatainak fejlődéstörténete. S. a. HARMATTA J.: Megjegyzések Közép- és Kelet-Európa házi emlősállatainak fejlődéstörténetéhez. Agrártörténeti Szemle 13 (1971) 211–217.

elterjedése az i.e. nyelvekben tehát nem jelenti feltétlenül azt, hogy háziasítása még az i.e. nyelvek együttélése idején történt. Sőt, vannak olyan jelenségek, amelyek egyenesen ez ellen szólnak. Ezek közül a legfontosabb az a tény, hogy egyes i.e. nyelvekben nem az **ekwo-* hangtörvényszerű folytatását találjuk, hanem e nyelvek a 'ló' jelentésű szót más i.e. nyelvekből vették át. Ilyen pl. a hieroglif hettita, amelyben a 'ló' szó *ašwa-*, valamint a thrák, amelyben *asp* alakban található meg. Ezt a jelenséget Bökönyinek azzal a megfigyelésével magyarázhatjuk meg, amely szerint a vadló egyes területeken teljesen kipusztult vagy eltűnt, s így az ott élő törzsek már csak a háziasított lovat ismerhették meg újból, annak nevét viszont attól a néptől vették át, amelynek révén hozzájuk eljutott. Az *ašwa-* szó tanúsága szerint a háziasított lovat Elő-Ázsiába az indoirániak közvetítették. Az indoiráni *ašwas 'ló' szót vették át a sémi népek is, s a héberben asszimilációval *s-w-s* (*sūs*), az asszírban pedig *s-s-w* (*sisū*) gyök lett belőle. A thrákokhoz az *asp* szó az irániaktól kerülhetett át Dél-Oroszországból aránylag későn, az i.e. I. évezred elején.

Különösen fontos ebben a kérdésben a görög *hippos* 'ló' szó tanúvallomása. Ennek rejtélyes hangalakja régi megoldatlan problémát jelent az indoeurópai nyelvtudományban. Most ebben az összefüggésben ennek a magyarázatát is megtalálhatjuk. A mykénéi korban a lineáris B adatok tanúbizonyossága szerint a görög szó hangalakja még *hikwos* (*i-ḡo*) volt, s ez egy korábbi *yikwos alakra vezethető vissza. Nyilvánvaló, hogy a görögben ez nem lehet az i.e. **ekwo-* közvetlen folytatása, hanem valamelyik másik i.e. nyelvből való átvételnek kell lennie. A görögök olyan területen élhettek a neolitikum folyamán, amelyen a vadló ismeretlen volt, s így nyelvükből az i.e. **ekwo-* szó kiveszhetett. Bökönyi feltevése szerint a görögökhöz a háziasított ló Dél-Ukrajnából jutott el. A rézkorban ott az Usatovo-kultúrát találjuk, amelyet a proto-dák-mys nyelvcsoporttal hozhatunk kapcsolatba. E nyelvcsoportban a hangsúlyos i.e. *e*-ből *ie* fejlődött, azaz az i.e. **ekwo-* szó folytatása ebben **yekwo-* lehetett. Mivel a görögben az *e* igen nyílt hang volt (*a*-val váltakozhatott), egy zárt *e*-t, amelyet az *ie* diftongusban fel kell tennünk, csak *i*-vel vehettek át. Így nagy valószínűséggel feltehetjük, hogy a görögben a *hippos* < *yikwos 'ló' szó a dák-mys nyelvekből való átvétel, s hogy így a görögök a háziasított lovat valamelyik dák-mys törzs révén ismerhették meg, amellyel az i.e. II. évezred elején Észak-Thessaliában vagy Makedóniában még érintkezésben állottak. A dák-mys nyelvcsoporthoz tartozó dardanok, akik a Balkán-félsziget középső részén áthaladva az i.e. II. évezred közepe táján Kis-Ázsiába átkelve Trójában telepedtek meg, híres lótartók voltak, s kocsiharcosaik részt vettek a Qadeš-i csatában is a hettiták oldalán az egyiptomiak ellen.

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a ló domesztikációja már jóval az i.e. nyelvek szétválása utáni időben ment végbe, s így ezt az utóbbi folyamatot csak a kutya és a szarvasmarha háziasításának időpontja határozhatja meg kronológiai szempontból. Ennek alapján az indoeurópai nyelvek szétválását a

mezolitikumba tehetjük, s hogy ennek is a kezdeti szakaszára kell gondolnunk, azt részben a földművelésnek a mezolitikumba visszanyúló kezdetei, részben pedig a szarvasmarha tenyésztésével kapcsolatos nyelvi terminológia egyik eleme teszi valószínűvé. A szarvasmarha többhasznúságával kapcsolatban ugyanis fontos az a tény, hogy a fejésre a nyugati i.e. nyelveknek közös ősi kifejezésük van: **mlg-/melg-*. E szó megvan az indoirániban is, ott azonban csak eredeti 'simogat' jelentésében használatos. E nyelvi tény azt bizonyítja, hogy a szarvasmarha fejése az i.e. törzseknél már csak az indoirániaktól való elkülönülés után terjedt el. Így ennek a szarvasmarha domesztikációja után nem sokkal kellett végbemenni. Ugyanerre a korra megy vissza a nyugati i.e. nyelvek tejet jelölő kifejezése, a **mlag-ti-* szó, tkp. 'fejés, kifejt', amely szintén csak a nyugati i.e. nyelvekre korlátozódik.

VI

Az ismertetett nyelvészeti érvek tehát bizonyos mértékben valószínűvé teszik, hogy az indoeurópai törzsek történeti adatok alapján rekonstruálható neolitikori településterületei lényegében véve a mezolitikor elejéig követhetők nyomon visszafelé az időben. Bizonyos régészeti és nyelvészeti megfigyelések azonban lehetővé teszik, hogy legalábbis munkahipotézis formájában kísérletet tegyünk az indoeurópai nyelvek korábbi őstörténeti szakaszának, s az indoeurópai törzsek korábbi településterületeinek és vándorlásainak felderítésére.

Két magyar paleolitikus kutató, Vértes László és Gábori Miklós érdeme, hogy a felső paleolit és epipaleolit kultúrák fejlődésének összefüggéseit történetileg értékelhető egységes képbe foglalták.²⁶ Elgondolásuk lényege az, hogy a felső paleolit kor kultúrái egyrészt a délkeletről, távolabbról talán Elő-Ázsiából származó aurignac-i és valamivel később a Don-vidéken kialakuló gravetti kultúráknak az európai moustier-i csoportokkal való keveredéséből és összeötvöződéséből alakulnak ki, s folyamatos fejlődéssel mennek át a különböző epipaleolit, majd neolit kultúrákba. Időben e folyamat az i.e. 28 000 körüli időig nyúlik vissza. Ez a koncepció azért rendkívül fontos az indoeurópai nyelvek kialakulása szempontjából, mert lehetővé teszi az indoeurópai törzsek epipaleolit-, ill. mezolitikori településterületeinek a felső paleolitikum kezdetéig való nyomon követését.

Ez a korszak Európában kétségtelenül magyarányú ethnikai és nyelvi keveredésnek a korszaka. Ekkor jelenik meg valószínűleg Elő-Ázsia felől bevándorolva a Homo sapiens a fejlettebb íjas vadászgazdálkodást hozva magá-

²⁶ VÉRTES L.: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest 1965. 63 skk., 82 skk. GÁBORI M.: A késői paleolitikum Magyarországon. Budapest 1964. GÁBORI M.: Magyarország őskőkorának áttekintése. FK 1969. 205–214. M. GÁBORI: Regionale Verbreitung paläolithischer Kulturen Ungarns. Acta Arch. Hung. 21 (1969) 155–165. V. GÁBORI-CSÁNK: C-14 Dates of the Hungarian Palaeolithic. Acta Arch. Hung. 22 (1970) 3–11. M. GÁBORI: 25 Jahre Paläolithforschung in Ungarn 1945–1969. Acta Arch. Hung. 22 (1970) 351–364.

val, s a moustier-i populációval való keveredéséből alakul ki Európa epipaleolitikus és neolitikus lakossága. Nem lehet vitás, hogy az indoeurópai nyelvek kialakulása és őstörténete szempontjából ez rendkívüli fontosságú periódus volt, amelynek folyamán nyerhette el az indoeurópai alapnyelv azt az arculatát, amely azután az összehasonlító módszer segítségével már lényeges vonásaiban rekonstruálható.

E folyamattal egyelőre két fontos nyelvtörténeti megfigyelés hozható kapcsolatba. Az egyik az a jelenség, hogy az i. e. alapnyelvben kimutatható egy sor olyan szó, amelynek *a* vokalizmusát sem a laryngális elmélet segítségével, sem más módon nem tudjuk az indoeurópai fonémrendszer fejlődésének keretében megmagyarázni.²⁷ Éppen ezért már a korábbi kutatás arra gondolt, hogy e szavak egy korábbi, nem indoeurópai populáció nyelvéből való átvételek az indoeurópai alapnyelvben.²⁸ Hasonló a helyzet az európai hydronymia egy jelentős csoportjával, amelyben szintén a megmagyarázhatatlan *a* vokalizmus és nem indoeurópai jellegű szóképzés figyelhető meg. Most az ismertetett összefüggésben kézenfekvő arra gondolni, hogy mindkét nyelvi jelenség Európa őslakosságának, a moustier-i populációnak a szubsztrátum hatása az indoeurópai alapnyelvben.

Természetesen felmerülhet az a kérdés is, hogy a nyelvfejlődés nem fordítva történt-e, azaz, hogy az indoeurópai alapnyelvben nem a moustier-i populáció nyelve őrződött-e meg s a szubsztrátum hatásnak tekintett nyelvi jelenségek voltaképpen az aurignac-i és gravetti szupersztrátum nyomai. Ez ellen főleg a hydronymia tárgyalt csoportja szól, amely ebben az esetben nehezen volna magyarázható. Ezenkívül van még egy olyan nyelvi adatanyag, amelynek alapján arra következtethetünk, hogy az indoeurópai alapnyelvet kialakító populáció korábban Elő-Ázsiában élt, s ott a sémi alapnyelv igen korai fejlődési formájával érintkezett.

Az indoeurópai-sémi nyelvi kapcsolatokra már régen felfigyelt a nyelvészeti kutatás.²⁹ Az az összehasonlító anyag azonban, amelyet az eddigi kutatás

²⁷ Vö. O. SZEMERÉNYI: Structuralism and Substratum. *Lingua* 13 (1964) 1–29. R. SCHMITT-BRANDT: Die Entwicklung des indogermanischen Vokalsystems. Heidelberg 1967. L. azonban az utóbbi kritikáját, E. POLOMÉ: Die Sprache 15 (1969) 175–186.

²⁸ Vö. A. SCHERER: *Kratylos* 10 (1965) 7.

²⁹ A régiebb irodalmat összefoglalta A. SCHOTT: Indogermanisch – Semitisch – Sumerisch. *Hirt-Festschrift*. II. 45–95. Az újabb irodalomra vö. V. PISANI: Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft. Indogermanistik. 89 skk. V. M. ILLIČ-SVITYČ: Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты. Проблемы индоевропейского языкознания. Moszkva 1964. 3–11. Komoróczy G. szívességének köszönhetem B. LANDSBERGER következő jegyzetének ismeretét: B. LANDSBERGER: Akkadisch-hebräische Wortgleichungen. Hebräische Wortforschung. Festschrift . . . W. Baumgartner. Leiden 1967. 178 „In einer von drei Vorlesungen über die Sumerer, von der ein Auszug in der Zeitschrift (dergi) der Sprach- und Geschichtsfakultät Ankara¹ Bd. II, Nr. 3 (1944) abgedruckt ist, trat ich der Schulmeinung entgegen und erklärte sum. d a m g a r wie andere Berufs-namen auf -ar als Substratwort, das einer von mir rekonstruierten Ursprache, dem „Proto-euphratischen“, angehört, das Element *d/ta-*, auch *la-* oder *lla-*, als Präfix dieser verschollenen Sprache.“ A hivatkozott 1. jz. a következőképpen hangzik: „Nicht in den Auszug aufgenommen. Obgleich gerade dieses Beispiel nicht recht zukünftig ist, ist an der Existenz

feltárt csaknem teljes egészében késői, már történeti időkben lezajlott nyelvi érintkezésekről tanúskodik. Van azonban az indoeurópai és sémi nyelvek között a szókészleti kapcsolatoknak egy olyan eddig fel nem tárt csoportja, amely az alapnyelvek rekonstruált gyökeinek meglepően pontos egyezésén alapszik. Lásunk erre néhány példát:

sémi <i>ktt</i> 'ütni'	~ i.e. <i>kat-</i> 'küzd, harcol'
sémi <i>qdd</i> 'meghajol, leveti magát'	~ i.e. <i>kad-</i> 'esik'
sémi <i>b'r</i> 'ás, vés'	~ i.e. <i>bher-/bhar-</i> 'vág, hasít'
sémi <i>gbh</i> 'magas'	~ i.e. <i>ghabh-</i> 'felmagasló, csúcs'
sémi <i>dbh</i> 'becsap, rágalmaz'	~ i.e. <i>dhebh-</i> 'becsap'
sémi <i>dhr</i> 'úz, hajt'	~ i.e. <i>dher-</i> 'rárohan'
sémi <i>dmh</i> 'megnyugszik'	~ i.e. <i>demX-</i> 'megszelidít'
sémi <i>hyh</i> 'élni'	~ i.e. <i>Xeyh-</i> 'élni'
sémi <i>wd^c</i> 'látni'	~ i.e. <i>widX-</i> 'lát'
sémi <i>wnh</i> 'elnyom'	~ i.e. <i>wenh-</i> 'legyőz'
sémi <i>gd^c</i> 'levág'	~ i.e. <i>gedh-</i> 'levág'
sémi <i>d'b</i> 'aggódik'	~ i.e. <i>dhabh-</i> 'megijed'
sémi <i>dhm</i> 'sötét'	~ i.e. <i>dhem-</i> 'sötét'

Ezeket az egyezéseket, amelyeknek száma elég nagy, egyrészt az jellemzi, hogy a legtöbb esetben laryngálisokat tartalmaznak, másrészt, hogy a pontos egyezés a gyökökben figyelhető meg, nem pedig képzett szavakban, igei vagy névszói származékokban. Ez a két jellegzetesség a kapcsolatok nagy régiségére utal, egy olyan korszakra, amely mindkét alapnyelv esetében a nyelvfejlődés kezdetére esik. Így amennyiben a teljes bizonyítóanyag közlése valószínűvé teszi ezeket az ősi sémi-indoeurópai kapcsolatokat, ezeket arra a korra kell tennünk, amelyben a *Homo sapiens*, egyaránt a sémi és indoeurópai nyelvű populáció alapja, Elő-Ázsiában kialakult.

Bizonyos mértékben a sémi-indoeurópai nyelvi érintkezések ellenpróbáját nyújthatják a finnugor-indoeurópai nyelvi érintkezések. Ezek között biztosan laryngálist tartalmazó szavak már alig fordulnak elő, teljes biztossággal talán egy sem.³⁰ Viszont már az indoeurópai *o* vokalizmus meglétéről tanúskod-

des „Protoeuphratischen”, das von Kramer, *The Sumerians* (1963) 41 den anderen Namen „Ubaidian” erhielt, kein Zweifel. Ihm gehören, unter anderem, sämtliche Termini der Biererzeugungen an (CIVIL, *Studies* Oppenheim 85). Das Protoeuphratische ist vermutlich ein Dialekt der sich über Kleinasien und Europa erstreckenden, aus Ortsnamen zu rekonstruierenden Sprache der Städtegründer, die von GELB, *Jahrb. f. kleinasiatische Forschung* II (1953) 23–36 als „Proto-Indoeuropean” bezeichnet wird, von mir „Ursprache” schlechthin genannt.” KOMORÓCZY G. két újabb munkára is felhívta figyelmemet: L. BRUNNER: *Die gemeinsamen Wurzeln des semitischen und indogermanischen Wortschatzes. Versuch einer Etymologie.* Bern–München 1969. M. FRAENKEL: *Zur Theorie der Lamed-He-Stämme. Gleichzeitig ein Beitrag zur semitisch-indogermanischen Sprachverwandtschaft.* 1970. Ezek Magyarországon egyelőre még nincsenek meg.

³⁰ A T. SKÖLD: *Drei finnische Wörter und die Laryngalthorie.* KZ 76 (1960) 27–42 és B. COLLINDER: *Die indo-uralische Sprachvergleichung und die Laryngalthorie.* *Die Sprache* 13 (1967) 179–190 felvetett magyarázatok egyike sem teljesen biztos.

nak, s ez az indoeurópai alapnyelv felbomlása előtti korszakra mutat. Mivel a finnugorok eredeti magjának településterületeit már az epipaleolitikumban a Volga—Oka között kereshetjük,³¹ a finnugor-indoeurópai nyelvi kapcsolatok az indoeurópai populáció olyan kiterjedéséről tanúskodnak, amely egyezik a nyelvészeti, régészeti és történeti adatokból rekonstruálható képpel.

Az indoeurópai népek régi településterületeinek és vándorlásainak most megrajzolt képe természetesen vázlatos és még számos közelebről megvizsgálendő problémát rejt magában. Arra azonban mindenesetre alkalmas, hogy mint új koncepció vitát indítson és kimozdítsa az indoeurópai nyelvészeti kutatást jelenlegi holtpontjáról.

HARMATTA JÁNOS TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

1941

Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához. — Quellenstudien zu den Skythika des Herodot. Budapest 1941. 71 l. 8°.

Magyar—Görög Tanulmányok 14. Ism.: E. Diehl: *Gnomon* 18 (1942) 331—333.
V. Heydemann: *PhW* 62 (1942) 385—386. R. Oppermann: *NJb* 5 (1942) 214.
R.: *Südost-Forschungen* 7 (1942) 352—353. Szabó Á.: *EPhK* 66 (1942) 89—95.

1942

Das Volk der Sadagaren. *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*. Budapest 1942. (1948) 17—28. Ism.: W. Baruch: *AM NS* 2 (1951) 123—124.

1944

* Rozsály F.: A hippokratési népismeret szempontjai. *EPhK* 68 (1944) 66—67.

1946

Színes lovú népek. *MNy* 42 (1946) 26—34.

1947

Három testrésznévünk eredetéhez. *MNy* 43 (1947) 274—278.

* G. Vernadsky: *Ancient Russia*. *Századok* 81 (1947) 267—271.

* G. Vernadsky: *Ancient Russia*. *RHC* 25/1 (1947) 229—235.

* F. Altheim: *Goten und Finnen*. *RHC* 25/II (1947) 254—258.

1948

Les études grecques et latines en Hongrie 1939—1946. *Bull. de l'Ass. Guillaume Budé* 1948. 126—150.

Egy mitikus nép Hellanikoszál. *Ant. Hung.* 2 (1948) 30—43.

³¹ HARMATTA J.: Régészet, nyelvtudomány és őstörténet. *AÉ* 94 (1967) 215 skk.

Ibn Faqlān über die Bestattung bei den Wolga-Bulgaren. Arch. Ért. 7—9 (1946—1948) 362—382. 4°.

Le problème cimmérien. Arch. Ért. 7—9 (1946—1948) 79—136. 4°.

* E. Demougeot: Les partages de l'Illyricum. RHC 26/I (1948) 158—159.

* B. D. Grekov: La culture de la Russie de Kiev. RHC 26/I (1948) 259—264.

1949

Néhány obi-ugor állatnévről. MNY 45 (1949) 161—169.

Mitikus orientáció nyomai a görög földrajzi világtérképben. — Les traces de l'orientation mythique dans la vision hellénique du monde. Ant. Hung. 3 (1949) 30—37. 4°.

A magyarországi szarmaták eredetének és bevándorlásának kérdéséhez. Arch. Ért. 76 (1949) 31—39. 4°.

The Sarmatians in Hungary. Folia Ethnographica 1 (1949) 127—155.

The Western Sarmatians in South Russia from the 3rd to the 1st Century B.C. ÉSIR 2 (1949) 15—46.

Történelem a középiskolák I. osztálya számára. Bp. 1949. 163—174, 238—242, 251—253, 258—288, 295—346.

* E. A. Thompson: A History of Attila and the Huns. Arch. Ért. 76 (1949) 117—118. 4°.

* A. A. Иессен: Греческая колонизация Северного Причерноморья Arch. Ért. 76 (1949) 119. 4°.

1950

A magyarországi szarmaták történetéhez. Arch. Ért. 77 (1950) 10—17. 4°.

A dél-oroszországi iráni törzsek nyelvének kérdéséhez. NyK 52 (1950) 163—185.

Studies on the History of the Sarmatians. Budapest 1950. 64. l. 8°. Magyar—Görög Tanulmányok 30. Ism.: M. Meyer: Museum Helveticum 8 (1951) 361. V. Pisani: Paideia 6 (1951) 438. A. Aymard: Revue des Études Grecques 63 (1951) 501. E. H. Minns: JHS 42 (1952) 142—143. J. Gy. Szilágyi: Acta Arch. Hung. 2 (1952) 353—356. M. Párducz: Acta Arch. Hung. 2 (1952) 357—359. Horváth T.: Arch. Ért. 80 (1953) 72—73. E. Swoboda: Anz. f. A. 8 (1955) 35—37.

A szovjet régészet eredményei. Bevezetés A. M. White: Lost Worlds c. könyvének magyar fordításához. Budapest 1950. V—XVI.

Egyetemes történelem. I. (Ideigl. tankönyv). Budapest 1950. 90—96, 142—146, 152—154, 157—176.

* F. Altheim: Hunnische Runen. Arch. Ért. 77 (1950) 59—60. 4°.

1951

A hun aranyíj. MTA II. O. K. 1 (1951) 123—187. Ism.: Szilágyi J.: Arch. Ért. 78 (1951) 143. Gyóni M.: Byzantinoslavica 13 (1952) 181.

Мифические северные племена у Гелланика. Acta Ant. Hung. 1 (1951) 91—111.

The Golden Bow of the Huns. Acta Arch. Hung. 1. (1951) 107—151. Ism.: M. Gyóni: BZ 45 (1952) 174—175. K. Schefold: Museum Helveticum 10 (1953).

Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia. Acta Orient. Hung. 1 (1951) 261—314.

1952

A késői hun történet és kultúra problémái. Bevezető tanulmány Fettich N.: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez c. könyvéhez. Budapest 1952. 3—8, 99—105. 4°.

A hun birodalom felbomlása I. A hun társadalom Attila korában. Az MTA II. Osztályának Közleményei 2 (1952) 147—192.

- Óind irodalom. Világirodalmi Antológia. I. k. Budapest 1952. 17—28.
 Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia. Budapest 1952. 60 l. 8°. Magyar—Görög Tanulmányok 31. Ism.: V. I. Abaev: Izv. AN SzSzsZR OLJ 12 (1953) 487—490. I. Gershevitch: JHS 45 (1955) 191—192. H. v. Mžik: ZDMG 104 (1954) 208. V. Pisani: Paideia 8(1953) 405.
 The Dissolution of the Hun Empire. I. Hun Society in the Age of Attila. Acta Arch. Hung. 2 (1952) 277—305. 4°. Ism.: A. Rybová: Arch. Rozhl. 6 (1954) 261—262.
 Hozzászólás Moravcsik Gyula: A klasszika-filológiai kutatás helyzete és feladatai c. előadásához. Az MTA I. Osztályának Közleményei 2 (1952) 477—478.
 * Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. I—III. Az MTA II. Osztályának Közleményei 2 (1952) 213—228.
 * V. I. Avgyijev: Az ókori kelet története. Századok 86 (1952) 252—256.
 * Sz. P. Tolszov: Az ősi Chorezm. Arch. Ért. 79 (1952) 70—75. 4°.
 * M. Párducz: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. I—III. Acta Arch. Hung. 2 (1952) 341—352. 4°.

1953

- A kimmer kérdés. Budapest 1953. 76 l. 4°.
 A szeged—nagyszéksői hun lelet. Bevezető tanulmány Fettich N.: A szeged—nagy-széksői hun fejedelmi sírlelet c. könyvéhez. Budapest 1953. 5—13, 103—112. 4°. Iráni nyelvi adatok a kenyér történetéhez. Ethnographia 64 (1953) 167—196.
 A kazár *kil* szó magyarázatához. MNy 49 (1953) 178—183.
 Hozzászólás Vargyas L.: A magyar vers ritmusa c. könyve megvitatásához. Az MTA II. Osztályának Közleményei 3 (1953) 237—242.
 * A. B. Ranovics: A hellénizmus és történeti szerepe. Arch. Ért. 80 (1953) 164—166. 4°.
 * Vargyas L.: A magyar vers ritmusa. Acta Ethn. Hung. 3 (1953) 465—469.

1954

- Egy újabb óperzsa feliratról. Ant. Tan. 1 (1954) 29—40.
 Irano-Elamica I. Ant. Tan. 1 (1954) 66—83.
 Irano-Elamica II. Ant. Tan. 1 (1954) 253—261.
 Beszámoló Fettich N. „Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez” c. könyvének megvitatásáról. Arch. Ért. 81 (1954) 204—206.
 Three Iranian Words for „Bread”. Acta Orient. Hung. 3 (1955) 245—283 (r. v. 1954).
 Elamica I. Acta Linguist. Hung. 4 (1954) 287—311.
 Egy finnugor nép az antik irodalmi hagyományban. Az MTA I. Osztályának Közleményei 6 (1954) 341—351.
 A Recently Discovered Old Persian Inscription. Acta Ant. Hung. 2 (1953) 1—16.
 Megjegyzés a magyar kiadáshoz. V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij: Az ókori világ története. Budapest 1954. 679—684.
 Un peuple finno-ougrien dans la tradition littéraire de l’antiquité. Acta Ant. Hung. (1954) 291—303.
 † Soltész János. Ant. Tan. 1 (1954) 152.
 † Szidarovszky János. Ant. Tan. 1 (1954) 152—153.
 * K. Schefold: Orient, Hellas und Rom in der archäologischen Forschung seit 1939. Ant. Tan. 1 (1954) 190—191.

1955

- A hyperboreus-mítosz eredetének kérdéséhez. Ant. Tan. 2 (1955) 25—29.
 Beszámoló László Gy. „Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez” c.

munkája kéziratának megvitatásáról. Az MTA II. Osztályának Közleményei 7 (1955) 91—106.

A magyar őstörténet kérdései. Budapest 1955. Akad. Kiad. 27—30.

Bevezető tanulmány Gy. László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. c. könyvéhez. Budapest 1955. A. Kiad. 5—14. 4°.

Sur l'origine du mythe des Hyperboréens. Acta Ant. Hung. 3 (1955) 57—66.

Irano-Elamica III. Ant. Tan. 2 (1955) 199—206.

Problème de la détermination et de l'appréciation historique du matériel archéologique hunnique. Discours des chercheurs hongrois à la conférence archéologique de l'Académie Hong. des Sciences. Bp. 1955. 222—238.

Diskussionsbeitrag zu J. Moravcsik's Stand und Aufgaben der Klassischen Philologie in Ungarn. Berlin 1955. Ak. Verl. 41—43.

Hozzászólás Kniezsa István „A magyar állami és jogi terminológia eredete” c. előadásához. Az MTA NyíTO Közl. 7 (1955) 249—254.

† Fehér Géza. Arch. Ért. 82 (1955) 229—230. 4°.

† Géza Fehér. Acta Arch. Hung. 5 (1955) 297—299. 4°.

* Fr. Altheim—R. Stiehl: Das erste Auftreten der Hunnen. Ant. Tan. 2 (1955) 290—291.

1956

Elamica II. Acta Linguist. Hung. 5 (1955) 281—293 (*r. v.* 1956).

Egy iráni jövevényyszavunk magyarázatához. Pais-Emlékkönyv. Budapest 1956. 292—297.

Az ión név az örményben és a közép-perzsában. Ant. Tan. 3 (1956) 81.

A durai párthus ostrakonok. Ant. Tan. 3 (1956) 117—166.

† Gyóni Mátyás. Ant. Tan. 3 (1956) 188—190.

† Mathias Gyóni. Byzantinoslavica 17 (1956) 374—375.

† M. Gyóni. Acta Ant. Hung. 3 (1955) 335—337 (*r. v.* 1956).

* Banner J.—Jakabffy I.: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. Ant. Tan. 3 (1956) 212.

* Régészeti Kézikönyv I. Ant. Tan. 3 (1956) 212—213.

* Folyóiratszemle. Ant. Tan. 3 (1956) 234.

* Budapest Régiségei 17 (1955). Ant. Tan. 3 (1956) 328.

* Folia Archaeologica 6 (1964), 7 (1955). Ant. Tan. 3 (1956) 329—330.

* Palestinskij Sbornik 1 (63) 1954). Ant. Tan. 3 (1956) 330.

* Antiquity and Survival 1 (1955). Ant. Tan. 3 (1956) 330.

1957

An Old Persian Loan-Word in Elamite. Acta Orient. Hung. 5 (1956) 195—203 (*r. v.* 1957).

Két feliratos szaszanida gemma. Az Orsz. Szépművészeti Múzeum Közleményei 10 (1957) 75—84.

Deux gemmes sassanides à inscriptions. Bull. du Musée Hongrois des Beaux-Arts 10 (1957) 8—20.

A durai párthus pergamen I. Ant. Tan. 4 (1957) 61—88.

La société des Huns à l'époque d'Attila. Recherches Internationales 1 (1957) N° 2. 179—239.

A durai párthus pergamen II. Ant. Tan. 4 (1957) 238—249.

The Parthian Parchment from Dura-Europos. Acta Ant. Hung. 5 (1957) 261—308.

* T. Horváth: The Art of Asia. Ant. Tan. 4 (1957) 136.

* D. Csallány: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Ant. Tan. 4 (1957) 135—136.

- * M. Pallottino: Le origine storiche dei popoli italiani. Századok 90 (1957) 748—749.
 * S. Moscati: Nuovi aspetti della cronologia dell'antica oriente anteriore. Századok 90 (1957) 752—753.

1958

- Die parthischen Ostraka aus Dura-Europos. Acta Ant. Hung. 6 (1958) 87—175.
 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest 1958. 21—23, 205.
 † Laziczius Gyula (1896. VIII. 18.—1957. VIII. 4.). NyK 60 (1958) 210—213.
 † Gyula Laziczius (1896—1957). Acta Linguist. Hung. 7 (1958) 211—216.
 Tájékoztató az Ókortudományi Társaság megalakításának előkészítéséről. MTA I. Oszt. Közl. 12 (1958) 65—66.

1959

- Egy új párthus ideogramm. Ant. Tan. 6 (1959) 81—86.
 Dura-Europos és az iráni Mezopotámia kapcsolatainak kérdéséhez. Ant. Tan. 6 (1959) 110—112.
 Der Alte Orient und das Klassische Altertum. Acta Ant. Hung. 7 (1959) 29—37.
 Irano-Aramaica. Acta Ant. Hung. 7 (1959) 337—409.
 Bevezető tanulmány a Pancsatantra fordításához. Pancsatantra. Budapest 1959. 7—22.

1960

- Recherches sur l'histoire de l'Antiquité en Hongrie. Études historiques publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Budapest 1960. 17—37. (Hahn I.-nal közösen).
 Adatok az avar hring kérdéséhez. Arch. Ért. 87 (1960) 63—64.
 Munkácsi Bernát mint a finnugor—iráni kapcsolatok kutatója. MTA I. Oszt. Közl. 16 (1960) 392—397.
 Egy arameus papirusz. MTA I. Oszt. Közl. 16 (1960) 295—357.
 Cusanica. Acta Orient. Hung. 11 (1960) 191—220.
 Az Indus-kultúra története az újabb ásatások megvilágításában. Arch. Ért. 87 (1960) 245—246. 4°.
 Klasszika-filológiánk fejlődése az elmúlt évtizedben (1951—1960). MTA I. Oszt. Közl. 16 (1960) 223—228.
 A Surkh-Kotal-i feliratok. Ant. Tan. 7 (1960) 185—210.
 * Trencsényi-Waldapfel Imre: Vallástörténeti tanulmányok. Magy. Tud. 5 (1960) 437—440.

1961

- Zur Wirtschaftsgeschichte des frühptolemäischen Aegyptens. Sozialökonomische Verhältnisse im Alten Orient und im klassischen Altertum. Leipzig 1961. 4—21.
 Gaál László hetven éves. Ant. Tan. 8 (1961) 135.
 Beszámoló a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszusról. Arch. Ért. 88 (1961) 127—129. 4°.
 * I. Trencsényi-Waldapfel: Vallástörténeti tanulmányok (Études d'histoire des religions). Acta Arch. Hung. 13 (1961) 321—323. 4°.

1962

- Byzantinoturcaica. Acta Ant. Hung. 10 (1962) 131—150.
 The Gipsies in Hungary. Chaman Lal: Forgotten Sons of India. Delhi 1962. 84—98.

- Bizánc és a türkök kapcsolatainak kezdetei. *Ant. Tan.* 9 (1962) 39—53.
 Az Ókortudományi Társaság 1961 és 1962. évi közgyűlése. *Ant. Tan.* 9 (1962) 255—260.
 Magyarázat az idegen nevek és szavak átírásához. E. Doblhofer: *Jelek és csodák.* Budapest 1962. 358—364.
 Magyarázat az idegen nevek és szavak átírásához a „Világtörténet” I—II. kötetéhez. *Világtörténet* I. Bp. 1962. 723—727. 4.º

1963

- Das Problem der Kontinuität im frühhellenistischen Aegypten. *Acta Ant. Hung.* 11 (1963) 199—213.
 A Śukasaptati történetéhez. *Ant. Tan.* 10 (1963) 239—247.
 Bevezető tanulmány Baktay Ervin „Indiai regék és mondák” c. kötetéhez. Budapest 1963. 5—18.
 Pannonia története. Barkóczy L., Bóna I., Mócsy A. közreműködésével szerk. — Budapest 1963. Tankönyvkiadó. 150 l. + 22 t.
 Az Ókortudományi Társaság 1963. évi közgyűlése. *Ant. Tan.* 10 (1963) 314—315.
 Nemzetközi ókortudományi találkozók 1962-ben. *Magy. Tud.* 8 (1963) 283—285.

1964

- Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. Budapest 1964. Tankönyvkiadó. 407 l. (Szerk., vál., ford., bev., magy.)
 The Great Bactrian Inscription. *Acta Ant. Hung.* 12 (1964) 373—471.
 Az Óperzsa Birodalom öröksége a korahellénisztikus Egyiptomban. *Ant. Tan.* 11 (1964) 21—32.
 Az ókori India és Kína kapcsolatainak történetéből. *Ant. Tan.* 11 (1964) 33—49.
 A rejtélyes nyugat-pamíri felirat magyarázatához. *Ant. Tan.* 11 (1964) 110—123.
 Sino-Indica. *Acta Ant. Hung.* 12 (1964) 3—21.
 Die sassanidischen Siegelinschriften als geschichtliche Quellen. *Acta Ant. Hung.* 12 (1964) 217—230.
 Das Problem der Sklaverei im Altpersischen Reich. Az „Orient und Griechenland” c. kötetben. Berlin 1964. Akademie Verlag. 3—11.
 Az óperzsa pecséthengertől a sāsānida gemmáig. *Ant. Tan.* 11 (1964) 189—200.
 Das Pelasgische und die alten Balkansprachen. *Ling. Balc.* 9 (1964) 69—78.
 Egy párthus felirat Nyugat-Kazahsztánból. *Ant. Tan.* 11 (1964) 231—249.
 Az Ókortudományi Társaság 1964. évi közgyűlése. *Ant. Tan.* 11 (1964) 306—307.
 † Baktay Ervin. *Ant. Tan.* 11 (1964) 287.

1965

- Egy új közép-iráni nyelv felfedezése. *MTA I. Oszt. Közl.* 22 (1965) 169—265.
 Из истории алано-парфянских отношении. *Acta Ant. Hung.* 13 (1965) 127—147.
 Minor Bactrian Inscriptions. *Acta Ant. Hung.* 13 (1965) 149—205.
 A rabszolgatartó társadalom korszakbeosztásának kérdéséhez. *Ant. Tan.* 12 (1965) 120—125.
 Egy görögbetűs felirat Afganisztánból. *Arch. Ért.* 92 (1965) 125—140. 4.º.
 Két baktriai felirat. *Ant. Tan.* 12 (1965) 47—66.
 Pelasgok, görögök, hettiták. *Ant. Tan.* 12 (1965) 77—81.
 Hipokratés. A levegőről, a vizekről és a helyekről. *Ant. Tan.* 12 (1965) 150—151.
 Az ókori selyemkereskedelem történetéből. *Ant. Tan.* 12 (1965) 205—230.
 A VII. Nemzetközi Klasszika-filológiai Konferencia (Leningrád 1964. IV. 9—14.) *Ant. Tan.* 12 (1965) 306—308.

The Study of Antiquity. A „Science in Hungary” c. kötetben. Budapest 1965. Corvina.
259—276.

† Csépké Andor. *Ant. Tan.* 12 (1965) 277—278.

1966

The Bisitun Inscription and the Introduction of the Old Persian Cuneiform Script. *Act. Ant. Hung.* 14 (1966) 256—284.

Zu den griechischen Inschriften des Aśoka. *Acta Ant. Hung.* 14 (1966) 77—86.

New Evidences for the History of Early Medieval Northwestern India. *Acta Ant. Hung.* 14 (1966) 423—462.

A baktriai és indiai görögök történetéhez. *Ant. Tan.* 13 (1966) 1—8.

Kimmerek és szkíták. *Ant. Tan.* 13 (1966) 107—116.

I. Darcios és az óperzsa ékírás. *Ant. Tan.* 13 (1966) 189—211.

Neolitikori írásbeliség Közép-Európában? *Ant. Tan.* 13 (1966) 235—236.

Az indoeurópai őshaza problémája és az őskorkutatás. *Ant. Tan.* 13 (1966) 246—248.

Az MTA Ókortudományi Kongresszusa. *Magy. Tud.* 11 (1966) 317—321.

The Oldest Kharoṣṭhī Inscription in Inner Asia. *Acta Orient. Hung.* 19 (1966) 1—12.

1967

The Oldest Brāhmī Inscription in Innermost Asia. *Acta Orient. Hung.* 20 (1967) 1—32.

Poseidonics' Geschichtsphilosophie und die Krise der römischen Sklavenhaltergesellschaft. «Античное общество» Moszkva 1967. 367—371.

К истории Херсонеса Таврического и Боспора. «Античное общество». Moszkva 1967.
204—208.

Zum Illyrischen. *Acta Ant. Hung.* 15 (1967) 231—234.

Αἰθιγῶν és az achájok. *Ant. Tan.* 14 (1967) 17—24.

Bizánc és az arab hódítás. *Ant. Tan.* 14 (1967) 262—266.

Pannoniai edény-feliratok. *Ant. Tan.* 14 (1967) 67—101.

Az Ókortudományi Társaság Bizantinológiai Konferenciája. *Ant. Tan.* 14 (1967) 130—132.

A pylosi királysírok. *Ant. Tan.* 14 (1967) 135—136.

Ἑλληνική Ἀνθρωπιστική Ἐταιρία. *Ant. Tan.* 14 (1967) 318—319.

Kereskedelmi útvonalak a Kárpát-medence, Észak-Itália és Görögország között a korai vaskorban. *Arch. Ért.* 94 (1967) 133—136. 4°.

Régészet, nyelvtudomány és őstörténet. *Arch. Ért.* 94 (1967) 214—216. 4°.

* Vértés László: Az őskor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A Magyar Régészet Kézikönyve. I. *Arch. Ért.* 94 (1967) 240—241. 4°.

1968

Zur Αἰθιγῶν-Frage. *Studia Mycenaea. Proceedings of the Mycenaean Symposium Brno April 1966.* Brno 1968. 117—124.

Zu den kleinasiatischen Beziehungen der griechischen Mythologie. *Acta Ant. Hung.* 16 (1968) 57—76.

Früheisenzeitliche Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, Oberitalien und Griechenland. *Acta Arch. Hung.* 20 (1968) 155—159. 4°.

Inscriptions on Pottery from Pannonia. *Acta Arch. Hung.* 20 (1968) 249—276. 4°.

Egy hettita törvény magyarázatához. *Ant. Tan.* 15 (1968) 1—16.

Az ősiráni fonémrendszer kérdéséhez. *Ant. Tan.* 15 (1968) 59—61.

A hettita törvények legvitatottabb mondata. *Ant. Tan.* 15 (1968) 130—134.

- Görög nevek a hettita forrásokban. *Ant. Tan.* 15 (1968) 177—186.
 Alḫiyawā Names — Mycenaean Names. *Atti e memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia* (Roma 27 settembre—3 ottobre 1967). Roma 1968. I. 401—409.
 † Dávid Antal. *Ant. Tan.* 15 (1968) 95—96.
 * Vértés László: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. *A Magyar Régészet Kézikönyve. I. Acta Arch. Hung.* 20 (1968) 373—374. 4°.

1969

- The Bactrian Wall-Inscriptions from Kara-Tepe. «Буддийские пещеры Кара-Тепе в Старом Термезе». Moszkva 1969. 82—125.
 К интерпретации надписей на керамике из Кара-Тепе. «Буддийские пещеры Кара-Тепе в Старом Термезе». Moszkva 1969. 32—39.
 Bizánc és a Sāsānidák kapcsolatainak történetéhez. *Ant. Tan.* 16 (1969) 66—82.
 A legrégebbi xvarizmi felirat. *Ant. Tan.* 16 (1969) 199—203.
 Az utolsó Achaimenida. *Ant. Tan.* 16 (1969) 203—204.
 Az Ábel Jenő-Emlékérem. (Szilágyi János Györggyel közösen). *Ant. Tan.* 16 (1969) 119—120.
 Byzantino—Iranica. *Acta Ant. Hung.* 17 (1969) 255—276.
 Late Bactrian Inscriptions. *Acta Ant. Hung.* 17 (1969) 297—430.

1970

- Studies in the History and Language of the Sarmatians. Szeged 1970. 137 l. 8°.
 Új baktriai nyelvemlékek Közép-Ázsiában. *Ant. Tan.* 17 (1970) 17—23.
 Irán és Kína kapcsolatainak történetéhez. *Ant. Tan.* 17 (1970) 232—258.
 Gótok, hunok és alánok Pannoniában. *Ant. Tan.* 17 (1970) 282—286.
 The Last Century of Pannonia. *Acta Ant. Hung.* 18 (1970) 361—369.
 † Trencsényi-Waldapfel Imre. *Nagyvilág* 15 (1970) 1269—1270.
 † Trencsényi-Waldapfel Imre. *Magyar Tudomány* 15 (1970) 824—827.
 † Révay József. *Ant. Tan.* 17 (1970) 57—58.
 † Imre Trencsényi-Waldapfel. *Acta Ant. Hung.* 18 (1970) 217—230.

SZAUDER JÓZSEF

KRITIKAI IRÁNYZATOK 1791-BEN*

(AZ ESZTÉTIKAI TANSZÉK BETÖLTÉSE
ÉS A PÁLYÁZAT KIADATLAN DOLGOZATAI)

1791. december 26-án a királyi kúriának a Ferenciek terén állt épületében — a bölcsészkaron — hat férfiú jelentkezett írásbeli és szóbeli vizsgára, hogy a helytartótanács tiltakozása ellenére elrendelt concursuson is bizonyítsa az esztétikai tanszék professzori állására való alkalmasságát. A helytartótanács és a fakultás már fél évvel ezelőtt első helyen terjesztette fel Tóth Farkas exjezsuitát. Ez a javaslat — hozzávéve a második helyen előterjesztett személynek szintén jezsuita érdekkörbe tartozását — igazolni látszott Gabelhofer könyvtárigazgató aulikus szellemű és jezsuitaellenes jelentéseit, melyekből régóta tudták, hogy az exjezsuiták minden főiskolai tanszékre a maguk emberét akarják behozni.

Hogy a döntésnek irányt szabó helytartótanácsi előterjesztést félrevetesse, a kancellária egyrészt szélesíteni kívánta a pályázók körét, másrészt oly versenyvizsga kiírását követelte, amelyen Tóth Farkassal vagy más exjezsuita jelölttel az újabb értelmiség felvilágosodott és szakszerűen művelt képviselőit állíthatja szembe. Október 7-i felterjesztésével a helytartótanács ugyan védeni igyekezett álláspontját, arra hivatkozva, hogy a concursus sérti az egyetem méltóságát és hogy rossz véleményt szülne a *Natio Hungarica*-ról az a feltevés, mely szerint oly hosszú évek során sem jutott volna el odáig, hogy egyetlen egyeteme számára alkalmas férfiakról tudjon gondoskodni, csak-hogy ezek az exjezsuita törekvéseknek palástolására szolgáló hazafiaskodó kijelentések nem győzték meg a kancelláriát. Október 20-i dátummal ki is követelte a helytartótanáctól a concursus kiírását. A pályázók száma 22-re emelkedett, a versenyvizsgán azonban, melyről tudhatták, hogy a döntőbe kerülést jelenti, csak hatan vettek részt.

Köztük volt természetesen Tóth Farkas is, akinek ekkor még nemigen lehetett kétsége afelől, hogy elnyeri a tanszéket. Ha meg gyanút fogott volna a kancellária és a fakultás néhány liberális szellemű tanárának magatartása miatt, még kevésbé maradhatott volna el a vizsgáról, nem csökkenthette esélyeit azzal, hogy a fiataloknak engedi át a küzdőteret. Különbösen nem volt egészen ismeretlen az irodalmárok között: Révai Miklós több mint 10 évvel előbb

* Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1971. január 18-án tartott felolvasó ülésén.

egy hozzáírt költeményében így dicsérgette őt: „Már te nagyobb hangokra szokott lantoddal egekbe Felhatol oly fennyen zengeni tárgyaidat.” Az öntudatos exjezsuita, a budai archigimnázium humanióra-professzora buzgólkodott is saját ügyében: alig szállt le Werthes Frigyes Ágost az esztétika-katedréről, Tóth Farkas már 1791. január 16-án beadta, legelsőül, pályázatát, Molnár Jánostól és a nagy tekintélyű exjezsuita exprofesszor Szerdahelyitől származó ajánlólevelek kíséretében, amiért a *Synopsis Libellorum Supplicum*ba be is írták a nevéhez, hogy *singularis cum commendatione* jelentkezett; azután a kérvénye mellé eredetileg csatolt *Lucubratio Poeticáit* rögvest megpótolta egy *Aphorismi Artium Liberalium et Aestheticae c. opusculum aestheticum*mal, mihelyt a március 27-i helytartótanácsi körlevélből híret vette annak, hogy a concurrensok tudását a festészet, szobrászat s egyéb *Bonae Artes* elméletére vonatkozólag is megvizsgálják. Más és már minket illető kérdés az, hogy mit értek a Révai dicséretére legkevésbé sem méltó zöngemények a vizsgabiztosok szemében, akik a 16 lapos füzetkében a ramleri „édes pitzin méhetskéim” dicsérete mellett olvashatták a báró Trenck ellen írt *Rhythmus Satyricus*t: „Egy vén dög jár Budán, Pesten, Azt sem tudja, hány az isten, s Diétánkon perorál”, és hogy mit ért a vizsgacenzorok szemében az *Aphorismi Artium c. fecsegés*. Tóth Farkas nem tudhatta ezeket, de abban biztos volt, hogy buzgólkodása nem lesz hiábavaló, és csakugyan, egy jótét lélek pl., hogy az *Aphorismi c. gyöngye* kompilációnak értékét megemelje, a *Succincta totius aestheticae adumbratio* sokkal szebben hangzó címmel írta be azt abba a június 10-i helytartótanácsi felterjesztésbe, mellyel Csáky József praeses első helyen proponálta volt professzorságra a közepes iskolamestert. Megint más kérdés, hogy még SZENTPÉTERY IMRE, a budapesti bölcsészkar történetének megírója is elhitte ezt a jezsuitabarát praktikát, és így egy oly művet tulajdonított Tóthnak, amelyet ez sosem írt s adott be. Egyszóval Tóthnak volt oka bizakodnia. Azt igazán tudhatta, amit mi BENDA KÁLMÁN kutatásaiból ismerünk: Makó Pál apát, a bölcsészettudományi kar exjezsuita igazgatója, mindenáron keresztül akarta vinni Tóth kineveztetését.

A Tóth Farkaséval ellenkező póluson egy oly fiatalember állt a pályázók között, aki sem nem sietett, sem nem buzgólkodott a maga ügyében, nehezen is szánta el magát arra, hogy pályázzék, kérvényét is csak 1791. december 20-i dátummal nyújtotta be az egyetemi magistratushoz, tehát egy hete sem maradt arra, hogy felkészüljön az írásbeli és szóbeli vizsgákra. Mindegyik pályázóénál hátrányosabb helyzetben adta be rövid, cirkalmak és ajánlólevelek nélküli folyamodványát, melyben némi rezignáltsággal utalt arra, hogy a *Res Litteraria* szolgálatában töltött négy éve után „propter discrimen Religionis, quod Reformatum sit, officio depositus fuerit”. *Szentjóni Szabó László* volt ez az ifjú. 24 évével csaknem a legfiatalabb a pályázók között, akkor helytartótanácsi practicans, akinek talán csak a néhány hónapja megjelent szép verseskötete adott bátorságot e mozdulatához. A Magyar Kurir 1791. szeptember 16-án ezt írta

Költeményes Munkái-ről: „Ezen munkátskánál még szebb és természetibb magyar verseket az idén nem olvastunk. Rövidek benne a dolgok, de egy betű sints benne agyvelő nélkül.” Ezt a 132 lapos kötetkét mellékelte tehát pályázatához is, melyről aztán a kérvényeket ismertető *Synopsis*ba be is írták róla, hogy „multum delectatur poesi, praesertim patria, cujus luculentem advolvit specimen a se in lucem datum”. De ez is maradt minden protekciója.

A harmadik megint csak nem egészen ismeretlen fiatalember a 26 éves *Belnay György* volt, aki Werthest hű tanítványaként német nyelvű neoklasszikus ódával búcsúztatta – mint a jelöltek jegyzékében olvasható, esztétikából abszolvált az egyetemen, a pécsi filozófiai tanszékre kandidálták, s már nemcsak jó nevet szerzett magának *Reflexiones* című és a polgári származásúak hivatalviseléséért síkraszálló röpiratával, hanem protektorra is talált Gabelhofer személyében, aki a *Reflexiones* német nyelvű kiadásához fűzött monarchikus ízű jegyzeteket. Belnay tehát számíthatott Gabelhofer jóindulatára. Különben is, úgy tetszik, 1790–91 lendületet adott tehetségének, elég arra a lelkes bemutatására utalnunk, melyet Horányi Elek *Nova Memoria*-jában 1792-ben olvashatunk róla, ahol neve az esztétikai tanszéki pályázattal is kapcsolatba kerül, sőt ismeretes az az ódáról szóló értekezése is, melyet Belnay a pályázati kérvényhez mellékel s amely kéziratban maradt, már Horányi sajnálatára is.

A törtető exjezsuita, a rezignált kismemesi költő, és a lelkes polgári reformer mellett álló három másik személy kevésbé volt ismert amazoknál. *Rossi Ferenc*, az egyetemi könyvtár igen szorgalmas írnoke, a nagy kötetkatalógus készítője, anyagi gondjai, szolgasorsa elől akart menekülni megpályázva a professzorságot, melyre mindenki másnál ambiciózusabban törekedett. Áprilisban beadott első kérvénye után novemberben egy újabbal hívta fel magára a figyelmet, és 1792 januárjában egy harmadik mellékleteként a poémáról és a színházról szóló fejezeteket csatolta korábban beadott nagy terjedelmű specimenjéhez. Alighanem elosztrákosodott olasz származék volt, akinek kulturális kapcsolatait annak ellenére sem tudjuk pontosan megállapítani, hogy ő maga ezekről sokat sejtetően ír kérvényében. Filozófiai és matematikai doktornak mondja magát, és művelődésének oly nagyszerű útját festi le, amelyben akkor keveseknek lehetett része, s ezért adatait fenntartással fogadjuk. Azt írja, dicsérettel végzett Rómában és Bécsben teológiai tanulmányokat, de tanult jogot és eloquentiát, numismaticát és diplomaticát, geographiát és antiquariát, historiát és aestheticát, bejárva Európa legfontosabb részeit, mikor is „sub directione virorum clarissimorum” Itáliában és Germániában mindent megtanulmányozott, ami megtekintésre méltót hátrahagyott az Antiquitas, és módjában volt sok mindent megfigyelni a szobrászati, festészeti, építészeti szépségről. Elősorolva azt a kilenc nyelvet, melyet jól tud, mentegetődzik magyar nyelvi és irodalmi tudásának hiányos volta miatt, bár természetesen ismeri történetíróinkat.

Rossi, mint Szentjóni Szabó László is, sorsának döntő fordulatát, életmentő megoldását remélhette a pályázat sikerétől. De grafománra valló traktátusaival csak meghökkentette a vizsgabiztosokat, nem győzte meg őket a professzorságra való alkalmasságáról.

Az ötödik e csoportban a 28 éves *Karl Daniel Nitsch*. Német ajkú pozsonyi polgár volt, aki több éves nevelősködés után 1788-tól három évet töltött Göttingában, s 1791 nyarán tért vissza onnan, a nagy Heynének és Federnek egyszerű ajánlólevelével. Kérvényéhez a hungarus-magyar jellegzetes vallomását csatolta, *Vaterlandslied eines Ungarn — beim Abschiede in Göttingen* c. hatlevelés nyomtatványát, mely a Berzsenyiéhez hasonló stílusban a pozsonyi evangélikusok, Windisch tanítványok polgárosító eszméit propagálja.

Végül a legfiatalabb, a 23 éves *Schedius Lajos* tartozott még a döntő próbára vállalkozók csoportjához. Vele, aki mint ismeretes, elnyerte a tanszéket, bezárul a kör, tudománytörténeti szempontból ő áll teljes oppozícióban Tóth Farkassal. Kérvényében a magyart és a németet egyaránt anyanyelvének tekintő győri patricius polgár öntudatával ír céljáról, göttingai tanulmányairól és eredményeiről, mind az aranyéremmel kitüntetett dolgozatáról, mind a nagy Heyne tanúságáról, és mellékeli egy tíz lapra terjedő archeológiai értekezését, a római Trajanus-oszlop néhány szegmentumának történelmi-ikonográfiai értelmezését. Christian Gottlob Heyne dicsérő bizonyítványa pedig igen melegen, mint a legjobb diákjai szűkebb körébe tartozót ajánlja az eleven ingeniummal és érett ítélőképességgel bíró fiatalembert. Scheidus nem sejtette, hogy a beadványok, illetve tudós mellékletek elbírálása során az ő dolgozatát éppúgy félredobják, mint a Tóth Farkasét, azt pedig senki sem gondolta volna, hogy kettejük személye körül az utolsó pillanatig, 1792. március 31-ig folyik majd küzdelem, mikor már ott fekszik a papiros a király íróasztalán, Tóth Farkasnak a *resolutio*-ra rávezetett nevével, de amikor a király hirtelen mégiscsak áthúzza Tóth nevét, s a Schediusét írja a helyébe, e megjegyzéssel: „Wegen seiner besonderen Fähigkeit verlihen Franz” — oly hirtelen, mondom, hogy máig sem tudjuk megállapítani, ki volt az a gyorsan eltűnő alak, aki a király kezét vezette, Eger tanácsos-e, vagy inkább Pogány tanácsos, vagy talán Gabelhofernek, a tisztjét kiválóan teljesítő besúgónak a szelleme?

Annyi bizonyos, hogy 1791. december 16-án Gabelhofer várta a hat önjelöltet a kúria egyik termében, s ő diktálta fel — mint az 1792. január 31-i felterjesztésből kiderül — azokat a kérdéseket, melyeket az írásbeli vizsga számára az examinátorok és censorok megválasztása után a december 23-i consessuson megvitattak, megrostáltak, urnába vetettek, közülük utóbb csak kettőt-kettőt húzván ki az urnából, hogy azonnal le is zárják s lepecsételjék azokat, és átadják megőrzésre az egyik censornak.

Jelen volt a tételeket felolvasó Gabelhoferen kívül a dékán, Pasquich János és Schwartner professzor, Gabelhofer mellett a másik vizsgáztató; Schönviesner később jöhetett be vagy csak odatolták elébe ellenőrző aláírás végett

a dolgozatokat, a másik három vizsgáztató és censor, Kreil, Dugonics és Koppi vizsont távolmaradtak, aláírásuk nem szerepel a zárhelyik szövege végén.

Gabelhofer a következő tételeket olvasta fel latinul: *Első kérdés*: „Mint-hogy főképpen két dolog az, amit az esztétikusok a szépművészetek tanulóitól a szellemi adományok körül megkövetelnek, ti. a jóízlés (bonus gustus) — goût, Geschmack — valamint az ingenium aestheticum (genie), megmutatandó, miben áll mindkettő jellege és természete. Vajon a lélek elsődleges vagy származékos képességeihez tartoznak-e? És végül: milyen alkotóelemekből tevődnek össze, s milyen okokból eredeztethetők?” *Második kérdés*: „Hasonlíttassanak össze az újabbkori költők a régebbi korokéival (recentiores cum antiquioribus) és indoklás alapján meghatározandó, kiknek jár közülük nagyobb dicséret műveik választékos szépségéért és kellemességéért.”

E tételek az akkori esztétika alapkérdéseire vonatkoznak. Ki fogalmazta meg őket? Hozzáértő, felvilágosodott, gyakorlott és egyetemi állású személy lehetett csak — ilyen pedig egyedül Gabelhofer volt, aki Werthes távozásával átvette az előadásokat. Egy harmadéves hallgatójának jegyzeteiből — az Országos Széchényi Könyvtárban — kiolvasható Gabelhofernek Burke és Baumgarten, a sensibilitas és enthusiasmus iránti modernebb, szubjektívebb érdeklődése. A Magyar Kurir 1791. július 19-i számának az a kis beszámolója pedig, mely a pesti Universitas aesthetikai előadásairól szól, azt emeli ki, hogy „felolvasások tartattak az igazi Ízlésről, az ész Lángnak (genie) erejéről, a Kritikáról, a fentésegről (Sublimitas)”. A concursus első írásbeli tétele is a bonus gustus és az ingenium aestheticum, vagyis a zseni iránt érdeklődött. Valószínű tehát, hogy a tételeket maga Gabelhofer állította össze és ő varázsolta elő azokat a többi, nyilván iskolásabb questio közül az urnából. Banális kérdéseket ő maga is megfogalmazott átlagdiákjai számára — most azonban az esztétikai tanszékről volt szó. S csakis ily alapkérdésekkel lehetett előidézni az ellentétes álláspontok kikristályosodását, arról nem is beszélve, mily nehezzé teheték a hagyományos poétikához szokott Tóth Farkasnak boldogulását.

Amíg a dolgozatokat írják pályázóink, foglaljuk össze annak az ügynek háttérét és tudománytörténeti jelentőségét, amely ez írásbeli, majd a másnapi szóbeli vizsgával döntő szakaszába érkezett.

*

Azt a mintegy 300 lapra terjedő latin nyelvű esztétikai-kritikai szöveget, melyet az 1791-i pályázat aktáiként az Országos Levéltár őriz, eddig senki sem olvasta át s dolgozta fel tudománytörténeti szempontból. SZENTPÉTERY IMRÉNEK néhány lapnyi összefoglalása A bölcsészettudományi kar történetében, inkább a hivatalok ellentéteiről szól, nem megy túl néhány pályázó nevének, beadványának megemlítésén. A vizsgabizottság alapos kritikai munkáját, a beadványok s a dolgozatok tartalmát nem érinti, nem tud arról, hogy Szentjóni Szabó is részt vett volna a pályázaton, húsznak mondja a pályázók

számát, holott eredetileg 22-en voltak (igaz ketten visszaléptek) stb., s így végül is éppen a tudományterületen belüli polarizációról nem vesz tudomást, mely nélkül a politikai erők sem avatkoztak volna be az egymással ellentétben álló csoportoknak a tanszék megszerzéséért indított harcába. Tóth Farkas lehetőségeit objektíve is körülhatárolja Szentjóni Szabónak és Schediusnak éppen az 1780-as évek végére felnőtt nemzedéke, s az egész pályázat a politikai tendenciákkal részben megegyező, részben azoktól elváló tudományos elvek oppozícióján, sőt oppozícióin belül érthető meg.

Mindez természetesen csak az iratokból és a vizsgabizottság terjedelmes jelentéseiből derül ki — de Szentpéterynek nem is volt feladata mindennek tartalmi értékelése. A Schediusra vonatkozó iratokat DOROMBY KAROLA dolgozta fel, mellőzve azonban a pályázat egészét. Egy lebecsülő tónusú félmondattal utalt arra is, hogy Szentjóni Szabó részt vett a pályázaton, de ezt az utalást a Szentjóni Szabóról szóló szakirodalom nem vette tudomásul. TÓTH ANDRÁS ROSSI Ferencknek könyvtárosi működéséről s könyvtolvajlásairól írt, BENDA KÁLMÁN pedig, nagy forráskiadványában, bőséges anyagot nyújtott az exjezsuita törekvésekről, Tóth Farkas protektorairól és ellenfeleiről, Gabelhofer jelentéseiről, de természetesen nem a pályázat kontextusában és iratai alapján.

Ennyi az egész, amennyit az eddigi, más céllal készült s más jellegű feldolgozásokból meg lehetett tudni az 1791-i pályázatról. Pedig jelentősége messze több annál, hogy mintegy megduplázza azt a teoretikus jellegű forrásanyagot, melyet újkori kritikánk első lendületének időszakából, az 1780-as évek végéről és az 1790-es évek elejéről ismerünk. A különböző eszmei megnyilatkozásoknak egy évben és az esztétikum körüli összetalálkozása mintegy kilátópontra segíti fel a kutatót, oly magasabb pontra, amely nélkül az időszak kritikájának egyidejű változatait és időbeli változásait, párhuzamosait és összeütközéseit, lehanyatló és előretörő irányzatait, a rendszer rétegeit és történeti mozgóit sokkal nehezebben és kisebb biztonsággal állapíthatná meg. Kérdvények, mellékleteik, dolgozatok, feleletek, elbírálások mind a közös cél körül forognak s az elvek differenciálódását mutatják. A pályázat lefolyásából s az iratok érveiből kritikátörténetünknek eddig ismeretlen krízise és fordulata tűnik elénk.

Kutatóink nem figyeltek fel arra sem, hogy 22 pályázó jelentkezése egy tanszékre egészen kivételes jelenség a Budán, majd Pesten működő egyetem katedráinak történetében.

Mi tette oly kívánatosá az esztétikai tanszékot? S kik akarták ezt a katedrát elfoglalni?

A 22 pályázónak csak mintegy a fele magyar, akár magyarul ír, akár latinul; másik fele, kivéve 2–3 horvát származásút, pozsonyi vagy felvidéki, német ajkú hungarus-magyar, s valósággal a két csoport között áll Schedius; legtöbbjük nehéz sorban élő értelmiségi, plebejus indulatokkal is, mint Bat-sányi, Révai, Tertina vagy a kismemes Szentjóni Szabó; ami pedig ideológiai hovatartozásukat illeti, három érdekcsoportjuk rajzolódik ki, háttérben a meg-

felelő politikai erőkkal. A magyar nemesi mozgalomnak politikailag különböző fokon álló jelöltjei, mint Rájnis, Révai, Nagyváthy, Batsányi és Szentjóni Szabó alkotják az egyiket, amelyből azonban csak a legnyugtalanabbak közé tartozó Szentjóni Szabó vállalkozik a versenyvizsgára is; e csoporttól jobbra állanak az egyháziak és exjezsuiták, akiket a vizsgán Tóth Farkas képvisel és részben Rossi Ferenc is; s mindkettőtől elkülönül az esztétikáról korszerűbben gondolkodó, politikailag leginkább az udvarban bízó protestáns polgári hungarus-magyarok társasága, melyből hárman is próbát tesznek, Belnay, Nitsch és Schedius.

A hat vizsgázó tehát egészében véve jól képviseli a pályázatra megmozduló értelmiségnek politikai arcukat is, s részben ők adnak választ arra is, mi tette oly kívánatosá a tanszék meghódítását.

Nem a magyar nyelvűség állt előtérben (bár az is ott volt a pályázati követelmények között), hanem oly nevelési és talán szervezési lehetőségeknek is birtokbavétele és kiaknázása, amilyenekkel egy forrongó, szervezkedő világban a jellegénél fegva nagy hatósugarú katedra a többieknél inkább rendelkezhetett. *A szép* és a művészet embert és társadalmat javító hivatását illetőleg akkor még egyetértett egymással a régies horatiusi elvnek és a modern *Sturm und Drang* zsenikultuszának követője, a korról és társadalmával való elégedetlenség pedig politikai töltést is adhatott az esztétikai elméletnek. Véletlen-e, hogy a 20 pályázó közül később négyen szenvedtek meg felforgatónak tekintett gondolkodásukért, Batsányi, Haliczky, Schedius és Szentjóni Szabó, s a vizsgáztatók közül Kreilt és Koppit, a legkülönbeket nyugdíjazták és tiltották ki a fővárosból? Bármelyik csoport hadállásszámba vehette az esztétikai tanszékét. Lényegében arról a kevesek képviselte magyarságról volt szó, mely a szép eszméjének, az ízlés és a zseni fogalmának jegyében kereste ezúttal s fogalmazta meg a maga emberi szabadságvágyát, magyar nemesireformer és hungarus magyarság szűkebb körein túl egyetemesebb összefüggésekre figyelve. Földi, Péczely és Versegly éppen ekkor megsokasodó esztétikai írásai vagy Kazinczy visszavonulása az Orpheus II. kötetében a szépirodalmi lázadás sajátos területére azt mutatják, hogy a pályázat a tőle függetlenül megnőtt esztétikai érdeklődésnek lett összegezője és felmutatója, alkalmiságában is annak bizonyítékaként, hogy a megnyesett vagy megzavart társadalmi energiák a politikai vitalitás abszorpciója következtében művészeti-esztétikai teljesítmények irányában is a szabadság felé keresnek utat.

A krízis és a rákövetkező fordulat, mely ennek az egyetemesebb igényű és tudású magyarságnak — nemesnek, hungarus polgárnak, plebejusnak egyaránt — keserves buktatója lett, szinte leolvasható Gabelhofernek, a vizsgáztatónak arcáról, míg a vizsgázót, Szentjóni Szabót figyeli, s már készíti magában a mondatot, melyet denunciáns tollával szúr oda vizsgajelentése végére: miféle szabadságok hiányát panaszolja fel ez a fiatalember?

A dolgozatokat megírták, másnap 27-én pedig arra a kérdésre feleltek extempore, hogy van-e oly *primum principium*, amelyre az esztétika elvei visszavezethetők, továbbá ismertetniök kellett az eddig tanított elveket, kellő bíráló kíséretében. A vizsga *coram tota facultate* és Brunswick Antal gróf, a királyi Tanulmányi Bizottság elnökének jelenlétében folyt le. A hattagú vizsgabizottságból Dugonics nem sok vizet zavart — a végső szavazásnál a ternában ő is Schediust tette az első helyre, de a másodikra, jellemző módon Rájnist —, annál kínosabb volt az exjezsuita Schönviesner akadémikusodása, akit le kellett beszélni arról, hogy Tóth Farkast javasolja az első helyen. A másik négy tag, Gabelhofer, Kreil, Koppi és Schwartner jól megértette egymást, ez utóbbi különben göttingai neveltetésű volt.

A beadványok, melléleteik, a vizsgadolgozatok és a szóbeli feleletek értékelésében az oroszlanrészt Anton Kreil és Julius Gabelhofer vállalta. Kreil, a filozófia professzora, illuminatus és kantiánus volt, erősen jezsuitaellenes, akiről a körötte sürgölődő besúgók közül alighanem szabadkőműves testvére, maga Julius Gabelhofer küldte Bécsbe a legrendesebb jelentéseket. Elvileg kettejük *judiciumán* fordult meg a pályázat sorsa.

SZENTPÉTERY tévedett, amikor azt állította: az iratokból az derül ki, hogy „az esztétikáról, mint tudományról, nálunk ekkor még nem volt eléggé tisztult a felfogás”. Éppen az ellenkezője igaz. Kreil és Gabelhofer korszerű műveltsége és biztos ítélete már azokban a mozdulataikban feltűnik, melyekkel az esztétikának mint teóriának önállóságát szembeállítják a művészeti gyakorlattal és a többi tudománnyal. A határnak ez a tudatos megvonása, az esztétikának mint autonóm területnek kiemelése most a szokottnál élesebb fényben mutatja meg azt, ami elavuló, amin már nemcsak túl kellett jutni, hanem részben túl is jutottak írónk anélkül, hogy a régi művészetfelfogás korszerűtlenségét tudatosították volna.

Kreil és Gabelhofer először a kérvényekhez mellékelt próbákat, specimeneket vette szemügyre. Azoktól, akik csak verseikkel óhajtották bizonyítani alkalmas voltukat az esztétika tudományának egyetemi tanítására, elvszerűen elhatárolták magukat. A pályázók többsége összekeverte a költészet gyakorlatát az elméleti esztétikai készültséggel, mintha az esztétika kialakulása idején még igazolható lett volna a költészet taníthatóságának, tehát szabályokhoz és így a tudományhoz kötöttségének elve. A kritika vagy esztétika struktúráját lényegében azonosnak tekintették a költészetével. Ámde azok, akik az iskolai poétai osztályban megtestesülő klasszicista tradíció elméletileg nem léptek túl, rosszul jártak. Kreil elméletileg is kimondotta, hogy felesleges elbírálnia a „*carmina . . . et artem cum eius Theoria confundentes*”-t, mert „*ab Aesthetics Professore nullatenus requiritur, ut Poeta, Orator, Sculptor, Pictor aut Architectus sit, sed ut omnium litterarum et artium liberaliorum theoriam teneat*”. Így vetették félre Tertinának és Tóthnak, Czinkének és Lambachnak, Rájnisnak s másoknak verseit. Batsányiról, aki a feljegyzések

szerint nem adott be mellékletet, nem szólnak, ha csak kérvényét olvasták el, régies költészettani felfogást érezhettek ki belőle. Révai tartalmas kérvényével és kisebb, de finom költői mellékleteivel sem foglalkoztak, talán az előbb említett okokból, talán azért, mert a Révai fordította franciákat, Batteux-vel az élén, Kreil és Gabelhofer tökéletesen elavultnak tekintette.

Azokat, akik nem jelentkeztek a vizsgára és kérvényük mellé semmiféle elméleti írásművet nem csatoltak, különben is alig vették számításba.

Mások nem költeményeket mellékeltek, hanem a klasszikus vonzalmaknak megfelelően az esztétikához legközelebb állónak tekintett archeológia tárgyköréből nyújtották be specimenjüket. Így Katanchich, Stipsics Alajos, Karl Anton Gruber, Michael Tekusch és maga Schedius is. Ezeket a munkákat sem fogadták el — „Schedii Dissertatio archeologiae potius quam aestheticae est”, szögezte le Gabelhofer, megint csak Kreilt visszhangozva, aki szerint nem tartozik rájuk oly dolgozatok elbírálása, melynek tárgya az esztétikához képest segédtudományi, archeológiai vagy filológiai természetű.

Ezen a fokon tehát, pusztán a beadványok fokán, Schedius számba sem vétetett, míg Tóth Farkas Aphorismi c. 61 lapos és Rossinak 100 sűrű lapra terjedő értekezését nagy figyelemmel olvasták censoraink, ugyanígy Belnaynak az ódáról, és Tekuschnak De nativo Lepore vagyis a Naivitásról szóló kisebb dolgozatát (ez utóbbiak csak kivonatban maradtak fenn).

Ha az első fokon az esztétika önálló elméleti jellegét emelték ki — elutasítva a költői és archeológiai mellékleteket mint ide nem tartozókat —, a második fordulat e kritikai gondolatmenetben a régi és az új elméleti gondolkodás közti határozott döntés volt az új javára. Nem véletlen, hogy Belnay és Tekusch szerény, de modern, göttingai felfogású dolgozatait elismeréssel recenzálták, bár Tekuschnak Kreil felrótta, hogy Vergiliusszal akarta a naivitást illusztrálni, míg Tóth Farkas és Rossi terjedelmes, igényeskedő, de elavult felfogású disszertációit határozottan elvetették. Érveikből kiderül, hogy nem egyszerűen az exjezsuiták iránti ellenézés vezette őket, hanem az eloquentián alapuló vagy legjobb esetben Szerdahelyi fokán álló esztétikának kritikája, *a szép* merőben intellektualista-pszichológiai szempontú vizsgálatának átértékelése.

Tóth dolgozatának semmi köze sincs azokhoz a forrásokhoz, melyeket megad, Adelungtól és Baumgartentől Herderig, Sulzerig és Winckelmannig. Az iskolákban használatos Institutiones Poeticae írja át, helyenkénti betoldásokkal (pl. Hirschfeld híres könyve nyomán az angolkert, a szakadékok, a romok szépségét dicséri) — azt írja le, amit tanítani szokott. A retorikára és a poétikára szánja a legtöbbet, de csak a hagyományos szabályokat s technikai eligazításokat szedi egybe. Aesthetica c. fejezetében, mely 7 lapra terjed, a materia és az exhibitio jellegzetesen klasszicista dualizmusával találkozunk. A jó természet követésére lelkesítő szavakkal fejezi be iratát. Kreil és Gabelhofer meglepődve olvasta, az udvariasabb Kreil azt írja bírálatában, hogy

néha olyan a dikciója, „quod dictionis genus Angli non-sense apellant”, s majdnem gúnyosan jegyzi meg, hogy distingválnia kellett volna a notitia mechanica és aesthetica között, ez utóbbiakat a szépérzék vagy jóízlés sajátos természetéből kellett volna levezetnie. Gabelhofer goromba volt: „Aphorismos Aetheticos infeliciter tentavit, namque cruda sine carnibus ossa obtulit.” S mindketten úgy csodálkoztak rá, mint a barokk egy különös kövületére.

Másként lepte meg őket Rossi nagy terjedelmű értekezése. Ez az *Institutiones Aestheticae Universalis*, mely egész kis könyv, már Szerdahelyi esztétikáján alapult, ámde éppen Szerdahelyinek ez az átírása és részleges modernizálása igazolta már az akkori cenzorok előtt is, hogy Szerdahelyi érdemesen rendszerező, de eleven, alkotó filozófiai tartalom nélküli műve fölött végképp eljárt az idő. Rossi, aki értekezésében egész fejezeteket írt át Szerdahelyi esztétikájából, logikusan cselekedett, amikor mind a rendszerezést, mind a gondolatmenetet következetesen végigvitte. Ha Szerdahelyi még a *gustus* forradalmasító fogalmából indult ki és csak azután vezette vissza azt *A Szép*-re, visszahát-rálva a régi retorikai alapokra, mint ahogy ezt Croce is kimutatta Szerdahelyiről szóló tanulmányában, Rossi, levonva e gondolatmenet következményeit, mindjárt a scientia Pulchriból indult ki, és csak az utolsó fejezetben kerített sort a jó ízlés doktrinájára. Ugyanakkor Szerdahelyinek ebbe a korszerűtlenített szövegébe Rossi modernebb, a szubjektivista esztétikához közeledő tanokat ültetett át. A genius pl. Rossinál már az intuitív megismerésen alapul, s ezért Szerdahelyinek az eredetiségre vonatkozó terminológiáját is modernizálja — ugyanakkor még mindig Batteux nyomán beszél a szép természet utánzásáról, s Dubosból idézgetve is változatlanul a horatiusi utile dulcit vallja.

Ez a kettősség, főként az, hogy Shaftesburynek, Burke-nak, Home-nak újabb elvei szétrontják ugyan Szerdahelyi szisztémáját, de ugyanakkor semmiféle szilárdan új állásfoglaláshoz nem juttatják el Rossit, aki folyton visszakozik, nemcsak Batteux-höz, hanem Morhofiushoz is, oly krízisről tanúskodik, melyet felülmúlni csak a Szerdahelyi-féle esztétikának elvetésével és az új irányok elfogadásával lehetséges.

Még ha olyan figyelemre méltó is, hogy Rossi a *Querelle des Anciens et des Modernes*-ből kiindulva vázlatos esztétikatörténetet is ad, vagy hogy Giottótól Piero della Francescáig oly művészek nevét emlegeti, akiket akkortájt nálunk nemigen ismertek, nagyméretű, rengeteg osztályozást alkalmazó traktátusát szervi hibái miatt csaknem oly szigorúan utasították el, mint a Tóthét. Szerdahelyi nevét a bírálók természetesen nem írták le, sőt néhány hízelgő mondatot is megengedtek arról, hogy Rossi, ha ítélőképessége akkora volna, mint az erudíciója, elvinné a pálmát a többiek elől. Csakhogy „absolute nescit accurate concipere et concepta distincte cogitare — írja Kreil — perpetuo miscet omnia”, amit előbb mond, azt utóbb másféle állításával lerontja. Gabelhofer, aki Rossi főnöke volt, szintén csak az erudícióját dicsérte.

Ez a két dolgozat Belnaynak és Tekuschnak említett kisebb írásaival együtt már a vizsgák előtt kirajzolták a régi tanok és az újak ellentétét. Belnay és Tekusch már a szubjektivizmus irányába való elfordulást mutatta. S amikor a hat vizsgáló közül négyen is ebben az irányban mentek tovább, ki a *Sturm und Drangé*hez hasonló érvekkel és indulatokkal, ki Rousseau tanaival, ki pedig már kantianus, de neoklasszikus érveléssel, a vizsgabizottság kritikai gondolatmenetének harmadik fordulójához érkezett, amennyiben nemcsak az elavult régít kellett végképp elvetnie, hanem választania is az új tendenciák közül, melyeket Belnay és Nitsch másként képviselt, mint Szentjóni Szabó, s mindhármuktól eltérően Schedius.

Tóthnak és Rossinak ítéletét az írásbeli és a szóbeli vizsga megpecsételte. Kreil szerint Tóth inkább kezdőként, mint magisterként szerepelt, a dolog velejét nem is érintette, meg sem értette, mit jelent a „vis primitiva” és „derivativa”, tehát a filozófiai terminusokat és fogalmakat sem ismeri, pedig tudhatná, hogy Wolff idejétől történt némi változás akár a Witz értelmezésében, amit már nem lehet úgy alkalmazni az „ingenium”-ra. Kreilt különösen az háborította fel, hogy Tóth a zsenit régies racionalizmussal a „sagacitas”-ra s az „acumen”-re szűkítette le. Amikor pedig a szóbeli vizsgán azzal vélte cáfolni Baumgartent, hogy a tudománynak semmi köze az érzékekhez, Kreil kijelentette, hogy meg sem értette Baumgartent. „Infra omnem crisin” — minden kritikán aluli a dolgozata és felelete. Gabelhofer négyhasábos bírálatot írt Tóth vizsgáiról, tudva, hogy legelőször itt kell lehetetlenné tenni az egyetemi magistratus és a helytartótanács első számú jelöltjét. Szellemesen ízekre szedte Tóthnak csakugyan ostoba írását, kimutatva, hogy Tóth még a bienséance poétikájának szintjén áll, az ízlést összekeveri az éleslátással, a zsenit az intellektussal, Miltont Homérosz-utánzóknak állítja be, Metastasióról azt hiszi, hogy tragédiáíró, Baumgartent meghamisítja stb. Mint „omnium sane minime idoneum”, Tóthot nem engedi felvenni a jelöltek közé.

Ugyanez történt, kissé kíméletesebben, Rossival is. Kreil most is élesen bírálta ellentmondásait, Gabelhofer pedig — dicsérve ugyan, mint Kreil is, Rossi erudícióját és képzőművészeti ismereteit — találóan hasonlította fejtegetéseinek metafizikációit és absztrakcióit a skolasztikus teológia szubtilitásaihoz.

Így polarizálódik végül az 1791-i pályázat elvi tartalma, problematikája: először az elavult iskolás klasszicizmus elvetésével, ideértve Szerdahelyi rendszerét is, azután pedig a nyugtalanító irányba hajló új eszmélkedés szélső képviselőjének, Szentjóni Szabónak elutasítása körül, és a reformer-hajlamú, a neohumanizmus új klasszicizmusának ideáljaiért lelkesedő göttingai tudományosság melletti végleges állásfoglalással oldódik meg.

A fiatal jelentkezők közül a vizsgabiztosok határozottan a volt göttingai diákok, Schedius és Nitsch szereplését tartották a legsikeresebbnek. Észrevehető, hogy ítéletüket az is befolyásolta, milyen rejtettebb indulatok fakad-

tak ki a kényesebb kérdések nyomán, a zseni természetének meghatározásából, a régiek és az újak kultúrájának összevetéséből.

Schedius olimpuszi nyugalommal válaszolt, teljesen átgondolt, logikus tanulmánnyal. A teremtő zseni szerepének túlhangsúlyozását elkerülte, és mindenki másnál erősebben képviselte a harmóniának a göttingai neohumanizmusból hozott eszméjét. Óvakodott attól, hogy az esztétikai ingeniumot a lélek elsődleges képességei közé sorolja. Az ingeniumhoz szerinte a lélek valamennyi, egyenlő alapon és egyenlő fokon kiművelt és tökéletesített erőinek és képességeinek komplexuma kell, harmonikus egybehangzásuk; ezzel és még inkább Baumgartennek kantiánus bírálatával s Batteux-nak, a batteux-i természetutánzásnak elutasításával mindkét kantiánus bírálójának kivívta elismerését. A régi és az újabb költők összehasonlításában józanul és konkrétan vizsgálódott, az eposzban Homérosz, a tragédiában Shakespeare fölényét bizonyítva, nem provokálva sem az antik, sem a modern párt híveit. Jellemző, hogy míg Tóth esztétikája merőben az eloquentián alapult, Schediusnak a retorikát kiküszöbölni akaró túlzott kritikája ellen már magának Gabelhofernek kellett felemelnie a szavát.

Nitsch is higgadt álláspontjával nyerte meg a censorokat, csak azt kifogásolták, hogy nem tud dönteni a régies racionalizmus és a modern empirizmus közt. Gabelhofer dicsérte, mert az antikok követése ellen foglalt állást. Nitsch valóban csak frázisszerűen, emocionális hangsúly nélkül szólt a görög klíma és kormányforma jótékony hatásáról, elítélte Rousseau-nak a modern kultúrára vonatkozó kritikáját, ámde az a rajongás, mellyel az újkorban szerinte egyedülállóan homéroszi Ossziánt fogadta, megsejtet valamit az antikvitáshoz fűződő mélyebb vonzalmaiból is.

Belnay ugyane vonzalmaknak kihívó módon adott hangot, Szentjóbi Szabó pedig olyan indulattal, amely túlómlott az esztétikai mondanivalón.

Belnay a zsenit a lélek őseredeti képességének tekintette, „ingenium aestheticum est donum solius naturae”, ezért semmiféle szabályt nem követ, az original-geniet nem is vezeti jutalom vagy dicséret reménye, a természet belülről úzi őt alkotó tevékenységre, amire Shakespeare és Michelangelo példáját hozza fel; annak gondolatai voltak oly gyorsak, hogy a toll alig bírta követni őket, ez pedig törni-zúzni látszott a márványt, és éppen így teremtette meg a művészet csodáját. A második kérdésre válaszolva, lelkesen az antikvitás felsőbbbsége mellett foglalt állást, nemcsak a nyelv szépségét, nemcsak a viruló fantáziát, a klímát és a „forma regiminis”-t dicsérte, „in qua plena libertas vigeat”, hanem az alkalmakat is, melyek a polgárok lelkét fenséges tettekre gyújtották, és oly módon hangsúlyozta a görögök eredetiségét, azt, hogy az újabb koriak poémái „sunt purae imitationes antiquorum”, meg hogy „recentiores magis scribunt ex necessitate, quam ex intrinseco impulsu”, hogy az már Gabelhofernek is sok volt, pedig ő a *Reflexiones* miatt kedvelte a fiatal embert, s ezért különben dicsérő iudiciumába beírta, hogy Belnay túlságosan

szigorú bírálója az újabbkori íróknak. Kreil is szóvátette, hogy Belnay ítélete nem biztos és gyakran elragadja fantáziája. Különben szóbelijén némiképp ellentétbe került írásbelijének modernebb megállapításaival, mert feleletében nem tudott megszabadulni Ramler és Batteux auktoritásától, sőt nagyot hibáztott, mikor Gabelhofer szerint „refutatum imitationis principium pro supremo aestheticae principio statut”.

Schediust kivéve tehát a fiatalabbak szereplésére is jellemző bizonyos kettősség, a „sensibilitas” szubjektivistá elvei nem győznek itt még teljesen a régiebb klasszicizmuson, s mennél inkább az itthoni valóságot, a mi irodalmi viszonyainkat reprezentáló személy válaszol a kérdésekre, annál erősebb ez a kettősség a feleletekben. Ami Nitschnél még csak ingadozás volt két elv között, az Belnaynál világos önellentmondássá változott át, és Szentjóni Szabó dolgozatában kiáltó ellentétekhez vezetett.

Többek között ezért is tekinthető az ő szépen megírt dolgozata, a Schediuséval együtt, a pályázat legérdekesebb iratának. Ha sokkal magasabb színvonalon is, mint Tóth vagy Rossi, Szentjóni Szabó hozzájuk hasonlóan, a horatiusi *ars poetica* alapján kezdett értekezni e szép és hasznos művészetekről, ámde az antikvitás iránti rajongását oly korszerű politikai indulatok táplálják, melyek költő- és kritikus-eszményét is átszínezik. Ha messze áll is attól, hogy érzékelés és ítélet elválaszthatatlanságát oly okosan fejtegesse, mint Schedius tette, ő is eljut a *sensibilitas* alaptételéig, a valódi érzéki felfogást, az *Empfindung*ot követelve a művésztől, hogy a természet karakterét kifejezhesse; sőt, az érzéki jellegre tett különös hangsúlyával már-már kétségbe vonni látszik az esztétikusnak, mint elméleti embernek kompetenciáját. „Ha a szépséget bizonyos filozofikus szubtilitással boncolgatva magyarázzuk — írja — minden bizonyal és szükségképpen el kell veszítenie minden esztétikai vonzását. A megkülönböztetett ideák megismertetnek velünk valamely dolgot, de annyi bizonyos, hogy sosem fognak sem szeretetre, sem gyűlöletre indítani bennünket. Az érzéki az, amit keresünk a műalkotásokban; s ez aztán bőven gondoskodik mindig a tiszta ideákról is. És éppen ez a pont az, amiben a filozófus elkülöníti magát a művésztől; amaz elvont, hideg . . . emez vehemens, teli van saját anyagával.” Ezen a ponton kezdte ki szövegét Kreil, aki most nem tudta megőrizni higgadságát. Az idézett szavakból a költő támadását érezte ki az elmélet, a kritika ellen. Kreil szerint Szabó nyíltan elárulja, mennyire nem ismeri annak a diszciplínának a lényegét, melyet tanítani szeretne, mert „supponit Aestheticum non Philosophum sed Artistam esse”, és azt állítja, hogy az analízis szétrombolja az esztétikai erőt.

Azt a két igazságot, hogy a kritikának autonóm illetékessége van és hogy ugyanakkor a kritikai fogalomkészlet és terminológia nem érheti utól, nem zárhatja magába az eredeti élményt, ők ketten, és máris egymással ellentétben, most fogalmazták meg alighanem először kritikánk történetében, a kölcsönös félreértések nagy jövőjű sorozatát indítva el.

Kreil ez éles bírálata Gabelhofer kritikájával együtt végzetes volt Szabó pályázatára. Hiába volt Kreilnek már kedvezőbb véleménye Szabó szóbelijéről, melyet Gabelhofer viszont teljesen elutasított, úgy hogy a lázongó költő megítélése körül a besúgó és a besúgók áldozata láthatólag összekülönbözött egymással — Szabót sem a második, sem a harmadik helyen nem javasolták. Mert Gabelhofer a hozzáértő szimatjával rögtön felfedezte Szentjóni Szabó szövegében a lázadót. És ehhez képest igazán eltörpült Szabónak a zseni, érzékiség és racionalitás összekeverésével elkövetett néhány hibája. A derék besúgó ezt a szöveget olvasva dühödött fel igazán:

„Az antik kor embereinél egy testet alkotott a vallás, a politikai alkotmány és a magánérdek, és kölcsönös erővel tartották fenn magukat. Nálunk viszont az egyik küzd a másikkal és gyakran kerül sor súlyos összeütközésekre. Ők szentül ragaszkodtak az őseiktől átvett erkölceikhez és szokásaikhoz, s törvényeik védelmében gyakran feláldozták életüket, ontották véréüket. Mi változtatjuk szokásainkat, elhagyjuk őseink erkölceit, és megannyiszor áthágjuk törvényeinket. Vajon mi más emelte fel arra a magas csúcsra a görög és a római ékesszólást, mint a hazafiságnak az a szelleme, amelyet mi már nem ismerünk? Mikor van nekünk alkalmunk arra, hogy szentélyeinkért és házi tűzhelyeinkért lángra gyúljunk? Vannak-e nyilvános ünnepségek, vannak-e közös könyörgések, diadalmenetek nálunk, hogy felszítsák lelkesedésünket? Mekkora eredményt ért el Horatius Maecenas oltalma alatt? . . . A mi századunk nem tartja ilyen becsben a tehetséges embereket. Az ő világosságukhoz, tehetségük bővérűségéhez, írásmódjuk nagyszerűségéhez nagyban hozzájárult az, hogy ott ültek a res publica kormányrúdjá mellett . . . Ugyanakkor manapság a legtöbb kiváló elméjű írónak is alig jut hely a hajófenéken; és a vezérférfiak nálunk annyira el vannak foglalva mindennapi teendőik gondjaival, hogy alig tudnak valamicske időt is szakítani arra, hogy azt a múzsáknak szenteljék . . . Az is csoda, hogy a mi jelenkori sivár helyzetünkben olyan sok és sokféle írás lát napvilágot, mai szerzőktől, teli nagy gondolatokkal és súlyos szentenciákkal. Ugyanaz a természet ékesített fel bennünket is az övékénél semmivel sem alacsonyabb rendű tulajdonságokkal, ám tőlünk az irigy sors elragadta az alkalmat. Az antikvitás emberei bennünket nem tehetségben, hanem célkitűzésben múlnak felül; az egyetlen, amit irigyelnünk kell tőlük: a szabadság.”

E csattanósan befejezett vádbeszédnek, íróhivatás nosztalgikus megfogalmazásának, az *akkor* és a *most* elkeserítő összevetésének e retorikus textusában felismerte-e Gabelhofer azt az alapszöveget, amelyre a nemesi mozgalom patriarchális-nacionalista szövegei ráhímeződtek? S amelyből általánosítóbb, tehát nyugtalanítóbb, forradalmibb töltést vettek át magukba? Nem tudjuk. Szentjóni Szabó e szép latin nyelvű dikciója pedig nem más, mint Rousseau *Considerations sur le Gouvernement de Pologne*-ja második fejezetének szabad tolmácsolása, a gondolatmenet és a fordulatok jó részének megőrzésével. Kazinczy is lefordította ezt a részletet és ki is adta az Orpheus-ban. Szentjóni

Szabó pedig — ekkor éppen Rousseau-fordításokkal bajlódva — a *Considérations* e részletét zárthelyi dolgozatába írta át.

A plebejus sorsú nemesi patrióta Rousseau érveivel erősítette ellenállását, s ezt csak fokozhatta benne az az indulat, mellyel álláspontját elvetették. Gabelhofer pontokba szedte a dolgozat kritikáját, s ez is vádbeszédhez hasonlít. Mert Szabó megvádolta századunkat, azt állította, hogy nekünk nincs olyan alkalmunk, mint volt az ókoriaknak, hogy lángba hozzuk képzeletünket, és ami a legfontosabb: „libertatem recentioribus ereptam lamentabatur. Sed quae, qualisve libertas hic subaudienda sit, id ne indigitat quidem” — azt azonban nem árulja el, miféle szabadság értendő itt?

E pályázó elmékedését egy már nagyon gyanússá vált szabadságeszmény fűtötte át. Ami aranykori-utopikus vonás élt ebben, az a pályázati dolgozat szavaival került át egyik szép költeményébe, *A mai világ*-ba — efféle csalódások után indult el Szentjóni Szabó a jakobinusok felé vezető úton.

*

Egy tárgy körül összegyűlt érveivel, belső vitáival, az eszmei válság tudatosításával ez a pályázat világosabban mutatja kritikai eszmékedésünk egy korszakának elmúlását, mint külön-külön véve Földi, Versegly vagy Kazinczy írásai. Az esztétikai autonómia elismerésével, az esztétikának mind a poetica classis gyakorlatától, mind az archeológiától vagy az erudíciótól való elkülönítésével azt bizonyítja, hogy a horatiusi, iskolás-imitációs klasszicizmusnak az elokvencián alapuló tekintélye letűnt, és hogy a jövő olyan esztétikát, kritikát követel, mely eltérve az intellektualisztikus koncepciótól, empirikusan és az új érzékenység jegyében dolgozza ki az ízlés, a zseni, az imitáció és az originalitás tanait. Mint döntés és követelmény mutat a jövőbe ez a pályázat. Nemcsak Schedius kineveztetésével, akitől a romantikusok első nemzedéke sokat fog tanulni. Hanem a fejlődés egy mélyebb instanciájának tudatosításával, annak követelésével, hogy Young és Rousseau, Göttinga és Kant eszméi továbbvitessenek, hogy kritikánk a leginkább Herder által vágott új úton menjen tovább és önállósodjék.

Így nyomatékosítja végül is az 1791-i pályázat jelentőségét az a tény, hogy egyik legnagyobb költő-kritikusunk alkotásának közvetlen előterét teszi kitapinthatóvá. Mert aki a *poetica classis*-ből való kibontakozás klasszikus, de egyben utolsó példajaként legmélyebben éli át az új kritikához vezető út ellentmondásait, aki plebejus-polgári érzületével, rousseau-i kritikájával, aranykor-mitoszával Szentjóni Szabó folytatója is, hogy aztán irodalmi és poétikai tájékozódását az antikétől eltérő költői világokra, mítoszokra kiterjesztvén, a herderi úton induljon el, az már Csokonai.

SZAUDER JÓZSEF TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

1940

Kritikák: M. Bontempelli műveiről (*Nyugat*, XXXIII. 12. sz.)
 M. Bontempelli műveiről (*Pester Lloyd*)

1941

Önállóan megj.: Faludi udvari embere. 64. 1. Pécs (doktori ért.)
 Kritikák: Castiglione művéről (*Nyugat*, XXXIV. 2. sz.)
 V. Rossi, O. Vergani műveiről (*Pester Lloyd*)
 Műfordítások: A német irodalom kincsesháza c. antológiában.

1942

Kritikák: Spitteler művéről (*Magyar Csillag* 8. sz.)
 Mai olasz elbeszélők c. antológiáról (*Magy. Csill.*)
 Dante-könyvekről (*Pester Lloyd*)
 Tolnai G.: Régi magyar főurak (*Pester Lloyd*)
 Alvaro (*Pester Lloyd*)
 Chiesa, Cristofidis (*Pester Lloyd*)
 Castiglione (*Pester Lloyd*)
 Nicola Lisi (*Pester Lloyd*)
 Az olasz irod. kincsesháza (*Magyar Nemzet*)
 Esszé: Hidakról (*Pester Lloyd*)

1943

Tanulmány: A magyar—olasz tanulmányok mérlege (*EPhK*)
 Kritikák: Manzoni műveiről (*Pester Lloyd*)
 Neue italienische Erzähler (*Pester Lloyd*)
 Esszé: Lovik Károly (*Magyar Csillag*)

1944

Tanulmányok: A legújabb olasz irodalom (*Új Élet*)
 Un dono di libri della Spagna. Bibliográfiai tanulmány. (*Rassegna d'Ungheria*,
 N° 5.)

1945

Kritikák: Devecseri: Az élő Kosztolányi (*It* 1—4. sz.)
 Lyra Hispanica (*Magyarok*, 2. sz.)
 Koroda: A magyar felvilágosodás breviáriuma (*Magyarok*, 6. sz.)
 Esszék: Szőnyi István (*Magyarok*, 4. sz.)
 Egry József (*Magyarok*, 4. sz.)

1946

- Kritika: Angyal E.: Udvari kultúra, udvari költészet. (*It.* 1—2. sz.)
 Esszék: Greco. (*Magyarok*, 4. sz.)
 Ferenczy Károly. (*Magyarok*)

1947

- Tanulmány: Kosztolányi: Hajnali részegség. (*Újhold*, 1—2. sz.)
 Kritikák: Zimándi Pius: Péterfy Jenő. (*It.* 1—2. sz.)
 Turóczy-Trostler J.: Realizmus és irodalomtörténet. (*Magyarok*, 3. sz.)

1948

- Tanulmányok: Francesco Petrarca. (*Észtétikai Szemle*)
 Faludi Ferenc és Itália. (Horváth J. Emlékkönyv, *Magyar Századok* 164—177. l.)
 Krúdy-hősök. (*Újhold*, 2. sz.)
 Olasz irodalmi polémiák 1947-ben. (*Italia*, 1. sz.)
 Kritikák: Croce marxista értékeléséről. (*Észtétikai Szemle*)
 Cs. Szabó: Márvány és babér. (*Italia*)
 Kotzián Katalin verseiről. (*It.*)
 Dénes T. műveiről. (*It.*)

1949

- Önállóan megj.: *Olasz nyelvű egyetemi előadások a 17—18. századi olasz irodalom történetéről.* — Egyetemi jegyzet, litogr.
 Magyar könyv. Középk. III. oszt. (társszerzőkkel). (Bp. Oktatásügyi Min.)
 Tanulmányok: A magyar irodalom korszakai (Barta Jánossal) — (*It.*)
 Vita a 18. századi magyar irodalomról. (*It.*)

1950

- Önállóan megj.: *Giordano Bruno: Válogatott dialógusai.* Szerk., vál., jegyz. 260. l. Bp. Hungária K.
 Magyar irodalomtörténet. Gimn. tankönyv (társszerzőkkel) — Bp. Tankönyvkiadó.
 Kritika: Tépjétek le a sötétség bilincseit. (*It.*)

1951

- Önállóan megj.: *Kölcsey Ferenc: Válogatott művei.* 1. köt. Vál., szerk., jegyz. — Bp. Szépirod. K. 380 l. Magyar Klasszikusok.
 Tanulmány: Gvadányi József. (*Magyar Csillag*, 12. sz.)
 Kritikák: Csokonai válogatott művei. (*It.*)
 A kritikai Petőfi-kiadás első kötetéről. (*Irod. Újs.*)

1952

- Önállóan megj.: *Kölcsey.* (Útmutató előadások számára, 40. l.)
Magyar Irodalom a Felvilágosodásig (Klaniczay Tiborral, Egyetemi jegyzet, litogr.)

Szöveggyűjtemény a magyar felvilágosodás korából. (Egyetemi, munkatársakkal.)
Kritika: Hét évszázad magyar versei. (*Új Hang*, 2. sz., 87—92. l.)

1953

Önállóan megj.: Bessenyei György. Kismonográfia. Bp. Művelt Nép, Nagy Magyar Írók, 150 l.
Bessenyei György: Válogatott művei. Bev., vál., szerk., jegyz. Bp. Szépirod. K. 465 l. Magyar Klasszikusok.
Tanulmány: Fazekas Mihály, a Lúdas Matyi költője. (*Új Hang*)
Kritika: Hét évszázad magyar versei (*It.*)

1954

Önállóan megj.: Kisfaludy Károly: Válogatott művei. (76 l. bevez. tanulmány. 400 l. szöveg, jegyz., vál., szerk., jegyz.) Bp. Szépirod. K. Magyar Klasszikusok.
Bródy Sándor: A Sas Pesten. (Vál., utószó) Bp. Szépirod. K.
Tanulmány: Az MTA Romantika-vitája. megj. *MTA I. O. Közleményei*, IV. köt. 1—2.
Cikkek: Faludi Ferenc. (*Szabad Nép*, márc. 25.)
Gálos Rezső (*It.*)
Műfordítás: Togliatti politikai beszédei (Sallay Gézával) Bp. Szikra K.
Kritika: Zrínyi Miklós levelei (*It.*)

1955

Önállóan megj.: Kölcsey Ferenc. Monográfia. Bp. Művelt Nép, 260 l. Nagy Magyar Írók.
Goldoni válogatott vigjátékai. (Bev. tanulmány 36 l., vál., szerk., jegyz. 600 l.) Bp. Európa K. Világirodalom Klasszikusai.
Szöveggyűjtemény a reformkorszak irodalmából (rész-szerkesztés). Bp. Tankönyvkiadó, 1123 l.
Garibaldi: Válogatott írásai. (Fordítás Sallay Gézával együtt.) Bp. Művelt Nép.
Cikkek: Csokonai Vitéz Mihály (*Irod. Újs.*)
Katona József (*Szabad Nép*, ápr. 16.)
Az ELTE szakszemináriumáról. (*Felsőokt. Szemle*)
Kritikák: Simon István verseiről (*Új Hang*)
Horváth J.: Kisfaludy K. és íróbarátai (*ITK*)
A kritikai Batsányi-kiadás I. kötete. (*It.*)
Az ó és új . . . Ötöd fél száz énekek. (*MTA I. O. Közl.*)

1956

Önállóan megj.: Krúdy Gy.: Valakit elvisz az ördög (Bev. tanulmány, szerk.) Debrecen, Alföldi Magvető, 480 l.
Tanulmányok: A realizmus kérdései a magyar irodalomban. (A Realizmus-kongresszus korreferátuma.) Megj. 72—84. l.
Bóka L.: Ady-monográfiájának vitája (*MTA I. O. Közl.* IX. köt.)
Az Irod. tört. Intézet Magyar Osztályának munkaértekezleteiről. (*ITK*)
Kritikák: Horváth J. tanulmányairól (*Irod. Újs.*)
Waldapfel József: Tanulmányok. (*MTA I. O. Közl.*)
Waldapfel József: A Felvilágosodás. (*MTA I. O. Közl.*)
Cikk: Szabó Gézáról. (*ITK*)

1957

- Önállóan megj.:* A magyar irodalom története 1849-ig. (Társszerzőkkel) Bp. Bibliotheca, 515 l.
- Tanulmányok: A romantika útján (Kölcsey). *Kluny. is. (MTA I. O. Közl. XI. 1—4. sz. 173—205 l.)*
- Faludi Ferenc és Pererius. (*Filológiai Közöny, 7. 1.*)

1958

- Tanulmányok: Génusz száll... (Kölcseyről) (*ITK*)
- Versegny és Herder. (*Filológiai Közöny*)
- Paralele między artyzmem a literacką ludowoscją węgierską (A Mickiewicz-i s a magyar romantika párhuzamos vonásairól). Warszawa, Adam Mickiewicz c. köt. 570—86. l.
- A magyar irodalmi népiességről (*Világirodalmi Figyelő*) 155—61. l.
- Adalékok a 19. század első évtizede irodalmi életének tanításához. (Pedagógus továbbképző előad. megj. *Magyar Nyelv- és Irodalom tanítása, 4—5. sz.*)
- O ludovosfi. Vitaelőadás az irodalmi népiességről (*Slovenska Literatura*)
- Kritika: Jancsó E.: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. (*ITK* 378—83. l.)

1959

- Tanulmányok: A kassai „érzelmeik iskolája” (Kazinczy) (*ITK* 394—407. l.)
- Csokonai, Kazinczy s a Magyar Hírmondó 1794 III. 8-i levele. (*ITK*, 469—72. l.)
- A 200 éves Kazinczy (*Kortárs*)
- Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé. (*ITK*, 388—402.)
- Kazinczy jakobinizmusáról. (*Magyar Tudomány* 12. sz.)
- Kritikák: Simon I.: Pacsirtaszó. (*Kortárs*, 129—37. l.)
- Szécsi Margit verseiről (*Élet és Irodalom*)
- Cikkek: A 200 éves Kazinczy. (*Népszava*, 252. sz.)
- Beszámoló a prágai nemzetközi irodalomtörténeti konferenciáról. (*Világirodalmi Figyelő*, 3—4. sz.)

1960

- Önállóan megj.:* Kölcsey Ferenc: Összes művei. 1—3. köt. Bp. Szépirod. K. Parnasszus; I. köt. 1340 l., II. köt. 1060 l., III. köt. 890 l. Szerk. közösen Szauder Józsefneval. Bibliográfiai, szövegkritikai jegyzetek.
- Kazinczy Ferenc: Válogatott művei. 1—2. köt. Bp. Szépirod. K. Magyar Klasszikusok. I. köt. 500 l., II. köt. 704 l. Bevezető tanulmány 120 l., jegyzetek 90 l. Közös szerkesztés Szauder Józsefneval.
- Vörösmarty: Csongor és Tünde. Bp. Magyar Helikon, Diszkiadás. Kísérő tanulmány 40 l.
- Krúdy: A szerelmi bűvészinas. Bp. Magvető, Kísérő tanulmány (26. l.) Szindbád születése címen.
- Tanulmányok: Osvicenstvi a obrozeni v madarske literature (*Slavia*, 235—39. l.)
- Kölcsey, Kant und die griechische Philosophie. (Lehrstuhl der ungarischen Literaturgeschichte, N° 1. 23—36. l.)
- Kritika: Nyelvünk a reformkorban. (*ITK*, 274—76 l.)
- Cikkek: A Risorgimento hőse, Ippolito Nievo (*Nagyvilág*)
- Kölcsey Ferenc (Kölcsey Gimn. Évk.)

1961

- Önállóan megj.: A romantika útján.* Tanulmánykötet. Bp. Szépirod. K. 480 l.
Kis magyar irodalomtörténet (kb. 150 l. — Közösen Klaniczay Tiborral s Szabolesi Miklóssal), Bp. Gondolat K.
Babits Mihály: Összegyűjtött versei. Bevezető tanulmány (27 l.), Bp. Szépirod. K.
Ippolito Nievo: Egy olasz emlékiratai. Bevezető tanulmány (24 l.). Bp. Európa K. (A Világirodalom Klasszikusai.)
Krúdy Gy.: Válogatott novellái. 4. köt. Szerkesztés közösen Barta Andrásval. Bevezető tanulmány (25 l.). *Éji zene.* Bp. Magvető K.
Vörösmarty: Összes költeményei. Díszkiadás. Bevezető tanulmány (22 l.). Bp. Magyar Helikon.
 Tanulmányok: A romantika kezdeteiről. (22 l.) (*ITK*)
 Il „Secretum” nel Seicento ungherese. *Bologna, Minerva Edit.* (Az Aix-en-Provence-i Congr. dell'Assoc. Internaz.-on tartott előadás.)
 Cikkek: Bessenyei György (*Dél-Magyarország*, febr. 24.)
 Mikes Kelemen (*Népszabadság*, okt. 1.)

1962

- Önállóan megj.: Kis magyar irodalomtörténet.* 2. kiad., jav. Bp. Gondolat, Siker könyvek.
Magyar irodalomtörténet angol nyelven (Klaniczayval, Szabolesival), Bp. Corvina.
Histoire abrégée de la littérature hongroise. (Klaniczayval, Szabolesival), Bp. Corvina.
Kratkaja isztorija vengerszkoj literaturii XI—XX veka. (Klaniczayval, Szabolesival). Bp. Corvina.
Kosztolányi Dezső: Összegyűjtött versei. 1—2. köt. Bevezető tanulmány (45 l.), Bp. Szépirod. K.
 Tanulmány: Az új Kölcsey kéziratokról. (*Petőfi Múz. Évk.* 16 l.)
 Kritikák: Santangelo, G.: Il Seicentismo. (*Világirodalmi Figyelő*)
 Benkő L.: A magyar irodalmi írásbeliség. (*ITK*)
 Költő a változó világban (Somlyó Györgyről) — (*Élet és Irodalom*, jún.)
 Fodor András legújabb kötetéről. (*Új Írás*, 3. sz.)
 Dienes A.: Petőfi im Freiheitskrieg. (*Deutsche Literaturzeitung*, Heft. 6.)

1963

- Önállóan megj.: Olasz irodalom — magyar irodalom.* Tanulmánykötet, Bp. Európa, 462 l.
Cyperus és obeliszok. (Esszék.) Bp. Szépirod. K. 362. l.
Geschichte der Ungarischen Literatur. (Klaniczayval, Szabolesival) Bp. Corvina.
Goldoni: Emlékezései. Utószó-tanulmány. Bp. Gondolat.
 Tanulmány: A magyar szentimentalizmus problémái. (*ITK.* 4. sz.)
 Cikkek: Dayka G., Faludi F., Kazinczy F., Kölcsey F. Lexikoncikkek a Magyar irodalmi lexikonban. Bp. Akad. K.

1964

- Önállóan megj.: Fáy András: Állatmesék.* Tanulmány: 223—257. l. Bp. Magyar Helikon.
Krúdy Gy.: A madárijesztő szeretője c. kötetben tanulmány: Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig. (36 l.) Bp. Magvető K.

Kritika: Batsányi János összes művei. (*ITK*)

Forrás-adalék: Bessenyei és Batsányi (*ITK*)

1965

Önállóan megj.: *Magyar irodalom.* (Klaniczayval, Szabolesival). Bp. Közgazdasági és Jogi K. *A Kultúra Világa.*

Historia Literatury Węgierskiej. (Klaniczayval, Szabolesival.) Bp. *Corvina.*

Krúdy Gy.: *Utolsó szinar az Arabs szürkénél,* két kötet. Magvető. (Tanulmány, II. köt. 523—560. l.)

Tanulmány: *Dante a 19. sz. magyar irodalmában* (*Tiszatáj*)

Irodalomtörténeti tanulmány-fejezetek az akadémiai A magyar irodalom története 3. köt.-ben (75 l.) Bp. Akad. K.

Settecento italiano — Settecento ungherese. Atti del IV. Congr. dell'Assoc. Internaz. per gli studi di lingua e lett. italiana. *Wiesbaden* (Estratto).

Kritika: Olasz nyelvű magyar irodalomtörténet (*Nagyvilág*)

Cikk: Verseghy Ferenc (Magyar irodalmi lexikon. 3. köt.) Bp. Akad. K.

1966

Önállóan megj.: *Dante a XIX. század magyar irodalmában c. tanulmánykötetben:*

Dante a középkor és a renaissance között (75 l.) Bp. Akad. K. — Klny. is.

Tanulmányok: *Dante A. nella letteratura ungherese dell'Ottocento.* (*Acta Lit. Acad. Sc. Hung.*, 37 l.)

Geschichte der Ungarischen Literatur Bd. IV. (*Acta Lit. Acad. Sc. Hung.*)

Kritikák: Babits Dantéja a Helikon kiadásában. (*Nagyvilág*)

A magyar irodalom története 1849—1905-ig (*ITK*)

Komlós A.: Gyulaitól a marxista kritikáig (*ITK*)

Tolnai G.: Itália diesérete (*Kortárs*)

Cikk: Magyar Klasszikusok és Magyar Remekírók. (*Kritika*)

1967

Tanulmányok: *Ispirazioni italiane nella cultura ungherese del Settecento.* — *A Sensibilità e razionalità nel Settecento c. tanulmánykötetben.* — Firenze, Sansoni.

Il rococò all'italiana di Csokonai. — *Az Italia ed Ungheria c. tanulmánykötetben.* — Bp. Akad. K.

Aldo Palazzeschi. — *Az Olasz irodalom a huszadik században c. tanulmánykötetben* (33 l.) Bp. Gondolat.

Sententia és pictura (a fiatal Csokonai verstípusairól. (*ITK*, 517—538. l.)

Benedetto Croce. (*Nagyvilág*)

Az újkori magyar művészet periodizációjának problémái. (*Művészettörténeti Értesítő.* — Klny.)

Hozzászólás *Batsányi: Der Kampf*-jának vitájához. (*ITK*, 3 l.)

1968

Önállóan megj.: *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai 1809—11.* (Bánhegyi Gy. és Szauder J.-né közreműködésével.) Sajtó alá rend. szerk., jegyz., ford., bevezető tanulmány. Bp. Akad. K. 508 l.

A magyar irodalom története 1849-ig. 3. átdolg., jav. kiadásának szerkesztése, saját szöveg: 72 l. Bp. Gondolat.

- Tanulmányok: Bacchelli életműve. — Utószó-tanulmány a *Malom a Po folyón* c. regény-ciklushoz. Bp. *Európa K.* 25. l.
 Information of Hungary (Társszerzőkkel). Bp. Corvina
 Dugonics András (*Tiszatáj*), 10 l.
 Kölesey: Vanitatum vanitas. (*Alföld*, 10 l. Klny.)
 Utak Krúdyhoz. (*Napjaink*)
 Alcuni problemi teoretici e pratici del Romanticismo. Vita-hozzászólás. Megj.
Il Romanticismo c. kötetben. Bp. *Corvina*, 77—82. l.
 Esszé: Velence ősszel. (*Napjaink*)
 Kritika: Kardos T.: Az Árgirus széphistóriája. (*ITK*, 93—96)
 Cikk: Waldapfel József (*M. Tudomány.*)

1969

- Tanulmányok: Az Estve és Az álom keletkezése. (*ITK*, 32 l.)
 A XVIII. századi magyar irodalom és a Felvilágosodás kutatásának feladatai.
 (*ITK*, 129—56. l.)
 A klasszicizmus kérdései. (*Filológiai Közöny*, 22 l.)
 Kazinczys Klassizismus. Studien zur Geschichte der deutsch—ungarischen litera-
 rischen Beziehungen. *Berlin, Akad. Verlag*, 141—157. l.
 Kritikák: Lucien Goldmann: L'illuminismo e la società moderna. (*ITK*)
 Baróti D.: Felvilágosodás és klasszicizmus. (*ITK*)
 Petrarca költeményei. (*Nagyvilág*)
 Esszé: A Campo de'Fiori százéves piacán (*Tiszatáj*).

EGY PERIFERIKUS SZLÁV IRODALMI NYELV SORSA*

A történelmi Magyarország területén lakó kisebb szláv népcsoportok irodalmi nyelvére általában jellemző, hogy fejlődésük más utakon halad, mint az illető népek által kialakított általános irodalmi nyelveké. Így a hazai szlovének egy külön provinciális irodalmi nyelvet alakítottak ki, s ezt akkor is megőrizték, amikor a szlovéneknél már győzött a krajnai nyelvjáráson alapuló egységes irodalmi nyelv. A szlovákok kezdettől fogva a cseh irodalmi nyelvet használták mindaddig, amíg Bernolák nyugati szlovák próbálkozása után végül is Štúrék mozgalma meg nem hozta a középszlovák nyelvjáráson alapuló különálló szlovák nyelv győzelmét. De még a cseh hatás virágkorában, a 18. század közepén (1750 és 1758 között) Debrecenben megjelent öt egyházi könyvecske, amelyeknek nyelve a zempléni keletiszlovák dialektus volt. A kárpátaljai ukránoknál a helyi dialektus ugyancsak irodalmi szerepet kapott, s az egységes ukrán nemzeti nyelv kialakulása után is megőrizte különállását.

Mindezeknek a jelenségeknek régebbi korok sajátos politikai, vallási, társadalmi viszonyaiban keresendő igen szerteágazó okai vannak. Az okok felderítése és hatásuk végigkísérése a dialektológiai leírás mellett egy-egy érdekes szociolingvisztikai vizsgálat tárgya lehet. A magyar szlavisztika felismerte e kérdések tudományos fontosságát s KIRÁLY PÉTER és DEZSŐ LÁSZLÓ tanulmányai szlovák, ill. ukrán területen régi mulasztásokat pótoltak.

Hasonló okokból tűztem ki még évtizedekkel ezelőtt céloomul a nyugat-magyarországi vagy más néven burgenlandi horvátok irodalmi nyelvének feldolgozását.

Ezek a horvátok többségükben a történelmi Magyarország nyugati határán Győr, Moson, Sopron és Vas megyékben laktak. Egyes településeik a Dunától északra is felhúzódtak. Ma a horvát községek túlnyomó többsége Ausztriához tartozik. Lélekszámuk az 1961. évi hivatalos osztrák népszámlálás alapján Ausztriában mintegy 26 300 volt, a kismartoni horvát Művelődési Egyesület privát számlálása vagy inkább becslése alapján 1964-ben számuk mintegy 40 000 lehetett. Ezekhez számítandó még néhány község, amely ma is Magyarországhoz tartozik, mint Narda, Horvátzsidány, Peresznye, Und, Ólmod, Kópháza, Fertőhomok stb., valamint a ma Csehszlovákiához tartozó községek, mint Čunovo (Csun), Rusovce (Oroszvár) és hasonlók.

* Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1971. február 22-én tartott felolvasóülésén.

A régebben zömükben Magyarországhoz tartozott horvátok ma tehát zömmel Ausztriához tartoznak és érthető, hogy ott alakult ki az első világháború után a legfőbb kulturális központjuk Kismartonban, amelynek azonban ma már nincsen számottevő horvát lakossága.

A horvátok ezeken a területeken nem őshonosak. A 16. század folyamán, a nagy horvát diaszpóra idején a töröktől megszállt vagy fenyegetett délebbi területekről húzódtak fel több hullámban. Vannak adatok egyes családok áttelepedésére és vannak példák tervszerű csoportos áttelepítésekre is. E betelepülések történetét legújabbán részletesen az osztrák J. BREU dolgozta fel. Tény az, hogy a 16. század húszas és harmincas éveiben a horvátok Nyugat-Magyarországon már jelen vannak, és már mint összefüggő népcsoport bizonyos mértékben megkülönböztetett elbánásban részesülnek.

Hogy milyen területekről jöttek, azt pontosan megállapítani nem lehet. Nagyon részletes kutatással, az egykorú összeírások feldolgozásával, helynevekből származó családnevek, nyelvjárási sajátosságok részletes kimutatásával talán többet meg lehetne tudnunk, de ilyen módszeres kutatásokat tudtommal eddig még nem végeztek. Annyi azonban bizonyos, hogy nagy többségük a Kulpa folyótól délre a tengerpartig húzódó területről jött, mert e terület nyelve, az úgynevezett ča-horvát dialektus lényegében megegyezik azzal a nyelvvel, amely a nyugat-magyarországi horvátoknál mint különálló regionális irodalmi nyelv élt és fejlődött tovább.

A horvátok felköltözése idején, a 16. században ennek a ča-horvát dialektusnak már nagyon régi irodalmi nyelvi hagyományai voltak. Mind a horvát tengerparton mind a Quarnero szigetein, mind pedig Isztriában meghonosodott az egyházi szláv nyelvű istentisztelet, s ezzel együtt a szláv írásbeliségnek, az ún. glagolizmusnak hagyománya. Ez annyit jelentett, hogy ezeken a területeken az egyházi szláv nyelv ugyanazt a szerepet játszotta, mint másutt a latin. Ez lett tehát egyházi használatban a misekönyvek, breviáriumok, prédikációk, teológiai traktatusok, világi használatban pedig az oklevelek, statutumok, szerződéses, végrendeletek stb. nyelve. Ez a nyelv csak kezdetben volt egyházi szláv, hamarosan átütött rajta a horvát népnyelv, úgy hogy a 14. században már ez az egész írásbeliség néhány kivételtől eltekintve horvát nyelvű. Főleg áll ez olyan szövegekre, amelyek nem a Cyril — Method-féle hagyományra mennek vissza, amelyek tehát nem bolgár vagy szerb fordítások átírásával horvátosodtak el, hanem helyben keletkeztek, latinból vagy olaszból fordították őket, vagy éppen eredeti horvát fogalmazványok voltak, mint az oklevelek vagy statutumok.

E szövegek túlnyomó többsége glagolita írással készült, amelynek sajátos szögletes horvát formája alakult ki. Latin betűs szövegek a 14. századtól vannak a tengerparti városokból (Zára, Sebenico). Boszniából áterjedt ide a cirill-írás, amelynek ott egy sajátos változata alakult ki, az ún. bosančica. Jurisich Miklósnak is maradt fenn egy ilyen cirillbetűs aláírása.

Ez volt tehát nagyjából az irodalmi-nyelvi helyzet, amikor a horvátok egy része a ča-dialektus területéről felvándorolt a nyugat-magyarországi megyékbe.

Hogy papjaik az írásbeliségnek milyen gyakorlatát hozták magukkal, azt ma már megállapítani nem lehet, legfeljebb bizonyos későbbi tényekből lehet következtetni, hogy a horvátok olyan északabbi területekről jöttek, ahol glagolizmus már nem volt, de megvolt a cirill- és természetesen a latin betűs írás hagyománya.

Az első emlék, amely a magyarországi horvátoktól származik, a kelén-pataki misekönyv cirillbetűs bejegyzése. Magát a latin nyelvű Esztergom egyházmegyei misekönyvet 1501-ben nyomták, a bejegyzett horvát szövegek mellett az 1561, ill. 1564 évszámok állnak. Az egyik bejegyző neve Georgius Soccouycz de Jastrebar[s]kw. E helynév azonos a Zágrábtól délnyugatra fekvő Jastrebarsko (rég magyar nevén Jászka) községgel. A bejegyzett horvát szövegek egy miatyánk és egy húsvéti ének.

Sokkal jelentősebb egy protestáns nyomtatvány, amely a nyugat-magyarországi horvátok számára készült. A két horvát emigráns protestáns pap Antun Dalmatin és Stipan Konzul Istranin több munkatárs segítségével 1561 és 1565 között a Tübingen melletti Urachban 25 különböző horvát nyelvű nyomtatványt adott ki. E vállalkozásnak volt utolsó terméke a kétkötetes latin betűs horvát Postilla-gyűjtemény, amely azonban már nem Urachban, hanem Regensburgban 1568-ban jelent meg, mert Hans Ungnad, az emigráns stájerországi báró, az egész vállalkozás szellemi elindítója ekkor már nem élt (+ 1564), és a két horvát pap ekkor már nem Kristóf württembergi hercegnek, hanem Johann von Weißpriachnak és Maximilian von Pollheim und Wartenburgnak védelme alatt állt. Ezeknek az osztrák főuraknak Nyugat-Magyarországon is voltak birtokaik, s ezeken részben horvát lakosság volt. Az előszóban a fordítók ezért is hangsúlyozzák, hogy a könyvet a nyugat-magyarországi horvátok számára adták ki. A szöveg egyébként Johannes Brenz (Brentius) württembergi protestáns teológus és prédikátor latin posztilláinak fordítása. A két részben kiadott könyvnek legújabb időkig csak egy teljes példánya volt ismeretes, amelyet a regensburgi Kreisbibliothekben őriznek, a második résznek egy példánya a zágrábi Jugoszláv Akadémia könyvtárában van, s néhány évvel ezelőtt magam fedeztem fel egy majdnem teljes példányt a mi Egyetemi Könyvtárunkban. Ebben a hiány mindössze annyi, hogy egyik résznek sincs címlapja.

E könyv nyelve és helyesírása teljesen azonos az 1561 és 1565 között megjelent horvát protestáns nyomtatványokéval. A bibliai részek néhány hagyományos egyházi szláv sajtóságot mutatnak, egyébként a posztilla-szövegek fordítása tiszta horvát népnyelven készült. A könyvnek mégsem lett igazi hatása a mi horvátjainknál. Nem teremtett irodalmi tradíciót. Tudjuk ugyan, hogy Konzul mint evangélikus prédikátor 1568 után a nyugati horvátok között

működött és 1579-ben Kismartonban halt meg, de ebből az időközből irodalmi működéséről semmi adatunk sincs.

Így az emigráns horvát könyvnyomtatás megszűntével a magyarországi horvátoknak maguknak kellett a helyi kezdeményezésekből egy egészen új tradíciót kialakítaniok, ez pedig mind protestáns, mind katolikus részről a hasonló magyar törekvésekkel szoros kapcsolatban történt.

Először a protestánsok jelentkeznek.

1609-ben és 1611-ben Sopronkeresztúron Farkas Imre nyomdájában adott ki Pythiraeus-Mekinich Gergely egy-egy énekeskönyvet. E két könyv a legutóbbi időkig Ljubljánában az érseki szeminárium könyvtárának egyik kolligátumában lappangott, 1969-ben jelent meg róluk ismertetés a szlovén *Časopis za zgodovino in narodopisje* folyóiratban, majd ennek alapján a kismartoni *Hrvatske Novine* c. hetilapban. Mindkét könyv címe: *Duševne pesme*, azaz lelki énekek. Szerzőjük a magyar evangélikus egyház történetéből már korábbról is ismert személyiség. Répceköhalmon (Steinberg) és Sopronkeresztúron (Deutschkreuz) volt pap és kortársai előtt nagy tekintélynek örvendett. 1591-től egészen haláláig, 1617-ig több alkalommal találkozunk nevével. A horvát Mekinich családi nevet a kor humanista szokásának megfelelően Pythiraeus-ra görögösítette. Az első könyv 160, a második 141 éneket tartalmaz, s mint az első könyv címlapja mondja, részben németről, részben pedig magyarból fordította őket horváttra. Az ajánlás Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hős unokájának szól. (Nem a költő Z. Miklósnak!) E két könyvről keveset tudok mondani, csak leírásból ismerem őket. Amennyire a közölt részletekből megállapítható, a szövegek helyesírása teljesen magyaros és a nyelv az a ča-horvát dialektus, amely a következő két évszázad irodalmi termésének is nyelve lesz.

A 17. században a nyugat-magyarországi horvátoknál az anyanyelv használata nemcsak az egyházi, hanem a jogi írásbeliségben is természetes volt. Erről tanúskodik egy 1625-ből csonkán fennmaradt bírósági jegyzőkönyv, amely egy peres borvásárlás tanúkihallgatásait tartalmazza. Ennek nyelve némileg eltér az irodalmi emlékekétől és számos rokon vonást mutat a hazai szlovénnel, azaz venddel. Helyesírása ugyancsak magyaros. Ezt a szöveget Szabadbáránd (régőbbi nevén Nagybarom, németül Großwarasdorf, horvátul Borištorf) községben jegyezték fel és ma Locsmándon őrzik.

Mekinich két könyve és a kéziratos bírósági jegyzőkönyv nem nagy termés a 17. századból, de mindenesetre igazolja egy horvátországi irodalmárnak a század végéről származó megfigyelését. Pavao Ritter-Vitezović 1681-ben mint Zengg követe részt vett a soproni országgyűlésen, amely nyolc hónapig tartott. Valószínű, hogy ekkor a Sopron környékén lakó horvátok között is járt. Legalábbis erre mutat egy későbbi műve, az 1703-ból keltezett *Priričnik* (bölcsmondások gyűjteménye). Ennek előszavában arról panaszkodik, hogy a horvátok keveset törődnek nyelvükkel, kivéve a felső horvátokat, „akik a

templomi éneklésben, a bíraskodásban és az egymásközi érintkezésben hazai nyelvükkel dicsekszenek. jóllehet egy másik nemzet uralma alá vannak vetve”. Ezek a felső horvátok a mi nyugati megyéink horvátjai, akiket egy jó évszázaddal később (1829-ben) Csaplovics János Ober-Croaten-nek nevez, s közelebről meghatározva ezt az elnevezést a Kószegtől északra a Lajtáig és Pozsonyig húzódó horvát telepekre érti. (Megjegyzem, hogy egy legújabb horvát irodalomtörténet, Krešimir Georgijević, Hrv. knj. od XVI do XVIII stoljeća. Zagreb, 1969, 136 l. Vitezović megjegyzését a zenggi horvátokra vonatkoztatja és az idegen uralmat a német katonai kormányzatra érti.)

Részint tehát a nyomtatott és kéziratos emlékek, részint pedig az ilyen közvetett értesülések arról tanúskodnak, hogy a horvátok körében az anyanyelv irodalmi használatának megszakítatlan hagyománya volt.

E hagyomány alapján azonban csak a 18. század harmincas éveitől kezdve bontakozik ki olyan nagyobb arányú könyvkiadás, amely aztán egy egységesnek mondható és a kor viszonyaihoz képest fejlett irodalmi nyelv kialakításához vezetett. Ebben a munkában most már a vezető szerepet a katolikus papság, főleg pedig a ferences szerzetesek viszik. Az egyes fontosabb könyveket, amelyek nagy népszerűségüknél fogva az irodalmi nyelv kialakításában jelentős szerepet játszottak, csak röviden ismertetem.

1732-ben Győrben jelent meg ismeretlen szerzőtől a vasárnapokra és ünnepekre rendelt evangéliumok gyűjteménye egy rövidke katekizmussal; 1741-ben Bécsben egy hasonló evangélium-gyűjtemény, de most már az epistolákkal együtt; 1747-ben egy kisebb katekizmus, 1753-ban egy népszerű imakönyv *Duhovni vrtljac*, azaz *Lelki kertecske* címen; 1754-ben egy másik nagyon népszerű imakönyv *Hiža zlata*, azaz *Arany ház* címen; 1757-ben egy harmadik népszerű imakönyv *Mariansko cveće*, azaz *Mária virágai* címmel (ennek csak 1781-ből való kiadását ismerem), és 1763-ban egy nagyszabású barokk elmélkedés az ember négy utolsó dolgáról.

Ezek közül nyelvi szempontból legjelentősebb a legutóbb említett. Szerzője Eberhard Kragel szervita szerzetes, címe *Četverovrstni duhovni prstan*, azaz *Négyszeres lelki gyűrű*. A soproni Sziesz nyomda munkája, terjedelme 438 l. 21 × 16 cm formában. A mű elmélkedéseket tartalmaz az ember négy utolsó dolgáról. A halál, az ítélet, a pokol és a mennyország egy-egy nagy fejezet tárgya, s ezekhez járul függeléként egy ötödik az örökkévalóságról. Kragel műve azért különösen értékes, mert az evangéliumok, katekizmusok és imakönyvek nagyon is sablonos nyelvvel szemben egészen új területekre enged betekintést. A 46 alfejezet teljesen prédikáció formában van felépítve s a barokk hagyomány szellemében van kidolgozva. Mint a kornak népszerű oktató-moralizáló irodalma általában, Kragel is az elvont fejtegetésekbe számos példázatot és színes leírást sző bele. A pokol kínjait és a mennyország örömeit pl. nagy részletességgel ecseteli. Stílusának szemléltetésére csak két rövid részletet idézek magyar fordításban.

Az egyik a pokol tűzének összehasonlítása a földi természetes tűzzel. Ebből is csak egy részlet. Miután már részletesen kifejtette, hogy a földi tűznek szüksége van táplálékra, a pokol tűzének pedig nincsen, áttér annak elemzésére, hogy a földi tűz eloltható, a pokol tüze olthatatlan.

„Bármilyen nagy, heves és erős is a mi földi tűzünk, mégis eloltható, amint ez kitűnik ebből is: Ha valahol tűz üt ki, ilyen szerencsétlenségnél először is harangozással jelt adnak, lármát vernek, aztán valamennyien összeszaladnak ahhoz a házhoz, ahol a tűz keletkezett, egyesek létrákat, mások vizet hoznak, ismét mások a tetőket rontják le, hogy a vad tűz tovább ne kapjon; ilyen szerencsétlenségnél senki sem henyél, mindenki dolgozik, amíg a vad tüzet az utolsó szikráig el nem oltják; s ha a tűzvész még olyan szörnyű is, trágyalével vagy tejjel mégis el lehet oltani. De a pokol tüzeről írva vagyon: Non extinguitur, soha sem fog kialudni. Ha az egész tenger, az egész világ minden folyóvíze a pokolba csurogna, ha a városokban és falvakban minden kutat kimernének, a pokol heves tüzeit mégsem lehetne eloltani; még ha a kárhozottak annyi könnyet ontanának, hogy a pokolban nem férne el, akkor sem alszik ki a tűz, non extinguitur. Ezek a könnyek olyanok mint az olaj, amit ha a tűzre öntenek, nem oltja el, hanem még jobban lángra lobbantja, olyanok e könnyek, mint a víz, amelyet ha oltatlan mézre öntenek, azt nem hűti le, hanem megtüzesíti és felforralja. Végül pedig a mi földi tűzünk az embert hamar megöli, gyakran már a füst megfojtja; így a gonosztevő, akit elevenen megégetnek, egy negyedóránál tovább nem élhet. De a pokol tüze, bár a mi tűzünknel ezer és ezerszerre hevesebb és erősebb, mégsem tud egyetlen kárhozottat sem megölni vagy elhamvasztani, mert a kárhozottak a tűz közepette éppen úgy nem tudnak elégni, mint az a mérges állat, a szalamandra, mert a pokol kapujára ez van írva: semper mori, nunquam perire. Itt mindenki mindig halódik, de sohasem hal meg, sohasem szűnik meg élni.”

És ennek a kegyetlen képnek az ellentéte a földi paradicsom leírása:

„A földi paradicsomban mindig tavasz volt, ott nem fújtak éles szelek; sem vihar, sem hirtelen eső, fagy vagy jégeső nem okozott kárt; nyáron a hőség nem bántotta a testet, télen sehol sem lehetett havat vagy jeget látni, ősszel a szárazság nem pörkölte le a szép virágokat, hanem mindig és mindenütt az évszakok egyforma és békés egyetértése uralkodott; ezen a vidám helyen a víz mint a kristály ragyogott, és mint a méz, oly édesen csordogált, itt a különféle legszebb fák és gyümölcsök szolgáltak gyönyörűségül, itt az ember sokféle szép éneket és zenét hallhatott; ezen a helyen nem volt egyetlen fájdalom vagy baj sem; egyetlen betegség sem s főképpen a halál nem mert e helyhez közelíteni. Egyszóval a földi paradicsomban minden öröme és a teljes megelégedésnek tökéletes állapota volt, és erre a boldog helyre tette isten ősapánkat, Ádámot és itt lett volna egész nemzetségének lakóhelye, ha a nyomorult Ádám ott bele nem harapott volna a tiltott almába és isten parancsát meg nem szegte volna.”

Ez a rövid mutatvány Kragel szövegéből talán bizonyos elképzelést adhat arról, hogy a naiv, önfeladt mesélés és részletező leírás micsoda nyelvi gazdagságot tár fel. Kragel kimagasló stílusművész. Elmékedései logikusan, arányosan vannak felépítve, a stílus eszközök alkalmazása változatos, a gondolati és érzelmi elemek vegyítése nagy prédikációs gyakorlatra vall. A könyvnek az a nagy értéke, hogy jóformán az élet minden vonatkozásának szókinését megforgatja és a mindennapi élet kifejezőképességét is feltárja. Sem előtte, sem utána hasonló jelentőségű munka a horvátoknál nem jelent meg.

E korból megemlítendő még egy kéziratos emlék, a horvátzsidányi hegyvám 1769-ből, amely 70 pontban részletesen szabályozza a zsidányi és peresznyei szőlők rendtartását. Ez az emlék ugyancsak a mindennapi élet nyelve szempontjából fontos. Néhány érdekes, másutt ki nem mutatható magyar elem is van benne, mint pl. *hujtaš*, *zamulatovati*, *dovigeziti* s hasonlók.

A 19. század elejéről két kisebb világi tartalmú könyvecskét is ismerünk, az egyik egy iskolai tankönyv 1806-ból (Šlabikar, német címmel *Namen-Büchlein* Budán, Egyetemi Nyomda) és egy kalendárium az 1806. évre (Novi horvaczki kalendar, Sopron Sziesz nyomda). Ez utóbbi azért is jelentős, mert itt jelentkezik először a világi jellegű szépirodalom egy-két rövidke anekdota formájában.

A húszas és harmincas években ismét egy jelentős egyházi író viszlendületet a könyvkiadásba és ez Fitzkó József (1772—1843), Peresznye falunak hosszú évtizedeken keresztül plébánosa. Fitzkó a Vas megyei Borháza (Boriča) vend községben született, de életének nagyobb részét horvát környezetben töltötte. 1802-ben lett Peresznyén plébános és ezt a hivatást 41 évig töltötte be. Művei egyházi rendeltetésűek, de terjedelmük, formás nyelvi köntösük és népszerűségük miatt az irodalmi nyelv fejlődésének talán legfontosabb szakaszát jelentik. 1824-ben jelentek meg tőle a bibliai történetek, az Ószövetség és az Újszövetség elbeszélő részeinek horvát fordítása. 1829-ben egy nagy imakönyvet adott ki *Nova hizsa zlata* (Új arany ház) címen. 1836-ban jelent meg a nagy katekizmus az egyházi szertartások magyarázataival. 1837-ben egy újabb imakönyve *Novo Marianszko [c]zvetije* (Új Mária-virágok) címen. Ezekkel a munkáival, éppen nagy népszerűségük miatt Fitzkó hosszú időre irányt szabott az itteni horvát irodalmi nyelv fejlődésének.

A 19. század első évtizedeiből egy értékes kéziratos gyűjteményt őriz a pannonhalmi könyvtár. Ezek falusi horvát papok prédikációi, szám szerint 150 névtelen szöveg tíz különböző községből, az 1805 és 1838 közötti időből. A helységek: Oroszvár, Horvátzsidány, Peresznye, Hornstein (Szarvkő), Szentiván, Köpcsény, Fraknó, Micske, Pleigrab (Ólmod), Csun. Ez a gyűjtemény nemcsak nyelvi, hanem általános művelődéstörténeti szempontból is nagyon érdekes. Hú képét mutatja egyrészt a horvát falusi papság átlagos szellemi színvonalának, másrészt meg a hívek felfogóképességének, mert a prédikációk nyilván ehhez voltak mérve. A nyelvhasználat története szempontjából pedig

érdekes dokumentuma annak, hogy erre az időre kialakult egy általánosan elterjedt regionális irodalmi nyelv, amely, ha voltak is kisebb ingadozásai, lényegében mégis egységesnek mondható.

Az a jó évszázad, amely 1732-től, a ma ismert első evangéliumos könyvtől Fitzkó haláláig 1843-ig eltelt, a nyugat-magyarországi horvát irodalmi nyelv igazi kialakulásának korszaka. Ebben a korszakban állandósulnak a hangtan, szóképzés, alaktan, mondattan, szókincs olyan vonásai, amelyek ezt az irodalmi nyelvet különösképpen jellemzik és bizonyos mértékben az itteni helyi, falusi nyelvváltozatok fölött álló, provinciális normává avatják. Kiküszöbölődnek kisebb ingadozások, megszűnnek bizonyos archaizmusok, általánossá lesznek bizonyos újítások. Ezek közül csak néhány jellemzőt említek.

Az első evangélium-fordításokban nagyon gyakori a szókezdő *j* helyett a *d* hang, így a *jisti* 'enni', *jigrati* 'játszani', *Jivan* 'Iván' alakok helyett *đisti*, *đigrati*, *Đivan*. Ezt a későbbi írók elhagyják. Ugyancsak gyakori, Valentićnél (1741) éppenséggel általános a szó végi *l* helyett az *u* hang, amelyet *v*-vel írnak, tehát *biv*, *rekav*, *došav*, *pakav*, *kabav*. A későbbi írók ezt is elhagyják és *bil*, *rekal*, *došal*, *pakal* alakokat írnak, a *kabav* azonban megmarad.

A főnévragozásban kihal a külön vocativusi alak, helyét a nominativus foglalja el. Egy-két elszigetelt szó vocativusa megmarad, mint *Bože*, *človiče* stb., de ez is csak a himnembem. A főnevek többes genitivusában annyira általános lesz az *-ov* végzet, hogy átterjed a nőneműekre és semlegesekre is, tehát pl.: *ceremoniov*, *mestov* lesznek az általánosan használt alakok. A melléknevek ragozásában majdnem teljesen megszűnik az ún. határozatlan ragozás. Maradványai csak a himnem praedicativ használatában: *Bog je pravičan* 'isten igazságos' és határozókban mint *do gola* 'meztelenre', *do mrtva* 'halálra, halálosan' lehetők fel.

Az igeidők közül az aoristos és imperfectum az evangéliumokban még igen gyakori, bár használatuk erősen keveredik, ti. az imperfectum végződése átmeny az aoristosra is, és olyan hibrid alakok keletkeznek, mint *on pojdoše* 'ő elment' a hagyományos *on pojde* helyett. Ezek fokozatosan kiküszöbölődnek, Kragel elbeszélő szövegrészeiben már nagyon ritkák, s az aoristos és imperfectum megszűnik élő igealak lenni. Ugyancsak kihal az *-us-*, *-vus-* végződésű cselekvő múlt idejű participium, ill. ennek ragozhatatlan határozói ige-neve, mint pl. *zemši* 'vevén, fogván', *videvši* 'látván', *položivši* 'feltevéen' stb. Ezt mondat váltja fel. Tehát az ilyen típus: *lehajtván fejét, kiadta lelkét* megszűnik és helyette lesz: *lehajtottá fejét és kiadta lelkét*.

Az igeik körében nagy jelentőségű változás, hogy magyar és német mintára kialakul az igekötők új rendszere. A *be*, *ki*, *fel*, *le*, *előre*, *vissza*, *el*, *félre*, *keresztül*, *át* irányképzeteknek megfelelően igekötőkké válnak az olyan régi határozószók mint *nuter*, *van*, *gori*, *doli*, *najper*, *najzad*, *kraj*, *skroz* és *prik*. Ezek részben az eredeti szláv igekötőket nyomósítva, részint azokat felváltva rögződnek meg a nyelvhasználatban.

A szóképzésben német és magyar mintára nagy szerep jut az összetételnek. Kialakul egy új típusú összetétel is, amely ellenkezik a szláv nyelvi hagyománnyal, ti. a substantivum verbale tárgyának vagy határozójának az összetételben mint előtagnak a szereplése. Ilyenek a 'szentségtörés' mintájára *svetstvoterenje*, 'utolsó kenet' *poslidnje s svétim uljem mazanje*, 'fogak csikorgatása' *zubi-škripanje*, 'észrevevés' *u pamet zimlenje*, 'mennymbemenetel' *va nebo zastuplenje* vagy (*v*) *nebolizenje*, s ezek mintájára a 'megtestesülés' *tela-obličenje* (tulajdonképpen „test-öltés”).

A szókincsben változatlanul használatban maradnak azok az olasz elemek, amelyeket a horvátok még régi hazájukból hoztak magukkal. Ilyenek a főnevek körében: *cimitor* 'temető', *čaval* 'szeg', *dupljir* 'fáklya, húsvéti gyertya', *kofan* 'láda', *oštarija* 'vendéglő', *račun* 'számla', *raka* 'koporsó', *škale* (plur.) 'létra', *štampa* 'nyomda, nyomtatás'; melléknév: *škur* 'sötét, ebből *škurina* 'sötétség'; igék: *baratati* 'bánni, foglalkozni vmivel', *durati* 'tartani vmeddig', *kaštigati* 'büntetni', *peljati* 'vezetni', *štimati* 'gondolni', *tentati* 'kísértetni'. Ezek mellett ugyancsak megőrződtek az egyházi terminológiának olyan korai dalmáciai román elemei, mint *kalež* 'kehely' (lat. *calix*), *križ* 'kereszt' (lat. *crux*). És természetesen számos olyan szó is, amelyekről nem lehet eldönteni, hogy olaszból vagy latinból valók-e, mint *figura*, *natura*, *persona* és hasonlók.

A magyar elemek lényegében megegyeznek azokkal, amelyeket a kajhorvát emlékekből is jól ismerünk, mint pl. a főnevek közül: *baršun*, *beteg*, *đund*, *felá*, *fotiv*, *hasan*, *herceg*, *kinč*, *kip*, *kocka*, *lanc*, *oroslan*, *orsag*, *pajdaš*, *pelda*, *šator*, *šereg*, *tabor*, *tanač* (*tolnač*), *varoš*, *žoltar*. Ezekhez járul néhány új átvétel, mint pl. *foluš* 'folyosó', *hajtaš* 'a tilosba ment állat behajtása' és *tudoš* 'kuruzsló'. A melléknévek közül igen gyakoriak: *čalaren* 'csalárd', *gingav* 'gyenge', *jalen* 'álnok', *šantav* 'béna, sánta'. Az igék közül: *aldovati* 'áldozni', *bantovati* 'bántani', *batriti* 'vigasztalni', *mentovati* 'megmenteni', *valovati* 'valani', *virostovati* 'virrasztani'.

A német elemek igen különböző korúak. Vannak közöttük a szlovénben és horvátban egyaránt meghonosult legrégebbi rétegbe tartozók, mint pl. az egyházi terminológia szavai: *almušтво* 'alamizsna' (szláv képzővel), *biškup* 'püspök', vagy a mindennapi élet szavai, mint *škananj* 'csűr', *škare* (plur.) 'olló'. Vannak a középfelnémetből származók, mint *hahar* 'hóhér', *kramar* 'kalmár', *pehar* 'pohár', *purgar* 'polgár' és számos újabb átvétel, amelyeknek hangalakjából a korát megállapítani nem lehet. Ilyen főnevek: *ceh* 'számla', *cigla* 'tégla', *cilj* 'cél', *cinž* 'kamat', *coprija* 'varázslat', *falinga* 'hiba', *farba* 'szín', *farnik* 'plébános', *farov* (Pfarrhof) 'plébánia', *feršt* 'herceg', *fertalj* 'negyed', *fertuh* 'kötény', *funat* 'font', *garuge* 'akasztófa', *gmajna* 'község', *graba* 'árok', *grof* 'gróf', *groš* 'garas', *hip* (Hieb) 'pillanat', *huta* 'kunyhó', *jerb* (Erbe) 'örökös', *jubilir* 'ékszerész', *klošter* 'kolostor', *krama* 'áru, portéka', *kušac* (Kuš szláv képzővel) 'csók', *lot* 'lat', *loter*, *lotrija* 'lator, latorság', *lug* 'hamu' és *lužija* (Lauge szláv képzővel) 'lúg', *mauta* 'vám', *ofer* 'áldozat', *opt* (Abt) 'apát', *pilj*

(Bild) 'képoszlop, útmenti kép', *pukša* 'puska', *puter* 'vaj', *samit* 'bársony', *šanac* 'sánc', *štige* (plur.) 'lépcső', *šturm* 'vihár', *tanac* 'tánc', *turan* 'torony', *vaga* 'mérleg', *vilahan* 'lepedő', *žveplo* 'kén'. Melléknemek: *cotav* (zottig) 'borzas, zilált', *faušji* 'hamis', *frižak* 'friss', *gvišan* 'bizonyos', *nor* (Narr) 'bolond', főnévi alakja *norac* szláv képzővel, *rumeni* (berühmt) 'híres', *žmahan* 'ízletes'. Határozószó: *gor* (gar) 'egyáltalán'. Igék: *gverati* 'tartani vmeddig', *jerbati* 'örökölni', *kuševati*, *kušnuti* 'csókolni', *moljati* 'festeni', *prešiti*, *prešati* 'préselni', *probirati* 'próbálni', *rajtati* 'rostálni', *ribati* 'súrolni, sikálni', *špotati* 'gúnyolni'.

A latin eredetű szavak jó részét nem lehet megkülönböztetni egyrészt az olasztól, másrészt meg a némettől. Ilyen egyházi kifejezések vagy bibliai szavak mint *advenat*, *firmamenat*, *talenat* egyaránt jöhettek olaszból vagy németből, de a latinból való közvetlen átvétel lehetősége sincs kizárva, mert vannak példák a latin végződés elhagyására. A biztosan latin eredetűek sem mentesek problémáktól. Egy részük a magyarországi hagyományos *š-ező* kiejtést tükrözi, amely a kaj-horvát területen is otthonos volt, tehát: *advokatuš*, *himnuš*, *koruš*, *limbuš*, *maguš*, *mišionariuš*, *notariuš*, *patronuš*, *tronuš*, *lampaš*, *šuma*, *beštija*, *hoštija*, *užura*. Ezek mellett azonban nyilván a német nyelvterület klasszicizáló, tudós latin ejtésének hatása alatt megjelennek ilyen személynevek, mint *Agnes* és közszavak mint *ateista*, *hasta*, *sentencija*, *sinagoga*, *substancija*, *suma*, *muzika*, ill. elhagyott latin végződéssel *misionar*, *patron*, *tron*. Az *-io* végű latin szavak *-ija* végződéssel illeszkednek be a horvát ragozási rendszerbe: *absolucija*, *dacija*, *lamentacija*, *procesija* (vagy *procešija*), *štacija*. Néhány latin szó magyar közvetítéssel vagy inkább a közös magyar–kajhorvát kiejtési hagyományból került át, mint pl. *lilium* (de gyakori a *lilium* alak is), *templom*, *paradižom*.

Ezt a képet mutatja tehát a nyugat-magyarországi horvátok irodalmi nyelve a múlt század közepe táján. Igazi használati területe a vallásos élet volt, és ezért szókincese fejlődésében nagy aránytalanságok mutatkoznak. Míg a bibliai elbeszélő szövegek, a barokk imádságok, prédikációk, elmélkedések, s a nagy katekizmus fejtegetései e nyelv szókincsét és kifejezőképességét ezeken a területeken messzemenően kiművelték és állandósították, addig a szellemi kultúra más területein az ilyen kiművelés teljesen hiányzott. Ha valami volt is, az legfeljebb a falusi jogszolgáltatás és közigazgatás szerény körében mozgott.

Ugyanekkor Horvátországban, miután elvben létrejött a szerb–horvát irodalmi nyelvi egység, nagyarányú nyelvújítás, a fejlettebb nyelvekhez való felzárkózás indult meg. A hatvanas és hetvenes évek az élet minden területén a szakterminológia rohamos fejlődését, sokszor éppenséggel erőltetett fejlesztését mutatják. E korszak hőse Bogoslav Šulek, aki egyrészt német–horvát általános szótárával (1860) másrészt meg tudományos terminológiai szótáráival (1874–5 és 1879) rendszeres és következetesen purista szókincsfejlesztés alapjait vetette meg. A horvátok ehhez az irányzathoz lényegében mai napig

hűek maradtak, s ha régebben Šuleket sokat kritizálták erőszakos neologizmusai miatt, ma egyre nagyobb elismeréssel adóznak korszakalkotó munkásságának.

Ezzel a fejlődéssel a nyugat-magyarországi horvátok természetesen nem tudtak lépést tartani, de az igazság az, hogy náluk az ilyen nagyarányú nyelvfejlésnek nem is volt meg a társadalmi szüksége. A magasabb igényű politikai vagy társadalmi érdekű írások magyarul jelentek meg, a horvát nyelvű irodalom továbbra is főleg a vallás területén mozgott. E korszak legjelentősebb vállalkozása a szentek legendáinak fordítása volt, amelyből két kötet jelent meg Pozsonyban 1864-ben. Fordítója Šime Meršić pándorfalvi (parndorfi) esperesplébános. A kéziratban maradt harmadik kötetet Ivan Čuković adta ki Grácban 1897-ben. Hasonló tárgy körben mozognak egy másik jelentősebb egyházi írónak Tome Jordannak művei is.

A világi tartalmú irodalom nagyon szerény keretek között fejlődött. A század utolsó évtizedeiben a kalendáriumok (mint a *Hižni Kolendar*, később a *Kalendar svete familije* és *Kalendar Svetoga Antona Paduanskoga*) közöltek kisebb novellákat és ismeretterjesztő cikkeket. Megindult az első újság, a *Seljak*, majd később a *Naše novine*. Az iskolák számára e korszakban kezdenek rendszeresen horvát nyelvű tankönyvek megjelenni: olvasókönyv, természetrajz, földrajz, Magyarország története, nyelvtan, fizika, gazdaságtan; a nép számára pedig különböző szerény igényű szórakoztató olvasmányok, mint álmoskönyv, népdalok gyűjteménye s hasonlók. A költészet alig terjedt túl az iskolamesterek halotti búcsúztatóin, lakodalmas köszöntőkön és tréfás-gúnyos versezeten.

Ebben a korszakban író társai közül mind általános műveltsége és tudományos képzettsége, mind pedig költői tehetsége révén messze kimagaslik Merchich (Meršić) Máté (1850–1928) horvátkimleai plébános. Filozófiai és teológiai tárgyú dolgozatait ő is magyarul és németül írta, de mint öntudatos horvát, egyik alapítója és első szerkesztője lett az 1903-ban megindított *Naše novine* c. lapnak s ugyancsak szerkesztője volt a Szent Családról elnevezett naptárnak (*Kalendar Svete Familije*). Mint költő Mate Miloradić néven írta lírai, elbeszélő, didaktikus, tréfás és gyermekverseit. Ezek csak halála után, 1934-ben jelentek meg kötetben.

Az új század elején tehát a nyugat-magyarországi horvátok a társadalmi viszonyaikhoz mérten, eléggé kiművelt irodalmi nyelvvel rendelkeztek, amely körülbelül úgy viszonylott a horvát irodalmi és köznyelvhez, mint a mi csángóink nyelve az irodalmi magyarhoz.

De ebbe a nyelvbe kezdtek beszivárogni a horvátországi irodalmi nyelv elemei. A Gaj-féle helyesírási reformot a hetvenes években vették át, majd megkezdődött a nyelvújítási szókincs lassú átszivárgása is. Az átvett új szavak természetesen inkább csak akkor tűnnek fel, ha képzésük vagy hangalakjuk nem felel meg a helyi nyelvszokásnak. Csak néhány példát említek. A mi emlé-

keinkben az 'élet' fogalomnak mindig *žitak* felel meg és nem *život*, mint a közhorvátban. De az 'életrajz' fogalomra nem a *žitak*-kal alkottak összetételt, hanem átvették a nyelvújítási közhorvát *životopis* szót, amely a *biographia* kalkja. A latin seminarium 'papnevelő intézet' fogalomra a közhorvátnak ugyancsak nyelvújítási szava van: *sjemenište*. Ennek alapszava *sjeme*, ősrokon a latin *semen* 'mag' szóval. A mi horvát dialektusunkban azonban ennek alakja nem *sjeme*, hanem *sime*. De nem ebből alkottak új szót, hanem átvették a *sjemenište* alakot. Néha azonban az átvett szót hozzáidomították a helyi kiejtéshez, így az 'universitas'-nak megfelelő ugyancsak nyelvújítási közhorvát *sveučilište* náluk *vseučilišće* lett.

A nyelvfejlődés tehát olyan irányt kapott, hogy a régebben tisztán belső erőkből növekvő regionális irodalmi nyelvet egyre jobban kezdték tarkázni a közhorvát elemek. Ezt az állapotot mutatja pl. az a kis irodalomtörténet, amelyet Szedenich Fülöp 1912-ben Sopronban adott ki.

Ilyen volt tehát a nyugat-magyarországi horvát irodalmi nyelv fejlődési iránya, amikor az uralomváltozás bekövetkezett. A trianoni béke a horvát falvak túlnyomó többségét Ausztriának, egy részét pedig Csehszlovákiának juttatta. Magyar oldalon csak néhány maradt. Az Ausztriában élő horvátok tudatosan tovább ápolták nyelvüket. Burgenland tartomány fővárosában, Kismartonban, amelynek különben nincs számottevő horvát lakossága, kulturális központot alakítottak ki. Van Művelődési Egyesületük (1929 óta), és hetilapjuk, a *Hrvatske Novine*. Könyvkiadásuk lényegében iskolakönyvekre és naptárakra szorítkozik. Meršić-Miloradić költői hagyatékát kegyelettel őrzik, verseit többször is kiadták.

Nyelvükre ma még nagyobb hatással van a közhorvát nyelv. S ez érthető is. Egy ilyen kis népcsoport számára meddő küzdelem volna, hogy az élet minden területén saját terminológia kialakítását szorgalmazza. Így, amire éppen szükség van, átveszik a szerb-horvátból. Az ötvenes és hatvanas évek naptárait és újságait olvasgatva, lépten-nyomon nemcsak új szavak, hanem közhorvát nyelvtani alakok is szembeötlenek. Így a fejlődés olyan irányban halad, hogy lassanként a közhorvát elemek jutnak túlsúlyra s a helyi dialektus szavai és formái idővel majd csak mint archaikus vagy népies stílus színező elemek fognak szerepelni. Ez ma még nincs így, de a fejlődési tendencia ez.

Nagyobb kérdés azonban, hogy egyáltalán meddig tudja magát tartani ez a nyelv.

Régen az anyaországtól elszakadt népcsoportok nyelvét mindenütt a falu konzervatív életformája és zárt közösségi élete őrizte meg. Ma azonban a rohamos fejlődés, a mezőgazdasági és ipari termelésnek, valamint a kereskedelemnek bonyolult szervezetsége, a közlekedés motorizálása, a mozi, a rádió és televízió a falut behozza a városba, a várost kiviszi a falura. Az Ausztriában élő horvát számára, ha csak anyanyelvét tudja, alig marad más választás, mint vagy megmarad a mezőgazdasági munkának egy bizonyos primitív

fokán, vagy az iparban keres boldogulást, de szakképzettség hiányában segédmunkásnál alig viheti többre.

A burgenlandi horvátok természetesen maguk is érzik és jól ismerik a társadalmi érvényesülésnek ezeket az akadályait s éppen ezért a Művelődési Egyesület a horvátok számára magasabb fokú iskolázást, a rádióban horvát nyelvű adásokat sürget (Hrvatske Novine 1970. jún. 13.). 1970-ben Felső-lövön bevezették a gimnázium első osztályában a horvát nyelvet mint kötelező tárgyat, s ez a nyolc osztályon keresztül kötelező marad. Az ilyen követelések és intézkedések azonban a lakosság körében nem találkoznak egyhangú megértéssel. Sokan a horvát nyelv iskolai tanításának csak hátrányait látják, mert a tanulók később hátrányos helyzetbe kerülnek a német anyanyelvűekkel szemben. Elhangzott olyan érv is, hogy a fiataloknak azért sem érdemes e nyelvet fenntartaniok, mert ezen még magukkal a jugoszlávokkal sem tudnak érintkezni, azok ti. egészen más nyelvet beszélnek (H. N. 1970. júl. 18.).

A modern élettempó, a társadalmi érvényesülés igénye, újabb és újabb anyagi és szellemi javak birtokbavételének vágya egyre inkább fellazítják azokat a kötelekeket, amelyek régebbi generációkat az anyanyelvhez fűztek. Ez természetesen lehangoló, mint ahogyan lehangoló egy régi ház, egy régi bútordarab, egy régi népszokás kopása, porladása, kihalása. A tudomány azonban nem tudja mesterségesen fenntartani azt, amit a természetes fejlődés elmúlásra ítelt. Így a mi esetünkben is a nyelvtudomány feladata csak az lehet, hogy ezt az érdekes regionális irodalmi nyelvet életútján végigkísérje, belső fejlődését és társadalmi funkcióját bemutassa. Ezt próbáltam megvalósítani abban a nagyobb monográfiában, amelyen hosszú évekig dolgoztam, s amelyet most már valóban lezártnak tekinthetek. Ennek a munkának rövid tájékoztató foglalata volt ez az előadásom.

HADROVICS LÁSZLÓ TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

1934

Muraköz helynevei. Nyelvtudományi Közlemények 48: 403–434 és klny. Bp.

1937

Eine ungarische und kroatische Variante der „Visio Philberti“. Archivum Europae Centro-Orientalis 3: 317–324. és klny. Bp.

1938

A magyar sors a régi horvát költészetben. Apollo 4: 82–86.

A magyarországi szerb települések újabb irodalma. Századok 72: 335–340.

Chaloupecký, Václav: Středověké listy ze Slovenska. Vážný, Václav: Glossarium Boemoslavicum. (Recenzió) Levéltári Közlemények 16: 315—316.

1939

- Die ungarischen Vorlagen eines alten kroatischen Dichters (Matijaš Magdalenić). Bp. 29 l. (Études sur l'Europe Centre-Orientale — Ostmitteleuropäische Bibliothek. 23. Klny. Archivum Europae Centro-Orientalis. 5.)
 A délszláv nemzeti kultúrák kérdése. Napkelet 17: 488—494. és klny. Bp.
 A szlovének. Magyar Szemle 36: 49—57.
 Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca. Gradja za povijest književnosti hrvatske 14: 41—112. és klny. Zagreb.

1941

- Ungarn und die Kroaten. Ungarische Jahrbücher 21: 136—172.
 A visszatért Muravidék. Magyar Szemle 41: 245—248.

1942

- A horvátban levő magyar elemek szóföldrajzi és időrendi problémái. (Megj.) Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára c. könyvben. 104—116. és klny. Bp.
 Magyar—szláv irodalmi érintkezések. (Megj.) A magyarság és a szlávok c. könyvben. (Szerk. Szekfű Gy.) Bp. 189—204. p.
 Magyarország és a szerb művelődés. Délvidéki Szemle. 9. sz. és klny. Szeged.
 Bajza József: A horvát kérdés. (Recenzió) Századok 46: 355—358.
 Magyar és olasz kultúrhatások találkozása Horvátországban. (Megj.) Magyar—olasz hatás a Balkánon c. füzetben. Írták: Gáldi László és Kardos Tibor. Bp., 14—19. (Balkán-füzetek. Szerk. Drucker György. 2.)
 Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Budapest—Leipzig, 61 l. (Ostmitteleuropäische Bibliothek. 40. Klny. Archivum Europae Centro-Orientalis 8.)
 A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei. Bp. Athenaeum. 42 l. (Klny. Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből.)

1943

- Dél-Magyarország két évtized szerb történeti irodalmában. Századok 77: 419—426.
 A szerb nacionalizmus kialakulása és a magyarországi szerbség. Délvidéki Szemle 5. sz. és klny. Szeged.
 Huit siècles de communauté d'État hungaro-croate. Les origines. Nouvelle Revue de Hongrie 65: 226—236.
 Le yougoslavisme et l'idéal croate. Nouvelle Revue de Hongrie 68: 20—29.
 L'église nationale serbe aux XVIe et XVIIe siècles. Bp. Athenaeum, 52 p. (Études d'Histoire Comparée. Klny. Revue d'Histoire Comparée 1.)
 Ungarn und die Kroaten. (Megj.) Ungarn und die Nachbarvölker c. könyvben. Bp. 141—156 p.
 L'Historiographie serbe concernant le Sud de Bassin Carpathique. Revue d'Histoire Comparée 21: 554—562.

1944

Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Bp. Magyar Szemle Társaság, 79 l. (Kincsestár)
 Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert. Bp. 50 l.
 (Ostmitteleuropäische Bibliothek. 50. klny. Archivum Europae Centro-Orientalis
 10.)

1947

Le peuple serbe et son Église sous la domination turque. Paris, Presses Universitaires, Athenaeum ny. Bp. 167 p. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée. 6.)
 Magyarok és horvátok. (Megj.) Magyarország és Kelet-Európa c. könyvben. Bp.
 133—143.

A szlavisztika a szegedi egyetemen. Tiszatáj 1: 42—49.
 Piac. Magyar Nyelv 43: 102—105.

1948

A hetvenéves Zsupancsics Oton. Déli Csillag 151—152 p.
 A jugoszláv tudományos élet. Déli Csillag 267—268 p.

1951

Parasztozgyalmak a 18. században. Bp. Művelt Nép, 95 l. (Társsz. Wellmann Imre)
Orosz—magyar szótár. — Russzko—vengerszkij szlovár'. Szerk. —, —. Átnézte P(rohor)
 D(emjanovics) Krajevskij. Bp. Akadémiai Kiadó, Budapest ny. XVI, 996 l.
 (Társsz. Gáldi László)

A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása. Magy. Tud. Akad. Nyelv-
 és Irod.-tud. Oszt. Közl.: 164—172.

1952

Magyar—orosz szótár. Bp. Akad. Kiadó, Akad. ny. 1360 l. (Társsz. Gáldi László)

1953

Magyar—orosz kéziszótár. Bp. Akad. Kiadó, Akad. ny. 720 l. (Társsz. Gáldi László)

1954

Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje škole. (Za štampu priredio Hadrovics
 László) Bp. Tankönyvkiadó, Áll. ny. 289 l.

Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Kardos Tibor hozzászólá-
 sával. MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 5: 79—181. és klny. Bp. és a
 Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 89.

A magyar Trója-regény. Egy elveszett ómagyar irodalmi emlék nyomában. Irodalmi
 Újság. V. 29. sz. 3. l.

Országgh László: A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései. — Gáldi László
 stb. hozzászólásával és Bárczi Géza elnöki zárásával. MTA Nyelv- és Irodalom-
 tud. Oszt. Közl. 6: 117—196. (Ebben az orosz lexikográfia rövid ismertetése)
 134—139.

1955

Der südslawische Trojaroman und seine ungarische Vorlage. *Studia Slavica.* 1: 49—135.
 és klny. Bp.

Kelengye. Szójegyzékeink farib szava. Magyar Nyelv. 51: 340—343.

1956

- Szláv jövevényszavaink kérdéséhez. (Hozzászólás Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. könyvéhez.) MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 10: 133—168.
- Ein Bußgebet der ungarländischen Slowenen aus dem 17. Jh. *Studia Slavica* 2: 388—394.
- Bruchstück eines unbekanntenen kroatischen kirchlichen Dramas. *Studia Slavica* 2: 395—396.
- Kroatisches Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794. *Studia Slavica* 2: 387—388. (Benda Kálmán szövegkiadásához.)
- Gálya, bárka, sajka. (Megj.) Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára c. könyvben. Bp. 284—294 p.
- —, Jankovics Ferenc: Megjegyzések a Magyar Nyelv Kéziszótárának szemelvényeihez. *Magyar Nyelvőr* 80: 227—237.

1957

- Szerbhorvát—magyar szótár.* (Munkatárs: Surányi Magda.) Bp. Terra, Akad. ny. LXIV, 688 l. (Kisszótár sorozat).
- Magyar—orosz szótár.* (Munkatársak: Levasics Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) Bp. Terra, Akad. ny. VII, 808 l. (Kisszótár sorozat.) Társsz. Gáldi László.
- Melich János 85 éves. *Magyar Nyelvőr* 81: 507—511.
- Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem 17. Jahrhundert. *Studia Slavica* 3: 379—401. és klny. Bp.
- Nachträge zum kroatischen Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794. *Studia Slavica* 3: 416—418.
- Neki problemi madjarskih elemenata u srpskohrvatskom jeziku. (Megj.) Beogradski međunarodni slavistički sastanak 15—21. IX. 1955. c. könyvben 503—510. és klny. 1957. Beograd.

1958

- Magyar—szerbhorvát szótár.* (Munkatárs: Palich Emil.) Bp. Terra, Akad. ny. VII, 655 l. (Kisszótár sorozat.)
- Magyar—orosz szótár.* (Munkatársak: Levasich Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) 2. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. VII, 808 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Adverbien als Verbalpräfixe in der Schriftsprache der burgenländischen Kroaten. *Studia Slavica* 4: 311—249. és klny. Bp.

1959

- Orosz—magyar szótár.* (Munkatársak: Tóth Ernő, Surányi Magda, Szabó Miklós.) Bp. Terra, Akad. ny. XVI, 928 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Orosz—magyar szótár.* (Munkatársak: Décsi Gyula, Faludi Ágota stb.) 2. átd. és bőv. kiad. Bp. Akad. Kiadó, Akad. ny. XVI, 1968 l. (Társsz. Gáldi László)
- Magyar—orosz szótár.* (Munkatársak: Levasich Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) 3. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. VII, 808 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Orosz—magyar szótár.* (Munkatársak: Simonffy-Tóth Ernő, Surányi Magda, Szabó Miklós.) 2. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. XVI, 928 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Stefan Kniezsa 60 Jahre alt. *Studia Slavica* 5: 255—256.

1960

- Orosz—magyar szótár.* (Munkatársak: Simonffy-Tóth Ernő, Surányi Magda, Szabó Miklós.) 3. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. XVI, 928 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Magyar—orosz szótár.* (Munkatársak: Levasics Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) 4. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. VII, 808 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Die slavischen Elemente im Ungarischen. Zweitschrift für slavische Philologie 29: 1 — 28. és klny. Wiesbaden.

1961

- Magyar—orosz szótár.* (Munkatársak: Levasics Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) 5. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. VII, 808 l. (Kisszótár sorozat) Társsz. Gáldi László.
- Kajkavische Glossen aus dem 16. Jahrhundert. Studia Slavica 7: 363—366.

1962

- Südslawische Beiträge zum russischen Etymologikon. Zeitschrift für Slawistik 7: 651—656.
- Ung. Lánc und Verwandtes. Zeitschrift für Balkanologie. 1: 15—20. és klny. Wiesbaden.
- Zur Deutung einiger Stellen in Gunduliács „Dubravka“. Die Welt der Slaven 7: 293—299. és klny. Wiesbaden.

1963

- Lautliche Merkmale der ungarischen Vermittlung in deutschen und italienischen Lehnwörtern Südosteuropas. Studia Slavica 9: 1—8.

1964

- Magyar—orosz szótár.* (Közreműk. Décsy Gyula, Keszthelyi Ernő stb.) 2. átd. bőv. kiad. Bp. Akad. Kiadó, 2 kötet, XV, 2720 l. (Társsz. Gáldi László.)
- Orosz—magyar szótár* (Munkatársak: Simonffy-Tóth Ernő, Surányi Magda, Szabó Miklós). 4. kiad. Bp. Terra, Akad. ny. XVI, 928 l. (Kisszótár sorozat).
- Kajkavische Literatur.* Eine Auswahl mit Einleitung, Anmerkungen und kurzem Glossar. Wiesbaden, Harrassowitz, 70 p.
- Gramatika srpskohrvatskog jezika za 1—4 razred gimnazije.* 2. izd. (Saradnici: Póth István, Jakab József). Bp. Tankönyvkiadó, 286 l.
- Duhovni kinč. Kajkavski molitvenik iz g. 1667. Studia Slavica 10: 177—180.
- Történelem és művelődés a földrajzi nevekben. Magyar Nyelvőr 88: 315—319.
- Néhány megfejtetlen szláv szavunk. Nyelvtudományi Értekezések 40: 124—127.
- Rapports de la poésie hongroise ancienne avec celles de l'Europe Centrale. (Megj.) Littérature hongroise — Littérature européenne. c. könyvben. Akad. Kiadó, Bp. 105—127. p.

1965

- Jövevényszó-vizsgálatok.* Bp. Akadémiai Kiadó 116 l. (Nyelvtud. Értekezések 50. sz.)
- Илья Николаевич Голенищев-Кутузов: Итальянское возрождение и славянские литературы. Москва, 1963. (Recenzió) Irod. Tört. Közl. 69: 617—619. — Orosz nyelven: Studia Slavica 10: 444—447.

- Kniezsa István (1898—1965). *Magyar Tudomány* 10: 519—521.
 Josef Matl: *Südslawische Studien*. München, 1965. *Südosteuropäische Arbeiten* 63.
 (Recenzió) *Helikon* 11: 566—567.
 Szótörténeti adalékok. *Magyar Nyelv* 61: 482—491. (Társsz. Kiss L.)

1966

- Das Leben und Wirken von István Kniezsa. *Studia Slavica* 12: 5—11.
 Die serbokroatischen Adverbien auf -ice, -ce, -ke. *Anzeiger für Slavische Philologie* 1: 59—
 67. és klny. Wiesbaden.
 Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785. godine. Beogradski universitet, *Anali*
 filološkog fakulteta 5: 267—272. és klny. Beograd.

1967

- Die Endung -t der 3. Person des Präsens im Altkroatischen. *Studia Slavica* 13: 269—283.
 és klny.
 Fogarasi M., Beiträge zur Geschichte der internationalen Bildungssuffixe der russischen
 Sprache. (Recenzió) *Studia Slavica* 13: 349—351.

1968

- Verbale Rektionskomposita im Altkroatischen. *Studia Slavica* 14: 187—192. és klny.
 Die kroatischen Postillen der Budapester Universitätsbibliothek. *Annuaire de l'Institut*
de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves 18: 171—176. és klny. Bruxelles.
 Pokladne igre u Ljubljani god. 1531. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 11: 47—48. és
 klny. Novi Sad.

1969

- A funkcionális magyar mondatan alapjai*. Bp. Akadémiai K. 368 l.
Magyar—orosz kéziszótár. Második kiadás. Bp. Akad. Kiadó, 8, 706 l. (Társsz. Gáldi
 László.)
Magyar—orosz szótár. Harmadik javított kiadás. Bp. Akad. Kiadó, 2 kötet XV, 1474,
 1243 l. (Társsz. Gáldi László.)
 Mađarski elementi u srednjovjekovnom latinitetu Hrvatske. *Starine* 54: 5—16. és klny.
 Zagreb.
 Ung. daróc und Verwandtes. (Megj.) Slawisch—deutsche Wechselbeziehungen in Sprache,
 Literatur und Kultur e. könyvben Berlin, Akademie-Verlag. 60—62.
 Aus den onomastischen Fragen der ungarisch-südslawischen Symbiose. (Megj.) *Disputa-*
tiones ad montium vocabula . . . e. könyvben Wien, II. köt. 25—32.

1970

- Béla Sulán (1916—1968). *Studia Slavica* 15: 171—175. és klny. Bp.
 A magyar—délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. *Nyelvtudományi Értekezések*
 70: 235—239. (Nem azonos az 1969-ben megjelent német nyelvű cikkel.)
 A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. Első kötet. A—Gy. (Recenzió.) *Anzeiger*
 für slavische Philologie 4: 135—142.
 Literaturnye manifesty. Tom I. Nachdruck der von N. L. Brodskij u. a. besorgten 2.
 Auflage. München, W. Fink 1969. (Recenzió.) *Anzeiger für slavische Philologie*
 4: 142—143.

HAJDÚ PÉTER

NÉVSZÓK PREDIKATÍV RAGOZÁSA A SZAMOJÉD NYELVEKBEN*

Az utóbbi fél évszázad nyelvészeti kutatásaiban valamilyen formában mindig sűrűn visszatér az a termékeny gondolat, amelyet SAUSSURE — az ósszláv és a cseh esetalakok összehasonlításán (*žena*: PIGen *žen*) bemutatva — nevezetes tömörséggel ekképp fogalmazott meg: „...egy fogalom kifejezéséhez nincs szükség anyagszerű jelre; a nyelv megelégszik a valaminek a semmivel való oppozíciójával.” (Bevezetés az ált. nyelvészetbe 113.) Ezt a saussure-i felismerést érvényesítette a harmincas években a prágai fonológiai iskola (legpregnansabban TRUBETZKOY „Grundzüge”-jének a fonológiai ellentét természetéről szóló fejezetében került kifejtésre); e gondolat jelentőségét a modern nyelvészeti kutatás számára pedig R. JAKOBSON részletezte a zérus jelről írt cikkeiben („Signe zéro” = *Mélanges linguistiques offerts à Ch. Bally*. Genf 1939. 143 kk.; „Das Nullzeichen” = *Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague* IV. 1940. 12—14; az utóbbi magyar fordítása: „A zérus jel” = *Néprajz és Nyelvtudomány* 13. 1969. 5—7.). Jakobson ezekben az írásaiban szemléletes példákon illusztrálta, hogy két hasonló nyelvi komplexum egymással egy hiányzó elem, az ún. zérus tulajdonság révén is ellentétben állhat, s hogy ez a zérus-érték igen gazdag és gyakran felhasznált nyelvi kategória.

Ebben a ma már tudománytörténetinek minősíthető korszakban Magyarországon Saussure vagy Jakobson, vagy akár a prágai iskola gondolatrendszere számottevő mértékben nem hatott a nyelvtudomány egészére, mégis érdemes számon tartani, hogy a semminek a rendszertani értékéről hazai nyelvészetünk korán értesült. Mint annyi egyéb esetben, itt is LAZICZIUS GYULA volt a közvetítő. A finnugor időviszonyokról írva már 1933-ban célzott a zérus morféma grammatikai jelentőségére (MNy 29. 19), részletesebben pedig A. M. PEŠKOVSKIJ orosz mondattanára (1934) történő hivatkozással „Általános nyelvészet”-ében (38 kk.) tért vissza reá 1942-ben. Ennek során fejtette ki: „Egyesek, akik nem rendszerben nézik a nyelvi tényeket, ma is azt tanítják, hogy pl. a *fagy* szó ebben a „rag nélküli” alakjában megkülönböztethetetlenül névszó is, ige is, egy szóval nomen-verbum. Ha rendszerben nézzük a dolgokat, akkor ez a tanítás tarthatatlan, mert a *fagy* főnév egészen más, mint

* Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1971. április 5-én tartott felolvasó ülésén.

a *fagy* ige. Mind a kettő ragos alak, mégpedig zérus morfémeikkel ellátva. A *fagy* ige zérus morféme azonban éppen úgy nem azonos a *fagy* főnév zérus morfémejével, mint ahogy a *fagynak* (jelen több. 3. szem.) és a *fagynak* (dativus) alakok *-nak* ragjai nem azonosak. . . Nem is lehetnek azonosak, márcsak az alaki jelentések különbsége miatt sem. De a tárgyi jelentések sem ugyanazok, mert az ige folyamatként, a főnév pedig tárgyként állítja elénk az illető időjárás jelenséget. [Bek.] Ha így nézzük a dolgokat, akkor nyilvánvaló, hogy *n o m e n - v e r b u m o k n i n c s e n e k*. Nomen-verbumok alkotta külön szófajtról tehát nem is beszélhetünk. Ezzel aztán megdőlnék azok a következtetések is, amelyeket egyesek a szófajok kialakulásának megoldhatatlan kérdésében éppen a nomen-verbumok szerepéhez fűznek.” (I. m. 39—40.)

Az idézet alkalmas módon szemlélteti, hogy a zérus-értékkel való operálás vagy általánosabban fogalmazva: a nyelvi tényeknek a rendszer összefüggéseiben való szemlélete lényeges problémákhoz, többek között a szófajokra vonatkozó nézetek újfajta értelmezéséhez, ill. kritikájához vezethet. S itt nem is elsősorban a szófaj-meghatározások körüli vita állapotára gondolok, hanem inkább arra, hogy a húszas-harmincas évektől kezdődően kezd érvényesülni az új nyelvészeti irányzatok képviselői között az a nézet, amely — Brøndal logikai rendszerezésétől eltekintve — egészen egyszerűen lemond arról az apriorisztikus-hagyományos felfogásról, hogy minden nyelvben szükségszerűen ugyanazon univerzális szófaji kategóriák léteznek. E. SAPIR 1921-ben még óvatosan úgy fogalmazott, hogy nincsen a világon olyan nyelv, amely egyáltalán ne ismerné a főnév és ige valamiféle különbségét, még ha ez a distinkció olykor nehezen megfogható is. A többi szófaj létezését viszont nem tartotta feltétlenül szükségesnek. A szófaj fogalmát egyébként ő csak a szintaxis szempontjából látja értelmesnek és a mondatantól függetlenített szófajiságot délibábnak nevezi (Die Sprache. 1961. 112—113).

BLOOMFIELD azonban alig 12 évvel később már határozottan kimondja: „It is a mistake to suppose that our part-of-speech system represents universal features of human expression.” (Language. 1933. 198) és példaként említi a tagalog nyelvet, ahol két alapvető szófaj megkülönböztetését véli szükségesnek: a partikula és a „full word” osztályát. A kínaiiban is ehhez hasonló szófaji kategorizálást ajánl (i. m. 199—200). Ebben a nézetben láthatjuk a régi fogalmi szófaji meghatározásokkal szemben a formális grammatikai osztályozás előzményét.

A mai formális kategorizálás voltaképpen abból indul ki, hogy milyen meghatározott feltételek között tartozik egy morféma egy bizonyos grammatikai osztályhoz, amit végül is a gyakorlatban a morféma (a szó) disztribúciója határoz meg. A formális-disztribucionális alapon felállított szintaktikai osztályok számbavételekor közömbös, hogy az egyes osztályokat miképpen nevezük meg. Ha azonban az *A*-val jelölt osztályról az a tapasztalatunk, hogy az teljes egészében vagy nagy részben tartalmazhatja azokat a szótári egy-

ségeket, amelyek a fogalmi szófaji meghatározás során névszóknak minősítettek, akkor a disztribucionálisan körülhatárolt *A* kategória megnevezésére is használható az *N* (névszó) terminus. Ez az eljárás, amely a formai és a fogalmi definíció közötti összefüggésekre utal, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy *A* és *N* nem szükségszerűen azonos terjedelmű, egymást kölcsönösen fedő (co-extensive) kategóriák (l. J. LYONS, Introduction to theoretical linguistics. 147—148; 317—320). Ez az eljárás a leginkább ismert nyelvekre jól alkalmazható. Ha azonban a szófajok elméletében nem pusztán a nyelveknek egy többé-kevésbé szűk csoportjára kívánunk tekintettel lenni, akkor ajánlatos különbséget tenni a mélyszerkezet és felszíni struktúra között, és a szófajt a mondat mély szerkezetének összetevőjeként is meg kell határozni. A szófajok különbségeit leginkább persze felszíni jelenségekként tudjuk taglalni. A mögöttük a mélyszerkezetben meghúzódó alapvető dichotómia ellenben más jellegűnek látszik,¹ s ezt a felszíni jelenségek nem direkt módon tükrözik. Jegyezzük meg, hogy ez a disztinkció implicit módon a hagyományos grammatikák számára sem ismeretlen: lényegében ui. arról van szó, hogy a mondat fő funkcióihoz általában hozzá van rendelve egy-egy szófaj (alany = általában *N*, állítmány = általában *V*), de a szintaktikai szerep a szófajisággal teljesen mégsem esik egybe.

A szófajelméleti viták közepette szerephez jutottak korábban alig ismert struktúrájú nyelvek is, így pl. a sokat emlegetett nootka (Vancouver Islands), melynek bonyolult jelenségeit nem is mindenki értelmezte egyformán. SAPIR részletezi pl., hogy e nyelvben az *inikw-* tő „Feuer” és „brennen” jelentésben használható attól függően, hogy a tőhöz főnevesítő, ill. igésítő suffixum járul-e. Megjelenhet rajta a „házban” jelentésű *-ihl* végződés is, ám tévedés lenne arra gondolni, hogy az így létrejött *inikw-ihl* most már csakis főnévi jelentés kifejezője: „Feuer im Hause” értelemben az *-i* végartikulussal használható (*inikwihl'i*), míg az igei (indikativusi) suffixummal ellátott *inikw-ihl-ma* így értendő: „es brennt im Hause”. Az *inikwihl* szó főnévi-igei volta körüli bizonytalanság akkor sem szűnik meg, ha többesi alakját vesszük. Az *inikwihl'-minih* szintén potenciálisan „die Feuer im Haus” és „mehrfach im Haus brennen” jelentésű. Sőt még az *-is* kicsinyítőképző fölvétele után is kettős arculatú képződményt kapunk („kleine Feuer im Haus” és „mehrfach ein klein wenig im Haus brennen”) és ez a kettős használat a múlt idő *-it* suffixumának a kitétele után sem ér véget, mert ez az alak főnevesítő végződéssel (*inikwihl'-minih'-is-it'i*) így fordítható: „die früherer kleinen Feuer im Haus”, „die Feuerchen, die früher einmal im Hause brannten”. Kétségtelenül igei értelmű viszont az indikativusi *-a* záróvégződéssel: *inikwihl'-minih'isit'-a* „einige kleine

¹ „... the distinction between such parts of speech as nouns, adjectives, and verbs have no direct representation as such in the base, but are the results of transformational developments in one or another language” — írja E. BACH („Nouns and noun phrases” = E. BACH & R. T. HARMS, eds., Universals in linguistic theory 121 és 91 kk.).

Feuer brannten im Haus” (E. SAPIR, *Die Sprache* 125–26). A példa tanulságos, s főleg az, hogy többféleképpen is értelmezték. HOCKETT a morfológiai szerkesztéstől lenyűgözve eleinte arra az álláspontra hajlott, hogy a nootkában olyan kétosztályos szófaji rendszerrel kell számolni, amely ragozható és ragozhatatlan töveket különböztet meg, s az előbbin belül minden tő ugyanazon potenciális ragozási kapacitással rendelkezik. „One significance of this system is that it disproves any assumption that the contrast between noun and verb is universal on the level of parts of speech” — vonja le a következtetést (*A course of modern linguistics* 224). Mindazonáltal nem vitás, hogy a szintaktikai elemzés a nootka inflektált szavakban a voltaképpeni névszó/ige kontrasztra emlékeztető jelenségeket hoz felszínre. Ezért Hockett később némileg módosítva álláspontját így nyilatkozik: „The distinction between noun and verb at the level of stems is sufficiently widespread that its absence in Nootka is certainly worthy of typological note (1.5). But it turns out that even in Nootka something very much like the noun-verb contrast appears at the level of whole inflected words. Therefore, although Nootka forces the abandonment of the generalization in one form, it may still be that a modified form can be retained (1.4).” (*Universals of language*. Ed. J. GREENBERG. 4.) BENJAMIN LEE WHORF viszont ugyanerről a nyelvről azt állapítja meg, hogy a névszói kategória ismeretlen benne, s „all words seem to us to be verbs” (*Language, thought and reality* 215)! Nagyon valószínű, hogy a nomen-verbum elmélet hívői névigét láttak volna e nootka alakokban, ha dolguk akadt volna velük.

Persze az ilyen drasztikus eltérés a közismert szófaji tagoltságú nyelvekkel szemben elég ritka. Mégis indokolt az a figyelem, amely az indoeurópaiaktól eltérő nyelvek szófaji szerkezetének feltárására irányul. A dolgokat azonban nem volna ésszerű túlkomplikálni. MARTINET pl. józanul figyelmeztet arra, helytelen lenne a *Paulus bonus* típusú példák alapján módosítani azt a gyakorlatot, hogy az indoeurópai nyelvekben azokat a szavakat tartjuk igeének, amelyek időt és aspektust kifejező módosító elemmel vannak ellátva, névszónak pedig azokat, amelyek számot és birtoklást jelölő elemeket vehetnek fel. Mellőzni kellene azonban szerinte a névszó és ige terminusokat akkor, amidőn olyan nyelvről van szó, ahol minden szó ellátható a személyre és módra utaló viszonyító elemekkel (*Elements of general linguistics* § 4.43).

Az említett megnyilvánulásokból érezhető, hogy a szófaji meghatározások kritériumai főleg a szintaktikai, morfológiai, szemantikai szempontok kereszteződése miatt nem éppen kristálytiszták és a velük kapcsolatosan alkalmazott terminológia sem egységes. Ugyanakkor azonban teljesen világos a nyelvészetnek az a feladata is, hogy a szófaji kategóriák tartalmát, sajátosságait nyelvenként meg kell határozni, le kell írni.²

² Ez a cél vezette a *Lingua* szerkesztőségét is, amikor 1966. évi 1–2. számában 10 szerkezetileg különböző nyelv szófaji állapotát próbálta áttekinteni. A tárgyalt nyelvek: igbo, angol, japán, navaho, újgörög, mandarin, latin, yokuts, bilin, yurok.

A kiindulásul szolgáló gondolattól messzire vezető kitérés végül is azt dokumentálja, hogy a nyelv rendszerszerűségének eszméje és az abból fakadó szemlélet nemcsak a grammatikai tradíciók felülvizsgálatára késztet, hanem a nyelv elméleti kutatásán kívül érdekeltté válnak e revízióban az egyes konkrét nyelvtudományok is. Felfrissítésre szorul egyebek közt az uráli nyelvhasználatás szófaj-elmélete is, hogy csak a témánkhoz legközelebb eső feladatot nevezem meg a magam területén, bár LAKÓ e kérdést — igaz, az újítás igénye nélkül — szóba hozta (Nachr. d. Ak. d. W. in Göttingen, Phil. — hist. Kl 1970/1:3—13). Előadásomnak nem az a célja, hogy erre a feladatra vállalkozzék, hanem voltképpen egy ezzel összefüggő speciális problémát, a szamojéd nyelvek névszói állítmányának jelenségét szeretném tárgyalni, és úgy gondolom, hogy ezzel kapcsolatban a szamojéd, ill. uráli szófajokat érintő kérdéseket is fölvetethetek.

Az uráli nyelvek igeragozási rendszereinek egyik feltűnő sajátossága — a nomen verbalék verbum finitumként való gyakori használata, pontosabban: befejezett igei alakok igenévi eredete — már több mint 100 esztendővel ezelőtt felkeltette a nyelvészek figyelmét (BUDENZ, CASTRÉN), s azóta is nyelvszaládkunk jellemző vonásaként említik ezt az (egyébként más — pl. altaji, szibériai stb. — nyelvektől sem idegen) igeformálási módot (l. FOKOS-FUCHS, Die Rolle der Syntax 95—97). Másfelől azután nem ritka a magyarban (valamint más rokon és nem rokon nyelvekben) a névszó állítmányi használata sem (főleg Sg3-ban), s ezek a jelenségek együttesen oda vezettek, hogy évtizedek óta az uráli (és tegyük hozzá altaji) mondat *n o m i n á l i s* természetéről szoktunk beszélni (FOKOS-FUCHS i. m. 57—59, COLLINDER, CompGram 248), sőt a mondat nominális természetét sokan az állítmány névszói származásának gondolatával kapcsolják össze. Ezzel összefüggésben azután hamarosan feltűntek a kutatóknak azok a *fagy*, *les*, *nyom* típusú szavak, amelyek névszói (nominativusi) és igei (Sg3 sz-ű) párja között az egyalakúság esete áll fenn. Ezek egy részét SIMONYI 1909-ben úgy ítélte meg (Nyr 38. 241—244), hogy másodlagosan (elvonás vagy képzővesztés révén) váltak azonos alakúakká, hiszen a magyarban és a rokon nyelvekben is „rendesen szóképzésbeli különbséggel fejeződik ki a névszói fogalomnak az igétől való különbsége” és kivételes esetnek tartja, hogy minden alak jel nélkül pusztán jelentésfejlődés útján váljon az igéből névszó vagy fordítva (i. m. 242).³

Simonyi álláspontja eléggé elszigetelt. A finnugrisztikai és általában a hazai szakirodalomban hamar általános lett az a vélekedés, hogy a *fagy* típusú szavak úgynevezett nomen-verbumok, s egy olyan — nagyon réginek gondolt — nyelvi állapot maradványai, amely még a névszó és ige között nem tett különbséget. A nomen-verbum „felfedezéséhez” kapcsolódva pedig mind tekin-

³ A Tüzetes magyar nyelvtanban (1895) is nagyjából hasonló álláspontot képvisel, de itt még ezt is hozzáfűzte: „Az ilyenek talán egy régiebb kor maradványai, amelyben a névszó még nem volt képzővel megkülönböztetve az igétől.” (471).

télyesebb kutatók nyilatkoztak — ki így, ki úgy — a finnugor szófajok kialakulásának történetéről.

A nomen-verbum szófaji kategória — tudtommal — K. B. WIKLUND-nak egy 1892-ben közzétett cikkében bukkan föl. A *fagy*-hoz hasonló lappszópárokról írja itt a következőket: „Ich glaube, daß alle (lappischen) Beispiele von Verbalstamm = Nominalstamm, von welchen man nicht beweisen kann, daß sie denominale Ableitungen sind, Überbleibsel aus einer Zeit sind, da wie noch heute in den einsilbigen Sprachen,⁴ ein Nomen-Verb oder Verb-Nomen die Funktionen sowohl eines Nomens als eines Verbs vertrat. Diese Hypothese wird nicht so unwahrscheinlich, wenn man observiert, daß die meisten (wenn nicht alle) jetzt gebräuchlichen Verbalformen eigentlich deverbale Nominalformen sind, welche erst später ihre jetzige verbale Funktion erhalten haben.” (JSFOu X. 21.).

A nomen-verbum elmélet itt a finnugor mondat nominális természetéről (eredetéről) vallott felfogással párosítva jelentkezik.⁵

Ha azonban a Wiklund idézetben foglaltakat alaposabban végiggondoljuk, hamarosan napvilágra kerülnek a benne rejlő ellentmondások. Wiklund és nyomában sokan mások a mai befejezett igei alakokat olyan *d e v e r b á l i s n é v s z ó k n a k* tartják, amelyek igei funkciót másodlagosan nyertek. Az uráli nyelvek befejezett igealakjai közül nagyon sok csakugyan igenévi bázisú. Ezt a tapasztalatot azonban hibás lenne akképp általánosítani, hogy valamennyi verbum finitum igenévi származását erőszakoljuk kimutatni. Még kevésbé lehetne ilyen alapra építeni vagy ezzel bizonyítani a mondat állítmányának nominális eredetét, vagy akár valamelyik szófaj elsődlegességét. A „mondat eredeti névszói jellege” ugyanis azt jelenti, hogy e tétel megfogalmazói a névszót tekintik primér szófajnak. De vajon miféle jogon lehet a névszót az iginél korábbinak, előbb létezőnek kezdettől fogva valónak tartani, amikor a névszó mint szófaji kategória a vele rendszert alkotó szófaji párja, az igei osztály nélkül aligha képzelhető el realitásnak. A névszó és az ige, olyan értelemben, ahogy a nyelvtudomány használja e fogalmakat, kölcsönösen feltételezik egymás létét, s egyik a másik nélkül értelmét veszti. Még furcsább s az elmélet következetlenségének további szemléletes példája, hogy az ige primér voltát tagadó nézet nemcsak egyszerűen nominális állítmánynak nevezi az ős-állítmányokat, hanem közelebbről meghatározva *ig é b ő l k é p z e t t* (igenévi) névszói állítmányokról beszél. Arra viszont nem ad választ ez a fogalmazás, hogyan tartja lehetségesnek az igenév létezését egy olyan nyelvi rendszerben, amelyben maga az ige még ismeretlen (hiszen ez — az elmélet képviselői szerint — csak később alakult ki az igenévi bázisokból).

⁴ P. KRATOCHVIL korántsem látja ilyen egyszerűnek és könnyen elintézhetőnek a szófaji osztályozást a kínaiiban: vö. *Lingua* 17. 1967. 129–152. Még újabban e problémáról MÁRTONFI F. fejtett ki igen értékes gondolatokat (MFIlozSze 1971. 242–257).

⁵ A befejezett igei alakok névszói eredetének kérdését már korábban taglalta V. THOMSEN. Ő szólt elsőként arról, hogy a magyar tárgyias igeragok a névszók birtokos személynagjaival azonosak (Tidskrift för Philologi i Paedagogik VII. 1866–67. 149).

Azt is lehetne persze mondani, hogy épp ezeket a nehézségeket lenne hivatva áthidalni a nomen-verbum kategória, amennyiben azt a mai névszói és igei osztályok előzményéül szolgáló neutrális szófajnak jelentjük ki. Csak-hogy ezt általában nem tették meg, vagy ha megtették is (mint pl. RAVILA a pre-uráli ún. „nevezőszavak” osztályának feltevésével), az a mondat névszói származtatásával kapcsolatos álláspontokon mit sem változtatott. S egyébként is: más dolog egy ilyen szófaj-ös lehetséges vagy nem-lehetséges voltáról spekulálni,⁶ és megint más azt realitásképp elfogadva a ma is létező szófaji kategóriák közé illeszteni. Az előbbi a glottogenezis megismerhetetlen problémáit feszegeti s ezért reménytelen vállalkozás, az utóbbi viszont merő képtelenség, amely a névszó elsődlegességének tételével nincsen összhangban, a névszó és ige megkülönböztetés mellett pedig egyszerűen felesleges.

Az alapelvek tisztázatlansága a konkrét nyelvtörténeti problémák tárgyalásában is több vitatható megállapítást eredményezett. MELICH 1913-ban állást foglalt amellett, hogy a magyar tárgyias igeragozás és a birtokos személyragozás egy eredetű: a magyar nyelv történetelőtti korszakában a kettő között semmi különbség nem volt (MNY IX. 250), egyidejűleg pedig az idő- és módtőképzést is névszói eredetűnek tartotta (i. m. 253).⁷ A tárgyias igeragozásról lényegében ugyanígy vélekedett KLEMM is, HORGER is. Egy időben általános nézet volt ez, amellyel talán egyedül MÉSZÖLY szállott szembe. Szerinte ugyanis a személyragozás mind a névszón, mind az igrén *p á r h u z a m o s a n* fejlődött ki (HB 66), s ezzel a véleményével tökéletesen egyet lehet érteni. „Klemm gyártott példákon magyarázza azt — írja Mészöly 1931-ben —, hogyan lett a birtokos személyragozásból tárgyias ragozás: *ő lesi a róka* > *ő lesi a rókát*. Pontosan összevág; de miért hagyja itt abba Klemm a meggyőző magyarázatot?” — kérdi Mészöly és ellenérvként folytatja a Klemm által elkezdett paradigmásort: „*Mi lesünk a róka* > *mi lesünk a rókát*” fejlődést várhatnánk a kezdeményezett magyarázat alapján (uo. 138). Józan érveket hoz fel Mészöly Horger ellenében is, aki szerint a birtokos személyragos névszó az ősmagyarban vált tárgyias igealakká. Erről így ír Mészöly: „Ez a megállapítás azt jelenté, hogy a finnugor nyelvhasznításnak tévesek mindazon számos szótani és alaktani egyeztetései, melyek azon alapulnak, hogy már a finnugor nyelvek szétválta előtt volt különbség névszó és ige, névszóképzés és ige képzés, névszóragozás és igeragozás között. Ellentmondásba keverednek nyelvtudásaink akkor, amikor a birtokos személyragozásból a magyar tárgyias igeragozás kivál-

⁶ KLEMM a szófajok genezisével kapcsolatban négy elméleti lehetőségről szól: 1. elsődleges a névszó, ebből lett az ige; 2. eredetibb az ige a névszónál; 3. a két fő szófaj kezdetből fogva egymás mellett létezett; 4. kezdetben egy semleges nomen-verbum szófaj volt. Klemm az első feltevés mellett kötelezte el magát, s vallja, hogy az uráli alapnyelvben csak főnevek voltak, a finnugor korban azonban már a névszó és az ige kettősségét is megengedi (MNY XXXIII. 1937. 311 – 322). Klemm tehát elvileg nem számol nomen-verbális szófajjal, a gyakorlatban mégsem tud megszabadulni tőle.

⁷ BUDENZ sokkal óvatosabban fogalmazta meg álláspontját: felismeri a *n é v s z ó - t ő s z e r ű* (igenévszerű, nomen agentisi) állítmányok szerepének fontosságát (UA 351 – 352), de a névszót és az igrét az alapnyelvben már létező kategóriákként fogja fel (uo. 9).

tát az igének a névszóból való kifejlődésével együtt az ősmagyar korba teszik.” (HB 142.)⁸

Horger álláspontját lesújtó bírálattal illette LAZICZIUS is: „A magyar tárgyas igeragozás kifejlődésének időpontja körül is zavarok vannak Horger-nál. Ezt a kifejlődést, amelynek elindítója a névszónak igékké való átalakulása volt, ő s m a g y a r k o r i n a k mondja, viszont az alanyi személyragok keletkezéséről szólva a névszó > ige változást mélyen benn az a l a p n y e l v i k o r b a n . . . keresi. Vagy talán az ősmagyarban is volt még egy külön névszó > ige fejlődés? — Erről a névszó > ige fejlődésről most még csak annyit, hogy a szófajok kialakulásának összes elméleti lehetőségeit kipróbálták már a nyelvészek, de az egyik olyannak bizonyult, mint a másik: b i z o n y í t h a t t a t l a n n a k. És ez természetes is, mert ez a kérdés közvetlenül a nyelv-eredet kérdésébe torkollik, amit pedig jobb nem bolygatni.” (ÁltNyszet 107.)

Ennek ellenére továbbra is bolygatták ezt a kérdést, és szinte hivatalos álláspontként lehetett a legutóbbi időkig elkönyvelni, hogy a névszó volt a kezdeti szófaj, az ige csak később vált ki belőle, s hogy emellett léteztek, sőt léteznek a mai uráli nyelvekben is nomen-verbumok, amelyek se nem igék, se nem névszók, hanem a kettő közötti sajátos „ősi” szófaj megtestesítői.⁹ Az „osztatlan”, „ősi” névszó alapszófaj és az ugyancsak „ősi” nomen-verbumok egymáshoz való viszonyának teljes tisztázatlansága senkit nem zavart. Végül is meggyökeresedett a hazai nyelvhasznításban, ill. a nyelvtörténeti kutatásban az a nézet, amely a nomen-verbumokban — kellő alap nélkül rekonstruált — hajdani alapszófajt fogadott el és ezt a mai szófaji kategóriák közepette is fennmaradt (tehát létező), a nomennel és verbummal azonos értékű kategóriának tekintette (l. pl. N. SEBESTYÉN: NyK 59. 1957. 52; KISPÁL: A vogul ige-

⁸ A részletekbe menve azután Horgert is saját szavaival cáfolja: Horger szerint ui. *fázom* eredetileg ezt jelentette „fázik-én”, másutt viszont ugyanó a *várom* eredeti jelentését így adja meg „ich warte ihn”, ill. „várásom”. Mészöly ellentmondást lát abban, hogy a *fázom*, *várom* alakokat egyszer „fázik-én, vár-én” másszor pedig „fázásom, várásom” értelműnek nyilvánítja Horger. Egyetértünk gondolatmenetével és konklúziójával is: „A tárgyas ragozásnak a birtokos személyragozásból való származtatása annyi ellentmondást rejt magában, hogy a legnagyobb gond sem kerülheti el.” (HB 143.) Hasonlóképp ÓMSzöv 155–156. — Itt jegyzem meg, hogy Horger és társai voltaképpen csak alkalmazták a magyar nyelvre azt a többi uráli nyelvre már előzetesen megfogalmazott észlelést, hogy a tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás azonos formájúak és azonos genecisűek. Érdemes erre vonatkozólag E. LEWY véleményét is ide iktatni. Lewy ezt a megjegyzést a szamojéd nyelvekre tette, de érvényesíthető valamennyi uráli nyelvre: „Bei den samojedischen Sprachen spricht man von der possessiven Fassung des — transitiven — Verbs, da es hier mit den nominalen, mit possessiven Elementen versehenen Ausdrücken zusammengeht (mein-Kahn : mein-Schneiden; über den Ursprung dieser Fügungen ist mit dem Namen ‚possessiv‘ natürlich nichts gesagt).” (Der Bau der europäischen Sprachen. 1942. 16.)

⁹ Örvendetes, hogy az új egyetemi tankönyvek már nem képviselik ezt a felemás álláspontot. L. BERRÁR J. fejtegetését az ún. kettős szófajú szavakról (BÁRCZI G. — BENKŐ L. — BERRÁR J.: A magy. nyelv története. Bp. 1967. 197) és saját nézetemet az ambivalens tömorfémákról (HAJDÚ, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Bp. 1966. 60). — A másik — vagy ahhoz közelebb álló — álláspont szintén képviselve van napjainkban is: N. SEBESTYÉN IRÉN következetesen vallja, hogy minden nyenyec igei forma igenévi eredetű (FUF 38. 1970. 137–225).

név mondattana. 1966. 23). Ennek a szemléletnek a képviselői azután szívesen fordultak bizonyító anyagért a rokon nyelvekhez, amelyekből buzgón gyűjtötték össze a nomen-verbumoknak minősíthető töveket. Ezek legújabb részletes adattárát BEKE ÖDÖN állította össze („Névszó és ige” = NyIOK 15. 1959. 59–72 és „Nomen und Verbum” = ALH 10. 1960. 369–381). Láthatólag ő is, de elődei is különös jelentőséget tulajdonítottak pl. a szamojéd nyelvek vallomásának: ezeket a nyelveket ugyanis a nyelvészeti általános közgondolkodás sok tekintetben archaikus jellegűeknek minősítette, s úgy vélték, hogy itt a nomen-verbumoknak jóval nagyobb választékára van kilátás, mint a névszó/ige szófaji megkülönböztetését határozottabban tanúsító nyugatibb finnugor nyelvekben.

A szamojéd nyelvekből származó példák látszólag megfeleltek a várakozásnak, az előzetes elképzeléseket igazolni látszottak. E bizonyító anyag azonban — véleményem szerint — megérett a felülvizsgálatra, s az alább előadandó tények alapján remélhetőleg egyértelműen bizonyítást nyer, hogy a szamojéd példák a valóságban egyáltalában nem alkalmasak e sajátos szófaji kategóriának a valószínűsítésére.

Két olyan jelenségszort van a szamojéd nyelvekben, amelyekre különös figyelmet szentelt az eddigi nomen-verbum-kutatás. Az egyik a *fagy* típusú, ambivalensnek is nevezett lexikális morféma (azaz a voltaképpeni „nomen-verbumok”) jelentkezése, a másik pedig a névszók állítmányi használata, amely a nomen-verbum elmélet mellett a mondat nominális eredetének elsőségét is hivatott volt megtámogatni. Az utóbbi esetben (tehát a névszónak állítmányi helyzetben történő igereszerű ragozásakor) én célszerűbbnek tartom ezt a jelenséget a névszó konverziójának (v. alkalmi igésülésének) nevezni. E két jelenségszortba tartozó megnyilvánulásokat feltétlenül el kell választani egymástól, mert összekeverésük zavart idéz elő.

Ami a konverziót illeti, az sűrűn ismétlődő nyelvi karakterisztikum. A konvertálható névszókkal szemben azonban meglepően szerény az ún. „ambivalens” szavak, azaz a *fagy* típussal egybevágó és így „nomen-verbumnak” minősíthető szavak száma. Sőt ilyeneket tulajdonképpen csak az északi szamojéd nyelvekben lehet találni. Pl. nyenyec:

<i>jū</i>	'Wehr'	<i>jū(š)</i>	'mit einem Wehr verschliessen'
<i>jāke</i>	'Rauch'	<i>jāke(š)</i>	'rauchig sein'
<i>jede</i>	'Krankheit'	<i>jede(š)</i>	'krank sein'
<i>šīwa</i>	'Schaufel'	<i>šīwā(š)</i>	'schaufeln'
<i>puχu</i>	'alte Frau'	<i>puχū(š) ~ puχā(š)</i>	'alt werden'
<i>pařide</i>	'schwarz'	<i>pařide(š)</i>	'schwarz werden' stb.

A névszói és igei tagnak külön oszlopban való felsorolása is kifejezi azt a vélekedésünket, hogy nincsen szó nomen-verbumokról a fenti esetekben. A 2.

oszlop igei tagjainak a végén zárójelben találjuk az infinitivusi végződést (-š), amely a középső és keleti nyelvjárásokban, valamint az egytagú szavakban valamennyi nyelvjárásban kötelező elem. Vagyis a szótári címszavak között legfeljebb egy nagyon is korlátozott egyalakúság található a nyugati nyelvjárás alakok jelöletlen infinitivusai következtében. Gyakorlatilag persze a névszói és igei tagnak ez az alak egybeesése is elég ritka, mert a mondatbeli konkrét környezetben a szavak értéke mindig világos és félreérthetetlen. A *fagy* analógiája alapján várható lenne az egyes szám 3. sz.-ű alakok egybeesése a névszói alapalakokéval is.¹⁰ A szamojédban azonban nem olyan egyértelmű a helyzet az igeragozásban, noha az intr.-indet. egyes szám 3. sz. történetileg és elvileg tekintve itt is személyragtalan. Voltaképpen tehát egyeznie kellene a suffixum nélküli (magánhangzóra végződő) infinitivusi formának az intranz.-indet. aoristos egyes szám 3. személyű alakkal. A legkülönbözőbb nyelvjárásokban mégis azt tapasztaljuk, hogy határozott jelei vannak a két alak formai megkülönböztetésére való törekvésnek. Ez abban jelentkezik, hogy az Intr-IndetAorSg3 formailag az esetek többségében elkülönül — mégpedig magánhangzó-alternáció, ill. egy az aoristosban használt ún. konnektív suffixum révén — az absztrakt igetőtől (= jelöletlen inf.). Így pl. a *jākes* „rauchig sein” a nyugati tundrai nyelvjárásokban előfordulhat *jāke* formában is és ugyanilyen alakú lehet az ige Intr-IndetAorSg3 alakja „ist rauchig” jelentésben. A legtöbb nyelvjárásban azonban a két alak formai elkülönítésére való törekvés észlelhető. Így pl. az erdei nyenyecben „ist rauchig” jelentésben *jāki* és *jākiŋa* fordulhatnak elő, de a két forma megkülönböztetése a tundrai nyelvjárásokban is elég általános: pl. Inf *jede* „krank sein”: Intr-IndetAorSg3 *jede-ʔa*; Inf *jū-s* „mit einem Wehr verschliessen”: Intr-IndetAorSg3 *jū-ŋa* stb. Számtalan ilyen eset illusztrálja, hogy az ún. „ambivalens” tövek tulajdonképpen nem is ambivalensek, mert névszói és igei tagjainak homonímiája egy olyan fiktív homonímia, amely csak a beszédőtől, a mondattól, a valóságtól izolált helyzetekben mutatható ki a névszói tag alapalakja meg egy valójában alig dokumentálható, hanem inkább absztrahált igető között, amely a konkrét beszédhelyzetekben igen-igen ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő. A konkrét közlési szituációkban az ilyen posszibilisan „ambivalens” szavak nomen és verbum tagjai ezek szerint nemcsak funkciójuk szerint különülnek el egymástól, hanem az esetek legnagyobb részében forma szerint is. Ami persze nem jelenti a zérus morféma szerepének az érvénytelenítését a nyenyecben, mindössze arról van szó, hogy a zérus-értéknek ott egyéb grammatikai kategóriák jelölésében jut nagyobb szerep.

A nomen és a verbum alak megkülönböztetésének nagyon szemléletes példáit mutatják azok az igei-névszói szó párok, ahol a két tag között etimológiai indíciumok alapján egyalakúság lenne várható vagy a múltra rekonst-

¹⁰ Alapalaknak a névszók Px nélküli nominatívuszi formáját nevezzük.

ruálható. Történeti szempontból talán a *jāke* típussal azonos értékű szavakról van itt szó azzal a különbséggel, hogy a névszói és igei pároknak már a szótári alakjait is morfonematikus alternációk különböztetik meg egymástól:

<i>puχu</i>	'alte Frau'	<i>puχā(ś)</i>	'alt werden'
<i>wāda</i>	'Wort'	<i>wāde(ś)</i>	'sprechen'
<i>judi</i>	'Schlaf'	<i>jude(ś)</i>	'träumen'
<i>χāle</i>	'Fisch'	<i>χāle(ś)</i>	'fischen'
<i>meju</i>	'kräftig'	<i>mejā(ś)</i>	'kräftig sein'
<i>pew</i>	'dunkel'	<i>pewā(ś)</i>	'dunkel sein'
<i>mī</i>	'etwas'	<i>meś</i>	'nehmen, sein' stb.

Ezek a tapasztalatok egyértelműen amellett szólnak, hogy a nyenyec (a többi szamojéd nyelvvel egyetemben) szintaktikai, morfológiai és morfonematikai szinten is bizonyos — mondhatni: határozottan érzékelhető — különbséget tesz nomen és verbum között. Nomen-verbumok tehát a szamojédban nincsenek.

De vajon hogyan viszonylik ehhez a megállapításunkhoz az a tény, hogy a névszót a szamojéd nyelvekben ige gyanánt is lehet ragozni? Nem értékelhető-e ez a jelenség úgy, hogy a névszó és az ige közötti határok ezekben a nyelvekben csakugyan ingatagok, összerosódnak? A válasz erre az aggályra félreérthetetlenül elutasító. A névszó és az ige morfológiája valamennyi szamojéd nyelvben elkülönül, s a két szófaji kategória között jól felismerhető határ van, bár mindkettő felhasználási sajátosságai több esetben eltérnek a legtöbb rokon finnugor nyelv szabályaitól. Ezek közé tartozik a névszó igésítésének, konverziójának a lehetősége is, amely ehhez hasonló formában az uráli nyelvcsalád tagjai között csak a mordvinban ismeretes.

A jelenség részletes leírását mellőzhetem, hiszen a közelmúltban két-három kitűnő tanulmány is elvégezte ezt: N. M. TEREŠČENKO, *Imennoe skazuemoe v samodijskich jazykach c. közleményében* (SFU 5. 1969. 287–297) és DÉCSY Gy., *Das Existenzverb in den prädikativen Fügungen des Selkupischen, ill. Das Existenzverb in den prädikativen Fügungen der finnisch-ugrischen Sprachen c. írásaiban* (az előbbi: *Symposion über Syntax der uralischen Sprachen*. Hrsg. v. W. SCHLACHTER. Göttingen 1970. 50–60, az utóbbi: *UJb* 42. 1970. 18–32). Röviden mégis összefoglalva a dolog lényegét, arról van szó, hogy a szamojéd nyelvek közül a nyenyecben, enyecben, nganaszanban és a szölkupban a névszók — jelentési viszonyaiktól függően — állapotot kifejező mondatokban állítmányi szerepben ún. predikatív suffixumokkal igeként konjugálhatók. A szamojéd névszók predikatív ragozását az alábbi paradigma-sorokon szemléltetjük (a részletekre vonatkozóan Tereščenko és Décsy tanulmányaira utalva az olvasót):

NYENYEC

ENYEC

Jelen

Sg1	<i>mań xasawa-dm</i> 'ember vagyok'	<i>mod'i ese-do?</i> 'apa vagyok'
2	<i>pidar xasawa-n</i> 'ember vagy'	<i>ũ ese-do</i> 'apa vagy'
3	<i>pida xasawa-Ø</i> 'ó ember' stb.	<i>bũ ese-Ø</i> 'ó apa' stb.
Du1	<i>mańi?</i> <i>xasawa-ńi?</i>	<i>mod'ńi?</i> <i>ese-bi?</i>
2	<i>pidar'i?</i> <i>xasawa-d'i?</i>	<i>ũd'i?</i> <i>ese-ri?</i>
3	<i>pid'i?</i> <i>xasawa-ħa?</i>	<i>bũd'i?</i> <i>ese-ħo?</i>
Pl1	<i>mańa?</i> <i>xasawa-wa?</i>	<i>mod'ina?</i> <i>ese-a?</i>
2	<i>pidara?</i> <i>xasawa-da?</i>	<i>ũda?</i> <i>ese-ra?</i>
3	<i>pido?</i> <i>xasawa-?</i>	<i>bũdu?</i> <i>ese-?</i>

Múlt

Sg1	<i>mań xasawa-dam-s'</i> 'ember voltam stb.'	<i>mod'i ese-do-d'</i> 'apa voltam stb.'
2	<i>pidar xasawa-na-s'</i>	<i>ũ ese-do-s'</i>
3	<i>pida xasawa-s'</i>	<i>bũ ese-s'</i>
Du1	<i>mańi?</i> <i>xasawa-ńin-s'</i>	<i>mod'ńi?</i> <i>ese-bi-d'</i>
2	<i>pidar'i?</i> <i>xasawa-d'in-s'</i>	<i>ũd'i?</i> <i>ese-ri-d'</i>
3	<i>pid'i?</i> <i>xasawa-ħan-s'</i>	<i>bũd'i?</i> <i>ese-ħi-d'</i>
Pl1	<i>mańa?</i> <i>xasawa-wa-ć</i>	<i>mod'ina?</i> <i>ese-ba-t'</i>
2	<i>pidara?</i> <i>xasawa-da-ć</i>	<i>ũda?</i> <i>ese-ra-t'</i>
3	<i>pido?</i> <i>xasawa-ć</i>	<i>bũdu?</i> <i>ese-t'</i>

NGANASZAN

SZÖLKUP (Taz)

Sg1	<i>mənə ded'i-m</i> 'apa vagyok' stb.	<i>mat qum-ak</i> 'ember vagyok' stb.
2	<i>tənə ded'i-ŋ</i>	<i>tat qum-ant'i</i>
3	<i>s'iŋi des'i-Ø</i>	<i>tap qup-Ø qum-Ø</i>
Du1	<i>ńi des'i-ńi</i>	<i>mē qum-m'iŋ</i>
2	<i>t'i des'i-ri</i>	<i>tē qum-ŋl'iŋ qup-l'iŋ</i>
3	<i>s'iŋi des'i-gəŋ</i>	<i>tēpəq'i qum-ōq'i</i>
Pl1	<i>m'iŋ des'i-m'i?</i>	<i>mē qum-m'iŋ</i>
2	<i>t'iŋ des'i-ri?</i>	<i>tē qum-ŋl'iŋ qup-l'iŋ</i>
3	<i>s'iŋiŋ ded'i-?</i>	<i>tēp'iŋ qum-iŋ</i>

Mind a négy nyelvben közös jelenség, hogy a névszók predikatív suffixumai (Prx) az intranszitiv-indeterminált igei személyragokkal általában azonos alakúak.¹¹

¹¹ Valamelyes eltérések persze vannak: pl. a nyenyec és enyec Prx-ok a tővégi glottis zárhang után olyan — morfonematikailag szabályos — allomorfokkal jelentkeznek, amelyek indeterminált igék végződéseiként — tőtani okból — nem lehetségesek

Ugyancsak közös sajátágként könyvelhetjük el azt a tapasztalatunkat is, hogy a Prx-ok nem az igeragozásban jelentkező tőmagánhangzó-alternációkkal vagy kapcsoló suffixumok közvetítésével (erről l. HAJDÚ, ChrSam 59, 145) járulnak a tőhöz. Más szóval tehát a tő + suffixum összekapcsolásában nem találkozunk semmiféle igei jellegzetességgel e komprimált formákban, sőt éppen ellenkezőleg a Prx kapcsolódása a tőhöz ugyanolyan szabályok szerint történik, mint a Cx-eknek vagy Px-eknek a névszótőhöz illesztése.

Másfelől igei sajátágként értékelendő az a tény, hogy az enyecben és nyenyecben a múlt idő -s jele is hozzáadható a Prx-el ellátott képződményhez, amely ekképp múlt idejűvé transzponálható külön segédige alkalmazása nélkül. A predikatív végződés az azonban már egyéb igei kategóriákat kifejezni képtelenek. Felszólító, feltételes vagy egyéb módjelekkel nem társulhatnak. Különböznek azután ezek az alakulatok az igazi igéktől abban is, hogy sem akció értékük, sem aspektusuk nincsen és igenévi bázisokként sem jönnek számításba. Valójában tehát nem is tényleges igékkal van dolgunk, hanem a névszók alkalmi igésülésével (állapotot, tulajdonságot kifejező mondatokban). Az igésülés konverzió útján valósul meg: azaz a Prx alkalmazása a szó egyidejű igébe hajlását eredményezi. Ekképp olyan igeszerű forma áll elő, amelyben a névszó és a létigét is reprezentáló (igei) személyrag ($Vx \rightleftharpoons Prx$) egyetlen morfémaszekvenciában fuzionál:

N	+	(Vx) Prx	=	VP
<i>gasawa</i>		-dm		'ember-vagyok'
<i>gasawa</i>		-damš		'ember-voltam'

A Vx helyett ajánlható a Prx megjelölés bevezetése. Igaz, hogy szintaktikai szempontból a Vx jelölés sem lenne helytelen, mert a névszói állítmány végződése az igei személyraggal formailag — mondhatjuk — ekvivalensek, mégis kívánatos a megkülönböztetés, hogy ezzel is kifejezzük többek között azt a „tartalmi” többletet, amit a Prx magában foglal. A Prx ugyanis leginkább abban különbözik a Vx-től, hogy Aux (= segédelem, kopula) értékű, azaz a szerkezet háttérében meghúzódó segédigét zérus fokon magában foglalja,

(ilyenek pl. a nyenyecben a Sg1 -tm, Sg2 -t, Du2 -li?, Du3 -k?, P11 -ma?, P12 -ta?, a nganaszanban a Du2 -li, Du3 -li?, P12 -lu, P13 -lu2 Prx allomorfbjai). Más jellegű eltérés mutatkozik a szölkupban a Du1 és P13 személyű Vx-ek és Prx-ek között:

Prx	Vx
1Du -mij	-ej
3Pl -t/-n	-tj/-tjn.

A szölkup esetében a Px-ek hangalakjának analógiás hatása érvényesülhetett a Prx-ek alakulásában, de ez a folyamat nem minden szölkup nyelvjárásban ment végbe. Még jelentősebb különbség van a szölkup keti nyelvjárásában, ahol a Prx3Pl -la $\neq$ Vx3Pl -t, -tat. Előbbi jellegzetes névszói többesjel e nyelvjárásban, az utóbbi csak igeiken őrzött régi többesjel.

csak éppen mód-, ill. a nganaszan és a szölkup esetében mód- és idővonatkozásaitól megfosztott, csökkentett érvénnyel.¹²

A Prflx múlt idejű komprimált nyenyec és enyec alakjainak a szölkupban és a nganaszanban szerkesztett (összetett) alakzatok felelnek meg. Ezeknek a szerkezeteknek az a figyelemre méltó érdekességük, hogy nem az állítmány névszói tagjának és a létigének pusztá egymás mellé helyezésével keletkeznek (mint a m. *ember voltam* . . . paradigmában), hanem a létige megfelelő személyes formája előtt mindig a vele személyben és számban „kongruáló”, tehát Prfx-mal ellátott állítmányi (igésített) névszó áll:

VP	→	N	+	Vx	+	Aux
	szk	<i>qum-</i>		<i>-ak</i>		<i>ēsak</i>

'ember voltam' (szó szerint tkp = ember-vagyok voltam), ahol

Aux →	}	Kop Mod Te Vx Nu
-------	---	------------------------------

Vö. pl. szölk. *mat orsımıl' qumak ēsak* 'én erős ember voltam', *tat ijantı ēsantı* 'te gyermek voltál' stb. (és nem: **qum ēsak*, **ıja ēsantı*); ngan. *mənə dedım isüom* 'én apa voltam' (és nem **mənə desı isüom!*), *tənə dedın isüon* 'te apa voltál' stb.

Így van ez a jövő időben is e két nyelvben: szk *tat qaj lōzantı ēlantı* 'miféle ördög leszel?', ngan. *tənə nagen isüodən* 'te jó leszel' stb. A nyenyecben nincs jövő idő, noha egyes nyelvtanírók ezt a kategóriát tényként kezelik. A futuruminak említett alakok azonban inkább continuatív akcióértékű képzéseknek látszanak (l. ChrSam 62).¹³

¹² Az a tény, hogy a nganaszanban és a szölkupban a Prx-nek időjelölő képessége nincsen, történeti szempontból kétféleképpen kommentálható: már nincsen, ill. még nincsen meg ez az időhordozói képessége. E két lehetőségnek megfelelően azután a nyenyec-enyec nyelv időjelölést is megengedő Prx-formálását is vagy eredetibb, vagy a szölkuphoz és nganaszánhoz képest előrehaladottabb állapotnak kell felfognunk. Mi bizonyos jelekből ítélve a Prx időjelölő képességének régi voltát tartjuk valószínűnek. Következésképpen tehát a szölkup és nganaszan jelenlegi viszonyai már egy felbomlóban, szétesőben levő rendszer nyomai lennének.

¹³ Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy máshonnan nem igazolható hapax az a két állítólagos nyenyec jövő idejű névszói állítmány, melyet CASTRÉN (Gramm 106) nyomán Tereščenko említ: *sawamqum* 'jó leszek' és *nisequm* 'apa leszek' (SFU 1969. 296). Ez a két adat a Grammatik — talán még kiérleletlen — kézirati előzményéből került be a hagyatéki kiadója, A. Schiefner révén a műnek a szófajokat tárgyaló, s ma már véltetetlen nézeteket is tartalmazó alakotani bevezetésébe. A Prflx-ról szóló fejezetben azonban nyoma sincsen az említett „jövő idejű” formáknak. A Gramm 106. lapján tehát feltehetőleg téves adatok szerepelnek. (Ugyanitt található még egy-két félrevezető megállapítás is, pl., hogy Vx-ek nemcsak a névszó nominativusához, hanem egyéb esetragos alakokhoz is járulhatnak, vagy hogy a névszó és az ige közötti különbségtéves e nyelvekben indokolatlan . . .)

A szölkup és nganaszan nyelvben a múlt és jövő idejű viszonyok kifejezésére alkalmazott — mondhatnánk túlzottan is redundáns — szerkesztésmód a szerkezet két tagjának szoros összetartozását alakilag is kifejezi (a „kongruáló”, egybecsengő végződésük révén) s egyben annak a külső jele, hogy a névszói alaptag ellenére voltaképpen egy egységes összetett igei alakzattal van dolgunk. Ez az összetett igealak a jelen idejű *qum-ak* típusú, egyetlen szóba sűrített predikatív szintagma más időbe (~ módba) transzponált megfelelője. Ebből egyrészt újólág csak az következik, hogy a *qum-ak* . . . paradigmásor tagjai lényegében igei formáknak tekintendők, másrészt továbbá pedig még az is, hogy az összetett szerkesztésű formák létigéje lexikai szempontból tartalmatlan, üres, amelynek az az egyetlen szerepe, hogy az idő- és módkategóriák kifejezésére alkalmas keretet ad. A személy és a szám jelölése voltaképpen felesleges is lenne rajta, hiszen a szerkezetnek lexikai jelentést hordozó névszói alaptagján ezek a kategóriák ki vannak fejezve. A személy és a szám újbóli megjelölése az összetett alak második tagján csakis úgy magyarázható, hogy e nyelvekben a befejezett igealak lényegétől elválaszthatatlan a személy (és a szám) kifejezése: enélkül a (lét) ige formája nem lenne lezárt, befejezett, grammatikailag nem lenne helyes.¹⁴

Amiként a létige a hordozója bizonyos igei kategóriáknak a *qumak* *ésak* típusú szerkezetekben, ugyanúgy igei kategóriák feltüntetésére alkalmas keret maga a névszók végén megjelenő kopulatív jellegű Prx. A Prx azonban — ahogy láttuk — igei kategóriákat már csak jóval korlátozottabban képes magába fogadni és foglalni: tükrözi a személy-szám s a nyenyec-enyechben még ezen kívül a jelen/múlt kategóriákat.

A nyenyec *časawa-damš* és a szölk. *qumak* *ésak* ezek szerint ugyanazon nyelvtani kategória más-más módon megnyilvánuló kifejezése. Szerkesztési alapképletük mégis közös: N + Aux, lévén a Prx maga sem más, mint egy módvontakozás nélküli Aux.¹⁵ A Prx kopulát is magában foglaló Aux értékére az említett állító szerkezetek tagadó formáinak analíziséből is következtethetünk (I. HAJDÚ: Symposium . . . Hrsg. v. W. Schlachter. 1970. 97–98). A *mañ xasawadm* negatív tartalmúvá transzformálva pl. így hangzik: *mañ xasawadm ñĩdm ʔa?*

A *sawamgum* és *niseŋum* formák egyébként minden bizonnyal a valamivé válást kifejező szerkesztett többtagú szintagmák rossz lejegyzéseként értelmezhetők. A létige continuatív (-*ŋko* ~ -*ŋkũ*) képzős alakjával ui. a nyenyecben is létrehozhatók a nganaszhoz és szölkuphoz hasonlóan szerkesztett „jövő idejű” alakzatok: *mañ tetšikadm?* *ŋeŋkũdm?* 'én pilóta leszek', *pidar toxolkodan ŋeŋkũn* 'te tanító leszel' stb. (I. ALMAZOVA, Samoučitel' neneckogo jazyka 61; KUPRIJANOVA—CHOMIČ—ŠČERBAKOVA, Neneckij jazyk 200; hasonló — de erős kritikával kezelendő — adatok még SPROGISNÁL: ALH. II. 1952. 158–159). Vagyis: az állítólagos *sawamgum = *sawam* (~ *sawadm*) *ŋeŋkũm* (~ *ŋeŋkũdm*). Benyomásom szerint az efféle alakulatok elég ritkák, helyettük gyakrabban használatosak a valamivé válást jelentő igék a névszó ún. „translat.-mutativus”-képzős (-*ŋe*) formájával összekapcsolva: *pidar tetšikŋe xaje* (~ *xantã*) 'ő pilótává lesz' (KUPRIJANOVA—CHOMIČ—ŠČERBAKOVA i. h.).

¹⁴ Amennyiben pedig személy- és számjelölés nem történik, akkor zérus morfémás alakkal van dolgunk (= Sg3 szem.).

¹⁵ Aux → ((Kop) + (Te)) + Vx + (Nu).

(szósz.: én férfi-vagyok nem vagyok), azaz a tagadó szerkezetben már a felszínen is megjelenik a Prx háttérben meghúzódó, virtuálisan létező kopulája: a létige ún. tagadó töve ($\eta\alpha\gamma$) a negatív segédige ($\acute{n}\acute{i}$ -) befejezett alakjának kíséretében. Ez a konstrukció a morfológiai jelöltség szempontjából nagyon emlékeztet a szölk. *qumak* *ésak*-féle múlt idejű szerkesztésekre, ti. a személy-szám jelölése a negatív mondatban is két helyen történik:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{xasawa-} & \text{dm} & \acute{n}\acute{i}\text{-} & \text{-dm} & & (\eta\alpha\gamma) & \\ \text{N} & + & \text{Vx} & + & \text{V}_{\text{neg}} & + & \text{Vx} & (+ \text{Kop}). \end{array}$$

I. h. rámutattam arra, hogy a Vx a névszón jelen esetben azt reprezentálja, hogy a bázis szónak a mondatban igei, pontosabban ál-igei értéke van. A negatív kopula mellett a főige ugyanis ún. tagadó tőalakban szokott jelentkezni. A névszókra alapozott predikatív mondatok áligéinek azonban nincsen tagadó töve (ilyennel csak az igazi igék rendelkeznek), s azért maradhat a lexikai jelentést adó bázis a negatív mondatban is Prx-ú, mert az így a bázis áligei természetét tükrözi (a kopula tagadó töve akár elmaradhat, sőt az esetek nagy többségében el is marad, l. i. h.).

$$\begin{array}{l} \text{A Prx} = \text{VxIndet-Intr} \text{ és} \\ \text{Px} = \text{VxDet-Tr} \end{array}$$

megközelítő azonosság alapján többször kérdéssé tették a szamojéd nyelvek vonatkozásában a N — V kategória oppozíciójának jogosultságát. CASTRÉN 1854-ben így vélekedett: „Die beiden Arten von Personalsuffixen sind also dem Verbum und Nomen gemeinsam und begründen keinen Unterschied zwischen diesen beiden Redeteilen.” (Gramm 106.) Egy évszázad múlva pedig E. LEWY írt ekképp: „Der prädicierende Nominalausdruck und das subjektive Verbum sind vollkkommen gleich gebaut, und der possessive Nominalausdruck und das objektive Verbum sind fast völlig gleich. Nomen und Verbum sind also nicht mehr als die beherrschenden Kategorien in der Sprache auf- und einander gegenübergestellt, sondern als die entscheidenden Kategorien der Grammatik sind hier Subjektiv, Predikativ gegenüber Objektiv, Possessiv betont.” (Bau 77.) E grammatikai morfémák (Prx, Vx, Px) genetikai összefüggéseit azonban nem lehet a szófaji problémák kulcsának tekinteni. A valóságban a N és a V alakrendszere — a közös érintkezési pontok ellenére — a maga egészében élesen elkülönül egymástól. A két kategória különállását, külön státusát garantálják: egyfelől a névszó esetragozása, a Px-rendszer önállósága, a Cx + Px kombinálhatósága, a predestináló személyragozás, másfelől az ige-ragozás elkülönülése determinált, indeterminált és reflexív (ill. tranzitív — intranszitiv) paradigmákban, a mód, aspektus, akció és idő kategóriája, az ige-névképzők sokasága. S még hozzá lehetne tenni, hogy ilyen elhatároló jegyek a morfonológia szintjén is vannak N és V között.

A szamojéd nyelvek felszíni szerkezete megengedi tehát a N és V fogalmával való operálást, egyszersmind kizárja a nomen-verbum lehetőségét. Emellett azután arról is megbizonyosodunk, hogy a N (és a V) kategória tartalma más mint a szófaji felosztás mintájául szolgáló klasszikus vagy akár az ismeretebb európai nyelvekben. Ami természetesen nem értelmezhető úgy, hogy a szamojéd e tekintetben elszigetelt helyzetű, akár a névszó szófaji jellegzetességeinek, akár a névszók alkalmi igésítésének vonatkozásában. Kizárólag az utóbinál maradvá utalni kell arra, hogy az állítmányú szerepű névszó igésítésének jelensége Eurázsia több nyelvéből kimutatható, főleg Szibériában és egyes hozzá csatlakozó területeken.

A teljesség igénye nélkül szeretnék röviden utalni néhány nyelvre, amelyekben ezt a jelenséget felfedezni vélem.

Ket és kott: Toporovnak is feltűnt, hogy a szölkup *tat ijanti* 'te fiú vagy' stb. típusú névszói személyragozott állítmányok a ket nyelvet körülvevő legkülönbözőbb nyelvekben ismeretesek. Konkrét nyelveket nem említ, csak futólag jegyzi meg, hogy a szölkuppal teljesen megegyező szerkezet a ketben ugyan nincsen, az 'ő élt' jelentésű ket *doldaq* formát történeti szempontból mégis predikatívizált névszónak lehet minősíteni (TOPOROV, O nekotorych ketsko-sel'kupskich tipologičeskich paralelov: Voprosy struktury jazyka. Szerk. VJAČ. Vs. IVANOV. 1964. 128.). Nem kívánok ahhoz hozzászólni, hogy a *doldaq* ügyében igaza van-e Toporovnak, arra azonban fel kell hívnom a figyelmet, hogy a szölkuppal megegyező névszói predikatív ragozású alakokat már Castrén is említ a ket és kott nyelvből egyaránt (pl. ket *fëmba-di* 'tunguz vagyok', *fëmba-gu* 'tunguz vagy', *fëmba-du* 'ő tunguz' stb.; kott *hamā-taŋ* 'jó vagyok', *hamā-u* 'jó vagy', *hamā-tu* 'ő jó' stb. <: *hama* 'jó', ill. *ini-taŋ* 'itt vagyok' stb. <: *ini* 'itt', vö. CASTRÉN, Versuch einer jenessei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre. 1858. 100—104 és 140—142). A mai ketből KREJNOVIČ (Jazyki Narodov SSSR¹⁶ V. 1968. 459) ilyen paradigmát közöl:

Sg1 *at qā-rī* 'én nagy vagyok'
 2 *u qā-gu* 'te nagy vagy'
 3 *bu qā-ru* 'ő nagy'
 Plu1 *el-ń qā-ŋ-däŋ* 'mi nagyok vagyunk'
 2 *ek-ŋ qā-ŋ-gäŋ* 'ti nagyok vagytok'
 3 *bu-ŋ qā-ŋ-äŋ* 'ők nagyok'.

Predikatív végződéssel elláthatók a melléknevek, számnevek, névmások, határozószók, lokális esetragos főnevek pl. *b-op quš-ka-du* 'apám a sátorban van' (vö. *op* 'apa', *quš* 'sátor', *-ka* CxLoc, *-du* Prx3, l. DUL'ZON, Ketskij jazyk.

¹⁶ A továbbiakban: JN.

1968. 65, 95—96, 98—100 és COSTRÉN, i. m. 103—104). A ket Prx-ek és az ige-
ragozás személyre utaló elemei (pre- és infixumok) közötti alaki hasonlóság
feltűnő (l. KREJNOVIČ, i. m. 463).

Jukagír: A jukagírban nincsenek lét- és egyéb segédigék ('lesz', 'akar',
'habeo' stb.), tehát az ezeknek megfelelő jelentéstartalmak szintetikusán épül-
nek be az egyes alakokba. Ennek megfelelően bármely főnév átváltoztatható
intranszitiv igévé a *-ŋo-* suffixummal. Pl. az *ama* 'apa' szóból:

Aoristos

Sg1	<i>met</i>	<i>ama-ŋo-đeŋ</i>	'apa vagyok'
2	<i>tet</i>	<i>ama-ŋo-đek</i>	'te apa vagy'
3	<i>tudel</i>	<i>ama-ŋo-ń</i>	'ő apa' stb.

Futurum

Sg1	<i>met</i>	<i>ama-ŋo-te-jeŋ</i>	'apa leszek'
2	<i>tet</i>	<i>ama-ŋo-te-jek</i>	'apa leszel'
3	<i>tudel</i>	<i>ama-ŋo-te-j</i>	'apa lesz' stb.

KREJNOVIČ ezt a jukagír képzőt a nyenyec létigével (*ŋe*) genetikai kapcsolatba
hozta (Jukagirskij jazyk. 1958. 235, vö. még TAILLEUR: *Lingua* VIII. 1959.
413—414), ez azonban legfeljebb olyan ötletként vehető számba, amelynek
valószínűsége kicsiny. Az említett jukagír példák mégsem teljesen egyenérté-
kűek a szamojéd példákkal, mert itt kopula értéke nem önmagának a személyre
utaló Vx-nek van, hanem egy külön képzőnek. (Vö. hogy a 'habeo' jelentésű
képző: *-ńe-* ugyancsak szintetikusán fejezi ki a birtoklást, pl. *uoŋ* 'gyermek',
uo 'gyerekek': *uo-ńe* 'gyerekeket birtokolni, gyermekesnek lenni', i. m. 22,
ragozására l. 170 kk. vö. még TAILLEUR, i. m. 414.) Ezért még említést kell
tennünk az alábbi nyelvi jelenségekről.

A mi melléknévi kategóriánk predikatív helyzetben a jukagírban mindig
igeként ragozva jelenik meg. Ezért a szovjet szakirodalom a melléknévi kate-
gória helyett tulajdonság- és mérték-jelölő, ill. minősítő igékről beszél. Angere
is követi e hagyományt, amelynek az egyoldalúságára viszont Tailleure hívta
fől a figyelmet, véleményem szerint is helyesen (ZDMG 110. 1960. 96). Pl.:

Aoristos

Sg1	<i>met</i>	<i>me-werwe-jeŋ</i>	'én erős vagyok'
2	<i>tet</i>	<i>me-werwe-jek</i>	'te erős vagy'
3	<i>tudel</i>	<i>me-werwe-j</i>	'ő erős'

Plur1	<i>mit</i>	<i>me-werwe-jeli</i>	'mi erősek vagyunk'
2	<i>tit</i>	<i>me-werwe-jemut</i>	'ti erősek vagytok'
3	<i>tittel</i>	<i>me-werwe-jŋi</i>	'ők erősek'

Futurum

Sg1	<i>met</i>	<i>me-werwe-te-jeŋ</i>	'én erős leszek'
2	<i>tet</i>	<i>me-werwe-te-jek</i>	'te erős leszel'
3	<i>tudel</i>	<i>me-werwe-te-j</i>	'ő erős lesz' stb.

A végződések teljesen megegyeznek az intranszitiv igei Vx-ekkel, amelyeknek a személyes névmási eredete a jukagírban nem bizonyítható (a szóeleji *me-* állító értelmű nyomósító prefixum). A *werwe-* tő attributív formája: *werwe-j*, pl. *werwej iłek* 'erős rén' (l. i. m. 22—23, 161—165, 180 stb.).

Tegyük mindehhez hozzá, hogy a számnévnek is vannak attributív — névszói — és predikatív — azaz igei jellegű személyragozott — alakjai. (Pl. *mit kijo-deli* 'mi ketten (vagyunk)', de jelzői használatban: *kin*, *kid* 'két' (l. i. m. 182, 187).

Vagyis: a névszót igésítő suffixummal, vagy akár anélkül is lehet ige-ként ragozni. Ismeretes továbbá a jukagírban a főnév (melléknév) személytelen predikatív formája is. Ennek végződése *-le*, ill. *-k*: *ten nime-le* 'ez ház', *ten amafe nime-k* 'ez jó ház'. KREJNOVIČ ezeket az elemeket a logikai hangsúly morfémainak tekinti, minthogy nemcsak állítmányon, hanem a mondat alanyán, tárgyán is jelentkezhettek (i. m. 37 kk., uő.: JN V. 438), mégpedig akképp, hogy tranzitív igei állítmány mellett a hangsúlyozott, kiemelt tárgy, intranszitiv igei állítmány mellett a hangsúlyozott, kiemelt alany kapja e végződést. Pl.: *kine-k qaldejl ?* 'ki futott el (= ki volt az, aki elfutott) ?', *ile-le qaldejl* 'a rén futott el (= a rén volt az, aki elfutott)' stb. A példákából kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy itt a topic-kal szemben a comment grammatikai megjelölésére törekszik a nyelv.

Csukcs: Az élőlényt jelölő főnevek (névmások) predikatív ragozása:

Sg1	<i>äkkä-ŋam</i>	'fiú vagyok'
2	<i>äkkä-ŋat</i>	'fiú vagy'
3	<i>äkə-k</i>	'ő fiú'
Plur1	<i>äkkä-muri</i>	'fiúk vagyunk'
2	<i>äkkä-turi</i>	'fiúk vagytok'
3	<i>äkkä-t</i>	'ők fiúk'

Alapjában egybevág ezzel a melléknévek predikatív ragozása. A különbség csak annyi, hogy itt a 3. személyben egy testesebb *-(ə)qin*, többesben *-(ə)qinät*, végződés lép fel, s ezenkívül minden személyben megtalálható a

melléknevekre jellemző prefixum. Pl. a *kəntä* tőből: *nə-kəntä-ɣəm* 'szerencsés vagyok', *nə-kəntä-ɣət* 'szerencsés vagy', *nə-kəntä-qin* 'ő szerencsés' (vö. ŠKORIK: JN V. 255, 257—258, uő., Grammatika čukotskogo jazyka I. 1961. 216—218, 423). Ez utóbbiak és az igeragozás ún. II. jelen idejű paradigmásora között teljes egyezés mutatkozik. Pl. a *čejwek* 'jár' tőből: *nə-čejw-iyəm* 'járok', *nə-čejw-iyət* 'járász', *nə-čejw-əqin* 'jár' (l. JN V. 263). A csukcsban egyébként a legtöbb suffixum (1.—2. sz.) személyes névmási eredetű, vö. *ɣən* 'én', *ɣət* 'te', *muri* 'mi', *turi* 'ti'. L. még BOGORAZ, Luoravetlansko-russkij slovar'. 1937. XXXVI.

Aljutor: A főnevek predikatív alakjai duálisban is használatosak, pl.:

Sg1 <i>tumɣ-i-ɣəm</i>	'barát vagyok'	Du1 <i>tumɣ-e-muri</i>	'mi (2) barátok
	stb.		vagyunk' stb.
2 <i>tum-ɣ-i-ɣət</i>		2 <i>tumɣ-ə-turi</i>	
3 <i>tumɣ-ə-tum</i>		3 <i>tumɣ-ə-t</i>	
Plur1 <i>tumɣ-ə-muru(-wwi)</i>	'mi (∞) barátok		vagyunk'
2 <i>tumɣ-u-turu(-wwi)</i>		stb.	
3 <i>tumɣ-u(-wwi)</i>			

Ezekben a suffixumokban a *-wwi* többesjel, a Du3-ban jelentkező *-t* pedig a kettős szám *-nti* morfémájával áll kapcsolatban (l. ŽUKOVA: JN V. 296).

A melléknevek konfixumai: *n(ə)-...-qin* (pl. *n-ənpə-qin* 'öreg'), *a-...-ka* (pl. *a-mju-ka* 'keserű'), *ɣ(a)-...-lin(a)* (pl. *ɣa-qura-lin* 'rénszarvasos'), ill. olykor csak *-kin(a)*, *-in(a)*, képzősek (pl. *aluta-kin* 'aljutor', *ilη-in* 'szíjas, szíjból való'), s ezek predikatív alakjai a 3. sz.-ben zéró morfémások (ill. Du- és Plur-jelesek), a többi személyben pedig a főnévi predikatív alakokból ismert végződéseket veszik fel. A melléknévi predikatív alakok konfixum rendszere tehát ekképp alakul (l. ŽUKOVA, i. m. 299):

Singularis	Dualis	Pluralis
1. <i>n(ə)-...-(i)ɣəm</i> <i>a-...-ka-ɣəm</i>	<i>n(ə)-...-muri</i> <i>a-...-ka-muri</i>	<i>n(ə)-...-muru(wwi)</i> <i>a-...-ka-muru(wwi)</i>
2. <i>n(ə)-...-(i)ɣət</i> <i>a-...-ka-ɣət</i>	<i>n(ə)-...-turi</i> <i>a-...-ka-turi</i>	<i>n(ə)-...-turu(wwi)</i> <i>a-...-ka-turu(wwi)</i>
3. <i>n(ə)-...-qin</i> <i>a-...-ka</i>	<i>n(ə)-...-qina-t</i> <i>a-...-ka-t</i>	<i>n(ə)-...-lan(-ət)</i> <i>a-...-ka-w(wi)</i>

Szembeötlő az aljutor és csukcs predikatív ragozási rendszer és elemeik hasonlósága.

Korják: A főnévi predikatív ragozás paradigmájára vö. (ŽUKOVA, i. m. 274):

Sg1 <i>eńpiči-j-γəm</i> 'apa vagyok'	Du1 <i>eńpiči-muji</i>
2 <i>eńpiči-j-γi</i> stb.	2 <i>eńpiči-tuji</i>
3 <i>eńpič</i>	3 <i>eńpiči-t</i>
Plur1 <i>eńpiči-muju</i>	
2 <i>eńpiči-tuju</i>	
3 <i>eńpiči-w?</i>	

A melléknevek (*nə- . . . -qin* stb.) predikatív ragozásának konfixum rendszere pedig ilyen (i. m. 277):

Sing	Dual	Plur
1. <i>nə- . . . -j-γəm</i>	<i>nə- . . . -muji</i>	<i>nə- . . . -muju</i>
2. <i>nə- . . . -j-γi</i>	<i>nə- . . . -tuji</i>	<i>nə- . . . -tuju</i>
3. <i>nə- . . . -qin</i>	<i>nə- . . . -qinet</i>	<i>nə- . . . -qinew?</i>

A materiális egyezés az aljutorral és a csukccsal itt is szembeszökő. Fűzzük hozzá ehhez, hogy a melléknevek állítmányi ragozásához hasonlatosan (de más prefixummal) alakulnak — az 1.—2. személyben — az ún. II. múlt idő befejezett igei formái, amelyeket voltaképpen verbum finitumként alkalmazott igeneveknek is mondhatnánk. Pl. *γa-wetata-j-γəm* 'dolgoztam' stb. (azonban: Sg3 *γa-wetallen* 'ő dolgozott'). L. KORSÁKOV, *Nymylansko-russkij slovar'*. 1939. 312—313.

Kerek: A várakozásnak megfelelően a csukcs-aljutor-korják predikatív morfémák másaival kerülünk szembe: a hangmegfelelésben mutatkozó különbségeken kívül a számjelekben találunk eltérést (Sg *-ηa*, Plur *-kku*). A főnevek — névmások paradigmájára vö. *akka-ηa* 'fiú':

Sg1 <i>akka-jəm</i> 'fiú vagyok'	Du1 <i>akka-məəj</i>
2 <i>akka-jəj</i> stb.	2 <i>akka-təəj</i>
3 <i>akka-ηa</i>	3 <i>akka-t</i>
Plur1 <i>akka-məjəkku</i>	
2 <i>akka-təjəkku</i>	
3 <i>akka-kku</i>	

A melléknévi konfixum sorozat:

Sing	Dual	Plur
1. <i>n- . . . -ijəm</i>	<i>n- . . . -məəj</i>	<i>n- . . . -məjəkku</i>
2. <i>n- . . . -ijəj</i>	<i>n- . . . -təəj</i>	<i>n- . . . -təjəkku</i>
3. <i>n- . . . -qi</i>	<i>n- . . . -qinat</i>	<i>n- . . . -laŋi</i>

E végződés a II. jelen és részben a II. múlt idejű befejezett igei suffixumokkal megegyezők. L. SKORIK: JN V. 315—318 és 322—323.

Eszkimó: MENOVŠČIKOV írja, hogy az eszkimóban állítmányként csak igei alak állhat (JN V. 362). Ez a megjegyzés azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy ebben a nyelvben hiábavaló a névszói eredetű állítmányok keresése. Alaposabb vizsgálódás után mégis találunk példát a névszó igésítésére. Éspedig nemcsak abban a gyakori jelenségben, hogy az igenevek (melléknévi és határozói igenevek) Vx-ekkel ellátva befejezett igei alakokat képeznek (i. m. 379—380), hanem inkább abban, hogy a főnevek — meghatározott képzővel kibővítve — létezését, jelenlétet, előfordulást kifejező mondatban igeszerűen ragozhatók. Ilyen képző a szirenik nyelvjárásban a $-(\eta\acute{\iota})\acute{\epsilon}\acute{\iota}$, $-t\acute{\iota}$, a csaplinóiban $-(\eta)u$, $-\gamma u$. Pl. szirenik $\acute{\iota}\nu\gamma$ 'ember': $\acute{\iota}\nu\gamma\text{-}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\text{-}\chi$ 'ő ember' (l. MENOVŠČIKOV, Jazyk sireniskich eskimosov. 1964. 66). Ha ezt a képzőt a létige ekvivalensének fogjuk fel, akkor hagyományosan denominális igeképzésről lehetne beszélnünk. Mégsem egészen erről van szó csupán. Látszik ez abból is, hogy a múlt időben vagy kérdőmódban ismét más suffixum kerül a főnévi tő és az intranszítív Vx közé (múlt: $-m\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}$, kérdő: $-č\acute{\iota}$). Ezek szerint tehát az $\acute{\iota}\gamma\acute{\iota}\acute{\iota}\chi\tau\alpha$ 'tanító' szóhoz járuló $-\eta\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}$ tulajdonképpen nem denominális igeképző, hanem inkább jelen idő értékű kijelentő módjel, amint az alábbi alakok konfrontálásából is megállapítható:

$\acute{\iota}\gamma\acute{\iota}\acute{\iota}\chi\tau\acute{\iota}\text{-}\eta\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\text{-}\eta$ 'tanító vagyok', $\acute{\iota}\gamma\acute{\iota}\acute{\iota}\chi\tau\acute{\iota}\text{-}\eta\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\text{-}k\acute{\iota}$ 'tanítók vagyunk'
 de: $\acute{\iota}\gamma\acute{\iota}\acute{\iota}\chi\tau\acute{\iota}\text{-}\eta\acute{\iota}\text{-}m\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\text{-}s\acute{\iota}$ 'tanítók voltak', és:
 $\acute{\iota}\gamma\acute{\iota}\acute{\iota}\chi\tau\acute{\iota}\text{-}\eta\acute{\iota}\text{-}č\acute{\iota}$ 'tanító voltál?' (i. m. 66—67).

Ezeket az eseteket tehát véleményem szerint úgy lehet megítélni, hogy a főnév + mód-, ill. időjel + Vx kapcsolódása a tő, pontosabban az egész morféma kapcsolat konverzióját, igébe hajlását vonja magával. Itt is a főnév átmeneti igésülésével van tehát dolgunk: a mélyebb rétegek létigéjét rejtí magában a felszínen bekövetkező főnév + igei végződés alkalmi párosítása.

Gilják: Első tekintetre feleslegesnek is látszik a giljában predikatív névszói személyragozás után nyomozni, hiszen az igeragozásnak e nyelvben személyes alakjai nincsenek (legfeljebb az imperativusban), s így személyes alakok a névszón sem várhatók. Röviden mégis időzzünk el e nyelvnél, mert a konverzió mint olyan eléggé frekventált jelenség és a kimondottan főnévi-névmási állítmányra is van példa. Az ige kijelentő módú alakja rendszerint $-d$ -vel végződik és ehhez hozzájárulhat az ún. predikatív suffixum ($-ta \sim -da \sim -ra$). Az állítmányi jellegnek suffixummal való kiemelése azonban a főnéven is megtörténhet (PANFILOV, Grammatika nivchskogo jazyka II. 1965. 113, a konverzióra uo. 21 kk. és i. m. I. 1962. 68 kk.). Pl. $\acute{n}\acute{\iota}$ $p^{\acute{e}}\text{-atak-ro}\chi$ m $\acute{\iota}$ r d - r a . $\acute{n}\text{-atak}$ $\acute{n}\alpha\chi$ $utku$ m u g u d - r a . $\acute{n}\acute{\iota}$ naf u t k u - d a . 'Én nagyapámhoz [= nagyapjám]

hoz] elmentem. Nagypám engem férfivá változtatott. Én most férfi-vagyok.' (i. m. II. 114). Mindhárom mondat állítmánya predikatív suffixummal végződik, de csak a két első mondat állítmánya igei, a harmadiké névszói, akárcsak ezekben a mondatokban: *ni hoqan nívy-da* 'én ilyen ember vagyok' (i. m. II. 245), *tíd ní-ra* 'ez én vagyok' (i. m. I. 233). Ez még akkor is érdekes jelenség, ha férfiasan bevalljuk, hogy a gilják predikatív végződés szerepe nem áll teljesen világosan előttünk. Lehetségesnek véljük, hogy a jukagirhoz hasonlóan itt is a comment morfológiai megjelölése, kiemelése az elsődleges feladata ennek az elemnek. Egyébként ehhez hasonló szerepű *-k* végződést találunk a kelet-szachalini gilják névmások predikatív formáiban: *a-mu nínnjék* 'ez a csónak a miénk', *hu-okk nínnjék* 'ez a bunda az enyém' (SAVEL'EVA: UčZapLgPedInst 167. 1960. 238).

Tunguz: A névszói állítmány mellett a *bi-*, *ō-* segédige személyes alakja szokott állani, de ez a 3. sz.-ben elmaradhat (VASIL'EVIC, Evenkijsko-russkij slovar'. 1958. 734). Egyéb megoldás ritka, de nem példa nélkül való. „In Anbetracht des Formenreichtums des Tungusischen werden Nomina substantiva und adjectiva nur ganz selten in prädikativer Funktion verwendet . . . Im Ewenki gibt es ausser Ausdrücken wie *sō-mal aja-l-t-žn* 'die sind ja sehr gut' . . . auch die verbale Behandlung eines Nomens, wie z. B. *si-wěl sō-nnĭ* 'Du bist (aber) stark! (*sō-nnĭ* ist *sō* 'stark, kräftig; sehr' . . . plus Suff. 2. ps. sg. aor.)." (MENGES, Die tungusischen Sprachen 90—91 in: SPULER (ed.), Handbuch d. Orientalistik V. Bd. III. Abschn.).

Even: A névszó predikatív végződése a Px-szal azonos (I. NOVIKOVA: JN V. 92; uő.: Očerki dialektov evenskogo jazyka I. 1960. 151, 175):

jaq elekə-s 'miféle csaló vagy?' ~ Px2Sg -s
jaq elekə-n 'miféle csaló ő?' ~ Px3Sg -n.

Nanaj: Úgy látszik itt is vannak névszók állítmányi használatban mindhárom személyben. A 3. sz. jelöletlenségével szemben a 1.—2. sz.-ű alakokon ilyen esetben a Px-szal megegyező végződés van: *si alōsimdi-si* 'te tanító vagy' (~ Px2Sg -si), *bue dāi-pu* 'mi nagyok vagyunk' (~ Px1Pl -pu) (I. AVRORIN: JN V. 146, 136; uő.: Grammatika manajskogo jazyka I. 1959. 150).

Burját: (VÖ. BERTAGAEV: JN V. 24, 29):

Predikatív használatú névszó	Vx
Sg1 <i>bi ažalša-m</i> 'én munkás vagyok'	-m, -b
2 <i>ši ažalša-ši</i> stb.	-š, -ši
3 <i>tere ažalša</i>	∅

Jakut (UBRJATOVA: JN V. 408—409 és KRUEGER, Yakut Manual 1962-120):

Predikatív használatú névszó		Vx
Sg1	<i>min saɣa-biŋ</i> 'én jakut vagyok'	-BIn
2	<i>en saɣa-γiŋ</i> stb.	-GIn
3	<i>kini saɣaθ</i>	θ

Hakasz (KARPOV: JN IV. 433):

Sg1	<i>min toγšči-biŋ</i> 'én munkás vagyok'	-BIn
2	<i>sin toγšči-ziŋ</i> stb.	-SIn
3	<i>ol toγščiθ</i>	θ

Csulimi török: A névszók predikatív végződéseinek kiveszõben vannak, s jobbra egybeesnek a birtokos személyjelekkel — közli DUL'ZON (JN IV. 450—452). Példa hiányában ez úgy is értelmezhetõ, hogy a Px-ekkel való hasonlóság az 1.—2. sz.-ben egyértelmû (Px1Sg -m, Px2Sg -η). Eldöntetlen kérdés, hogy a 3. sz.-û Prx θ volt-e (analógiák alapján ez lenne várható, vagy pedig itt is egyezés volt a Px3-mal (= -i, -j, -zi, -zj stb.). Elõzõ esetben ugyanis Prx = Vx azonosságról kellene szólni (a rövidült Vx-ek: 1. -m, 2. -η, 3. θ).

Sor (BABUŠKIN—DONIDZE: JN IV. 471, 475):

	Prflx	Vx
Sg1	<i>min palikči-bim</i> 'én halász vagyok'	-BIm
2	<i>sin palikči-ziŋ</i> stb.	-SIn
3	<i>ol palikčiθ</i>	θ

Kirgiz (JUNUSALIEV: JN IV. 495 és HEBERT—POPPE, Kirghiz Manual. 1963. 13—15, 29):

	Prflx	Vx
	Sg1 <i>men emgekči-min</i> 'én munkás vagyok'	-m
udvarias	2 { <i>siz emgekči-siz</i> <i>sen emgekči-siŋ</i>	-ηiz
familiáris		-η
	3 <i>al emgekčiθ</i>	θ

Baraba (DMITRIEVA: JN IV. 160—161 és POPPE, Tatar Manual. 1968. 50—51, 59):

	Prflx	Vx
	Sg1 <i>kiši-min</i> 'ember vagyok'	-m
	2 <i>kiši-sin</i> stb.	-η
	3 <i>kišiθ</i>	θ

Kumük (MAGOMEDOV: JN IV. 198, 202):

Sg1 <i>jazivču-man</i>	'munkás vagyok'	- <i>man</i>
2 <i>jazivču-san</i>	stb.	- <i>san</i>
3 <i>jazivču</i> ¹⁷		∅

Azerbajdzsán (GADŽIEVA: JN IV. 71—74 és HOUSEHOLDER—LOFTI, Basic Course of Azerbaijani. 1963. 22, 103—104):

Sg1 <i>män döktür-äm</i>	'én orvos vagyok'	- <i>Am</i>
2 <i>sän döktür-sän</i>	stb.	- <i>sAn</i>
[3 <i>o döktür-dür</i>]		∅ [- <i>dI</i> , - <i>dUr</i>]

*

Áttekintésünk összegezeképpen úgy találjuk, hogy a névszó személy és szám szerinti predikatív ragozása megtalálható a szamojéd nyelvekkel szomszédos ket és kott nyelvben, valamint a jukagírban és a még távolabbi csukcs, aljutor, kerek, korják és eszkimó nyelvekben.¹⁸ A predikatív alakok közös vonása e nyelvekben, hogy a személyt jelölő morféma általában az igeragozás megfelelő elemeivel egyeznek és sok esetben genetikai kapcsolat van ezek és a párhuzamos személyes névmások között. Ez a megállapítás azután kiterjeszthető az altaji nyelvcsalád igen sok tagjára is: a mandzsu-tunguz nyelvek közül az evenben és a nanajban (szórványosan az evenkiben), a mongol nyelvek közül a burjátban találkoztunk ezzel a jelenséggel, de még egy tucatnyi török nyelvből is dokumentálni tudtuk azt (pl. jakut, hakasz, csulimi török, sor, kirgíz, azerbajdzsán, türkmén, baraba-tatár, nogaj, karaim, kumük, karacsaj-balkár, kazach).

A Prflx a felsorolt altaji nyelvekben természetesen a legváltozatosabb módon jelentkezik. Közös vonásuk, hogy a névszó predikatív végződésekként alkalmazott morféma észrevehetően egybevág az igeragozás személyes végződéseivel, és a személyes névmásokkal.¹⁹ Ez a fél kontinensen végigvonuló jelenség pedig lehetővé teszi annak a tapasztalatnak az általánosítását, hogy a N után helyezett (vele egybeépített vagy enklitikusan hozzácsatolt) személyre és számra utaló morféma (személyes névmás, Vx) helyzeténél és az egész konstruk-

¹⁷ Ehhez hasonlóan még a karaimban (MUSAEV: JN IV. 264), a karacsaj-balkárban (CHABIČEV: JN IV. 219), a nogajban (BASKAKOV: JN IV. 291), a karakalpakban (uo. 311) és a kazachban (KENEŠBAEV – KARAŠEVA: JN IV. 324).

¹⁸ Más – személytelen – formában a giljákban is. Sajnos kamesadál forrásaaim nem kielégítőek ahhoz, hogy e nyelvről érdemben be tudjak számolni.

¹⁹ A végzések személyes névmási eredete a török nyelvekben a legkönnyebben felismerhető, ami talán azzal is magyarázható, hogy a névmás itt aránylag későn agglutinálódott Vx-szé (t. i. az altaji nyelvekben az igei paradigmára a személyek szerinti konjugáció eredetileg – úgy látszik – nem volt jellemző, vö. RAMSTEDT: MSFOu 104/2: 82–83). Mindazonáltal a legrégebb emlékekben, az orkhoni feliratok nyelvében már találunk kopulatív használatú (személyes névmási) végződést predikatív névszó után: *türük bodun toqurqag sän* 'Turkish people, you consider yourselves satiated', *biz az biz* 'we are few' (I. TEKIN, A Grammar of Orkhon Turkish. 1968. 207–208). Másképp: BASKAKOV: Studia Turcica (Bp. 1971): 47–54.

ció állítmányi funkciójánál fogva képes a kopula-értéket képviselni (felvenni), anélkül hogy a létigével bármiféle (akár a múltra föltett) kapcsolata dokumentálható lenne. Ezt azért szükséges kiemelni, mert Décsy a szölkup Prx-eknek a névszón való jelentkezését egy hajdani létige személyes alakjainak enklizisben létrejött agglutinálódásával magyarázta. Ez a föltevés azonban nem nélkülözhetetlen a dolgok megértéséhez.

A névszó alkalmi igésítése tehát nem szórványos jelenség. Elterjedésének központi területei Eurázsia keleti részén találhatók,²⁰ s talán nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy ez a jelenség valaha az uráli nyelvcsaládban is kiterjedtebben használatos volt. A mordvin *odan, odat, od* stb. 'fiatal vagyok' paradigmásorán kívül erre utalhatnak a magyar és egyéb rokon nyelvek zéró kopulás 3. sz.-ű névszói állítmányai (*ő ember*), mint e hajdani rendszer csökevényes maradványai. Ezek szerint az *én ember vagyok* 1. és a *te ember vagy* 2. sz.-ű állítmányok előzményében számolhatunk személyre utaló elemmel (Vx, Névmás), úgy hogy a létige személyes formájának jelentkezését másodlagosnak tekinthetjük. A névszói állítmány kifejezési formájának átalakulása nyelvcsaládunk leány-nyelveinek többségében annak a nyelvi europaizálódásnak a következménye lehet, amely az egymástól elszakadt nyelveknek az együttélés gócaiból való szétrajzásával kapcsolatban ment végbe. Ezek a kérdések azonban már a predikatív névszóragozás elemtörténeti analiziséhez tartoznak.

HAJDÚ PÉTER TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

1943

- J. A. Kannisto. Magyar Élet 1943/9. sz., 30—31. l.
 A Finnugor Társaság. Magyar Élet 1943/11. sz., 27—28. l.
 A szamojédek. Magyar Élet 1943/12. sz., 26—27. l.

1944

- Előkelőségek. Magyarosan 13 (1944): 41—44. l.
 Tüttő. MNy 40 (1944): 118—119. l.
 Virányi E., A finnugor népek élettere (ism.). Magyar Élet 1944. márc. 31—32. l.

1946

- Orosz szavak átírása. Nyr 70 (1946): 114. l.

²⁰ Az Észak-Eurázsia nyelvei közötti strukturális egyezések e nyelvek huzamos ideje tartó areális kapcsolataival értelmezhetők. Erre vonatkozólag több konkrét példát említettem „A szamojéd konnektív-reciprok képző genetikai és areális-tipológiai összefüggései” című cikkemben (NyK 71. 1969. 61—78) és „Uralistik und areale Sprachforschung” című előadásomban (III. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, Tallinn 1970).

1947

- Györke József, Nyelvtudományi alapelvek (s. a. rendezés és bevezetés). MNy 43 (1947): 1—10. l.
 Laziczius Gy., Fonétika (ism.). Nyr 71 (1947): 77—78. l.
 Nyelvtudományi munkásság a Szovjetunióban. Nyr 71 (1947): 138—141. l.
 Várni. MNy 43 (1947): 293—294. l.

1948

- Holnap. MNy 44 (1948): 113—118. l.
 Észak és az északi népek a szovjet irodalomban. Nyr 72 (1948): 168—174. l.
 Kai Donner's Kamassisches Wörterbuch. NyK 52 (1948): 63—65. l.
 Az új orosz nyelvelmélet mai állása (Mescsanyinov cikkének fordítása). Nyr 72 (1948): 97—103. l.

1949

- A szamojéd népek és nyelvek. Nyr 73 (1949): 9—13, 64—68, 225—231, 336—340. l.
 különnyomatként: MNyTK 76. sz.
 L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys (ism.). Nyr 73 (1949): 176—178. l.

1950

- A jobb és bal fogalom elnevezései. Nyr 74 (1950): 285—288. l.
 Die Benennungen der Samojeden. JSFOu 54/1. Helsinki 1950. 112. l.
 Új orosz—nyenyec szótárak (ism.). NyK 52 (1950): 265—268. l.
 A. A. Popov, Ngranaszany (ism.). Ethn. 61 (1950): 279—281. l.
 Orosz iskolakönyveink (ism.). Nyr 74 (1950): 209—211. l.

1951

- Die Benennungen der Begriffe *recht* und *link* als Ausdruck der Beziehung zwischen Sprache und Denken. ALH 1 (1951): 166—204. l.
 [Rec.: E. Itkonen, FUFA 32: 64—65. l.]
 Adalékok a magyar magánhangzók rendszeréhez. NyK 53 (1951): 220—225. l.
 Obi ugor — szamojéd szónagyarázatok. NyK 53 (1951): 270—273. l.
 Harc Szovjet-Észak kulturális felemelkedéséért. Nyr 75 (1951): 179—184. l.
 A. O. Okladnikov: Russzkie poljarnye morechody XVII. veka u beregov Tajmyra (ism.). Ethn. 62 (1951): 238—239. l.

1952

- Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez. NyK 54 (1952): 264—269. l.
 Pápai Károly szelkup szójegyzéke. NyK 54 (1952): 141—184. l.
 A szamojédok etnogeneziséhez. NyK 54 (1952): 41—49. l.
 Mathias Aleksanteri Castrén. NyK 54 (1952): 3—9. l.
 Bárczi G., A magyar szókincs eredete (ism.). Nyr 76 (1952): 368—369. l.
 Peterszon, Az orosz nyelv etimológiai szótárának szerkesztéséről (ism.). NyelvtIntKözl. 3 (1952): 422—424. l.
 N. N. Csebokszarov, A finnugor nyelvcsalád népei eredetének kérdéséhez (ism.). Nyelvt-IntKözl. 3 (1952): 182—185. l.
 Abaev, Az etimológiai szótár elveiről (ism.). NyelvtIntKözl. 3 (1952): 420—422. l.

1953

- A magyarság kialakulásának előzményei* (NyelvtudÉrtekezések 2. sz.). Bp. 1953, Akadémiai Kiadó, 82 l., 3 térk.
- K etnogenezu vengerszko go naroda. ALH 2 (1953): 247—317. 1.
[Rec.: E. Itkonen, FUFÁ 32: 73—76. 1.]
- Die ältesten Berührungen zwischen den Samojuden und den jenseitsischen Völkern. AOH 3 (1953): 73—101. 1.
- A másodlagos szókezdő nazálisok a szamojédban. NyK 55 (1953): 60—97. 1.
- Reguly — a nyelvész. Nyr 77 (1953): 327—330. 1.
- A paleoszibériai népek és nyelvek. Nyr 77 (1953): 71—78. 1.
- B. O. Dolgich, Proischozsdenie nganaszanov (ism.). NyK 55 (1953): 285—294. 1.
- Beke Ödön mari szövegkiadványának első kötetéről (ism.). MTA I. OsztKözl. 3 (1953): 302—308. 1.
- Zsirai M., A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi (Pioneers of Modern Hungarian Linguistics. I.) Ism. ALH 3 (1953): 459—464. 1.
- Hozzászólás Trencsényi-Waldapfel Imre „Nyelv- és irodalomtudományunk feladatai a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa után” c. előadásához. MTA I. OsztKözl. 3 (1953): 364—368. 1.

1954

- Die sekundären anlautenden Nasale (η-, ŋ-) im Samojudischen. ALH 4 (1954): 17—67. 1.
[Rec.: E. Itkonen, FUFÁ 32: 82—83. 1.]
- A magyarság eredete (József Attila Tudományegyetem. Bevezetés a nyelvtudományba I.) Litogr. Bp. 1954. 20 l.
- Etimológiai megjegyzések. NyK 56 (1954): 47—56. 1.
- Kielentutkimuksen asemasta ja tehtävistä Unkarissa. Virittäjä 1954: 310—315. 1.
- A finnugor nyelvészeti kutatások helyzete a Szovjetunióban. NyelvtIntKözl. 5 (1954): 320—324. 1.
- Zsirai M., A modern nyelvtudomány magyar úttörői I. Sajnovics és Gyarmathi (ism.). A tudománytörténet kérdései (szerk. Nádor György, Bp. 1954, Akad. Kiadó): 128—132. 1.
- A magyar őstörténet kérdéseiről. Irodalmi Újság 1954. jan. 30. sz.
- Beszámoló finnországi tanulmányutamról. NyelvtIntKözl. 5 (1954): 115—120. 1.
- Hozzászólás Lakó György „Tanulmányutam a Szovjetunióban” című előadásához. MTA I. OsztKözl. 4 (1954): 143—146. 1.
- A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei című tervmunka (beszámoló a szegedi nyelvész-kongresszuson). MTA I. OsztKözl. 4 (1954): 511—514. 1.
- Hozzászólás László Gyula „A régészet és a magyar őstörténet” c. előadásához. MTA II. OsztKözl. 5 (1965): 480—481. 1.
- Opponensi vélemény Erdődi József „Az alany és az állítmány egyeztetése, valamint a pluralitás kérdése a mari nyelv történeti mondatában” című kandidátusi disszertációjáról. MTA I. OsztKözl. 6 (1954): 438—454. 1.

1955

- Etimológiai megjegyzések. NyK 57 (1955): 250—259. 1.
- Az I. Finnugor Nyelvészeti Konferencia. Nyr 79 (1955): 491—493. 1.
- A permi nyelvek nyelvjárási olvasókönyve (V. I. Lytkin könyvének ism.). NyelvtIntKözl. 6 (1955): 184—188. 1.

M. Sadeniemi: A Finn Akadémia nyelv művelő szolgálatának munkájáról (fordítás).
Nyr 79 (1955): 306—310. 1.

1956

Der Stimmbandverschluss im Juraksamojedischen. UAJb 28 (1956): 155—164. 1.
A szamojéd nyelv hasonlítás Magyarországon. Pais Emlékkönyv (Bp. 1956): 50—57. 1.
Protiv vulgarizacii markszizma v archeologii (ism.). NyelvtudIntKözl. 7 (1956): 61—
67. 1.
Sz. Kispál Magdolna „A manysi igenév mondattana” c. kandidátusi disszertációjának
vitája. MTA I. OsztKözl. 9 (1956): 421—425. 1.
Hozzászólás N. Sebestyén Irén „A birtokviszonyt kifejező szerkezetek a szamojédban
és az uráli genitivus kérdése” c. előadásához. NyK 58 (1956): 175—182. 1.
Hozzászólás Lakó György „A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő
feladatai” c. előadásához. NyK 58 (1956): 40—42. 1.
Határozati javaslat (A bp.-i Fgr Nyelvészeti Konferencián, Kálmán B.-val és Lakó
Györggyel együtt). NyK 58 (1956): 209—211. 1.

1957

Pallas szótárának magyar forrásairól. MNy 53 (1957): 182—185. 1.
Bo Wickman, The Form of the Object in the Uralic Languages (ism.). NyK 59 (1957):
248—251. 1.
N. M. Terescsenko, Nenecko-russzkij szlovar' (ism.). NyK 59 (1957): 236—239. 1.
Berichtigungen zum Artikel „Der Stimmbandverschluss im Juraksamojedischen”. UAJb
29 (1957): 149—151. 1.

1958

Noch einmal über den Stimmbandverschlusslaut im Jurakischen. ALH 7 (1958): 243—
272. 1.
Etimológiai megjegyzések. NyK 60 (1958): 47—50. 1.
Észak Kőrösi Csomája — Reguly Antal. Magyar Nemzet 1958. aug. 20. sz.
Neue Samojedica (T. Lehtisalo „Juraksam. Wb.” és N. Terescsenko „Materialy . . .” c.
műveinek ismertetése). UAJb 30 (1958): 125—131. 1.
J. Angere, Jakagirisch—deutsches Wörterbuch (ism.). NyK 60 (1958): 473—475. 1.
N. Sebestyén Irén „Szamojéd jelzős szerkezetek” c. doktori értekezésének vitája. MTA
I. OsztKözl. 12 (1958): 322—330. 1.
Kálmán Béla „A manysi nyelv orosz jövevényszavai” c. doktori disszertációjának
vitája. MTA I. OsztKözl. 13 (1958): 417—419. 1.

1959

A jurák—szamojéd nyelv tan két kérdéséről. NyK 61 (1959): 223—246. 1.
[Rec.: Sauvageot: BSP 56 (1961): 257—258. 1.]
Der Genitiv im Waldjurakischen. UAJb 31 (1959): 116—119. 1.
[Rec.: E. v. Hertzen: FUF 34: 204. 1.]
A magyar nyelv eredete. A nyelvek világában (szerk. Bélyey Pál) Bp. 1959, Gondolat:
32—41. 1.
75 éves a Finnugor Társaság. NyK 61 (1959): 110—111. 1.

1960

Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben. NéprNy tud 3—4 (1959—1960):
19—29. 1. (kny.: Nyelvészeti Dolgozatok 8. sz.)

- [Rec.: Futaky: UAJb 33 (1961): 303. 1.
Gunda B.: Ethn. 72 (1961): 627—628. 1.
Sauvageot A.: BSP 56 (1961) fasc. 2.: 274—275. 1.]
The Form of the Object in Forest Yurak. ALH 10 (1960): 95—115. 1.
A szamojéd sámánok kategóriáiról. NyK 62 (1960): 51—71. 1.
[Rec.: Sauvageot A.: BSP 56 (1961): 261—262. 1.]
Nemzetközi Finnugor Kongresszus Budapesten. Köznevelés 1960. 19. sz. 575. 1.
D. R. Fokos-Fuchs: Syrjänisches Wörterbuch (ism.). MTA I. OsztKözl. 15 (1960):
422—427. 1.
Ein Handbuch der uralischen Sprachen (Collinder: Survey ism.). UAJb 32 (1960):
90—92. 1.
N. M. Terescsenko: A nyenyec nemzetségnevekről (fordítás). Névtudományi vizsgálatok
(szerk. Pais D.—Mikešy S.) Bp. 1960: 106—115. 1.
Válasz a finnugor vitában. Élet és Irodalom 1960. nov. 11.: 10. 1.

1961

- Lativus és infinitivus kapcsolata a szamojédban. In memoria G. Mészöly (Szeged
1961): 119—131. 1. (kny.: Nyelvészeti Dolgozatok 20. sz.)
[Rec.: Sauvageot: BSP 57.]
Rénszarvas-válogatás a Pais-tundrán. Élet és Tudomány 16. évf. (1961) 48. sz. (1520—
1524. 1.)
International Finno-Ugric Congress in Budapest. The New Hungarian Quarterly Vol. II.
(1961) No 2., 198—201. 1.
Andrássyné Kövesi Magda „Finnugor (uráli) elemek a komi képzőrendszerben” c. kan-
didátusi értekezésének vitája. MTA I. OsztKözl. 17 (1961): 347—349. 1.

1962

- Finnugor népek és nyelvek.* Bp. 1962, Gondolat. 425. l., 30 t., 4 térk.
[Rec.: I. Schellbach: FUF 34 (1962): 240—241. 1.
Gulya J.: Valóság 1963: 118—119. 1.
Kovalovszky M.: A Könyv 1962. dec., 31. 1.
Nyíri A.: NéprNytud 7 (1963): 179—183. 1.
Kodolányi J.: Acta Ethnogr. 12 (1963): 433—438. 1.
Bolgár László: Dunavölgye (Zürich) 6. évf. (1964) 1. sz.: 30—31. 1.
P. Viljanen: Aamulehti (Tampere) 1965. febr. 3.
G. de Rohan-Csermak: Études Finno-Ougriennes II/1 (1965): 97—99. 1.
Bo Wickman: UAJb 36 (1965): 179—181. 1.
A. Sauvageot: BSP 60 (1965): 204—206. 1.]
Die Frage des Stufenwechsels in den samojedischen Sprachen. UAJb 34 (1962): 41—54. 1.
Etymologische Beiträge. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem P. Rivila (MSFOu
125): 53—57. 1.
Tanárképzés a finn egyetemeken (Kálmán Bélával együtt). Felsőoktatási Szemle 11
(1962): 110—114. 1.
Rénszarvas-válogatás. Magyar Képes Újság (Zagreb) 1962. évf. 2. sz. (jún. 15.)
[Az uráli nyelvekre és népekre, valamint a finnugor őstörténetre vonatkozó cikkek.]
Új Magyar Lexikon I—VI. (1959—1962).
Újabb finnugor nyelvészeti kiadványok (bibliográfia). NéprNytud. 5—6 (1962): 121—
134. 1.

1963

- The Samoyed Peoples and Languages* (Uralic and Altaic Series 14). Bloomington—The Hague 1963, Indiana University Publications, 114 l.
 [Rec.: S. Aikio: *Virittäjä* 1963: 393—401. l.
 Gunda B.: *Felsőoktatási Szemle* 1964: 254. l.
 Gunda B.: *Műveltség és Hagyomány* 6 (1964): 189. l.
 Fr. Grill: *Zpráva o činnosti Československé Anthropologické Společnosti* 1963: 17—18. l.
 Fabricius-Kovács F.: *NyK* 66 (1964): 182—184. l.
 Lipták P.: *Anthropológiai Közlemények* 8 (1964): 48. l.
 E. Vértes: *ALH* 15 (1965): 208—209. l.
 Molnár F.: *Magyar Nyelvjárások* 11 (1965): 72—73. l.
 A. Sauvageot: *BSP* 59 (1964): 278—280. l.
 K. H. Menges: *Journal of the American Oriental Society* 82/1 (1965): 214—217. l.
 W. Schlachter: *UAJb* 37 (1965): 178—183.
 R. T. Harms: *Slavic Review* 23 (1964): 178—179. l.]
- Von der Klassifikation der samojedischen Schamanen. Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker (Hrsg. von V. Diószegi) Bp. 1963, Akad. Kiadó: 161—190. l.
 [Rec.: L. Honko: *FUF* 35 (1963): 168—169. l.
 K. H. Menges: *Oriens* (Leiden) Vol. 21—22 (1968—69): 549—551, 567. l.]
- Latív und Infinitiv im Samojedischen. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* (Red. Gy. Ortutay) Bp. 1963, Akad. Kiadó: 269—271. l.
- A szelkup locativustól és ablativustól a magyar visszaható névmásig. *NéprNytud* 7 (1963): 5—18. l. (kny.: *Nyelvészeti Dolgozatok* 34. sz.)
 [Rec.: A. Sauvageot: *BSP* 60 (1965): 206. l.]
- In memoriam Toivo Lehtisalo. *NéprNytud* 7 (1963): 157—162. l.
- Kálmán Béla, *Chrestomathia Vogulica* (ism.). *Felsőokt. Szemle* 12 (1963): 638. l.
- Osztyák (chanti) hőseinek. III. k. 1. füzet. *Közéleti Fokos D.* (ism.). *Felsőokt. Szemle* 12 (1963): 379. l.
- Az 1962. év finnugor nyelvészeti munkássága (Mikola T.-ral együtt). *NéprNytud* 7 (1963): 163—178. l.

1964

- Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie. *ALH* 14 (1964): 47—83. l.
 [Rec.: A. Sauvageot: *BSP* 60 (1965): 194—195. l.
 T. Bogyay: *UAJb* 36 (1965): 181—183. l.]
- Észrevételek László Gyula „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön” című könyvéhez. *ArchÉrt* 91 (1964): 118—123. l.
- Hol volt az uráli őshaza? *NyÉrt* (Bárczi Eml) 40 (1964): 128—132. l.
- Samojedica *NyK* 66 (1964): 397—405. l.
- A nyelv* (Károly S.-ral és Szende A.-ral együtt). *A Kultúra Világa* VII. k. (Bp. 1964): 9—113. l.
- Die Literatur der samojedischen Völker. Die Literaturen der Welt (Hrsg. von W. v. Einsiedel) Zürich 1964, Kindler Verl. 1059—1064. l.
- Az 1963. év finnugor nyelvészeti munkássága (Mikola T.-ral együtt). *NéprNytud* 8 (1964): 65—83. l.

1965

- A magyar nyelv finnugor alapjai* (egyet. egys. jegyzet). Bp. 1965, Tankönyvkiadó (Bölcsészettudományi Karok) 210 l.

- A mai uráli nyelvészetről. NéprNytud 9 (1965): 15—21. l.
 [Rec.: S. Suhonen: Virittäjä 1966: 398—400. l.
 A. Künnap: Keel ja Kirjandus 1967/1: 63—64. l.]
- Finnugor szak a magyar egyetemeken. NyK 67 (1965): 153—154. l.
- Thomas A. Sebeok—Valdis J. Zeps, Concordance and Thesaurus of Cheremis Poetic Language (ism.). ALH 15 (1965): 206—208. l.
- Morphologische Beiträge zur Kenntnis der samojedischen Sprachen. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift) Berlin 1965, Akademie Vlg.: 128—133. l.
- Über den Umfang des uralischen Wortschatzes. II. CongrInternFU. Résumés des exposés (Helsinki 1965): 30. l.
- Két új urálistikai folyóirat (ism.). NéprNytud 9 (1965): 79—80. l.
- Bücher- und Zeitschriftenschau (Többekkel együtt, társszerzőként). UAJb 37 (1965): 199—217. l.

1966

- Bevezetés az uráli nyelvtudományba.* Bp. Tankönyvkiadó 180 l.
 [Rec.: Nyirkos I.: FUF 36: 385—388. l.
 Domokos P.: SFU 1967/4: 293—297. l.
 Jean-Luc Moreau: Études Finno-Ougriennes IV (1967): 205—206. l.
 A. Sauvageot: BSLP 62 (1967) 2: 185—188. l.
 M. Liimola: Sananjalka 11 (1969): 188—195. l.
 B. Kálmán: ALH 19 (1969): 248—251. l.
 A. Wigger: UAJb 43 (1971): 147—151. l.]
- K. F. Karjalainen, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Bearb. und hrsg. von E. Vértes (ism.). Acta Linguistica Hung 16: 181—186. l.
- Foreword. to: M. Alexander Castrén, Grammatik der samojedischen Sprachen, Bloomington 1966, 5—8. l. (UAS 53).

1967

- Bevezetés az uráli nyelvtudományba* (Doktori értekezés tézisei). Bp. 1967, MTA KESz sokszorosított. 16 l.
- Wolfgang Steinitz 1905—1967. NyK 69 (1967): 425—429. l.
- Moór Elemér 75. születésnapjára. NyK 69 (1967): 430—432. l.
- Recherches finno-ougriennes en Hongrie. Nouvelles Études Hongroises. Vol. 2. 1967. (1968): 41—47. l.

1968

- Chrestomathia Samoiedica.* Bp. 1968, Tankönyvkiadó. 239 l. 1 térk.
 [Rec.: Zaicz G.: SFU 1969: 223—227; NyK 71 (1969): 465—469; ALX 21 (1971): 219—224. l.
 A. Sauvageot: BSP 66 (1971) 2:338—342. 8.]
- The Classification of Samoyed Shamans. Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia (ed. V. Diószegi). Bp.—Bloomington 1968: 147—173. l. (UAS 57).
 [Rec.: V. N. Csernyecov: SzovEtn. 1969/5: 166—167. l.]
- Der gegenwärtige Stand der finnougriechen Urheimatforschung. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica Heft 2 (Hamburg 1968): 75—99. l.
- A tomszki samojed kutatásokról. NyK 70 (1968): 245—248. l.
- Megjegyzések Szabó László „Szelkup szövegek szójegyzékkel” c. közleményéhez. NyK 70 (1968): 166—170. l.

- Lytkin-Festschrift (ism.). ALH 18 (1968): 241—245. 1.
- Über den Umfang des uralischen Wortschatzes. Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Acta Linguistica. Helsinki 1968: 150—160. 1.
- A Finno-Ugric People on the Salisbury Plain? The New Hungarian Quarterly, Vol. IX, No. 29. (1968): 172—175. 1.
- Finnugor őstörténet — finnugor régészet. NéprNyttud 12 (1968): 5—10. 1. (Kny.: Nyelvészeti Dolg. 76. sz.)
- The Samojed Peoples and Languages*. 2nd, revised edition. Bloomington—The Hague 1968, Indiana Univ. X, 116 1.
- [20. századi finn írókról szóló lexikoncikkek: A. Hellaakoski, V. A. Koskenniemi, Larin-Kyösti, E. Leino, V. Linna, O. Manninen, T. Pekkanen, F. E. Sillanpää, A. Turtiainen, M. Waltari.] „A huszadik század külföldi írói” (szerk. Köpeczi Béla és Pók Lajos), Bp. 1968, Gondolat.

1969

- A szamojéd konnektív-reciprok képző genetikai és areális-tipológiai összefüggései. NyK 71 (1969): 61—78. 1.
[Rec.: A. Sauvageot: BSLP 65 (1970) 2: 180—181. 1.]
- Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen (Thesen zu einem Vortrag). Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen 1969: 9.
- A modern finnugor tudományok kezdetei: Reguly Antal. Élet és Tudomány XXIV. évf. (1969) 28. sz.: 1311—1314. 1.
- Finnisch-ugrische Kundfahrt nach Sibirien. Gedenken an Antal Reguly. Budapest Rundschau 1969. aug. 1. S. 10.
- Finnougrische Urheimatforschung. UAJb 41: 252—264. 1.
[Rec.: A. Sauvageot: BSLP 65 (1970) 2: 167—169. 1.]
- Zu den Kernfragen der finnischugrischen Vokalforschung. UAJb 41: 179—182. 1.
[Hozzászólás Telegdi Zs. és Herman J. előadásához.] Általános nyelvészetünk helyzete — Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon (szerk. Imre S.) Budapest 1969. MTA KESz: 59—62, 188—189. 1.
- Új hazát találtak, őshazát keresnek. NéprNyttud. 13 (1969): 9—15. 1. (Kny.: Nyelvészeti Dolgozatok 84. sz.)
- Százötven éve született Reguly Antal. Magyar Nyelv 65 (1969): 398—403. 1.

1970

- A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban (Die Unterscheidung der Geschlechter in der nenyzischen Namengebung). NyK 72 (1970): 45—57. 1.
- Uralisztika 1945—1970 (Uralistik 1945—1970). NyK 72 (1970): 3—9. 1.
- Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen. Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Hrsg. von W. Schlachter. Göttingen (Abhandl. d. Akad. d. W. Phil.-hist. Klasse 3. Folge Nr. 76): 90—106. 1.
Rez.: N. M. Terescsenko: SFU 7: 321—323 1.; A. Sauvageot: BSP 66 (1971) 2:239—241. 1.]
- Korreferat A [zum Vortrag von Gy. Décsy]. Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Hrsg. von W. Schlachter. Göttingen (Abhandl. d. Akad. d. W. Phil.-hist. Kl. 3. Folge Nr 76): 61—62. 1.
- Korreferat B [zum Vortrag von L. Benkő]. Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Hrsg. von W. Schlachter. Göttingen. (Abhandl. d. Akad. d. W. Phil.-hist. Kl. 3. Folge Nr. 76): 46—49. 1.

Theoretical problems of typology and the Northern Eurasian Languages. Edited by L. Dezső and P. Hajdú. Budapest 1970, Akadémiai Kiadó. 184 l.

A nyenyec „nomen-verbumok”-ról. NéprNyttud 14 (1970): 5—9. l. (Kny: Nyelvészeti Dolgozatok 92. sz.)

[Az Akadémia új levelező tagjai munkájukról és a tudományról.] Magyar Tudomány 1970: 736—738.

LAKÓ GYÖRGY

SAJNOVICS JÁNOS
ÉS A KORABELI ÖSSZEHAISONLÍTÓ-TÖRTÉNETI
NYELVÉSZET*

I.

Az elmúlt évben Sajnovics Jánosról és Demonstratiójáról már két előadást is tartottam: az egyiket Székesfehérvárott a Sajnovics-szimpozionon, a másikat Tallinnban a III. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. Ilyen körülmények között hallgatóim joggal kérdezhetnék: ugyan mit lehet Sajnovicsról még többet beszélni, s ha lehet is, érdemes-e elmondani. Az utóbbi kérdésre nem én vagyok hivatott válaszolni, az előbbivel kapcsolatban azonban azt merem állítani: Sajnovicsról még nagyon is van mit beszélnünk, mert értékelésével kapcsolatban a tudománytörténeti és tudományos szempontból vitatható kérdések eddig még alig merültek fel. A nyelvtudomány művelőinek fontos és kedves kötelessége, hogy tudományunk múltjának egy-egy olyan kiemelkedő alakját, mint amilyen Sajnovics volt, ünnepeljük, de ugyanakkor kötelességünk az is, hogy vele kapcsolatban felvessük azokat a kérdéseket is, amelyek még tisztázásra, alaposabb megvilágításra várnak, s hogy hozzájáruljunk egy olyan Sajnovics-értékelés kialakításához, amely nemcsak arra való, hogy itthon hatni tudjunk vele, hanem alkalmas arra is, hogy a nemzetközi tudományosság fóruma elé terjesszük, s vele ott is eredményt tudjunk elérni. Elismerem: az utóbbi célt az én két előadásom is csak korlátozott mértékben szolgálta, de vallom azt, hogy másképp nem járhattam el, mert nagyközönség előtt elhangzó, ünnepélyes megemlékezések nem arra valók, hogy tudományunk vitatható részletkérdéseit azokon igyekezzünk tisztázni. Ünnepi előadásaimban arra törekedtem, hogy a tudományunktól távolállóknak és a magyar nyelvtudomány történetét kevésbé ismerő külföldi tudósoknak is világos képet fessek Sajnovics lappföldi vállalkozásáról, hogy ismertessem a Demonstratio legfontosabb megállapításait, és rámutassak e mű olyan értékeire, amelyek azt a nemzetközi nyelvtudomány szintjén is jelentőssé teszik. Nem akarom itt most ezeket a megállapításaimat megismételni, csak annyit akarok hangsúlyozni: tekintélyes mennyiségben találtam a Demonstratióban olyan jelességeket, amelyek érdemessé teszik e művet arra, hogy a külföld is figyeljen rá. Előre bocsátom, hogy ilyen jellegű megállapításaimból most sem akarok semmit sem cáfolni, és Sajnovics vitathatatlan érdemeiből nem akarok semennyit sem

* Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1971. április 26-án tartott felolvasó ülésén.

lealkudni. Az azonban a nézetem, hogy Sajnovicssal kapcsolatban a hazai nyelvtudományi irodalomban olvashatók olyan megállapítások is, amelyek helytálló voltáért még nem merném tűzbe tenni a kezemet. Úgy vélem: Sajnovics iránti tiszteletünk ezeknek kritikus felülvizsgálatára is kötelez bennünket, mert nem teszünk jót Sajnovics emlékének, ha vele kapcsolatosan olyan állításokkal állunk elő, amelyekkel – ha élne – ő maga sem értene egyet, sem pedig a nemzetközi tudományosság nem tud egykönnyen megbarátkozni. A következőkben ezeket az állításokat kívánom sorra venni – azért éppen itt, mert úgy vélem, hogy erre épp egy olyan tudományos fórum az alkalmas hely, mint amilyen Akadémiánk, s azért éppen most, mert az elmúlt év második felében alkalmam nyílt hazai korlátainnál kissé távolabbra tekinteni s megismerni olyan régi nyelvtudományi műveket is, amelyekről korábban legfeljebb csak hallottam.

Azok az állítások, amelyekkel – kiragadva őket a Sajnovics tudománytörténeti értékelését tartalmazó hazai irodalomból – ma foglalkozni kívánok a következők:

1. a grammatikai egyezéseket nyelvek rokonságának a bizonyítására elsőnek Sajnovics János alkalmazta,
2. Sajnovics „bebizonyította” a magyar és a lapp nyelv rokonságát,
3. Sajnovics az első pontban jelzett körülmény folytán az összehasonlító nyelvtudomány „megalapítójának” tekintendő.

Könnyű volna idézeteket felsorakoztatnom annak igazolására, hogy a hazai irodalomban az említett állításokkal sűrűn találkozunk, ezzel azonban nem kívánom tölni az időt, sőt ezt nem is látom nagyon fontosnak. Nem kétséges, hogy ezek az állítások jóindulatú nemzeti büszkeségből táplálkoznak, s a szerzőket ezen állítások megkockáztatásáért nem is nagyon méltányos elmarasztalnunk. Hiszen a nyelvtudomány az európai országok többségében évszázados múltra tekinthet vissza, s még a nyelvtudomány aktív művelőivel szemben sem támaszthatjuk azt az igényt, hogy az olyan kérdéshez, mint amilyen Sajnovics értékelése, csak a teljes nemzetközi nyelvtudományi irodalom ismeretében szóljanak hozzá. Arra azonban van okunk, hogy az idézett állítások helytálló voltát megvizsgáljuk, mégpedig a következő körülmények folytán:

1. valamennyi jelzett állítás felülmúlja a hazai, szűkebb értelemben vett magyar nyelvtudomány illetékességét, s érinti a nyelvtudomány történetét minden olyan országban, ahol tudományunknak múltja van,
2. noha az idézett állítások a nemzetközi nyelvtudomány története szempontjából igen nagy horderejűek, ugyanakkor a Demonstratióról napjainkig sem jelent meg nyelvész tollából származó, a nemzetközi vonatkozásokat kellő szinten tárgyaló monográfia, s a Demonstratióval kapcsolatban még senki sem végzett olyan széles körű és minden lényeges kérdésre kiterjedő részletkutatásokat, amelyek az elhangzott nagy horderejű állítások biztos bázisául szolgálhatnának,

3. az idézett állításokkal annál többet találkozunk, minél inkább háttérbe szorul nálunk a latin nyelv és vele együtt a Demonstratio közvetlen és beható ismerete.

II.

Ezen bevezetés után rátérek a megvizsgálandó állítások közül az elsőnek a tárgyalására: elsőként használta-e fel Sajnovics a nyelvtani egyezéseket nyelvek rokonságának a bizonyítására, avagy nem.

Nyelvtani egyezéseken az ún. grammatikai morféimáknak, azaz a ragoknak, képzőknek és jeleknek az egyezését szokták érteni, ide sorolják továbbá a mondatszerkesztésben megmutatkozó egyezéseket is. A grammatikai egyezések más-más jellegűek lehetnek aszerint, hogy csupán ún. szerkezeti vagy tipológiai egyezésekről van-e szó, avagy egyben anyagi egyezésekről is. Az előbbieket, ha nagy számban jelentkeznek két vagy több nyelv körében, alkalmasak arra, hogy a genetikai rokonság gyanúját felkeltsék, illetőleg az arra vonatkozó feltevést valószínűsítsék, de egymagukban nem elegendők a nyelvek genetikai kapcsolatának igazolására. Az utóbbiak — ha kellő számban vannak, és a nyelv egész szerkezetére kiterjednek — több-kevesebb szókészleteti egyezéssel párosulva a genetikai rokonság kétségbevonhatatlan bizonyítékaiul szolgálnak.

Ezek után tisztázzuk: milyen jellegűek azok az egyezések, amelyeket Sajnovics a magyar és a lapp nyelv között megállapít. Rátérek részletezésükre.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy Sajnovics — természetesen — még nem tesz világosan különbséget anyagi és szerkezeti egyezés között úgyannyira, hogy néha nem is lehet biztosan tudni: etimológiailag is azonosaknak tekinti-e azokat a magyar és lapp grammatikai morféimákat, amelyekről szól, avagy csupán jellegük egyezésében látja rokonságbizonyító erejüket. Ami puszta szerkezeti egyeztetéseit illeti, meg kell állapítanunk, hogy azok egytől egyig megvannak már MARCUS WÖLDIKE „Betaenkning om det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Oliighed med andre Sprog” (magyarul szabad fordításban: Gondolatok a grönlandi nyelv eredetéről és más nyelvektől való különbözéséről) című művében.

Ki volt Marcus Wöldike? Wöldike 1699-től 1750-ig élt, tehát néhány évtizeddel hamarabb kezdte és előbb fejezte be életét, mint Sajnovics. A koppenhágai egyetemen a teológia professzoraként működött, de 1732 és 1738 között a keleti nyelvekről is tartott előadásokat. 1746-ban a koppenhágai tudós társaság sorozatában (Skrifter, som uti Det Kiøbenhavnnske Selskab af Laerdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Selskab 1745. Kiøbenhavn 1746. 129—156. l.) jelentette meg azt az értekezését, amelyben egyebek közt a magyar nyelvvel is foglalkozik. Értekezését abból az alkalomból írta, hogy 1744-ben POUL EGEDE lefordította a négy evangéliumot grönlandi nyelvre. Minthogy — úgymond Wöldike — ennek folytán a grönlandi

nyelv azon nyelvek sorába lépett, amelyeken dicsérik az Úr Jézus nevét, immár érdemes ez a nyelv arra, hogy megvizsgáljuk természetét, valamint azt a különbséget, amely ezen nyelv és mindazon egyéb nyelvek között fennáll, amelyekről neki tudomása van. S minthogy Wöldikének voltak ismeretei a magyar nyelvről is — értekezésében többször hivatkozik BÉL MÁTYÁSRA és OTROKOCSI FORIS FERENC *Origines Hungaricae* (1693) című művére —, bevonja hát vizsgálódásai körébe a magyar nyelvet is. Dolgozata — ugyancsak a koppenhágai tudós társaság sorozatában (*Scripta Latina* II, 137–162. l.) — latinul is megjelent, s Sajnovics e latin nyelvű példányt kapta kölcsön dán pártfogójától, Christian Horrebowtól, a koppenhágai egyetem csillagászatától.

Mit tesz ezen értekezésében Wöldike? Sorra veszi a számára ismert európai nyelvek legjellemzőbb tipológiai-szerkezeti sajátosságait, s azt vizsgálja, hogy vajon ezek tekintetében a grönlandi nyelv megegyezik-e velük, avagy nem. Minthogy az európai nyelvek közül nem hagyja ki a finnt és a lappot sem, a magyarra pedig különös figyelmet fordít, így kerít sort olyan megfigyelésekre, amelyeket megtalálunk a *Demonstratió*ban is. Megállapítja például Wöldike, hogy a grönlandi nyelvben nincs grammatikai nem sem a főnevek, sem a melléknevek, sem pedig a névmások körében, s hogy ilyenformán ez a nyelv e tekintetben megegyezik a finnel és a magyarral (139. l.). Csupán finnugor vonatkozásban ugyanezt állapítja meg Sajnovics (*Dem.* 84), amikor kimondja, hogy a magyar nyelv nem jelöl genus szerinti különbséget a főnevek körében sem névelő segítségével, sem pedig végartikulussal, s hogy e tekintetben a lapp és a finn nyelv teljesen megegyezik vele. — A nyelvtani esetekről szólva (140–1. l.) rámutat Wöldike, hogy többségük alakítása mind a grönlandiban, mind a magyarban elválaszthatatlan végződéses („*particula inseparabilis*”) segítségével történik. Ugyanezt mondja Sajnovics a praeposíciókról szóló fejezetben a lapp és a magyar nyelvről: „*In Idiomatibus plerisque omnibus habentur praepositiones a, ab, ex, cum, in, de, &c his praepositionibus in Lapponum, seu Ungarorum Idiomate respondent suffixa quaedam, quae nominibus subjunguntur*” (99. l.). — A grönlandi melléknevet röviden elintézi Wöldike: minthogy a grönlandiban a főnevek nem különböznek egymástól genus szerint, nincs tehát e nyelvben genus szerinti egyezés a főnév és a melléknév közt (141. l.). A *Demonstratio* nem a genus szerinti, hanem a szám és eset szerinti egyezésnek a hiányát állapítja meg a lapp melléknévnek főnévéhez való viszonyáról szólva: „... *si adjectivum juxta substantivum expresse positum compareat, nec in Numero, nec in casu cum ipso concordat*” (89. l.), s ehhez hozzáteszi: „*Eadem autem Generalis regula a Grammaticis Ungaris praescribitur...*” (uo.). — A grönlandi igeről azt írja Wöldike (146. l.), hogy mind mód-, mind pedig idő- és egyéb alakjainak tövéül általában a praesens indicativus egyes szám 3. személyű alakja szolgál. Ugyanezt állapítja meg Sajnovics a magyar és a lapp igeréről szólva (*Dem.* 101), s ennek az alaknak az alapul vételét ajánlja lapp

és magyar igék összehasonlítása esetén (Dem. 102. l.). — A grönlandi és a magyar nyelv fontos egyezéseként említi Wöldike azt a tényt, hogy a birtokos személyt mindkét nyelv végződés (birtokos személyjelek) segítségével fejezi ki (146. l.). Sajnovics (Dem. 94—7. l.) ugyanilyen természetű egyezést állapít meg a lapp és a magyar nyelv között. — Wöldike megemlíti (145. l.), hogy a grönlandiban személyes névmásokból keletkezett végzések nemcsak főnevekhez, hanem igékhez is hozzájárulnak, és — hivatkozva OTROKOCSI FORIS *Origines Hungaricae* című művére — azt a meggyőződését fejezi ki, hogy ugyanez történik a magyarban is. Sajnovics a lapp igei végzésekkel kapcsolatban LEEM-re utal: „*Verbis quoque adjungi suffixa, & ipsa in Possessiva quodammodo transire bene advertit D. Leemius*” (Dem. 97), majd megállapítja, hogy némelykor bizonyos főmondati igékhez — a latin *ut* 'hogy' kötőszóval bevezetett mellékmondat helyett — személyjeles infinitívus kapcsolódhatik, s hozzáteszi, hogy ugyanez a helyzet a magyarban is. — A továbbiakban kiemeli Wöldike a grönlandi igéknek származékban való gazdagságát, utalva arra, hogy ezek az igével jelzett cselekvés különféle módozatait fejezik ki. A *Demonstratio* (106—7. l.) ugyanilyen megállapítást tesz a magyar és a lapp nyelvre vonatkozólag. — Mindebből világos: grammatikai egyezésekkel nyelvi rokonság lehetséges és fontos bizonyítékaiként Wöldike már több mint két évtizeddel Sajnovics előtt számolt, s így a nyelvtani egyezések fontosságának felfedezését általánosságban nem tulajdoníthatjuk Sajnovicsnak. Minthogy a *Demonstratio* szerzője ismerte Wöldike művét, sőt hivatkozik is rá (118. l.), a felsorolt sok, azonos jellegű megállapítás ismeretében bajos volna azt állítanunk, hogy a lapp—magyar grammatikai egyezések számbavételét Sajnovics Wöldike észrevételeitől függetlenül végezte.

Hogy Wöldike már Sajnovics előtt komoly jelentőséget tulajdonított a nyelvi rokonság kérdésében a nyelvtani egyezéseknek, arra a székesfehérvári Sajnovics-szimpozion előtt egy rövid magánbeszélgetés során KNUT BERGLAND hívta fel figyelmemet. Később észrevettem, hogy Wöldike értekezését részletesen ismertette a *Nyelvtudományi Közlemények* LI. kötetének 1941-ben megjelent 1. részében ÁTÁNYI ISTVÁN, a belőle adódó következtetések levonását azonban a magyar nyelvtudománytörténet művelői — velem együtt — mindmáig elmulasztották. Eddigi fejtegetéseimben egyebek közt ezt a mulasztásunkat kívántam pótolni. Ehhez az adott számomra kellő biztosságot, hogy a múlt év végén AARNI PENTTILÄ segítségével megszereztem Helsinkiből Wöldike értekezésének a xerox-másolatát, s így módomban volt értekezése dán nyelvű változatát egészében áttanulmányozni, s Átányi megállapításait egyrészt ellenőrizni, másrészt kiegészíteni.

Mit mondjunk ezek után hazai és külföldi nyelvészek azon állításáról, hogy a grammatikai egyezéseket nyelvi rokonság bizonyítására elsőnek Sajnovics (és Gyarmathi) használta fel? Vajon meg kell-e tagadnunk e téren Sajnovicstól minden érdemet? Erre a kérdésre nemmel felelek. Sajnovicsnak az

elsősége — legalábbis eddigi ismereteim szerint — bizonyos mértékig továbbra is fennáll, de nem a grammatikai egyezések értékelésében általában, hanem csak annyiban, amennyiben ő a lapp és a magyar nyelv között nem csupán szerkezeti-tipológiai, hanem anyagi egyezéseket is kimutatott. Nem lényegtelen különbség továbbá Sajnovics és Wöldike között az, hogy noha Wöldike tárgyal szerkezeti-tipológiai nyelvi sajátosságokat egy esetleges nyelvi rokonság föltehető bizonyítékaiként, végezetül azonban nem bizonyít be velük semmiféle rokonságot. Kijelenti ugyan, hogy nincs Európában még egy nyelv, amely szerkezeti-tipológiai tekintetben oly közel állana a grönlandihoz, mint a magyar, fejtegetéseinek végeredménye mégis az, hogy a két nyelv rokonságának gondolatát el kell vetni, mert a magyar és a grönlandi nyelv szókészlete között túlságosan nagy a különbség. Sajnovics viszont a szerkezeti-tipológiai egyezéseknek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint a szókészleti egyezéseknek, s mivel ilyen is, olyat is szép számban tud kimutatni, végeredményül azt mondja ki, hogy a lapp és a magyar nyelv r o k o n egymással. Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a szerkezeti-tipológiai sajátosságokat Wöldike az esetek többségében csak a grönlandi és a magyar nyelv vonatkozásában vizsgálta (a lapp és a finn nyelvnek még az elemeit sem ismerte, vö. ÁTÁNYI, i. h. 164. l.), Sajnovics viszont megállapításait a lapp és a magyar nyelvre vonatkoztatta, s őket általában jóval részletesebben fejtette ki, mint Wöldike tette a grönlandi—magyar egyezésekkel.

Külön említést kíván még az a körülmény, hogy Demonstratiójában Sajnovics nem csupán szerkezeti-tipológiai, hanem anyagi egyezéseket is kimutat. Hogy egyező esetragokra nem tud rámutatni, azt nem nagyon csodálhatjuk, hiszen a lokativusz *-na/-nä* és a lativusz *-k* ragján kívül ma sem ismerünk több olyan alapnyelvi esetragot, amelynek mind a magyarban, mind a lappban meglennének a folytatói; amellet a finnugor **-k* lativusz magyar folytatásai körül is annyi nehézség mutatkozik, hogy nyelvészeink között még ma sincs teljes egyetértés ezen alapnyelvi rag magyar folytatásait illetőleg. Több lehetősége volt Sajnovicsnak a jelek körében, s ezeket jól ki is használta. Egyezettette egymással például a magyar és a lapp *-k* többes jelet, valamint a középfok magyar *-bb*, lapp *-b* jelét. Nem csökkenti érdemét az a körülmény, hogy mai ismereteink alapján a többes jelre vonatkozó megállapítását már nem fogadjuk el. Lényeges továbbá az, hogy a birtokos személyjelek terén Sajnovics nem csupán szerkezeti-tipológiai egyezést fődöz fel, hanem a két nyelv kérdéses morfémáit — legalábbis az e. sz. 1. és 2. személyű birtokos személyjelet — anyagilag is egyezetteti egymással. Igaz, hogy ez nem derül ki teljes határozottsággal a „De suffixis possessivis” című fejezetből, kiviláglik azonban abból a megjegyzésből, amelyet szerzőnk a rokonságnevekről szóló szakaszban tesz: „Pater Lapponibus dicitur *Atzhie*, vel *Atye*. Ungaris *Atya*, Mater Lapponibus Montanis *Aedne*, Maritimis *Aenne*, convenit cum Ungarorum *Atya*. Ut autem jam hic videatur aequalitas affixorum: Lappo dicit: Meus Pater, *Atyám*, Mea

Mater, *Aennám*. Tuus Pater *Atyád*, Tua Mater *Aennád* prorsus Ungarice. Nam & nos dicimus *Atyám* (meus Pater). *Atyád* (tuus). *Anyám* (mea Mater), *Anyád* (tua Mater).” (Dem. 78.)

Kétségtelenül anyagi egyezésre gondol Sajnovics akkor is, amikor a lapp *-tzh* (tengeri-lapp *-sh*) betűkkel írt kicsinyítő képzőt *-cs* (illetőleg *-s*) hangértékben összeveti a magyar *-cs* elemű kicsinyítő képzők affrikáta elemével, utalva *leány* szavunk olyan származékaira, mint „*leántsa*, *leánotska*” (Dem. 90). Ide tartozik végül a magyar elbeszélő múlt *-é* időjelének a lapp–finn *-i* múltidőjellel való egyeztetése (Dem. 103).

Ezekből a példákból nyilvánvaló: amikor Sajnovics a magyar–lapp nyelvrokonságot bizonyította, nem pusztán strukturális-tipológiai, hanem anyagi egyezéseket is felhasznált, s összehasonlító módszerét ez az eljárása kétségtelenül a kortársaké fölé emeli. Legfeljebb azt jegyezhetjük meg még a tárgyilagosság kedvéért, hogy Wöldike nem is operálhatott anyagi egyezésekkel, mert hiszen ő, amikor a grönlandi és a magyar nyelvet egybevetette, nem rokon nyelveket, tehát nem olyan nyelveket vetett egybe, amelyek szintaktikai morfémai körében etimológiailag azonosak találhatóak lettek volna, Sajnovics viszont rokon nyelveket vetett egybe, s így vizsgálódásai közben természetesen feltűntek neki olyan grammatikai morféma is, amelyek régibb, illetőleg mai nézetünk szerint etimológiailag is azonosak.

Lényeges kérdés még Wöldike és Sajnovics viszonyában az is, hogy hogyan viszonylott egymáshoz e két kutató a nyelvtani egyezések elvi megítélése és a nyelvi rokonság bizonyítékaiként való értékelése szempontjából. Sajnovics e kérdéstről több helyen nagyon határozottan nyilatkozik, s álláspontját elárulja műve egy-két fejezetének, a kilencediknek és a tizenegyediknek már a puszta címe is: „*Idioma Ungarorum, et Lapponum Idem esse probatur ex Declinatione Nominum, Comparatione Adjectivorum, Formatione Diminutivorum, . . .*” (Dem. 84), illetőleg „*Idioma Ungarorum, & Lapponum Idem esse Probatur ex Conjugatione verborum, & Verbis Auxiliariibus*” (Dem. 100). E címeknél sokkal többet mondanak azok a megjegyzések, amelyekkel a grammatikai egyezések tárgyalását bevezeti: „*Retuli vocabula bene multa, & multi idhuc plura referre potuissem, e quibus convenientia Idiomatis Ungarorum, & Lapponum luculenter sane ostenditur, non tamen hic mihi sistendum judicavi. Libet ultra progredi, & ipsas orationis partes N o m i n a, P r o n o m i n a, V e r b a ad Grammaticae trutinam revocare. Quod ostendero, has quoque orationis partes pari, aut fere pari ratione ab utraque Gente usurpari, nihil jam superesse video, quod ad plenum asserti mei Demonstrationem Lector exigere posset*” (Dem. 84). Ezen idézetből kiderül: noha Sajnovics — szavaiból kiérezhetően — büszke arra, hogy ő a magyar–lapp nyelvrokonság bizonyítékaul több mint 150 szóegyezést tudott felmutatni, s habár ezeken kívül még sokkal több további azonos magyar–lapp szót tudna idézni, mégis az a nézete, hogy neki tovább kell lépnie és meg kell vizsgálnia

a beszédrészeket („orationis partes”), valamint ezeknek a mondatban való használatát is. Ha — úgymond — sikerül bebizonyítania, hogy a két nép — a magyar és a lapp — ezeket, azaz a beszédrészeket is azonos vagy majdnem azonos módon használja, akkor nézete szerint már semmi sem lesz hátra, amit olvasója még kívánhatna tőle ahhoz, hogy a két nép nyelvének rokonságára vonatkozó állítását bebizonyítsa. De hogy mily nagy jelentőséget tulajdonít Sajnovics a nyelvtani egyezéseknek, kitűnik az kellő világossággal mindjárt műve azon bevezető fejezetéből is, amelyet a dán tudományos társaságnak szentelt: „Hic . . . inter Lappones versari licuit Ungaris, hic conjecturam, quam R. P. Hell de convenientia Idiomatis Ungarici cum Lapponico . . . mihi . . . per iter saepius commemoraverat, periclitari, hic elocutionem Lapponum, cum Ungarorum loquela conferre, vocabula utriusque Gentis combinare, & quod praecipuum est, nomina, ac verba construendi modum, affixis, & suffixis utendi rationem inter se comparare. Quibus omnibus* ita me spero demonstratum, Idem Esse Idioma Ungarorum, & Lapponum, ut de hoc nemo Eruditorum, qui mea haec legerit, porro dubitaturus sit.” (Szabad fordításban: itt, azaz Vardöhusben, egy magyarnak alkalma volt kapcsolatot kialakítania lappokkal, hogy összehasonlítsa kiejtésüket a magyarokéval,— hogy egybevesse a két nép szavait, és — ami a legfontosabb — hogy összehasonlítsa névszó- és ige képzésüknek, valamint affiks zumaik és szuffiks zumaik használatának a módját. Mindezeket együtt tekintetbe véve remélem, hogy sikerült kimutatnom: a magyarok és a lappok nyelve rokon egymással, s hiszem: azon tudósok közül, akik ezt elolvasásák, nem lesz egy sem, aki továbbra is kételkednék.) E nyilatkozatok oly világosan beszélnek, hogy nincs semmi szükség fejtegetésükre. Ugyanakkor azonban azt is meg kell mondanunk, hogy a nyelvtani egyezéseknek nyelvi rokonság potenciális bizonyítékaiként való értékelése szintén megtalálható már Wöldikénél is, ha nem is olyan hangsúlyozottan, mint Sajnovicsnál. Értekezése elején (136. l.) ugyanis a dán szerző ezt mondja: „Saa er der ogsaa aldeles ingen Liighed imellem de Europaeiske Sprog, som bruges i de naermast imod America beliggende Lande . . . og imellem det Grønlandske: hvilket er meget kiendeligt enten man anseer Grammaticam eller man anseer Glosserne; thi begge disse Deelee maa man agte paa, naar man vil betrage adskillige Sprogers Cognition* f. E. det danske Sprog og det Islandske Sprog komme naer overeens med hverandre, dog meere i Henseende til Glosserne end i Henseende til Grammaticam, det Danske og Engelske Sprog ere ogsaa meget naer beslægtede, dog endnu meere i Henseende til Grammaticam end til Glosserne” (szabad fordításban: „. . . nincs tehát egyáltalában semmi hasonlóság az Amerikához legközelebb eső országok-

* Én ritkítottam.

ban használatos nyelvek és a grönlandi között; világosan látható ez akár a nyelvtant, akár a szókészletet nézzük. Mind a kettőt figyelni kell ugyan is* akkor, ha különböző nyelvek rokonságát vizsgáljuk; például a dán és az izlandi nyelv közel állnak egymáshoz, de inkább a szókészlet, semmint a nyelvtan tekintetében, s közeleli rokonok a dán meg az angol nyelv is, de ezek viszont inkább a nyelvtan, semmint a szókészlet tekintetében”). Ezek után én Sajnovicsnak a nyelvtani egyezések vizsgálatával kapcsolatos érdekeit — noha nem éppen röviden, de az eddiginél pontosabban — így fogalmaznám meg: a nyelvtani egyezések nyelvi rokonság számba veendő bizonyítékaiként ugyan már Sajnovics előtt is vizsgálat tárgyai voltak, de Sajnovics volt az első, aki nekik a nyelvi rokonság bizonyításában a szóegyezéseknél is nagyobb fontosságot tulajdonított, és ő volt az első, aki őket két, egymástól oly távoli finnugor nyelv rokonságának a bizonyítására, mint amilyen a lapp és a magyar, fel is használta.

Bizonyos megszorítást tartalmaz tehát ezen megállapításom eleje, sőt még egy másikat is a vége. Az utóbbi megszorítás alkalmazására az indít, hogy — amint ezt már tallinni előadásomban említettem — ismerünk egy finnországi tudóst is, aki két, egymással rokon nyelvet már Sajnovics előtt nem csupán szókészlete egyezése, hanem grammatikája szempontjából is egybevetett egymással. Ez a tudós MIKAEL WEXIONIUS (nemesi nevén GYLDENSTOLPE) svédországi származású turkui professzor volt. Wexionius a svédországi Småland tartományban 1609-ben született. Tanulmányait Uppsalában végezte. 1640-ben nevezték ki a turkui egyetem professzorává, s e minőségében filozófiát, történelmet, sőt jogtudományt is tanított. 1650-ben, tehát 120 évvel a *Demonstratio* előtt jelent meg „*Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum*” című műve, amelyben a finn és az észti nyelv szerkezeti sajátosságait vetette egybe, s körükben állapított meg számos egyezést. A hazai nyelvészeti irodalom az ő kezdeményezését sem ismeri, noha OTTO DONNER már 1872-ben elismeréssel szólt róla „*Öfversikt av den Finsk-Ugriska språkforskningens historia*” (Helsingfors. 1872) című nyelvészettörténeti összefoglalásában (idézem szavait magyar fordításban: „Nagyon érdekes Wexioniusnál a finn és az észti nyelv összehasonlító vizsgálata, mert olyan szemléletmódot árul el, amely a nyelvtudományban csak 150 évvel később jutott érvényre. Ő ugyanis a két nyelvet nyelvtani szempontból hasonlítja össze egymással, noha csak a legnagyobb rövidséggel, mivel munkája politikai-földrajzi leírás . . . Wexionius azért jelentős, mert abban a szemléletmódban, amellyel ő a nyelveket vizsgálja, dióhéjban már megvan az összehasonlító nyelvészet módszere” (97—98. l.). A múlt év őszén volt alkalmam arra, hogy WEXIONIUS művét kezembe vegyem. A szerző a „*De Convenientia Ling. Fennicae ac Aesthnicae in specie*” című X. fejezetben ad számot a finn

* Én ritkítottam.

és az észti nyelv között megállapítható strukturális-tipológiai egyezésekről, mint például: 1. a hangsúly mindkét nyelvben az első szótagon van, 2. egyik nyelvben sincs grammatikai nem, 3. a középfok jele a két nyelvben azonos, 4. az igék ugyanazon mód- és időalakokban s a két nyelvben egyező módon ragozódnak, 5. praeposíciók helyett mindkét nyelvben postposíciók vannak. Megemlíti ezenkívül, hogy a két nyelv névmásai és számnevei is megegyeznek, és sok adverbiumuk is szinte teljesen azonos. Már a felsorolásból is kiviláglik, hogy Wexionius a finn és az észti nyelv rokonságának a jellemzésére jelentékeny részben ugyanazokat a strukturális-tipológiai egyezéseket mutatta be, amelyeket 95 évvel később Wöldike, 120 évvel később pedig Sajnovics más nyelvek vonatkozásában szintén szemügyre vettek. Mégis úgy vélem, hogy Wexionius meglepően korai kezdeményezése nem csökkenti lényegesen Sajnovics érdemeit. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a finn és az észti nyelvterület jóformán szomszédos egymással, úgyhogy a két nyelv beszélői bizonyos fókig még ma is meg is értik egymást, s amíg a finn és az észti nyelv egyezései annyira szembetűnők, hogy őket keresni szinte nem is kell, addig a magyar és a lapp nyelv egymástól nagyon is távol álló nyelvek, amelyek egyezéseinek a felfedezése alapos vizsgálódást és nem kevés invenciót feltételez. Hogy Sajnovicséhoz képest mennyire egyszerű volt Wexionius munkája, annak a jellemzésére elég csak arra utalnom, hogy Wexioniusnak a finn és az észti nyelv egyezéseinek a kimutatása céljából alig kellett egyebet tennie, mint közölni egymás mellé állítva finn és észti nyelvi ragozási paradigmákat. Jelentős különbséget látok továbbá abban is, hogy összehasonlító módszerét Wexionius tudomásom szerint minden elméleti megvilágítás és állásfoglalás nélkül alkalmazta, Sajnovics viszont — mint már említettem — nyomatékosan aláhúzza, hogy ő a nyelvi rokonság bizonyításában a nyelvtani egyezéseknek igen nagy jelentőséget tulajdonít. Megjegyezhetjük különben, hogy noha honfitársa összehasonlító eljárását OTTO DONNER melegen méltatja, mindamelllett ő teljes elismeréssel adózik Sajnovics teljesítményének is: „... Sajnovics ... anvisar grundvalen för et metodiskt förfarande i den jämförande forskningen. Utom en ännu större mängd likstämmiga ord än hans föregångare upprättat, vil han bevisa lapskans och ungerskans identitet genom deras former ... (op. c. 101. l.). (Magyarul: Sajnovics az összehasonlító kutatásban a módszeres eljárás alapját veti meg. Azonkívül, hogy még több azonos tövű szót sorol fel, mint elődei tették, a lapp és a magyar nyelv rokonságát nyelvtani formáikkal kívánja igazolni.)

III.

Minekutána választ adtam arra a kérdésre, hogy mennyire új Sajnovics módszere a nyelvi rokonság bizonyításában, rátérek annak a vizsgálatára: bebizonyította-e Sajnovics a magyar és a lapp nyelv rokonságát, avagy nem. E kérdés feltevésére az indít, hogy a rá adott felelet körül — ha figyelmesen

olvassuk az irodalmat — bizonyos kettősség tapasztalható. Azzal kapcsolatban, hogy a magyar —lapp nyelvviszony a Demonstratióban milyen megoldást nyer, többen a „bebizonyította a magyar—lapp nyelvrokonságot” kifejezést használják. Így jár el például RASMUS RASK (Samlede . . . Afhandlinger. Anden Del. 1836. 330. l.), SANDFELD — JENSEN (Die Sprachwissenschaft 2—3. l.), RAVILA (FUF. XXIII. 1935. 21. l.). Feltűnő azonban, hogy ugyanakkor számos finnugor nyelvészünk, aki többet vagy kevesebbet foglalkozott Sajnovicssal, szinte kiérezhető tudatossággal kerüli a „bebizonyította” kijelentést. Bizonyos fenntartásnak, noha nem volt nyelvész, kifejezést adott már az első kis Sajnovics-monográfia szerzője, HÁM SÁNDOR. Ezt írja ugyanis: „. . . a Demonstratió-nak tudományos értéke tisztán csak annyi, a mennyire sikerült neki kitűzött célját elérni: a két nyelv rokonságát bebizonyítani. E bizonyításról azonban nem mondhatjuk, hogy föltétlenül sikerült . . . talán senki sem hitte el a mit állított, vagy ha elhitték is, nem volt meggyőződve róla senki. Mi volt ennek az oka? . . . Maga a kor, a n e m t ö k é l e t e s m ó d s z e r* és a nemzeti hiúság!” (Sajnovics János élete és Demonstratiója. 1889. 36. l.) A módszerbeli tökéletlenséget Hám — szerintem is helyesen — a szabályszerű hangmegfelelések keresésének és alkalmazásának az elmúlasztásában látja.

Három évvel később egy kiváló szakember, E. N. SETÄLÄ nyilatkozott a Demonstratio jelentőségéről. Elismeréssel ír róla ő is, de a magyar—lapp nyelvviszony tisztázásának mineműségéről ő is alig észrevehető tartózkodással szól: „Demonstratio, . . . jossa unkarin ja lapin kielten y h t e e n k u u l u v a i s u u t t a* todistetaan sekä sana- että myös kielio pillisten vertailujen kautta . . .” (Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. 1892. 106—7. l.). (Magyarul: „A Demonstratio, . . . melyben a magyar és a lapp nyelv együvértartozásának bizonyítása mind szó, mind pedig nyelvtani egyezések kimutatása útján történik . . .” SETÄLÄ finn nyelvű mondatában csak a partitivus fejezi ki azt, hogy a mondat szerzője „bizonyítás”-ra, nem pedig „bebizonyítás”-ra gondol.)

Óvatosan fejezi ki magát YRJÖ WICHMANN is: „Kiinnitettyään jo aikaisemmin huomiota kysymykseen unkarin, suomen ja lapin mahdollisesta sukulaisuudesta, hän Lappiin tultuaan . . . pääsi varmaan vakaumukseen lapin ja unkarin välisestä sukulaisuudesta.” (Magyarul: minekutána már korábban is figyelmet fordított a magyar, a finn és a lapp nyelv esetleges rokonságának kérdésére, Lappföldre érkezése után . . . [Sajnovics] határozott meggyőződésre jutott a lapp és a magyar nyelv közti rokonságról.) (Tietosanakirja VIII. 1916. „Sajnovics” címszó alatt.) Mellőzi a „bebizonyít” szó használatát legújabbán ERKKI ITKONEN is: „Huomattavaa metodista edistysas-kelta merkiksi unkarilaisen János Sajnovicsin . . . tutkimus Demonstratio, . . . jossa unkarin ja lapin kielten välisiä siteitä selvitellään nojautumalla

* Én ritkítottam.

sanastollisten yhtäläisyyksien lisäksi myös kieliopillisiin.” (Suomen kielen käsikirja. 1968. 12. l.) (Magyarul: „Jelentős módszerbeli haladást jelentett a magyar Sajnovics János tanulmánya, a Demonstratio, melyben a szerző a magyar és a lapp nyelv kapcsolatát szókészleti egyezéseken kívül nyelvtani egyezésekre támaszkodva fejtegeti”).

Hogy bebizonyította-e Sajnovics a magyar—lapp nyelvrokonságot, avagy nem, e kérdéstről gondolkodásra talán főleg ZSIRAI MIKLÓS készített bennünket. Igaz: két kisebb dolgozatában, BUDENZ JÓZSEFRŐL szóló megemlékezésében (MNyTK. 37. sz. 1936. 1. l.) és „A modern nyelvtudomány magyar úttörői I.” (1952. 50—1. l.) című értekezésében azt írja, hogy SAJNOVICS „bebizonyította” a magyar—lapp nyelvrokonságot, „Finnugor Rokonságunk” című könyvében azonban, melyben kb. öt lapot szentel a Demonstratio méltatásának, elkerüli a „bebizonyít” ige használatát. Ha arra gondolunk, hogy ugyanő könyve 35—6. lapján a szabályos hangmegfelelésekről úgy nyilatkozik mint az egymással rokon nyelvek szavai etimológiai azonosságának fontos kritériumáról, teljesen megértjük ZSIRAI néma tartózkodását a „bebizonyít” szótól. Nyilván ő is olyanféleképp gondolkodott, mint Hám: a nyelvrokonság kérdésében perdöntő súlyuk van az alaktani egyezések mellett a szókészleti egyezéseknek, de csak az olyanoknak, amelyek helyességét a szabályos hangmegfelelések hálózata garantálja. Összegezve e hallgatolagos állásfoglalások summáját, az derül ki: azok a kutatók, akik feltehetően behatóan mérlegelték a nyelvrokonság bizonyítottságának jegyeit, nem látják **b e b i z o n y í t v a** a magyar—lapp nyelvrokonságot a Demonstratio alapján, hanem csupán annyit ismernek el Sajnovics érdeméért, hogy ő jelentősen hozzájárult a magyar—lapp nyelvrokonság kérdésének tisztázásához. Ismétlem: a kétkedés oka az, hogy magyar—lapp szóhasználatában Sajnovics nem támaszkodott szabályos hangmegfelelésekre. Ezért — és más okból is — fel kell tehát tennünk azt a kérdést: ismer-e Sajnovics, avagy nem a szabályos hangmegfelelések fogalmát.

Az irodalomban erre vonatkozólag is ellentmondó véleményeket olvashatunk. Sajnovics egyik első magyar méltatója, MUNKÁCSI BERNÁT, elég közel állt az igazsághoz akkor, amikor így nyilatkozott: „. . . tud ugyan mindent, mi az elmélethez tartozik, de egészen mást cselekszik a valóságban . . . Kellő fogalma van a hangváltozásokról, tudja pl., hogy a dán *tiid*nek egész szabályosan felel meg a német *zeit*, kifejti, hogy megkívántató is, hogy ugyanazon szavakban különböző legyen a lapp és magyar alak s mégis minden áron oda törekszik, hogy a lapp alakot megmagyarosítsa . . .” (Nyr. XI./1892: 346). Egy-két lappal tovább ismét elmarasztalja Sajnovicsot a szabályos hangmegfelelések figyelembevételének elmulasztása miatt: „Ő szóegyeztetéseiben pusztán a hangzás, az első benyomás után indul anélkül, hogy a hangmegfelelési szabályokat csak annyira észrevette volna, mint előzői, kik magyar-ugor szóegyeztetésekkel foglalkoztak” (i. h. 348). Sajnovics első életrajzírója, HÁM SÁNDOR, már a tényeknek kevésbé megfelelő álláspontot foglal el, amikor

így ír: „A hangtani törvényekről . . . nem lévén fogalma, egyforma hangzású szavakat keresett, s nem vette figyelembe, hogy az összehasonlító hangtan szerint bizonyos szabályszerű váltakozással felelnek meg egymásnak a mássalhangzók . . .” (Sajnovics János élete és Demonstratioja. 1889. 38. l.). A tények szempontjából HÁMHOZ képest további hátralépést jelent a másik kis Sajnovics-monográfia szerzőjének, KISBÁN EMILNEK az álláspontja: „. . . [SAJNOVICSNAK] hangtani ismeretei nem voltak. Nem ismerte még az összehasonlító hangtan alaptételét: a mássalhangzók szabályszerű váltakozását. Nem volt tudatában annak, hogy a szabályos eltérések gyakran nagyobb bizonyító erővel rendelkeznek az összehasonlító nyelvtudományban, mint a hasonlóságok . . .” (KISBÁN EMIL, Tordasi és kálózi Sajnovics János. 1943. 46. l.).

ZSIRAI lényegében MUNKÁCSI nézetével azonosítja magát: „. . . Sajnovics látja ugyan a megfelelések hangtani szabályszerűségeit, de nem ismeri fel az összehasonlító nyelvészetben való jelentőségüket. Ebben a tekintetben Sajnovics elmarad egyes elődei, pl. az orosz akadémikus, Fischer mögött” (A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. 1952. 27. l.). A kérdéssel viszonylag legrészletesebben ERDŐDI JÓZSEF foglalkozott. Az ő nézete MUNKÁCSI és ZSIRAI véleményéhez áll legközelebb, s így azokhoz tartozik, akik legjobban megközelítették az igazságot: „. . . Sajnovics — írja — nagyon jól tudta, hogy nemcsak a hasonlóságban nyilvánul meg a közös eredet, hanem szabályos hangalakai eltérésekben is. A 41. lapon figyelmeztet arra: elő szokott fordulni, hogy a nyelvek különbsége a hangok (ő „betűket” ír: litterae) változásával, hozzájárulásával, átvetésével vagy elmaradásával keletkezhet, és a közös eredetet megcsúfolva előfordulhat az, hogy valaki az egyik rokon nyelvet tudja bár, a másikat nem érti . . . [De] Sajnovics nem említ ilyen s z a b á l y o s hangmegfelelkezéseket a magyar és a lapp nyelv között, sőt egyenesen tagadja létüket . . . Nem ismerte fel a „hangtörvények” létezését a lapp és a magyar nyelv általa összevetett szókincse révén” (Nyr. 94. 1970. 139. l.).

Jómagam csatlakozom a Munkácsitól, Zsiraitól és Erdődítől képviselt nézethez. Valóban úgy van, ahogyan Erdődi József írja: amit Sajnovics műve 41–42. lapján a dán *Vand* 'víz' ~ német *Wasser*, a dán *Mor*, *Moder* 'anya' ~ német *Mutter*, a dán *Tiid* 'idő' ~ német *Zeit*, a dán *Fisk* 'hal' ~ német *Fisch*, a dán *Piil* 'nyíl' ~ német *Pfeil*, a dán *Flugt* 'menekülés' ~ német *Flucht* szavakról és viszonyukról ír, kétségtelenné tesz: Sajnovics tisztában volt azzal, hogy a hangváltások bizonyos szabályszerűséggel folynak le, s hogy ennek következményeképpen a rokon nyelvek szavainak különbözőségében szabályosság figyelhető meg. Hiszen nemcsak annyit mond, hogy az idézett szavak etimológiailag azonosak egymással, hanem határozottan utal azokra a hangváltásokra, amelyek szabályossága a kérdéses szavak etimológiai azonosságának nyilvánvaló jele! A hangváltások irányának meghatározásában — érthetően — téved ugyan, de a dán *Vatten* és a német *Wasser* szó azonosságának biztosítékát abban látja, hogy a német *sz* a dán szóban *tt*-re „változott”.

A dán *Tiid* és a német *Zeit* etimológiai azonosságának bizonyítására megemlíti, hogy a dánok nem használják a német *z*-val jelölt hangot, hanem helyette *t*-t ejtenek. Megállapítja azt is, hogy a dánban a német *sch*-val jelölt hang helyén *sk*-t találunk, amiként ezt a *Fisch* ~ *Fisk* szópár mutatja. Utal arra is, hogy a német *pf* hangcsoportot a dánok *p*-re „változtatják”, s a szó végi német *-cht* betűcsoport helyett *gt*-t írnak. Mindehhez hozzátehetem: nyilatkozik Sajnovics a szabályos hangmegfelelésekről könyvének egy másik fejezetében is, mégpedig a másodikban, azaz abban, amelyben azt fejti ki, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonságának kérdésében nem szabad írott szövegek mechanikus összehasonlítása útján véleményt mondani, mert rokon nyelvekben végső soron azonos szavak is különbözhetnek egymástól (Dem. 17). Rámutat ugyanis, hogy amiként egy-egy nyelv nyelvjárása eltérhetnek egymástól annyira, hogy a különböző nyelvjárások beszélői nem értik meg egymást, ugyanúgy különböző, de egykor azonos nyelvek szavai is különbözhetnek egymástól, s ez a különbözőségeket a benyomást keltheti, mintha az összehasonlított szövegekben a gondolatok különböző szavakkal lennének kifejezve. Amíg a szavak nyelvjárási és nyelvi változatai különbözőségének szabályosságáról nem volt fogalma, addig — úgymond Sajnovics — sohasem gondolta volna, hogy a *Giv mig en Drick Vand* dán mondat ugyanazt jelenti, mint a német *Gib mir einen Trunk Wasser*. Attól a tévedéstől, hogy eredetük szerint azonos szavakat különböző szóknak tekintünk, csak az óvhat meg bennünket — írja Sajnovics —, ha az egymástól eltérő alakú szókat pontosan megvizsgáljuk, és tisztázzuk, hogy miben is áll a különbségük. Ha így járunk el, rájövünk, hogy a különbözősége ellenére végső soron ugyanazon szóval van dolgunk.

Ez a nyilatkozat kissé homályos fogalmazása ellenére is kétségtelenné teszi, hogy Sajnovics teljesen tisztában volt a szabályos hangmegfelelések fogalmával.

A szabályos hangmegfeleléseket és Sajnovicsnak hozzájuk való viszonyát illető kérdés másik fele az, hogy felhasználta-e a Demonstratio szerzője a szabályos hangmegfeleléseket a magyar—lapp nyelvrokonság bizonyítására. E vonatkozásban ismét egyetértek az előttem szólókkal, legfeljebb egy-két kis korrekciót tennék hozzá ahhoz, amit e kérdésről ERDŐDI JÓZSEF ír. Cikkében ő úgy nyilatkozik, hogy Sajnovics „megfigyelt néhány, a különböző lapp nyelvjárások közt levő hangmegfelelést” (i. h. 139. l.). Ilyen interdiagnostikus lapp hangmegfeleléseket én nem találtam Sajnovicsnál; azok a nyelvjárásközi hangmegfelelések ugyanis, amelyeket ő felsorol (53—4. l.) — amint maga megmondja — nem saját észrevételei, hanem LEEM norvég nyelvtanírói, s felsorolásuk előtt a fejezet alcímében maga Sajnovics hivatkozik Leem grammatikájának azon lapjaira, ahonnan ő a felsorolt hangmegfeleléseket és egyéb, hangtani jellegű megállapításokat átvette.

Másik kis észrevételem ERDŐDI megállapításaival kapcsolatosan azon állításának mond ellent, amely szerint „Sajnovics nem említ . . . szabályos

hangmegfelelkezéseket a magyar és a lapp nyelv között” (i. h. 139. l.). Az igaz, hogy magyar—lapp viszonylatban könyve 42. lapján Sajnovics a szabályos hangmegfeleléseknek a tényét tagadta, mégis hátrább, könyve 54. lapján a XV. pontban ezt írja: „Observavi quoque Ungarorum *F* initio vocum ab Esthiis, Fennis, & Lapponibus in *P* conversum esse”. Sajnovicsnak ez az észrevétele szerintem nem értelmezhető másképp, mint úgy, hogy Sajnovics az észet—finn—lapp szókezdő *p* ~ magyar *f* megfelelést igenis megfigyelte. Ezen állítással összhangban van az a tény is, hogy magyar—lapp szóegyeztetései közé Sajnovics felveszi pl. a lp. N. *Baese* ~ m. *fészek*, lp. N. *Baelle* ~ m. *fél* 'dimidium' etimológiákat, minekutána előzőleg tudomásunkra hozta, hogy az itt említett lapp szavakban írott *B*-nek *p* hangértéke van (53. l.). Igaz, erre a hangmegfelelésre már a Demonstratio megjelenése előtt mind MARTINUS FOGELIUS, mind pedig JOHANN EBERHARD FISCHER felfigyelt (az előbbi kéziratban maradt tanulmányában, az utóbbi pedig „De origine Ungrorum” című, 1756-ban készült, de csak 1770-ben közzétett művében), s hogy műve kéziratának a nyomdába küldése előtt Sajnovics megismerkedett a Fischer írta tanulmánnyal (vö. Dem. 118—9). Ámde megállapításai forrásairól Sajnovics általában elég híven beszámol, s ezért elhihetjük, hogy amikor ő a *p* ~ *f*-hangmegfelelés észrevevőjeként önmagát jelöli meg, akkor nem mások megfigyelését veszi át.

A szabályos hangmegfelelések kérdésével kapcsolatban végül felmerül még az a kérdés is: ha Sajnovics tisztában volt e fogalommal, miért nem mutatott ki nagyobb számban ilyen hangmegfeleléseket. Ennek az a magyarázata, hogy mivel szóegyeztetéseiben Sajnovics — elméleti ismeretei helyességének ellenére — a magyar és a lapp szavak hangalaki hasonlóságától vezéreltette magát, szóegyeztetései nagyjából helytelenek voltak, s helytelen egyeztetések körében természetesen nem lehetett szabályos hangmegfeleléseket találni. A Sajnovics elméleti ismeretei és gyakorlata közt fennálló ellentétet magyarázza továbbá az is, hogy Sajnovics a dán—német szabályos hangmegfelelésekről nyilván csak lappföldi útja után, Koppenhágában mások műveiből, esetleg közléseiből szerzett tudomást, ahhoz azonban, hogy szabályos hangmegfeleléseket a lapp—magyar szóanyagban is felfedezzen, nyilvánvalóan hosszan tartó, s a j á t kutatómunkára lett volna szükség, ehhez pedig nem volt ideje. Tudnunk kell ugyanis azt, hogy — legalábbis az én véleményem szerint, de másoktól eltérően — Sajnovics a Demonstratio írásához csak Koppenhágából való visszaérkezése u t á n fogott hozzá, s műve megírásához alig állt rendelkezésére több idő, mint három hónap.

Tisztázva immár Sajnovicsnak a szabályos hangmegfelelésekhez való viszonyát, térjünk vissza ahhoz a kérdéshez: bebizonyította-e Sajnovics a magyar—lapp nyelvrokonságot, avagy nem. Az adandó felelet a mondottak után elvi kérdéssé válik, mert hiszen — legalábbis részben — azonosul azzal a másik kérdéssel: be lehet-e bizonyítani nyelvek rokonságát anélkül, hogy

etimológiailag azonosnak állított szókészletükben szabályos hangmegfeleléseket mutassunk ki. Előrebocsátom: magam azon nézetem vagyok, hogy: *n e m*. Jó érzékkel, helyes ösztönnel rá lehet jönni a rokonság tényére, de a rokonság szabályos hangmegfelelések híján bebizonyítatlan marad, mert nélkülük nem támaszkodhatunk megfelelő számú, szilárd alapon álló szókészleti és morfológiai egyezésre. Az egész kérdés különben összefügg azzal a kérdéssel is: melyek a nyelvi rokonság bizonyítékai, s fontosságukról, szerepükről mit vall a tudományos értelemben vett összehasonlító nyelvészet. Lássunk hát erre nézve néhány, csupán találomra kiragadott régibb és újabb állásfoglalást. Tudjuk: a szabályos hangmegfeleléseknek a nyelvi rokonság szempontjából való fontosságát legalábbis a XIX. század elejétől az összehasonlító nyelvészek egyre szélesebb körben és egyre nagyobb nyomatékkal hangsúlyozzák. Hogy RASMUS RASKnak és JACOB GRIMMnek a hangváltozások szabályosságának megfigyelése és a szabályos hangmegfeleléseknek az összehasonlító nyelvtudományban való értékesítése terén milyen érdemeik vannak, s hogy megfigyeléseik révén a szabályos hangmegfelelések hogyan vonultak be a nyelvi rokonság legfontosabb bizonyítékai közé, az annyira ismert, hogy bővebben nem is szólok róla. HOLGER PEDERSEN dán nyelvész a XIX. századi nyelvtudomány történetéről szóló összefoglalásában (*Språkvetenskapen under nittonde århundradet*. Stockholm. 1924) így méltatja RASMUS RASK „*Under søgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*” című, korszaknyitó értekezését (írását 1814-ben fejezte be a szerző, de publikálni csak 1818-ban tudta): „Rask har här tydligt visat på ljudlagarnas betydelse såsom bevis för språklig släktskap” (i. m. 222. l.). HUNFALVY PÁL egyik értekezésében, amelyben a *Demonstratio* hiányosságaival foglalkozik, ezt írja: „... mielőtt tovább haladnánk, a lapp, finn, eszt és magyar megfelelő szókban nyilatkozó hangváltozásokat kell kitüntetni, mert azokban reményljük megtalálni a nyitot, melyre a szófejtésben szorulunk” (Akadémiai Értesítő 1858: 59). Az összehasonlító nyelvészet olyan érdemes kutatója mint GEORG VON DER GABELNTZ a század végén így nyilatkozik: „Auf diese Art entdeckt man nun mehr oder minder regelmässige Lautvertretungen . . . Wo solche Regelmässigkeiten herrscht, da steht die Verwandtschaft ausser Zweifel . . . Sprachvergleichung ohne Lautvergleichung ist gedankenlose Spielerei” (*Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Erste Auflage 1891. Zweite Auflage. 1901. Az idézet a 2. kiadásból való).

A szabályos megfeleléseknek a nyelvi rokonság bizonyítása szempontjából való fontosságáról ma is az a nézetünk, mint a múlt században. Noha a jukagir és az uráli nyelvek rokonságának a bebizonyítását a szabályos hangmegfelelésekre vonatkozó igény inkább megnehezítette, semmint elősegítette, „*Jukagirisch und Uralisch*” című tanulmányában (1940) COLLINDER nem riad vissza attól, hogy kijelentse: „Wenn es sich um einen Verwandtschaftsnachweis handelt, muss man ja neben Identität oder weitgehender Ähnlichkeit der

Bedeutung auch eine plausible lautliche Ähnlichkeit oder irgendwie regelmässige Lautentsprechungen verlangen" (17. l.). BÁRCZI GÉZA azonos értelemben szól: „A nyelvek közötti rokonság legfontosabb és a részletek egybevetésének legmegfelelőbb ellenőrzője a szabályos hangmegfelelések elve . . . a hangmegfelelések ellenőrző elvéről ma sem mondhatunk le" (Bevezetés a nyelvtudományba. 1953. 110., ill. 133. l.).

Minekutána rámutattam: mennyire lényeges mozzanatnak tekinti az összehasonlító nyelvészet a nyelvi rokonság bizonyításában szabályos hangmegfelelések kimutatását, nem tétovázhatunk, hanem nyíltan ki kell mondanunk: amikor Sajnovics elmulasztotta a magyar és a lapp nyelv rokonságának bizonyítása során a szabályos hangmegfelelések keresését és kimutatását, lemondott egyben ezen rokonság egyik legértékesebb bizonyítékcsoportjáról, s ilyen körülmények között egyelőre fenntartással kell fogadnunk azt az állásfoglalást, amely szerint Sajnovics a magyar – lapp nyelvrokonságot bebizonyította volna. El kell-e azonban vetnünk emiatt e kérdésben minden további vizsgáldást? Azt hiszem: n e m. Az indoeurópai nyelvek rokonságának bebizonyítását ugyanis — amint ismeretes — az összehasonlító nyelvészet története általában FRANZ BOPP érdeméért könyveli el, noha ő a kérdéses nyelvek rokonságának igazolása során jobbára az igeragozás alakjaival operált, s a szabályos hangmegfeleléseknek nála a bizonyításban még igen kevés szerep jut, mert a hangváltozások lefolyásának szabályszerűségéről neki még nem voltak kielégítő fogalmak. Nézzük hát: milyen értéket tulajdonít az összehasonlító nyelvtudomány a nyelvrokonság egyéb bizonyítékainak, s milyen mértékben jutnak ezek érvényre Sajnovics Demonstratiójában.

A szabályos hangmegfeleléseken kívül — mint ismeretes — a nyelvi rokonság legvilágosabb bizonyítékai a grammatikai egyezések. A nyelvtudomány történetéről szóló összefoglalásokban általában azt találjuk, hogy ennek a felfedezése RASMUS RASKNAK és FRANZ BOPPNAK az érdeme, de nem egyben közülük említve van Sajnovicsnak és GYARMATHINAK mint úttörőknek a neve is. Századunk nagy komparatistái közül — COLLINDER egyik értekezésében azt olvasom („Hat das Uralische Verwandte?" 112. l.) — MEILLET azon a nézetten volt, hogy a nyelvrokonság c s u p á n grammatikai egyezések alapján is bebizonyítható. HOLGER PEDERSEN visszautasította e nézetet, de arra mindenesetre következtethetünk belőle, hogy a nyelvtani egyezések központi jelentőségűek a nyelvi rokonság bizonyításában. Egyébként „Jukagirisch und Uralisch" című tanulmányában COLLINDER Meilletéhez nagyon hasonló álláspontot foglal el, hiszen határozottan megmondja, hogy ő a jukagir és az uráli nyelvek rokonságára vonatkozó feltevését főleg morfológiai egyezésekre, elsősorban a nagyszámú közös ragra és jelre alapozza. Könnyű lenne a nyelvtani egyezések fontosságának igazolására további nyilatkozatokat is idézni, de nincs rá szükségünk. Ehelyett nézzük: milyen szerepet játszanak a grammatikai egyezések magánál Sajnovicsnál a magyar – lapp nyelvrokonság bizonyításában.

A magyar nyelvészettörténeti irodalomban immár közhelynek számít az a megállapítás, hogy a magyar és a lapp nyelv közötti nyelvtani egyezések kimutatásával Sajnovics megelőzte korát, s hogy összehasonlító nyelvészeti szempontból munkásságának elsősorban ez a körülmény ad jelentőséget. Ezt a megállapítást azután rendszerint követni szokta a felsorolása azon magyar és lapp szintaktoroknak, amelyek között Sajnovics egyezést állapított meg. Ámde nem szabad elfelejtenünk: már régóta általános az egyetértés a tekintetben, hogy az ún. szerkezeti egyezések közül bizonyító erejük csak azoknak van, amelyek anyagi egyezéssel járnak együtt. SETÁLÄ ezt így fejezi ki: „Auf dem Gebiet des morphologischen Systems beweist die allgemeine Ähnlichkeit des morphologischen Sprachbaues, der Struktur der Formen, noch nichts für ihre Abstammung von einer gemeinsamen Ursprache, wie auch eine ziemlich grosse Verschiedenheit nicht das Gegenteil beweisen kann” (SUSA. XXX/5 : 15). Ha mármost ennek figyelembevételével Sajnovics nyelvtani egyeztetéseiről nem általánosságban beszélünk, hanem őket alaposan szemügyre vesszük, akkor az derül ki, hogy esetrag egyetlenegy sem szerepel közöttük, a birtokos személyjelek közül csak az egyes számú 1. és 2. személyűeket egyezteteti egymással hangalakra nézve is, az igei személyjelek között egy sincs olyan, melyek etimológiai azonosságát határozottan és világosan állítaná, s az igeképzők közül is legfeljebb csak a magyar és a lapp műveltető *-t* képző azonosságát könyvelhetjük el érdemül (az igeképzésben megmutatkozó egyéb egyezésekről már csak általánosságban szól — anélkül, hogy az egyes képzőkre külön-külön kitérne, l. Dem. 105—7). Ily körülmények között én azt vallom: a Demonstratióban fejtegetett grammatikai egyezések a magyar—lapp nyelvrokonságot még csak nagymértékben valószínűsítik, de nem igazolják, s minthogy a grammatikai egyezéseknek a nyelvi rokonság kérdésében WÖLDIKE már Sajnovics előtt nagy fontosságot tulajdonított, a Demonstratióban nem az az elsősorban kiemelendő, hogy benne Sajnovics nyelvtani egyezésekkel egyáltalában operál, hanem az a körülmény, hogy ő a grammatikai egyezéseknek elvileg is nagy jelentőséget tulajdonít, sőt nem is csak nagyot, hanem nagyobbat, mint a szóegyezéseknek.

A nyelvi rokonság további bizonyítékaiként a szóegyezéseket kell megvizsgálunk. Hogy ezeknek régen mily nagy jelentőséget tulajdonítottak, arra szükségtelen szavakat vesztegetnünk. Inkább az érdemel figyelmet, hogy rokonságbizonyító értékük — amennyiben egymással távoli rokonságban álló nyelvekről van szó — az utóbbi évtizedekben mennyire csökkent. „Indo-uralisches Sprachgut” című művében (1934) COLLINDER még azt írja, hogy ha az indoeurópai és az uráli nyelveket ősi rokonság kapcsolja össze, akkor annak szóegyezések formájában is meg kell mutatkoznia (17. l.). Hat évvel később azonban — az uráli—jukagír nyelvrokonság vizsgálata során — a jövevényszó-kölcsönzés mértékét már szinte korlátlanul látja, s így nyilatkozik: „Gemeinsame Wortstämme können keinen Beweis der Verwandtschaft

der Sprachen liefern. Höchstens können etwa die Pronomina beweiskräftig sein, weil sie gewissermassen Systeme bilden, die, nach aller Erfahrung zu urteilen, nie en bloc entlehnt werden . . ." (Jukagirisch und Uralisch. 1940. 16–7. l.). Noha COLLINDER nézete bizonyos nyelvek rokonságának kérdésében helytálló lehet, nyilatkozatát mi nem tekinthetjük irányadónak, mert a magyar és a lapp nyelv esetében nem olyan távoli múltba visszanyúló rokonságról van szó, mint az uráli és a jukagir feltett rokonsága esetén, s azt kell várnunk, hogy a magyar és a lapp nyelv között kimutatható legyen nem jelentéktelen számú szóképzleti egyezés. Az ilyen rokonságokról szólva maga COLLINDER is így nyilatkozik: „Es mag sein, dass man im Wortschatz einer Sprache keine messerscharfe Unterscheidung zwischen Vererbtem und Entlehntem machen kann. Es dürfte aber jedenfalls in den meisten Sprachen einen eisernen Bestand von ungemein häufig gebrauchten Wörtern geben, die über fünftausend Jahre alt sind. Im häutigen Schwedischen gibt es reichlich dreihundert nicht abgeleitete Wortstämme, die auf die urindogermanische Grundsprache zurückgeführt werden könne. Die meisten von diesen kommen häufig vor" („Hat das Uralische Verwandte?" 111. l.).

Ami még a szabályos hangmegfelelésekkel igazolt szóképzleti egyezéseket illeti, a rokonság szempontjából való bizonyítóerejüket szerintem csak az esetben szabad kétségbe vonni, ha olyan rokon nyelvekről van szó, amelyek a közös alapnyelvből való kiválás után egymással később is tartós és szoros érintkezésben állottak vagy állanak, ahol tehát a szóátvétel lehetősége nagy volt, illetőleg napjainkig fennáll. Minthogy azonban a magyar és a lapp nyelv esetében — amint ezt maga Sajnovics kiemeli (Dem. 1) — olyan nyelvekről van szó, amelyeknek a beszélői a két nyelv önálló fejlődése során nem voltak egymással kapcsolatban, s így közöttük a kései szóátvétel lehetősége nem állott fenn, az igazolt lapp–magyar szókincsbeli egyezéseknek én nem kis fontosságot tulajdonítok.

Mennyi mármost a Demonstratióban a magyar–lapp szóegyezések száma, s mennyi ezeknek a nyelvtudományi értéke? Az előbbi kérdés eldöntéséhez friss adatok állnak rendelkezésünkre. ZATCZ GÁBOR a Magyar Nyelv tavalyi évfolyamában (LXVI, 246–50) számításokat publikált arra vonatkozólag, hogy a Demonstratio hány helyes magyar–lapp szóegyeztetést tartalmaz. Az etimológiák helyességének megállapításához — azt olvasom ki cikkéből — „A magyar szóképzlet finnugor elemei" című etimológiai szótár nyomtatásban is megjelent első kötetét és kéziratossá további köteteket vette alapul. Ily körülmények között arról van tehát szó, hogy a ma ismert szabályos hangmegfelelések világánál s a korszerű jelentéstani szempontok mérlegelése után vajon hány Sajnovics-féle egyeztetés állja meg a helyét. ZATCZ 47 etimológiát minősít helyesnek, s arra a végső következtetésre jut, hogy ennyi helyes etimológia „a két nyelv szerkezetének vizsgálatával együtt elégséges volt ahhoz, hogy a két legtávolabbi finnugor nyelv rokonságát elsőként bebizonyítsa"

(i. m. 250). Egyetérthetünk Zaiczal abban, hogy a 47 etimológia nem kevés (hiszen például a finn és a magyar nyelv között sem tudott az összehasonlító nyelvészet máig sem több biztos etimológiát kimutatni, mint 150-et, l. E. ITKONEN, *Kieli ja sen tutkimus*. 1966. 88. l.), a rokonság bebizonyítottsága tekintetében azonban már kevésbé, mert „a két nyelv szerkezetének a pusztá vizsgálata” e tekintetben nem lehet döntő mozzanat, s a Demonstrációban elvégzett vizsgálat eredménye sem olyan, hogy annak alapján bebizonyított magyar—lapp nyelvrokonságról beszélhetnénk.

Áttekintettem immár a magyar—lapp nyelvrokonságnak mindazon nyelvtani és szókészleteti egyezéseit, amelyeket SAJNOVICS bizonyítékul előterjeszt. „Bebizonyította-e Sajnovics a magyar—lapp nyelvrokonságot, avagy nem?” — e kérdésre fejtegetéseim summájaként is csak azt mondhatom, amit a részek vizsgálatának eredményeként mondtam: ha a magyar—lapp nyelvrokonságról ma is csak annyit tudnánk, amennyit SAJNOVICS megírt, a magyar és a lapp nyelv rokonsága inkább csak nagymértékben valószínűsítettnek, semmint bebizonyítottnak volna mondható. Ahhoz, hogy a magyar—lapp nyelvrokonságot a szó mai értelmében bebizonyítottnak minősíthessük, Sajnovicsnak több, egymással anyagilag is egyező grammatikai morfémat kellett volna kimutatnia, a tőle egybevetett magyar és lapp szavak etimológiai azonosságát pedig szabályos hangmegfelelésekkel kellett volna igazolnia. Hogy ennek ellenére Sajnovicsnak a Demonstrációban követett eljárása az irodalom egy részében elég hamar a bebizonyítás rangjára emelkedett, az azzal magyarázható, hogy GYARMATHI Affinitasa révén hamarosan tisztázódott a magyar nyelvnek majdnem az egész finnugor rokonsági köre, s ebben a nagyobb együttesben nézve a magyar és a lapp nyelv viszonyát, rokonságukban már csakugyan nem lehetett kételkedni. Hogy ez mennyire így van, annak igazolására hivatkozhatom sok külföldi kutató megnyilatkozására, akik a magyar és a lapp nyelv rokonságának a bebizonyítottságáról legtöbbször úgy szólnak, hogy Sajnovics mellett mindjárt számba veszik Gyarmathi eredményeit is.

Annak a kérdésnek a megítélése, hogy két vagy több nyelvet mennyi és milyen jellegű egyezés esetén tekinthetünk rokonnak, bizonyos határok közt persze szubjektív lehet. SAJNOVICS maga hitt abban, hogy neki sikerült a kérdéses két nyelv rokonságát bebizonyítania, s nem kétséges, hogy amikor könyvében ennek a meggyőződésének adott kifejezést, azt jóhiszeműen tette. Meggyőződésének az a tény lehetett a forrása, hogy a lapp—magyar nyelvrokonság igazolására valóban sokféle és nagyszámú bizonyítékot használt fel. Érthető azonban a negatív álláspont is, hiszen a SAJNOVICSTÓL felhasznált bizonyítékok a nyelvhasználat módszerének későbbi tökéletesedése során sokat vesztek bizonyítóerejükől, illetőleg közülük sok értéktelenné vált.

IV.

A harmadik kérdés, amellyel kapcsolatban ellentmondásokkal találkozunk a nyelvészeti irodalomban, így hangzik: megalapítója-e Sajnovics az összehasonlító nyelvtudománynak, avagy nem. E kérdéstről igenlő értelemben nyilatkozik BJÖRN COLLINDER, ZAICZ GÁBOR és ERDŐDI JÓZSEF, mások viszont vagy hallgatnak e kérdéstről, vagy pedig — mint a külföldi irodalom általában — mást neveznek az összehasonlító nyelvészet megalapítójának.

COLLINDER nem foglalkozik e kérdéssel részletesen; csak egy, Sajnovics neve után tett értelmezővel sejteti álláspontját: „Wie schon Sajnovics, der Gründer der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft, eingeschärft hat, sind für die Erhärtung einer Verwandtschaftstheorie in erster Linie materielle morphologische Züge von Belang, dann auch solche Wörter, von denen man füglich nicht annehmen kann, dass sie entlehnt seien” („Hat das Uralische Verwandte?” *Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova Series* 1:4, Uppsala. 1965. 110. l.). E mondat rövideje ellenére is érdekes, mert a szerző nemcsak az összehasonlító történeti nyelvtudomány megalapítójának nevezi Sajnovicsot, hanem meg is okolja álláspontját: azért tartja Sajnovicsot az összehasonlító nyelvészet megalapítójának, mert elsőnek mondta ki, hogy a nyelvi rokonság kérdése szempontjából az anyagi természetű morfológiai egyezések meg az olyan egyező szavak az irányadók, amelyeknek a jövevényező volta nem valószínű. ZAICZ GÁBOR „A szófejtő Sajnovics János” című cikkében azért nevezi Sajnovicsot a modern értelemben vett nyelvhasználat megalapítójának, mert nyelvtani egyezések felismerésével és kimutatásával szerzett tudományos hitelt a magyar—lapp rokonság elméletének (*MNy. LXVI. 1970. 247. l.*). Legrészletesebben és — hozzátehetjük — viszonylag legmeggyőzőbben ERDŐDI JÓZSEF fejtette ki azon álláspontját, amely szerint Sajnovicsot az összehasonlító nyelvészet megalapítójának kellene tartanunk: „Sajnovics... sokrétű, a két nyelv teljességére kiterjedő bizonyító anyaggal lépett a porondra: előtte senki sem végzett ilyen nagyszabású rokonító munkát... Sajnovics a nyelvet egészében ragadta meg, nem elégedett meg pusztán a hangtani egybevetéssel vagy a szókinés vizsgálatával, hanem egy, akkoriban teljesen új módszert kialakítva, megteremtette a rokon nyelvek összehasonlításának a helyes formáját. Rájött arra, hogy a szókinés a nyelvi anyagnak a kevésbé állhatatos része, mivel művelődési befolyás és történelmi események az ősi szókinés egy részének a kicserélődését okozhatják. Viszont felfedezte, hogy a ragok és képzők a nyelvi állomány rezisztens elemei. Sajnovics volt az első (a XVIII. századtól számított kor nyelvészei közt), aki rendszerben vizsgálta a névmásokat, a névszói ragok összességét, együttesen szemlélte az igeragozást. Nemcsak elszigetelt paradigmákat látott a nyelvtanban, hanem szókapcsolatokat is” (*Magyar Nyelvőr* XCIV. 1970. 144–5. Erdődi dolgozata megjelent németül is az *Acta Linguistica*-ban. Idézett érvelését itt azzal

a rámutatással toldja meg, hogy Sajnovics modern nyelvhasznító eljárásának terméke, a *Demonstratio*, nemcsak nyomdafestéket látott, hanem ismert is volt Európában, következésképp bizonyára okultak is belőle azok a nyelvtudósok, akik évtizedekkel később indoeurópai területen Sajnovicséhoz hasonló munkát végeztek el. L. ALH. XX. 1970. 309. l.). De bármily hatásos is ERDŐDI érve-
lése, a tárgyilagosság azt kívánja tőlünk, hogy a kérdést szélesebb körben is megvizsgáljuk. Nem hagyhatjuk ti. figyelmen kívül azt, hogy 'az összehasonlító nyelvtudomány megalapítója' címet hazánk határain kívül már több külföldi kutatónak kiutalta tudományunk története. Amiként sok város versengett azért a dicsőségért, hogy mint a költő születési helye Homéroszt magáénak mond-
hassa (*ἑπτὰ πόλεις διερίζουσιν περί ῥίξαν Ὀμήρου*), úgy több nemzet versenyez azért a megtiszteltetésért is, hogy az összehasonlító nyelvészet megalapítását az ő fiai egyikének vagy másikának nevéhez kapcsolja a tudomány története.

Közülük a jelzett „kandidátusi” minőségben időrendben elsőnek LORENZO HERVAS Y PANDURO kíván említést. 1735-től 1809-ig élt, tehát csak két évvel volt fiatalabb Sajnovicsnál. Spanyol származású jezsuita volt. Egy ideig hittérítőként működött Amerikában, s rendszeresen tanulmányozta az ott élő népek nyelvét. Visszatérte után leginkább Rómában élt azon nagyszámú jezsuita hittérítő között, akiket akkoriban hívtak vissza a világ minden részéből. Nyelvészeti vizsgálódásait lényegesen előmozdította az a körülmény, hogy e hittérítőktől közléseket kaphatott azon népek nyelvéről, amelyek között ők működtek. Legtöbb művét olaszul írta, később lefordították őket spanyolra is. „Catalogo delle lingue conosciute e notizia delle loro affinita e diversita” címen, 1785-ben megjelent olasz nyelvű könyvét később bővített kiadásban spanyolul is kiadták. Nyelvészeti érdemeit a szakirodalom jelentősnek mondja. Amint az *Encyclopaedia Britannica* megjegyzi (11. kiadás, XIII. kötet. 1910), MAX MÜLLER bizonyos érdemeinél fogva HUMBOLDT elé helyezi. MÜLLER valóban nagy rajonsággal nyilatkozik róla: „Most könnyű hibákat . . . kimutatni . . . Hervasban, de . . . nem csekély dolog mutatványokat és jegyzeteket gyűjteni több mint háromszáz nyelvből. De Hervas többet tett. Ő maga szerkesztette több mint negyven nyelvnek nyelvtanát. Ő mutatta ki talán először, hogy a nyelveknek igazi rokonságát főleg nyelvtani bizonyítékokkal, nem pedig pusztá szóhasznalatokkal kell meghatározni: „Mas se deben consultar gramaticas para conocer su caracter proprio por medio de su artificio grammatical” (Catalogo I. 65). Bebizonyította az ige- és névragozásnak összehasonlítása által, hogy a héber, khaldéai, szír, arab, aethiop és amhar mind csak egy eredeti nyelvnek elágazásai, és egy nyelvcsaládot alkotnak, a sémit . . . Sőt egyike a legfényesebb felfedezéseknek a nyelvtudomány történetében, a maláj és polynesiائي nyelvcsalád fölállítása . . . sokkal régebben sikerült Hervasnak, mintsem Humboldt kidolgozta és hirdette a világnak” (Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról. Fordította Steiner Zsigmond. Budapest. 1873. 125—8. l.). Hervas művei nincsenek meg sem Magyarországon, sem Finn-

országban, ezért nem tudtam ellenőrizni, hogy Müller lelkes méltatása kiállja-e a kritikát. Nyelvészettörténeti művében annyit THOMSEN is kiemel, hogy HERVAS az elsők egyikeként hirdeti meg a nyelvhasonlításban a szókészlettel szemben a nyelvszerkezet jelentőségét (W. THOMSEN, *Geschichte der Sprachwissenschaft*. 1927. 40., 43 - 4. l.). ARENS viszont nagyon tartózkodóan nyilatkozik Hervasról: „Der Titel verrät schon, dass der Verfasser ein ausschliesslich ethnologisches Interesse hat: er will Verwandtschaft und Abstammung der Völker klären. Es ist hervorzuheben, dass er bei seiner verhältnismässig spärlichen Sprachvergleichung den grammatischen Bau der Sprachen nicht vergisst” (HANS ARENS, *Sprachwissenschaft*. 2. Ausgabe. 1969. 149. l.).¹

Hogyan lássuk ezek után Sajnovics és Hervas viszonyát? Melyiket tartjuk a nyelvtudomány megalapítójának, ha ugyan jogunk van arra, hogy e címet bármelyiküknek is odaítéljük?

Annyi kétségtelen, hogy Hervas teljesítménye mennyiségi szempontból messze fölülmúlja Sajnovicsét, viszont néhány jel arra mutat, hogy módszertani szempontból Sajnovicsot illeti az elsőbbség, mert hiszen a *Demonstratio*-ban valóban a magyar és a lapp nyelv szerkezete — noha csak nagy vonalakban — a maga egészében kerül összevetésre, nem pedig csupán egyes kiragadott szerkezeti vonások. A kérdést hagyjuk egyelőre függőben, s válaszadás helyett inkább azt szögezzük le: SAJNOVICS *Demonstratio*-ja 15 évvel korábban jelent meg, mint a *Catalogo* első, azaz olasz nyelvű kiadása, következésképpen MÜLLER MIKSÁNAK az a vélekedése, mely szerint a nyelvi rokonság kérdésében a pusztán szóhasonlítások helyett a nyelvtani bizonyítékokra elsőnek talán Hervas helyezett súlyt, nem állja meg a helyét. Sőt abból következtetve, amit VÉRTES O. AUGUSZTA a *Demonstratio* nyugati ismertségéről kinyomozott s amire legújabbán ERDŐDI JÓZSEF újra felhívta a figyelmet, még csak azt sem tarthatjuk valószínűnek, amit említett összefoglalásában THOMSEN sejtet, hogy ti. a nyelvi rokonság kérdésében a nyelvszerkezet vizsgálata különféle kutatóknál egymástól függetlenül lépett előtérbe. Annak alapján, amit VÉRTES O. AUGUSZTA „A finnugorság felfedezése a francia irodalomban” (Budapest. 1938.) című, alig emlegetett, de értékes dolgozatában megírt, az a valószínűbb, hogy a *Demonstratio* ismert volt valamelyest a nyugati világban, s elkerülhetett Sajnovics spanyol rendtársának, Hervasnak a kezébe is. Röviden tehát azt kell mondanunk: ha a kettő közül valamelyik tanult a másiktól nyelvészeti összehasonlító módszert, akkor az csak Hervas lehetett, nem pedig Sajnovics, s ha Hervast elfogadnánk az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának, akkor arra kell következtetnünk, hogy módszerének kialakításában része lehetett Sajnovics *Demonstratio*-jának is.

Hervas azonban nem az egyetlen olyan Bopp előtti nyelvész, akit néme-

¹ E dolgozatom nyomdába adása után alkalmam nyílt rá, hogy Hervas műveit Uppsalában tanulmányozzam. Megállapítottam, hogy ARENSnak Hervas összehasonlító munkásságáról adott jellemzése teljesen megállja helyét, azaz rendszerszerűség szempontjából nem hasonlítható Sajnovics eljárásához.

lyik tudománytörténeti összefoglalás a fenti módon kiemel. Sokkal többektől kapta meg az „összehasonlító nyelvtudomány megalapítója” címet a dán RASMUS RASK. Rask már nemcsak azt tudta, hogy a nyelvi rokonság kérdésének eldöntésében a nyelvtani egyezéseknek nagy szerepet kell tulajdonítani, hanem a szabályos hangmegfelelések jelentőségét is felismerte. Azt vallotta, hogy rokonságot két nyelv között csak akkor tehetünk fel, ha alapszókinsük szavai között szabályos hangmegfelelések állapíthatók meg, s ezen alapelvét nemcsak hitte és hirdette, hanem alkalmazta is „Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse” című tanulmányában. Művében a szerző a skandináv nyelvek viszonyát tisztázta csaknem valamennyi indo-európai nyelvhez. Összehasonlítva mármost Raskot Sajnovicssal, egyrészt azt látjuk, hogy az a terület, amelyen Rask mozog, sokkal szélesebb, mint Sajnovicsé, másrészt az összehasonlítás módszere is tökéletesebb, és a nyelvi rokonság bizonyítása részletesebb Rasknál, mint Sajnovicsnál. Nem csoda hát, hogy például ERKKI ITKONEN is (Kieli ja sen tutkimus. 1966. 30. l.) nem Sajnovicsot tartja az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának, hanem azon a nézeten van, hogy a megalapítás dicsőségén a dán RASK és a német FRANZ BOPP osztoznak. Ámde lényeges körülményként azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Rask már Sajnovicsnál későbbi kor gyermeke: két évvel Sajnovics halála után született, s így ha Sajnovicsot nem is nevezhetnénk az összehasonlító nyelvészet megalapítójának, el kell ismernünk, hogy azzal, ami szemléleti és módszertani szempontból újat a Demonstratióban nyújtott, megelőzte Raskot. Sőt nem is csupán időbeli megelőzésről van szó Sajnovics javára, hanem nagyon valószínű, hogy a Demonstratio szerzője egyben másban hatással is volt a dán szerzőre. Annyi bizonyos, hogy RASK ismerte a Demonstratiót, sőt elismeréssel adózott szerzőjének. Említett, nagyfontosságú értekezésében csak röviden említi Sajnovicsot: „At det lappiske og ungerske Sprog ere naerbeslaegtede er bevist of Sainovicz [sic!]” [Hogy a lapp és a magyar nyelv közeli rokonok, bebizonyította Sajnovics] (Samlede . . . Afhandler. Anden Del. 1936. 330. l.), de egy másik, életében kiadatlanul maradt értekezésében már a dicséző jelzőt sem tagadja meg tőle: „Det uvisse bliver altså blot om disse jugriske Sprog bør antages for en egen Sprogklasse eller blot for en Stamme of den store finske Klasse. Det siste stemmer mest overens med den saedvanlige Anskuelse, som er vel grundet på Sajnovicz [sic!] og Gyarmathis fortraeffelige Undersøgelser” [= csak az a kétséges, hogy ezeket az ugor nyelveket külön nyelvcsaládnak kell-e tekintenünk, avagy pedig csak a nagy finn nyelvcsalád egy törzsének. Az utóbbi nézet egyezik meg leginkább azzal az általános nézettel, amely jól meg van alapozva Sajnovics és Gyarmathi kitűnő értekezéseiben] (Samlede tildels forhen utrykte Afhandler af R.K. Rask. Udgivne efter författerens død af K. Rask. Første del. København. 1834. 27. l.).

FRANZ BOPPNak és JACOB GRIMMnek az összehasonlító nyelvészet meg-

alapítása körüli érdemei annyira ismertek, hogy ki sem térek rájuk. Tárgyalásukra ebben az összefüggésben annál kevésbé van szükség, mert hiszen az összehasonlító nyelvészet fejlődésében korszakalkotó jelentőségű műveik megjelenését már csaknem egy fél évszázad választja el a Demonstratio megjelenésétől. Ehelyett térjünk vissza ahhoz a kérdéshez: megalapítója-e Sajnovics az összehasonlító nyelvtudománynak, avagy nem.

Nézetem szerint a válasz azon fordul meg, hogy milyen jelentést tulajdonítunk a „megalapító” szónak. Ha valamely tudomány szak vagy tudományos irányzat megalapítójának azt neveznénk, aki a kérdéses szakra vagy irányzatra jellemző alapelvek közül egyet vagy egy-kettőt elsőnek vallott, sőt alkalmazott is valamelyes mértékben, akkor talán joggal nevezhetnénk Sajnovicsot az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának. Ha azonban a „megalapító” minősítést egy tudomány szak vagy irányzat olyan képviselőjének tartjuk fenn, aki annak valamennyi lényeges alapelvét vallotta, sőt nemcsak vallotta, hanem részletesen kifejtette, széles körben alkalmazta — úgyannyira, hogy munkásságával a kérdéses tudomány szak vagy irányzat képviselői számára általában kiindulásul, illetőleg mintául szolgált, akkor nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, mely szerint Sajnovics az összehasonlító nyelvtudománynak megalapítója lenne. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül egyrészt azt, hogy az egymással egybevetett, anyagi egyezést is mutató nyelvtani elemeknek a száma a Demonstratióban kicsi, sokkal kisebb, mint például RASK, avagy GRIMM nagyszabású műveiben, másrészt pedig a szabályos hangmegfelelések tanúságának alkalmazása a közös magyar—lapp szóképzési és nyelvtani elemek kimutatásában még semmi szerepet sem játszik, márpedig a szabályos hangmegfeleléseknek bizonyító elvként való felhasználása a modern összehasonlító nyelvészetre éppúgy jellemző, mint a grammatikai egyezések fontosságának a felismerése.

Mindent egybevetve úgy látom: a hazai nyelvtudománynak néhány, Sajnovicsal kapcsolatos megállapítása az újabb nyelvtudomány-történeti kutatások fényénél revízióra szorul, illetőleg módosítást, finomítást kíván. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Sajnovicsnak nem lennének olyan érdemei, amelyeknél fogva neki az összehasonlító nyelvtudomány történetében továbbra is helye van. Ha Sajnovicsnak idevágó érdemeit úgy fogalmazzuk meg, hogy a magyar—lapp nyelvrokonság igazolása során az összehasonlító finnugor nyelvtudományban elsőnek alkalmazta a modern összehasonlító nyelvtudomány azon fontos alapelvét, mely szerint a nyelvi rokonságnak a szóképzésen kívül a grammatikai egyezésekben is meg kell mutatkoznia, Sajnovicsunknak már akkor is olyan jelentős érdemet tulajdonítunk, amelynek alapján ő méltán formálhat jogot az összehasonlító nyelvtudomány történetében való számon tartásra. Joggal hivatkozhatunk arra is, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonsága mellett oly sok és sokféle bizonyítékot sorakoztatott fel, és velük e rokonságot oly mértékben valószínűsítette, hogy már csak egy-két lépés — első-

sorban a szabályos hangmegfelelések kimutatása — hiányzott ahhoz, hogy a magyar—lapp nyelvrokonságot mai fogalmaink szerint is bebizonyítottanak tekinthessük. Utalhatunk arra is, hogy — noha etimológiai között sok a helytelen — szóegyeztetéseknek ma is nem jelentéktelen hányada megállja a helyét. Mindnyájan egyetértünk abban, hogy a hazai tudományos értékű összehasonlító nyelvészet kezdetét a Demonstratio megjelenésétől kell számítanunk. Okvetlenül ki kell emelnünk azt, hogy Sajnovicsnak meglepően helyes és modern felfogása volt a nyelv változásáról és a rokon nyelvek egymáshoz való viszonyának mineműségéről. Rámutathatunk, hogy a magyar—lapp nyelvrokonság az ő felfogása szerint nem valamely tértől és időtől független, levegőben lebegő elképzelés, hanem olyan valóság, amelynek ő megpróbálja megrajzolni reális hátterét, hiszen kísérletet tesz arra is, hogy a nyelvrokonoknak állított magyarok és lappok ősei számára közös őshazát keressen, s hogy a közös ősnép szétválásának az időpontját is meghatározza, azaz hogy a nyelvek összehasonlítása során a történeti szempontot érvényre juttassa. Nem kis érdemek ezek! Kiemelik Sajnovicsot a XVIII. század nyelvészeinek átlagalakjai közül, s azok mellé, sőt némely tekintetben azok elé helyezik, akik már a következő század teljes virágában kibontakozó összehasonlító nyelvészetének az útját egyengetik. Érdemeit — hol név nélkül, hol pedig a „Sajnovics” névvel jelezve — számon is tartja nem egy, legújabb nyelvtudománytörténeti monográfia és összefoglaló kézikönyv is. A dán PAUL DIDERICHSEN írja „Rasmus Rask og den grammatiske Tradition” című, 1960-ban megjelent tanulmányának tartalmi kivonatában: „Es wird gezeigt, wie alle drei Begründer der vergleichenden Sprachwissenschaft [Rask, Bopp és Jacob Grimm] auf der Tradition des 18. Jahrhunderts weiterbauen. . .” (Historisk-filosofiske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Bind 38, nr. 2. København. 1960. 237. l.). Noha DIDERICHSEN nem említi Sajnovicsot, mi joggal odaszámíthatjuk őt is azok közé, akiknek a felfogására és módszerbeli újításaira az összehasonlító nyelvészet XIX. századi alapítói a maguk új tudományát építették, mert szerintünk is igaza lehet az indogermanisztikában ugyancsak otthonos BUDENZnek (idézem): „. . . gyanítható, hogy az ő általa használt nyelvtudományi elvek bár közvetett hatásának volt része az indogermán nyelvrokonság határozott fölfogására, melyet 45 évvel később Bopp Ferencz, igaz sokkal szakszerűbb ügyességgel dolgozott munkájával (Conjugationssystem) indított meg” (Nyelvészeti Tanulmányok. Szerk. Szilasi Móricz. 3. l.). Budenzcel azonos nézetet vall különben napjainkban a svájci HANS ARENS is, aki „Sprachwissenschaft” című műve 2. kiadásában (Freiburg/München. 1969. 148. l.) meg is nevezi Gyarmathi mellett Sajnovicsot azon XVIII. századi nyelvészek közt, akik a nyelvrokonság bizonyításában a nyelvek szerkezeti egyezésének már a XVIII. században kellő jelentőséget tulajdonítottak — anélkül, hogy az utókor e teljesítményüket megfelelően méltányolta volna, s kezdeményüknek megtett volna a közvetlen folytatása.

V.

Remélem: noha az elhangzottak során több kérdésben bizonyos fenntartással foglaltam állást némely, Sajnovicssal kapcsolatos kérdésben, mindamellet világosan kiderült előadásomból, hogy Sajnovics szerintem is a nyelv-tudomány történetének nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó alakja, a hazai összehasonlító nyelvészetnek pedig érdemekben gazdag megalapozója. Felmerül tehát az a kérdés: megtörtént-e már nálunk Sajnovics érdemeinek kellő felmérése, megállapításainak a kor igényeinek megfelelő kritikai felülvizsgálata s a Demonstratio keletkezése körülményeinek minden szempontra kiterjedő, alapos vizsgálata. Sajnos, erre a kérdésre határozott nemmel kell felelnünk. Sajnovicssal és Demonstratiójával több kisebb-nagyobb nyelvészeti cikk, illetőleg tanulmány egy-egy részlete foglalkozik, megjelent róla két kisebb életrajzi monográfia is, valójában azonban a Demonstratio keletkezésének a háttere mindmáig feltáratlan. Megpróbálom egy példával illusztrálni, hogy Sajnovics-filológiánk hol tart — annak ellenére, hogy kutatónk nemzetközi értékelését illetően nem éppen szerény igényekkel léptünk és lépünk fel.

Sajnovics első életrajzírója HÁM (munkája 1889-ben jelent meg) Hellről és Sajnovicsról szólva ezt írja (20. l.): „...a mint pedig visszautaztak s a mauersundi kereskedésben találkozott [Sajnovics] Daass missionariussal, és beszélt a karjalai lappal, határozottan hozzáfogott könyve megírásához, elkezdte a magyar —lapp nyelvhasznítás munkáját”.* Mire kell következtetnünk az idézett mondatból? Nyilvánvalóan egyrészt arra, hogy Sajnovics vardöi tartózkodása után, azaz Koppenhága felé hajóztában találkozott egy bizonyos, de rá nagy hatást gyakorolt „karjalai” lappal, másrészt pedig arra, hogy már ekkor és itt, Mauersundban hozzáfogott a Demonstratio írásához. Hogy következtetésem helyes, kiviláglik abból, hogy Sajnovics másik életrajzírója, KISBÁN EMIL, ugyanolyan értelemben nyilatkozik, mint HÁM: „A vihar miatt a finnországi Mauersundban kellett hosszabb időre megállapodniok. Itt ismét bő tere nyílt [Sajnovicsnak] a magyar —lapp nyelvrokonság kutatására... A Demonstratio tervezetéhez, beosztásához és egyes részeinek megírásához még Mauersundban hozzáfogott, de csak kéthavi koppenhágai tartózkodása alatt készült el vele” (KISBÁN EMIL, Tordasi és kálózi Sajnovics János. 1943. 37. l.).

Mi mármost a valóság az említett mauersundi tartózkodás körül? Véleményem szerint valami egészen más, mint amit a szerzők valóságként elénk tárnak. A felolvasott két idézet hemzseg az elemi hibáktól. Eddigi kutatásaim eredménye szerint az idézetekben a következő tévedések vannak: 1. az emlegetett helység neve, ahol Sajnovicsék tartózkodtak, norvégul nem Mauersund, hanem Maursund, 2. Sajnovics és társai Maursundban nem visszafelé utaz-

* A kiemelések tőlem származnak.

tukban, hanem Vardö felé hajózásuk közben tartózkodtak, 3. Maursund nem Finnországban van, hanem Norvégiában, 4. Sajnovics Maursundban nem befejezte, hanem legfőljebb csak elkezdte a lapp nyelv tanulmányozását, 5. Maursundban Sajnovicsnak nem volt bő tere a magyar–lapp nyelvrokonság kutatására, minthogy ő és társai e kikötővároskában mindössze három napig tartózkodtak, 6. Sajnovics nem fogott hozzá Maursundban a Demonstratio egyes részeinek megírásához, mert hiszen csak itt esett át az első ámulaton, amelyet belőle és Hellből az élő lapp nyelv első hallása kiváltott, s Sajnovicsnak a lapp nyelvről ekkor még nyelvtanokból és szótárakból merített ismeretei sem voltak, 7. Sajnovics nem két, hanem hét hónapig tartózkodott Koppenhágában, 8. műve írását Sajnovics Koppenhágában nem befejezte, hanem a Demonstratiót elejétől végig itt írta.

Úgy vélem: ezt az alkalmat nem használhatom fel arra, hogy mindezen állításaim bizonyítékait itt felsorakoztassam. De ha alkalmam lesz bizonyítékaimnak nyomtatásban való előterjesztésére, fejtegetéseimből bizonyára az is ki fog derülni: valamelyest érthető, hogy nyelvészeink Sajnovicsnak mint kutatónak a nemzetközi összehasonlító nyelvészet történetében elfoglalt helyét nem minden túlzástól mentesen határozták meg, mert hiszen nem támaszkodhattak kellő alapossággal megírt Sajnovics-biográfiára. A Demonstratiót nem értékelhetjük tárgyilagosan, ha nem vagyunk tisztában keletkezése helyével és idejével, márpedig a Sajnovics-biográfiák éppen ezen körülményeket illetően teljesen félrevezetők. És még egy tanulság: a sokszor olyannyira lenézett mikrofilológiai munka mineműsége néha talán nem is olyan lényegtelen körülmény. Amint a példa mutatja: sok kis hibának több nagy jelentőségűnek látszó, de valójában helytelen következtetés lehet a folytatása, az ilyenek hibássága pedig nehezíti a magyar tudománytörténet eredményeinek nemzetközi elismertetését.

Mi hát a teendő? Véleményem szerint Sajnovics Demonstratiója korlátai és tévedései ellenére is oly jelentős mű, hogy értékeinek a tudatosításáról és folytatólagos számontartásáról nem mondhatunk le. Biztosítanunk kell tehát a lehetőséget arra, hogy a Demonstratio tartalma hiteles tolmácsolásban a jövő nemzedékek számára is megismerhető legyen. Evégből a Demonstratiót ki kell adnunk magyarul is, mert máskülönben Sajnovics alkotása olyan művé fog magasztosulni, amelyet mindenki dicsér, de érteni alig ért valaki is — tekintettel a latin tudásnak aggasztó mértékű visszaszorulására. Legalábbis a Demonstratio értékesebb és nemzetközi szempontból is figyelmet érdemlő részleteit le kell fordítani valamely világnyelvre is, hogy Sajnovics úttörő érdemeit a külföld számára is dokumentáljuk és a külfölddel is el tudjuk ismertetni. Le kell fordítani Sajnovics naplóját is, mert ennek ismerete nélkül a Demonstratio helyes értelmezése nem mindenütt lehetséges. Persze figyelembe veendő, hogy a Demonstratiót jól lefordítani a skandináv országok bizonyos mértékű ismerete nélkül nem lehet. A kiadandó Demonstratióhoz

egy új, az eddiginél szilárdabb alapokon nyugvó, árnyaltabb Sajnovics-értékelést kell írni s megjelentetni idegen nyelvű fordításban is. Az értékelés és újraértékelés megfelelő nemzetközi szinten csak valamelyik skandináv nyelv, valamint a XVIII. századi skandináviai nyelvészet történetének ismeretében végezhető el.

Ma még megtalálható hazánkban a Demonstratio lefordításához szükséges jó latin tudás, s nem hiányzik Skandinávia ismerete sem. A kettő összefogása útján — reméljük — elérhető lesz, hogy Sajnovics úttörő érdemeiről az utókor sem fog megfélekedezni, s hogy azok kellő mértéktartással párosult, szakszerű igazolás kíséretében — a tudománytörténet külföldi összefoglalásaiban is helyet kapnak*.

LAKÓ GYÖRGY TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

1933

- A magyar nyelv szó végi magánhangzói. Magyar Nyelv XXIX. 1933.
Tierröd Ungarnald. [A liv és a magyar nyelv rokonságáról livil.] Livli [Lettországban megjelenő liv nyelvű folyóirat] 1933.
A permi nyelvek szó végi magánhangzói. I. NyK. XLVIII. (1931—34); II. NyK. XLIX. (1935). Különnyomatként: Finnugor Füzetek 2. 1934.

1934

- A liv népről. Földgömb 1934.
Unkarin kielentutkijoita haastattelemassa. [Setälä Emil érdemeinek összefoglalása és méltatása] Uusi Suomi. Helsinki. 1934.

1935

- Sajnovics Demonstratiójának visszhangja Finnországban. NyK. XLIX. 1935.
+ Donner Kai. NyK. XLIX. 1935.
Györke J.: „Die Wortbildungslehre im Uralischen. Primäre Bildungssuffixe.” [Ismeretetés]. NyK. XLIX. 1935.
Syrjänisch-wepsische Lehnbeziehungen. Ungarische Jahrbücher XV. 1935.
Cikkek a finn, az észti, a svéd és a lett irodalomról, valamint az általános, a magyar és a finnugor nyelvészetről az Új Idők Lexikonában. I—XXIV. k. 1935—1942.

1936

- Finnugor hang- és alaktani adalékok. NyK. L. 1936.
Orbán Gábor: „A magyar nyelv”. [Ismeretetés]. Magyar Nyelv XXXII. 1936.
A hazai lappológia. Magyar Nyelv XXXII. 1936.

* Sajnovics Demonstratiójának az értelmezéséhez felhasználtam e mű dán fordítását is (Johannis Sainovics Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme. Oversat af det Latinske ved M. R. Fleischer. Kiøbenhavnse Selskab: Skrifter... X. Hafniae. 1770. 653—732. l.), s igénybe vettem dr. KORENCHY ÉVA kitűnő latin tudását. Korenchy Éva segítőkészségéért és értékes közreműködéséért hálás köszönetet mondok.

1937

Arhiivinduse Käsiraamat. [Ismertetése egy észt levéltári szakkönyvnek.] Levéltári Közlemények 1937.

1938

Etymologisches. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX. 1938.

Kis Falu a Világ végén. [Fordítása Arvi Järventaus „Hyljätty kylä” c. regényének.] [Budapest]. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1938.

1940

Unkarin Lukemisto. (Suomalaisen Kirjalaisuuden Seuran Toimituksia 216. osa.) Helsinki. 1940. 271 l. [Olvasókönyv és etimológiai utalásokkal ellátott magyar—finn szójegyzék a finnországi egyetemi magyar nyelvoktatás céljaira.]

1941

Finnugor végmagánhangzó-kérdések. NyK. LI. 1941.

Egy magyar szócsalád eredetéről. NyK. LI. 1941.

Beronka, Johan, Lappische Kasuustudien I—II. [Ismertetés.] NyK. LI. 1941.

Itkonen, Erkki, Der ostlappische Vokalismus. [Ismertetés.] NyK. LI. 1941.

Lagererantz, Eliel, Lappischer Wortschatz. [Ismertetés.] NyK. LI. 1941.

Nielsen, Konrad, Lappisk Ordbok I—III. [Ismertetés.] NyK. LI. 1941.

Uotila, T. E., Syrjänische Chrestomathie. [Ismertetés.] NyK. LI. 1941.

A *fül* és *fojt* igék etimológiájához. Magyar Nyelv XXXVII. 1941.

Kell [Szófejtés]. Magyar Nyelv XXXVII. 1941.

1942

Fül, *fojt* [Szófejtés]. Magyar Nyelv XXXVIII. 1942.

A jyväs kyläi finn nyári egyetem. Iskola és élet. VII. 1942.

Finnugor szómagyarázatok. Melich-Emlékkönyv. 1942.

Heimotyö. [Ismertetés.] Archivum Europae Centro-Orientalis VIII. 1942.

1943

Adalékok a votják nyelv alaktanához. NyK. LI. 1943.

Lapp lépések az európaiasodás felé. NyK. LI. 1943.

Lóg. [Szófejtés.] NyK. LI. 1943.

Kedv. [Szófejtés.] NyK. LI. 1943.

+ *Kannisto Artúr*. NyK. LI. 1943.

REGULY ANTAL zirci emlékművének leleplezése. Magyar Nyelv XXXIX. 1943.

Egy ugor-permi szóegyezés. (A magyar *horol* rokonsága.) Magyar Nyelv XXXIX. 1943.

HUNFALVY PÁL és a vogulság. Az Országos Néptanulmányi Egyesület Évkönyve. 1943.

A finn társadalom arculata a történelem tükrében. 1943.

1944

Jelentés a Szily-jutalom odaítéléséről. Magyar Nyelv XL. 1944.

Huomautuksia suomen kielen opetuksesta Budapestin yliopistossa. Heimokansa II. 1944.

1946

Osztják hősénekek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. Közzéteszi Zsirai Miklós. [Ismertetés.] Magyar Nyelv XLII. 1946.

Svédek és magyarok. Irodalomtörténet XXXVI. 1946. Kny.: Az Irodalomtörténet Füzetei. 24. sz. 1947.

1947

Finnugor szófejtések. Magyar Nyelv XLIII. 1947.

† GYÖRKE JÓZSEF. Magyar Nyelv XLIII. 1947.

1948

Osztják *ķõnet* 'széles'. [Szófejtés.] NyK. LII. 1948.

Új votják—orosz szótár. [Ismertetés.] NyK. LII. 1948.

POSTI, LAURI, Grundzüge der livischen Lautgeschichte. [Ismertetés.] NyK. LIII. 1948.

Újabb mondattani kutatások a balti-finn nyelvek körében. NyK. LII. 1948.

1949

LAKÓ GYÖRGY—KREUTZER SÁNDOR—ZÁVODSZKY FERENC, Svéd—magyar olvasókönyv, nyelvtan és szójegyzék. Bp. 1948. Egyetemi Nyomda. 103 l. [A nyelvtani részt írta LAKÓ GYÖRGY.]

Permi szófejtések. NyK. LII. 1949.

STEINITZ, WOLFGANG, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. [Ismertetés.] NyK. LII. 1949.

WICHMANN—UOTILA, Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann, bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. [Ismertetés.] NyK. LII. 1949.

Újabb svéd—lapp nyelvészeti irodalom. [Ismertetés.] Nyr. LXXIII. 1949.

Az egyik cseremisiz többesszámképző. NyK. LII. 1949.

1950

Egy finnugor etimológiai szótár szükségességéről. NyK. LII. 1950.

Új mordvin szótárak. NyK. LII. 1950.

Permi szófejtések. NyK. LII. 1950.

Zur Frage des permischen Prosekativs und Transitivs. Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia XCVIII. Helsinki. 1950.

1951

A magyar nyelv finnugor elemeinek etimológiai szótára. A Nyelvtudományi Intézet Közleményei. 1951.

Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei I. 1951.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei, a Sztálin-cikkek előzményei. A Nyelvtudományi Intézet Közleményei II. 1951.

A kis szovjetnépek irodalmi nyelvéről és szótáraitól. Nyr. LXXV. 1951.

Emploi du prosécutif et du transitif dans les langues permienes, l'origine de leurs désinences casuelles. ALH. I. 1951—52.

1952

A permi prosectivusrag és transitivusrag rokonyelvi megfelelői. NyK. LIII. 1952. Etimológiai észrevételek. NyK. LIII. 1952.

[Hozzászólás BÁRCZI GÉZA „Török jövevényszavaink legrégebb rétegének kérdéséhez” c. akadémiai előadásához.] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II. 1952.

1953

[Hozzászólás BEKE ÖDÖN „Néhány permi névszóképző eredete” c. előadásához.] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei III. 1953.

I. V. SZTÁLIN. A Nyelvtudományi Intézet Közleményei. IV. 2. 1953.

Tanulmányutam a Szovjetunióban. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. 1953.

Tanulmányúton a Szovjetunióban. Szovjet Kultúra V/b. 1953.

I. V. SZTÁLIN. Magyar Nyelv XLIX. 1953.

1954

Az újabb őstörténeti kutatások eredményei és a nyelvtudomány. Magyar Nyelv XLIX. 1953. Kny.: „A magyar őstörténet kérdései.” Nyelvtudományi Értekezések 5. 1955.

Finnugor nyelvészeti munkálatok és nyelvtudományi nézetek a Szovjetunióban. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V. 1954.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkája 1953—54-ben. [Osztálytitkári beszámoló az 1954. évi Nagygyűlésen.] Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VI. 1954.

Etimológiai észrevételek. NyK. LVI. 1954.

Megemlékezés Beke Ödön hetvenedik születésnapjáról. NyK. LVI. 1954.

Fokos Dávid hetvenéves. NyK. LVI. 1954.

Tanácskozás a finnugor nyelvek problémáiról. NyK. LVI. 1954.

Scandinavica et Fenno-ugrica. [Ismertetés.] NyK. LVI. 1954.

1955

Az őstörténeti vita tanulságai. „A magyar őstörténet kérdései.” Nyelvtudományi Értekezések 5. 1955.

Válasz az 1954. évi osztálytitkári beszámolóhoz fűzött hozzászólásokra. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VII. 1955.

A magyar nyelvtudomány nagy halottja. (Zsirai Miklós emlékezete.) Magyar Nemzet 1955. szept. 11.

ZSIRAI MIKLÓS. Akadémiai Értesítő LXII. 1955.

1956

Zsirai Miklós emlékezete. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VIII. 1956.

Adalék a finn-permi kori földművelés terminológiájához. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. 1956.

ZSIRAI MIKLÓS. NyK. LVII. 1956.

Északi-manyysi nyelv tanulmányok. NyK. LVII. 1956. Kny.: Nyelvtudományi Értekezések 8. Bp. 1956.

[Főtitkári beszámoló a Magyar Nyelvtudományi Társaságban.] Magyar Nyelv LII. 1956.

A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai. NyK. LII. 1956.
Zur Entwicklung der nordwogulischen Personalpronomina. Ural-Altäische Jahrbücher
XXVIII. 1956.

YRJÖ HEIKKI TOIVONEN. Magyar Tudomány. Az MTA Értesítője. 1956.

1957

MIKLÓS ZSIRAI. Acta Linguistica VI. 1957.

Nordmansische Sprachstudien. Acta Linguistica VI. 1957.

Björn Collinder: Fenno-Ugric Vocabulary. [Ismertetés.] NyK. LIX. 1957.

Y. H. TOIVONEN: Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. [Ismertetés.] NyK. LIX.
1957.

Szinnyei József születésének századik évfordulója. [Név nélkül.] NyK. LIX. 1957.

Szinnyei József, a nyelvtudós. Magyar Nyelv LIII. 1957. Kny.: A Magyar Nyelvtudo-
mányi Társaság Kiadványai 96. Bp. 1958.

Az oslói VIII. Nemzetközi Nyelvészkonferencia. Magyar Tudomány LXIV. 1957.

1958

A VIII. Nemzetközi nyelvészkonferencia. [Hegedűs Lajossal és Kálmán Bélával együtt.]
NyK. LX. 1958. Kny.: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei 98.
1958.

J. OVIKSTAD. NyK. LX. 1958.

Új lulei—lapp szótár. [Ismertetés.] NyK. LX. 1958.

Helyreigazítás. [„A szerkesztő” aláírással.] [Helyreigazítás Rubinyi Mózesnek egy köz-
leményéhez a NyK. LIX. kötetében.] NyK. LX. 1958.

[Főtitkári jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1958. június 10-én tartott, LIV.
közgyűlésén.] Magyar Nyelv LIV. 1958.

K. NIELSEN—A. NESHEIM, Lappisk ordbok. [Ismertetés.] NyK. LX. 1958.

Reguly Antal emlékezete. NyK. LX. 1958.

1959

Present situation and Future Tasks of Finno-Ugric Linguistics in Hungary. Acta Lin-
guistica IX. 1959.

A tordasi Sajnovics-ünnepség. Magyar Nyelv LV. 1959.

Az északi-manysi névmások fejlődéstörténetéhez. NyK. LXI. 1959.

75 éves a Finnugor Társaság. [Hajdú Péterrel együtt.] NyK. LXI. 1959.

[Hozzászólás Sötér István „Beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály mun-
kájáról” c., 1958-ben elhangzott nagyheti osztálytitkári jelentéséhez.] Az MTA
Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XIV. 1959.

Zum 75. Geburtstag von Dr. David Fokos-Fuchs. Acta Linguistica IX. 1959.

Havaintoja pohjoisvogulin murteen viimeaikaisesta kehityksestä. Verba docent. Juhla-
kirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran Toimituksia 263. Helsinki. 1959.

Fokos Dávid 75. születésnapjára. [Név nélkül.] NyK. LXI. 1959.

[Főtitkári jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság LV. közgyűlésén a Társaság
működésének 55. esztendejéről.] Magyar Nyelv LV. 1959.

Unkarin kielen sananalkuisista soinnillisista klusileista. Jyväskyläen Kasvatusopillisen
Korkeakoulun Julkaisuja = Acta Academiae Paedagogicae Jyväskyläensis XVII.
Aarni Penttilä juhla- ja julkaisukirja. Jyväskylä. 1959.

Strittige Etymologien ungarischer Wörter. Ural-Altäische Jahrbücher XXXI. 1959.

1960

- Újabbkori- változások az északi-manyisi nyelvben. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XV. 1960.
 N. I. BOGDANOV. NyK. LXII. 1960.
 LOVÁNYI GYULA. NyK. LXII. 1960.
 Előszó. Szómutató Munkácsi Bernát „Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben” c. művéhez. Összeállította Juhász Jenő. NyK. LXII. 160. Melléklet.

1961

- Björn Collinder: Survey of the Uralic Languages. [Ismertetés.] NyK. LXIII. 1961.
 PÁL HUNFALVY. Acta Linguistica XI. 1961.
 Svéd—magyar szójegyzék. [Kézirat gyanánt] [Egyetemi jegyzet.] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Tankönyvkiadó. 1961.
 Recent changes in the North Vogul Language. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Philologica. Tomus III. Bp. 1961.

1962

- A magyar nyelv finnugor alapjai. Bevezetés. [Kézirat gyanánt.] Finnugor Jegyzetek VIII. ELTE. Bölcsészettudományi Kar. Bp. 1962.
 Björn Collinder: Survey of the Uralic Languages. [Ismertetés.] Acta Linguistica XII. 1962.
 Százéve a Nyelvtudományi Közlemények. NyK. LXIV. 1962.
 Voltak-e a finnugor alapnyelvben szókezdő zöngés zárhangok? NyK. LXIV. 1962.
 A magyar nyelv és nyelvtörténet oktatása a finn egyetemeken. Magyar Nyelvőr 86. 1962.
 Mutatvány a készülő finnugor etimológiai szótárból. [Közzétette Rédei (Radanovics) Károlyal együtt.] Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XIX. 1962.
 Über die Frage der anlautenden stimmhaften Verschlusslaute in der finnisch-ugrischen Grundsprache. ALH. XII. 1962.

1963

- Az *egy* számnév etimológiájához. Nyelvtudományi Értekezések 38. 1963.
 Zum hundertjährigen Jubiläum der sprachwissenschaftlichen Zeitschrift der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Nyelvtudományi Közlemények. Acta Linguistica XIII. 1963.
 Ungari *egy* 'üks' ja soome *ensimmäinen* 'esimene' arvsõnade etimoloogilisest seosest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 6. Tallinn. 1963.
 Beke Ödön akadémikus köszöntése. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX. 1963.
 LAURI KETTUNEN. NyK. LXV. 1963.
 László Gyula: Östörténetünk legkorábbi szakaszai. [Zólyomi Bálinttal együtt.] [Ismertetés.] NyK. LXV. 1963.
 Magyar—osztják szógyeztetések. Nyelvtudományi Értekezések 40. Bp. 1963.

1964

- A magyar nyelv finnugor alapjai. Bevezetés. Hangtan. [Kézirat gyanánt.] Finnugor Jegyzetek XI. Bp. ELTE. Bölcsészettudományi Kar. 1964.

BEKE ÖDÖN. NyK. LXVI. 1964.

Fokos-Fuchs Dávid és N. Sebestyén Irén kitüntetése. NyK. LXXVI. 1964.

Zur Etymologie des ungarischen Zahlwortes *egy* 'eins'. ALH. XIV. 1964.

1965

A magyar hangállomány finnugor előzményei. Nyelvtudományi Értekezések 47. sz. Bp. 1965.

Húsz év a hazai finnugor nyelvtudomány történetében. NyK. LXVII. 1965.

„Nyelvtudományi Közlemények” — a Hundred Years old Linguistic Periodical of the Hungarian Academy of Sciences. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Philologica. Tomus VI. 1965.

Gyula Décsy: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. [Ismertetés.] NyK. LXVII. 1965.

1966

Gyula Décsy: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. ALH. XVI. 1966.

Wolfgang Steinitz: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. [Ismertetés.] NyK. LXXVIII. 1966.

Utószó Reguly osztják hagyatékának befejező kötetéhez. NyK. LXVIII. 1966.

1967

Az első svéd—magyar szótár. [Ismertetés.] NyK. LXVIII. 1966.

Björn Collinder: An Introduction to the Uralic Languages. [Ismertetés.] NyK. LXIX. 1967.

Björn Collinder: An Introduction to the Uralic Languages. [Ismertetés.] ALH. XVII. 1967.

A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár I. A—Gy. Főszerkesztő: Lakó György. Szerkesztő: Rédei Károly. Bp. 1967.

1968

Ötvenéves a berlini Humboldt Egyetem Magyar Intézete. Magyar Tudomány. Az MTA Értesítője. 1968.

Proto Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock. (Research Center for the Languages Sciences Uralic and Altaic Series. Volume 80.) Bp. 1968. 99 l.

A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I. kötet. [Ismertetés.] Egyetemi Lapok. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem lapja. X. évf. 7. sz. 1968.

W. Steinitz mint finnugor nyelvész. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei XXV. 1968.

1969

Megemlékezés Schmidt Józsefről születésének századik évfordulója alkalmából. (Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság általános nyelvészeti és finnugor szakosztályának 1968. december 3-án tartott együttes ülésén.) Magyar Nyelv LXV. 1969.

Svéd—magyar szótár. Főszerkesztő Lakó György. Szerkesztő Fehér József. Bp. Akadémiai Kiadó. 1969. XXIV + 1024 l. [Benne Lakó György: Svéd nyelvtani vázlat. 997—1024. l.]

- Сравнительное изучение некоторых слов венгерского и хайтыского языков. *Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Slavica VIII*. 1968.
- Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnisch-ugrischen Sprachverwandtschaft. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41. 1969.
- Einige Worte zur Verteidigung von Karjalainen und Kannisto. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41. 1969.
- Lehnwort und Begriff in der Urheimatforschung. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41. 1969.
- YRJÖ WICHMANN. *MNy. LXV*. 1969.
- A Kalevala mint a finn—magyar tudományos kapcsolatok forrása. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei XXVI*. 1969.

1970

- Können wir in den finnisch-ugrischen Sprachen von Wortarten sprechen? *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I. Philologisch-historische Klasse. Jahrgang 1970. Nr. 1.*
- Kétszáz éves Sajnovics János Demonstrációja. *Nagyvilág*. 1970.
- János Sajnovics und die finnisch-ugrische Sprachvergleichung. *Soviet Fenno-Ugric Studies VI*. Tallinn. 1970.
- J. Sajnovics und seine Demonstratio. *ALH. XX*. 1970.
- Irene N. Sebestyén zum Gruss. *ALH. XX*. 1970.

SÜPEK OTTÓ

BALASSI BÁLINT KATONAÉNEKÉNEK
SZÁM-SZIMBOLIKUS SZERKEZETE

„Jelentem versben mesímet,
De elrejttem értelmemet”
(Balassi B.: Aenigma.)

A reneszánsz versépítkezés szabályai *formailag* tulajdonképpen még azonosak a középkori prozódia törvényeivel; érvényes még az a szerkezeti elv, amely a megfelelő szótagszámú szavak kiválasztását és arányos elrendezését nemcsak pusztán a kívánt ritmus kialakítása végett írta elő, hanem első-sorban azért, mert teológiai indítéka miatt a ritmust összefüggésbe kellett hoznia az isteni harmóniával, a számokban kifejezésre jutó isteni tökéletességgel,¹ más szóval: mert a számok és számviszonyok révén meg kellett teremtenie a versszótag, illetve a verssor mögött fénylő misztikus értelem aranyhátterét.

Így érthető meg, hogy Giovanni Boccaccio miért tartotta a költészetet teológiának, miért hívta fel a figyelmet a műalkotások felszíni és rejtett értelmének kettéválasztására,² s Dante Alighieri miért tekintette a költői művet a képzelet olyan alkotásának, amely a zeneiségen alapul, amely valamiféle dallam befogadása végett nyeri el, éppen a versszótagok számának meghatározásán, a részek arányosságán s a verssorok összefűzésén keresztül, harmonikus megformáltságát.³ „A canzone (vagyis a költészet S. O.) egész művészete — mondja Dante — tehát három dologból áll: először is a melódia felosztásáról, másodsor a részeknek arányosságáról, harmadszor a verssoroknak és szótagoknak számáról kell beszélni.”⁴

A reneszánsz-világkép filozófiai indokolása: a panteista neoplatonizmus azonban lehetővé tette, hogy mindaz amit Dante és Boccaccio isteni természetűnek vett s teológiának mondott, mindaz világi tartalmat is hordozzon. Ez a jelenség párhuzamos, sőt szervesen összefüggő volt azzal, ahogyan a középkori Mária-kultusz helyét Krisztusé foglalta el, ahogyan a kisedeként emberré váló Jézuska helyére a felnőtt Jézus, Michelangelo izmos Krisztusa lépett. S ez a férfiú már tökéletes emberségével reprezentálja istenségét, azt,

¹ Vö. AUGUSTINUS: De libero arbitrio. lib. II, c. XVI. in Opera Omnia, lib. I. Patrologiae latinae, t. XXXII, Paris, 1877. — A számoknak a középkori világképben és költészetben elfoglalt helyéről és jelentőségéről l. SÜPEK OTTÓ: A quadrivium nyomai Villon költészetében. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XXI. 1–4 szám, 313–325.

² GIOVANNI BOCCACCIO: Vita di Dante. Leipzig, é. n. Insel Verlag, 41–44.

³ DANTE ALIGHIERI: A nép nyelvén való ékesszólásról, in Dante Összes Művei. Budapest 1965, Magyar Helikon. II. könyv IV., X., XI., XIV. fejezet.

⁴ I. m. II. könyv, IX. fejezet.

amely a Szentlélek szerelem-sugarán földre szállt, hogy az addig megvetett, börtönnek, siralomvölgyének tartott földi térséget mennyországgá változtassa s a bűn láncain senyvedő emberi léteet szabaddá, örömtelivé tegye.

Ámde a világi tartalom a versszerkezet szám-misztikáját szükségképpen szám-szimbolikává alakította át, azaz a számokat megfosztotta isteni eredetüktől és teológiai tartalmuktól s csupán szimbólumhordozó eszközökként fogta fel őket. S ez azt jelenti, hogy például a hármasszám, amely eddig a Szentháromságnak, a teremtő istenségnek, az Abszolút Szellemnek volt a misztikus száma s ennél fogva a gyakorlatban mindig áttetszett rajta ez a tartalom (vö.: Dante terzinái a 3 részre, 3×33 énekre tagolt Isteni Színjátékban), világi témánál most egyszerűen az alkotó szellem számává profanizálódott, a tudat, az öntudat, a lélek s a lelkesedés száma lett belőle, hogy még korunkban is, Krúdynál, a „Mohács”-ban, tehát a reneszánsz egyik periódusának légkörét megjelenítő regényben elevenen élően a „tökély” számaként jelenjen meg.⁵

Az elmondottak alapján szinte magától értetődik, hogy a reneszánsz nagy magyar költője, Balassi Bálint is jól ismerte a számokban rejtőző misztikus-szimbolikus tartalmakat. A legújabb kutatások⁶ azt mutatják, hogy Balassi szám-misztikus, szám-szimbolikus szempontok és megfontolások szerint akarta megszerkeszteni „lírai önéletrajzát”, a Maga kezével írott könyvét. A mű első része ugyanis a költő gyermekkorától házasságáig szerzett énekeket, szám szerint éppen *harminchármat* foglal magában, s második része, a bujdosásáig tartó, az úgynevezett Júlia-ciklus is huszonöt Júlia-versből és nyolc más énekből áll, tehát ez is *harminchárom* verset gyűjtött egybe. Istenes verset feltételezhetően szintén *harminchármat* tervezett Balassi, mégpedig a kötet élére, amely kötet, illetve életmű ily módon háromszor harminchárom, azaz kilencvenkilenc művet, pontosabban, a Prológussal együtt kereken százat, vagyis az önmagával szorzott univerzálisan-kozmikusan tökéletes *tíz* (vö. Decameron!) szorzatát tartalmazta volna.

Maga a Prológus, a „Három himnusz a Legszentebb Háromsághoz”, nemcsak hogy már címével is hirdeti a szám-misztikus, szám-szimbolikus rendező elvet, hanem sor- és strófaszámainak misztikus-szimbolikus kombinációi révén meggyőzően bizonyítja Balassi Bálint szám-szerkesztői tudatosságát, vagyis azt, hogy a költő a szerkezet nyelvén mondja el, mintegy rejtetten, életének programját, amely nem más, mint a reneszánsz-ember harmóniavágya.

Az első himnusz, amely az Atyaistenhez könyörög a bajok enyhítéséért, tizenegy négysoros versszakból áll. S mivel a négyes szám a négy alapelem

⁵ „A leghatalmasabb császár úr, I. Miksa urunk két unokája Károly és Ferdinánd mellett harmadik fiúul fogadta II. Lajos magyar királyt is, mert a hármasszámban rejlik a tökély.” KRÚDY GYULA: Mohács, Budapest 1967, Szépirodalmi Könyvkiadó (OK) 22.

⁶ HORVÁTH IVÁN: A Balassi-sorszám-misztikai értelmezéséhez című tanulmányában foglalja össze új felismeréseit. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970 LXXXIV. évf 672–9.

révén a fizikai világ, az árnyékvilág, a földi élet száma, azaz a bajokkal tetézett életé, az univerzális teljesség számával, a tízzel való szorzata, tehát a negyvenes szám a bajok egyetemes teljességét szimbolizálja. (Ezért esett például vízözönkor negyven napig az eső, ezért böjtölt Jézus negyven napig, de ezért lett a negyvenes szám kompozíciós elv Villon Testamentumaiban is.) Balassi bajai mélyéről az Atyaistenhez fohászkodik enyhületért, ennél fogva az Atyát, az őselvet jelentő egyest is számításba kellett vennie, mégpedig a bajok, azaz a négyes szám vonatkozásában (1×4). Így jött létre a tizenegyszer négy szorzata, a *negyvennégy*, amely viszont önmagában véve is kétszer mutatja fel a bajok számát (44). Balassi Bálint viharos élettörténetének ismeretében⁷ nem lehet csodálkozni azon, hogy a bajoktól való szabadulás igényét a költő első helyre helyezi életprogramjában.

A második himnusz Jézus Krisztushoz íródott vitézségért, kilencszer három sorban. Ha a lélek, a lelkesedés, avagy alkalmasint a vitézi virtus száma a három, akkor az önmagával szorzott három: a tökéletes kilenc mint strófaszám csak aláhúzza, hogy a költő Krisztusnak, a 33 évig élt fiúistennek segítségével szeretne második programpontként tökéletes vitézi életet élni.

A harmadik himnusz hétszer négysoros terjedelme sem más, mint az isteni tökéletességet kifejező hetes (hét kérés a Miatyánkban, hét szentség stb.) s a testet jelző négyes szorzata avégett, hogy az ígét, a Verbumot testté formáltató Szentlelket kérhesse boldog házasságért, amelynek célja az Isten képére és hasonlatosságára formált emberek létrehozása szerelem útján. (Vö. Szűz Mária *megárvnyékolása* a Szentlélek ereje által!)

„A szentháromságnak harmadik személye,
Szerelemnek Isten szerént gerjesztője,
Az jó házasságnak ki vagy bölc szerzője,
Szívek szentelője . . .

.....
Könyörgök tenéked, hogy szentelj meg engem,
Tulajdon templomod, hogy lehessen lelkem,
Szeplő nélkül tiszta légyen én életem,
Lakozzál te bennem.”

Így, ilyen rejtett tartalmak révén lesz a Szentháromság-himnusz *kilencvenkilenc* soros versfüzérre. Így, ilyen belső jelentések által tanúskodik egységes ihletésről, s ily módon, a strófa- és sorszám szorzatán és összegein keresztül mutatja fel a magyar reneszánsz-embernek, Balassi Bálintnak tökéletes élet utáni vágyát: a baj nélküli létezés, a jó vitézség-emberség s a boldog házasság hármasságában is egységes óhaját.

⁷ Vö. GERÉZDI RABÁN: Balassi Bálint. Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Budapest 1968. Akadémiai Kiadó, 485–510.

E költői triptichon második szárnya, a Fiúisten-himnusz arra is példa, ahogyan Balassi — a reneszánsz művészek módján — Krisztus alakját világi rendeltetésűvé teszi, azaz katonaként fogja fel, a végvári harcok országában végvári hadnagyként ábrázolja s olyan vezért lát benne, aki a seregek égi és földi uraként, hús-vér figuraként vezényli beosztottjainak hadi lépteit:

„Hogy vidám orcával, szép háláadással, én felmagasztaljalak:
Ez széles világnak, téged hadnagyomnak örömmel kiáltsalak;
Vérrel festett szablyát, kit adsz olyanoknak, kik zászlód alatt járnak.”

A kettős értelem teljesen világos! A török elleni harc nálunk nemcsak a „pogány” elleni nemzetközi kereszties hadjáratoknak egyik momentumáé, hanem elsősorban a nemzeti történelem nagy feladata, sőt talán a nemzeti lét záloga is. S megfordítva: a vitézi élet, a végvári katona élete itt és most nemcsak egyszerű katonáskodás, hanem Istennek tetsző cselekedet is, Krisztus szolgálata. Ennek következtében a végvári élet megéneklésének a Fiúisten-himnusz versformája a legcélszerűbb foglalat, illetve legcélszerűbb foglalat az, amely a számok misztikus-szimbolikus jelentése miatt a háromnak, a lélek, a lelkesedés, a tudat, az öntudat számának kombinációival szerkesztődik.

A Katonaének kilencszer három soros strófából áll, s minden strófát még hármassal tagolásává tesznek a belső rímek, amelyeknek ez a képlete:

a	a	d
b	b	d
c	c	d

A hármassal uralja tehát a verset, amelyet „Az Csak búbánat nótájára”, „In laudem Confinorum: a Végek dicséretére” Egy katonaének címmel így írt meg Balassi Bálint:

Vitézek mi lehet ez széles föld felett, szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére vitézeknek szíve gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.

Véres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sík mezőt széllal nyargalják, nézik,
A párduckáppal, fényes sisakokkal, forgókkal szép mindenik.

Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.

Az jó hírért névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok mezőn széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván, örömmel kiáltván, ők kópiákat törnek,
S ha súlyosan vagon az dolog harcokon, szólítatlan megtérnek,
Sok vérben fertezvéen arcul reá térvén űzöt sokszor megvernek.

Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok,
Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség s fáradság mulatások.

Az éles szabályokban örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan fekszenek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.

Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerte-szerént vagon mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcsessel sok jó szerencsével áldjon Isten mezőkbe!

A költemény elolvasása után nyilvánvalóvá válik, hogy a kilenceszer hármas burok alatt egy másik, egy belső osztásrend is rejtőzik: a mű egy gondolati s egy képi részből áll. A gondolati rész — mintegy szabályos szillogizmusként — az első, az ötödik s a kilencedik versszakot foglalja magában, tehát *három* strófát, amíg a képi rész *kétszer hármas* szerkezettel a második, harmadik, negyedik, illetve a hatodik, hetedik s nyolcadik versszakból áll. Mély értelem rejtőzik mindebben.

A gondolati rész, amely már strófáinak helyzeténél fogva is a vers tartópillérének, belső gerincének szerepét tölti be, még inkább azzá válik a strófák számainak misztikus-szimbolikus töltése miatt. Az *egyes* az *öselv* száma, az első premisszáé, ezért az első versszaknak kell tartalmaznia a mondanivaló alaptételét. Ez a végek, a végvárak, még pontosabban a végvári élet szépségének rögzítése három olyan mesteri sorban, amelyben a tiszta, örömteli magánhangzók dallamvonala, auditív színe megegyezik a vizuálissal, a mezei illatok, a harmatos pirkadati hangulatok érzéki befogadásával. A végvári katonaelet dicséretes bemutatása tehát a költő szándéka! Az első tételen kívül ezt vallja a második is, amely most már térbeli kiterjedést szeretne biztosítani a dicséretnek, egyetemessé szeretné azt tenni a világ, az „orbis”, azaz a föld-

kerekesség szimbolikus számával, az öttel. (Rabelais boldogságkereső hősei is ezért haladnak hajójukkal a Szent Butykos felé az ötvenedik, tehát a 10×5 . szélességi körön!) S valóban, az első versszak érzékibb dicsérete az ötödik strófában kissé elvontabbá válik, morális színezetet kap, hogy a vitézi hír és név a szép tisztességnek, a példamutató emberségnek szárnyain szálljon magasra, miként magasra röppen a jó sólyom is, a korabeli költészetnek ez a kedvelt vadászmadara.

A szillogizmus zárótétele, amely a megelőző két tétel lényegéből végkövetkeztetésként folyik, a versszerkezet harmonikus szám-szimbolikus felépítéséből eredően a kilencedik, azaz a végső versszakban nyer művészi megfogalmazást. Ismét az a költői bravúr, amelyet az első s az ötödik strófában tapasztalhattunk: egy gondolat úgy varázslódik át poétikus képpé, hogy az nemcsak térbeli, hanem időbeli mélységet is nyer a reneszánsz mindent birtokló vágya, szakrális, áldást osztó mozdulata révén.⁸ Mert a végvári vitézek dicséretes seregének, az „ó”-k s az „é”-k, az „i”-k s az „ú”-k éles-tiszta hangjaira, a „v”-k s az „f”-ek, a „k”-k s az „s”-ek hol lágyabb, hol keményebb hangzóira riadó hadának egyszerre kell e világon „szerte-szerént” jó hírének lennie, s egyszerre kell önmagát győzedelmesen, azaz sok jó szerencsére képesen újra teremtenie, éppúgy mint ahogyan az időben folyton megújulva, a térben pedig egyre terebélyesebben-hatalmasabban termi szép gyümölcseit a sok fa is, az istenáldotta mezőkben.

Ezek a mezők adnak alkalmas keretet a vitézi tevékenységnek s ezért nem lehet véletlen, hanem a tudatos szerkesztés mesteri leleménye az, hogy a vers első szava: a „Vitézek” s utolsó kifejezése: a „mezőkbe” keretként fogják egybe a művet s egyúttal, a benne rejlő költői üzenet által, magát az egész költeményt.

Ez a gondolati váz mint valamely reneszánsz épület tiszta szimmetriája a freskókat,⁹ úgy fogja körül a két képi részt, tehát a második, harmadik és negyedik strófában, valamint a hatodik, hetedik és nyolcadik versszakban kibomló leírást, a vitézi élet két egymással szorosan összefüggő, de minőségileg mégis különböző momentumának élethű ábrázolását.

Három-három strófa rögzíti tehát mindegyik momentumot s így ezek szerkezetileg, a hármas szám révén egyensúlyban is vannak egymással. Ám ezt a szerkezeti egyensúlyt a részek azonosságának és különbözőségének dialektikus egységéből következő feszültség járja át, mégpedig oly módon, hogy állandó megbillenéssel fenyegetvén azt, költőileg véglegessé szilárdítja. Mert az első kép azt az élethelyzetet, azt az életvitelt mutatja be, amely „Ellenség hírére”, az ellenség közeledtére, az ellenség állandó jelenlétének pusztá tuda-

⁸ Vö. BÓKA LÁSZLÓ: *A szép magyar vers*. Budapest 1952, Tankönyvkiadó Vállalat, 16.

⁹ Vö. MAKAY GUSZTÁV: „Édes hazám, fogadj szívedbe! . . .” Budapest 1959. Szépirodalmi Könyvkiadó, 15.

tára alakult ki a végvárakban. S ez nem más mint a folytonos készenlét, a fegyvergyakorlat, a portya, a szakadatlan harci kedv és a veszély hangulataiból-tényeiből létrejövő atmoszféra.

Itt még fényesek a sisakok, szépek a forgók, vállra simulnak a párduckák, azaz a párduckacagányok, frissek a lovak, lobognak a zászlós kopják, készülnek a seregek a sík mezőn s csupán az éjjeli portyák veszélyesek.

A második képen azonban már „Ellenséget látván” a veszély közvetlen veszedelemmé válik s nehéz harcra kelnek a vitézek. Igaz, „örömmel kiáltván” csapnak rá az ellenségre, de ebben a három versszakban az uralkodó tónus már mégis a veszedelemé, a csatázás, a komoly harc veszedelméé.

Itt már ömlik a vér, „éhség, szomjúság, nagy hévség” gyötri a katonát; itt már valóságos kincs az éles szablya s ami a legfontosabb: változik a hadiszerencse! Olyannyira, hogy a kép utolsó vonása a halált festi, a vitézi halált, a temetetlen holtak vízióját.

Mégsem ez a látvány uralja a költemény hangulatát, hanem az életöröme, azé az öröme, amely — mint Makay Gusztáv oly találóan jellemzi — „nem akármilyen életmohóság, hanem *harcos* életöröm”, s amely „a haza védelmének szolgálatában áll”.¹⁰

Ez tehát a vers titka!; az a titok, amelyet Balassi Bálint a halált is az élet szolgálatába állító reneszánsz akaratnak, a végtelen teret és időt egyaránt magához ölelő, magáértvalóvá tevő emberi szándéknak, a vitézi lélek mindent áthévítő erejének, a vitézi élet mindent felülmúló szépségének autentikus ábrázolásával s a számok misztikus-szimbolikus értelem-rendszerének segítségével, gondolati és képi síkon egyszerre juttatott el a megfejtésig, addig, hogy a Katonaéneket az egyetemes reneszánsz teljesség-ideál magyarországi megvalósulásának, a harcos életöröm toborzódalának tekintjük.

¹⁰ Uo. 15.

BORZSÁK ISTVÁN

A TACITUSI PORTRÉMŰVÉS ZET MEGÉRTÉSÉHEZ

A GERMANICUS-KÉP VÁLTOZÁSAI

Tacitus-tanulmányaink során legutóbb¹ a Germanicus-portré alexandrosi vonásainak szerepével foglalkoztunk. Ezt a Germanicus-ág (Caligula, Claudius, Nero) trónrajutása után a „zsarnoki” Tiberius ellenképévé formált eszményi portrét már akkor — esetleg még korábban: a becsvágyó trónörökös-pár környezetében² — felékesíthették a nagy makedón alakjához fűződő legendás szólamokkal. Tacitusnál mindenesetre az Alexandros-motívumok valóságos arzenálját figyelhetjük meg. De hogy nem (vagy legalábbis nem kizárólag) a traianusi hódítások nyomán Rómában fellángoló Alexandros-kultusz lecsapódásáról van szó, és hogy az Annales első könyveinek (Germanicus „sajátos hagiográfiájának”)³ „alexandrosi” célzásai nem használhatók fel a mű keltezésének pontosabbá tételére, bizonyítja az a körülmény, hogy ugyanezeknek az alexandrosi motívumoknak jó része már korábban, Tacitus első írásában: a *pietas*-tól diktált Agricola-életrajz akárhány megfogalmazásában felhangzik. Az enkómion hagyományos műfaji előírásai szerint Agricolának mint a *virtus* megtestesítőjének érdemei Domitianus bűnös tehetetlenségének háttere előtt⁴ még hatásosabban rajzolódnak ki, és a senatori publicisztika vitatható szemlélete hasonló — fekete-fehér — ellentétben láttatja a *mindenkori* „zsarnokot” (Nerót, Tiberiust), illetve a zsarnoki ármánynak kiszolgáltatót „pozitív hőseket”, az arisztokrácia „köztársasági” eszményeinek reprezentánsait (Corbulót stb., főleg azonban Germanicust) is.⁵

Tacitus két főhősének ez az eszményítése persze nem ment jókora adag erőltetés és vaskos következetlenségek nélkül. A derék Agricolát, akiről maga az ékes szavú vő mondotta (Agr. 44, 2): *bonum virum facile crederes, magnum libenter*, mégis csak nehéz lett volna Nagy Sándor reinkarnációjának feltüntetni, és Germanicus is csak a Germanicus-ág dicsőítőinek szemében volt

¹ Tacitus Germanicus-portréja. Ant. Tan. 16 (1969) 45 skk. = Das Germanicus-bild des T. Latomus 28 (1969) 588 skk. 1.

² A Germanicus-propagandáról vö. E. PARATORE, Tacito.² Róma 1962, 533 skk., 549 skk. 1., vö. E. MEISE, Untersuchungen zur Gesch. der Julisch-Claudischen Dynastie. München 1969, 92 skk. 1.

³ C. QUESTA, Il viaggio di Germanico in Oriente e Tacito. Maia 5 (1957) 291. 1. = Studi sulle fonti degli Ann. di T.² Roma 1963, 271. 1. (A továbbiakban: Fonti².)

⁴ Vö. H. NESSELHAUF, Tacitus und Domitian. Hermes 80 (1952) 222 skk. = Tacitus, hrsg. von V. Pöschl. Darmstadt 1969 (Wege der Forschung, 97), 208 skk. 1.

⁵ Vö. FR. KROHN, Personendarstellungen bei T. Diss. Leipzig 1934, 55 skk. 1.

nagyobb Nagy Sándornál.⁶ A következetlenségek közül az adott összefüggésben csak kettőt emeltünk ki: azt, hogy a hagyományos *mos maiorum*-ot, amelyet Tacitus (a *virtushoz* hasonlóan) mindig magasztalt és csorbulását mindig panaszkolta, tulajdonképpen nem az eszményi vonásokkal felruházott Germanicus őrizte-istápolta, hanem „zsarnoki” ellenfele, Tiberius; további példaként az *Annales* bevezetésére (I 3, 3) hivatkoztunk, ahol Tacitusnak minden igyekezete ellenére sem sikerült (persze épp az „igyekezet” kérdéses) Germanicus személyét az augustusi utódlás kevésbé épületes kérdéseivel kapcsolatban teljesen elhallgatnia.⁷ Mivel pedig az efféle következetlenségeket könnyűszerrel szaporíthatjuk, a Germanicus-portré — és azon keresztül a tacitusi jellemábrázolás — átfogóbb vizsgálatát véltük szükségesnek.

A szakirodalomban nagyjából ma is elfogadottnak számít Eduard Schwartznak az a feltevése,⁸ hogy Augustus, Tiberius és Germanicus közkeletű jellemzése egy Caligula uralkodásának elejére tehető, csak éppen megnevezhetetlen nagy író egységes alkotása. A rejtélyes ismeretlen (M. Gelzer⁹ szerint) „Germanicust Caligula apjaként dicsóíti, csakhogy Germanicus egyúttal Nerónak is a nagyapja, ugyanakkor fia annak a Drususnak [Tiberius öccsének], akiről azt rebesgették, hogy vissza akarta volna állítani a *libera res publica*-t (Tac., Ann. I 33, 2; II 82, 2). Kapóra jött tehát a köztársasági pózokkal kacérkodó történetírásnak, Tiberiushoz való viszonyát pedig a Tiberius-ellenes hagyomány torzította el.”

Az újabb Tacitus-kutatásnak irányt szabó R. Syme¹⁰ szerint Ed. Schwartz elmélete „csábító, de nem meggyőző”. A Tiberius-hagyományt aligha formálhatta ki és hagyományozhatta *egy* személy, csakis szélesebb réteg: az uralkodó körök (the upper classes). A császári Rómában bármely történetíró csak akkor számíthatott sikerre vagy éppen tartós hatásra, ha nem nagyon tért el az uralkodók közkeletű megítélésétől. „Az ismeretlen évkönyvíró feltételezett egyeduralmában bajosan hihetünk.”¹¹ Annyi bizonyos, hogy az utókor vélekedését *nem* a Tiberius-magasztaló hagyomány (Velleius Paterculus) határozta meg. Maga Tacitus Tiberius korszakával kapcsolatban két forrásművet nevez meg: az ifj. Agrippina (Germanicus leánya, Nero anyja) emlékiratait (IV 53, 2: *repperi in commentariis Agrippinae filiae, quae Neronis principis mater vitam suam et casus suorum posteris memoravit*) és az id. Plinius művét (I 69, 2: *tradit C. Plinius, Germanicorum bellorum scriptor*). Szóba jöhet még Servilius Nonianus, a 35. év consula (I 31, 1, XIV 19; Dial. 23, 2; Quint. X 1, 102;

⁶ R. SYME, Tacitus, II. (Oxford 1958) 492. l. (a Germanicus—Alexandros-synkrisisről): „The artifice is patent, the laudation grotesque in its disproportion.”

⁷ I. h., 53. l. (= 600. l.)

⁸ RE „Cassius Dio” 1716. hasáb = Griech. Geschichtschreiber (Leipzig 1957) 441. l.

⁹ RE „Iulius (Germanicus)” 457. hasáb.

¹⁰ I. h., I 272. l.

¹¹ Uo., 273. l.

Plin., Ep. I 13, 3) és a filozófus Aufidius Bassus, Seneca barátja (vö. Sen., Luc. 30).¹²

Az 50-es években járunk, amikor Agrippina — hatalmas tetőpontján — céltudatosan ápolta apja emlékét, és érthetőleg ez volt a Nero-korabeli történetírás általános irányzata is: „a történeti fejlődés, amely Germanicus leszármazottait és Tiberius ellenségeit juttatta hatalomra, kikapcsolta a Tiberiusnak kedvező történetírókat”.¹³

Ilyen előzmények után mit tehetett Tacitus?

Először is biztosan felhasználta a primér forrásokat (a senatusi jegyzőkönyveket), de ismerhette Tiberius magasztalóinak az írásait is; mindenestre — ez tagadhatatlan — a császár ellenfeleihez csatlakozott. Főleg Fr. Klingner elemzéseiből¹⁴ megismerhettük hihetetlen írói tudatosságát: látszólag folyamatosan követett források adatainak szuverén válogatásával, csoportosításával és minősítésével „napnál világosabb összefüggéseket” mutat ki semmisnek, ugyanakkor nem is sejtett (mélyebben rejlő, igazibb) motívumokra világít rá. Minden okunk megvan tehát arra, hogy a réges-rég kanonizálódott Germanicus-kép (a „Lichtgestalt”, „the radiant figure”)¹⁵ összetevőit és mondanivalóját is figyelmesebben vizsgáljuk.

Az Ed. Schwartztól feltételezett Caligula-kori anonymus ellen szól az a meggondolás is, hogy Germanicus „tündöklő” alakján kívül *fiának* a gloriifikálásból már semmi sem jut. Az Annales Caligula-könyvei (VII–VIII.) nem maradtak ugyan ránk, és rekonstruálásuk — amint annak idején például G. Brotier megpróbálta¹⁶ — merőben fölösleges játék volna, legfeljebb néhány Tacitus tollára kíváncskozó helyzetet sorolhatnánk fel,¹⁷ de akár a tiberiusi hexasban, akár a legkorábbi „kis” írásokban épp elég utalást találunk,¹⁸ amelyek nem hagynak kétséget Caligula tacitusi ábrázolásának teljességgel

¹² Vö. SYME, i. h., I 276, 6. j.

¹³ A. MICHEL, Tacite et le destin de l'Empire. Paris 1966, 124. l.

¹⁴ FR. KLINGNER, T. über Augustus und Tiberius. SB Bayer. Akad. d. Wiss. 1953/7, I skk. = Studien zur gr. und röm. Lit. Zürich – Stuttgart 1964, 624 skk. = Wege der Forschung 97, 496 skk. I. Módszertanilag és eredményeiben nem kevésbé fontos tanulmánya: Die Gesch. Kaiser Othos bei T. Ber. Verh. Sächs. Akad. d. Wiss. 92 (1940) 27 skk. = Studien, 605 skk. I.

¹⁵ SYME, i. h., I 254; vö. pl. W. LIEBENAM, Fleckeisens Jb. 1891, 717. l.: „die glänzende Erscheinung des Lieblings der römischen Aristokratie” stb.

¹⁶ Supplementa libr. VII–X. Annalium Corn. Taciti, qui ingenti literarum damno periire, primum recusa (Pragae 1774); megj.: Paris 1771.

¹⁷ L. RE Suppl. XI „Corn. Tacitus” 474 skk. h.

¹⁸ Ann. VI 20, 1; 45, 3; XI 3, 2; XIII 3, 2: *C. Caesaris turbata mens*; Agr. 4, 1; 13, 2: *velox ingenio mobili paenitentiae*; Germ. 37, 4; de a legjellemzőbb Ann. VI 48, 2–3 (L. Arruntius „jövendölése”): *quem ad modum evasurum imminentis (sc. Caligulae) iuventam? An . . . C. Caesarem . . . pessimis innutritum meliora capessiturum Macrone duce, qui ut deterior ad opprimendum Seianum delectus, plura per scelera rem p. conflictarisset? Prospectare iam se acrius servitium eoque fugere simul acta et instantia . . . Documento sequentia erunt bene Arruntium morte usum.* — Vö. A. MOMIGLIANO, La personalità di Caligula. Ann. Sc. Norm. Sup. Pisa II/1 (1932) 205 skk. I.; J. P. V. D. BALSDON, The emperor Gaius. Oxford 1934, 225 sk. I.; A. GARZETTI, L'impero da Tib. agli Antonini. Bologna 1960, 591 skk. I.

negatív volta felől. Ugyanezt mondhatjuk el a Germanicus-ág további reprezentánsairól is. Claudiusnak az Agricolában (13, 2—3) olvasható, viszonylag pozitív említése külön lapra tartozik: a megbocsáthatatlan *longa oblivio* után újból kezdeményezett britanniai hódítás, illetve Agricola itteni szereplése különleges *alkalmi* megfogalmazásokat kívánt. Korántsem a feltétlen elismerés és helyeslés jegyében fogantak Germanicus feleségének, Agrippinának aposztrofálásai, leányának (Nero anyjának) ábrázolásáról nem is szólva.

Rendkívül tanulságos az az epizód, amelyet Tacitus az ifj. Agrippina emlékirataira való hivatkozással említ (IV 53): Tiberius — *non ignarus, quantum ex re publica peteretur* — válasz nélkül hagyja Germanicus özvegyének férj-kérését. Tanulságos, mert egyebek közt rávilágít Tacitus forrásfelhasználásának módjára is: Nero anyja Tiberius érzéketlenségét és irigységét akarta kipellengérezni, Tacitus pedig kap ugyan a *tyrannus* befeketítésére felhasználható hiteles adalékon, de elsősorban az id. Agrippina fékezhetetlen politikai ambícióit emeli ki,¹⁹ nyilvánvaló ellentétben az ifj. Agrippina szándékával és emlékiratának tendenciájával. Ezek szerint a Nero uralkodásának első szakaszában kiformalódó Tiberius—Germanicus-historiográfia egyrésztől minden bizonnyal az ifj. Agrippina dinasztikus propagandájának szolgálatában állott, másrésztől viszont összeegyeztethetetlennek mutatkozott az anyacsászárné ellenzékének (Seneca baráti körének) erkölcsi és filozófiai eszményeivel. Tacitus természetesen az utóbbi irányzathoz igazodott.²⁰

Amint látjuk, a Germanicus-hagyomány kérdése nem is olyan egyszerű, mint annak idején Ed. Schwartz, majd M. Gelzer gondolta. Még azt sem mondhatjuk túlzásnak, ha a legújabb Tacitus-kutatás²¹ az id. Agrippinára visszavezethető Germanicus-barát hagyomány mellett Drusus-párti törekvések lecsapódásait is ki próbálta elemezni: a két unokatestvér példás egyetértése ellenére az udvarban „pártok” alakultak körülöttük (vö. II 43,5—6: *divisa . . . et discors aula erat tacitis in Drusum aut Germanicum studiis . . . , sed fratres egregie concordēs et proximorum certaminibus inconcussi*), és ez sok mende-mondára adott alkalmat. (Vö. I 4,5: *serviendum feminae duobusque insuper adulescentibus, qui rem publicam interim premant, quandoque distrahant.*)²²

Ehhez járul az a nem éppen köztudomású tény, hogy a tacitusi Germanicus-ábrázolás önmagában sem kristályos következetességű képződmény. Ahhoz, hogy tovább haladhassunk, Tacitus Germanicus-portréjának *másféleképpen* értelmezendő összetevőit kell szemügyre vennünk. Nem nyomozzuk itt a Germanicus-eszményítés újkori historiográfiáját. Amióta Tiberius alakjában sokan — *indocti doctique* — a caesaromania klasszikus körtünetgyűjte-

¹⁹ Vö. IV 52, 3; VI 25, 2: *Agrippina aequi impatiens, dominandi avida.*

²⁰ Vö. MICHEL, i. h., 125. l.; 130, 125. j.

²¹ QUESTA, Fonti² 130 skk. l.

²² L. ehhez E. KOESTERMANN (nem mindenben következetes) kommentárját (I 79): „. . . denn die eindrucksvollen Schlussworte passen kaum zum lichten Bilde, das er sonst von seinem Helden G. entwirft.”

ményét fedezték fel, a császár mindenféle „Ehrenrettung”-jától függetlenül²³ ki-ki szükségét érezte a tömerdek bűn és aljasság ellensúlyozásának: ennek egyik módja volt Germanicus eszményítése. Tacitus Germanicus-dicséretének hatása alól úgyszólván senki sem tudta magát kivonni. A tacitusi ábrázolás jó részének panegyrikus jellegét nem is tagadhatjuk, a következetlenségek fölött pedig többnyire épp a műfaj nehézségeire való hivatkozással szoktak napirendre térni. Feladatunk az, hogy a szinte minden részletében megformált hagyomány tacitusi korrekcióit, a részletvonások és az összefüggések tacitusi átértelmezését próbáljuk kitapogatni. Az újabb Tacitus-kutatás ismerői számára elkoptatott frázis az, hogy írónk — kellő tapasztalatok birtokában — minden kikiáltott nagyságot eleve bizalmatlanul szemlél, mindenkiben és mindenben a rejtett hibákat nyomozza: csak Germanicus alakja volna kivétel? Csak a Germanicus alakja köré fonódó dicsfényvel nem akart — vagy tudott — volna szembenézni? Leleplező kedve csak itt nem érvényesülne? Valóban úgy volna, hogy Tacitus előadásából „mindenütt” a Germanicus „tündöklő alakja iránti lelkesedés” szól?²⁴ Eleve alig hihető.

Kezdjük a germaniai eseményekkel. A rajnai legiók zendülésének letörése Tacitus ábrázolásában sem nagyon öregbítette Germanicus hősi hírnevét. A Germanicus-hagyomány egyik vizsgálója szerint a trón várományosa „bizony szánalomra méltó szerepet játszott.”²⁵ Tehetetlenségében megkísérelt öngyilkossága meglehetősen groteszk helyzetbe torkollott (I 35,4—5), míg csak környezete biztonságos helyre nem menekítette. Tacitus nem titkolja hősenek gyengeségét, az olvasó pedig feszengve kérdi: eszményi *imperator*-e az, aki válságos helyzetben nem rendelkezik kellő *auctoritas*-szal és nem tud fegyelmet tartani? Egyéni kezdeményezés helyett tanácsadókra szorul, azok ragadják ki Agrippinát és a kis Caligulát is a fékevesztett katonák közül; ő maga egyre kínosabb helyzetbe kényszerül. A rátermettséget az alája rendelt M'. Ennius táborparancsnok képviseli (38): az jár el úgy, amint a fővezérnek kellett volna.²⁶

A következő jelenet sem megtisztelőbb Germanicusra nézve: a felbőszült sokaság a hálósobájából rángatja elő és halálos fenyegetésekkel kényszeríti a csapatzászló kiszolgáltatására (I 39, 3): *extractum cubili Caesarem tradere vexillum intento mortis metu subigunt*. Itt meg egy *aquilifer* képviseli a határozottságot közbelépésével (39, 4), mint előbb a táborparancsnok. Germanicus „egyéniségének varázsáról, szavának erejéről” (Liebenam)²⁷ szó sincs, sőt Tacitus

²³ Eligazításul (a régi irodalomban) l. K. NIPPERDEY Ann.-kommentárjának bevezetését (7. kiad., Berlin 1879, 33, l. j.); vö. RIBÁRY FERENC, Tiberius kora (Bp. 1876), 15 skk. l.; az újabb irodalom áttekintése: RE „Corn. Tacitus” 490 skk. h.

²⁴ W. LIEBENAM, i. h.

²⁵ G. KESSLER, Die Tradition über Germ. Diss. Berlin 1905, 28. l. — A továbbiakhoz l. W. EDELMAIER hasznos disszertációját: T. und die Gegner Roms, Heidelberg 1964, közelebről a 148. skk. lapokon olvasható kitérést: Bemerkungen zum taciteischen Germanicus-Bild.

²⁶ Vö. EDELMAIER, i. h., 151 skk. l.

²⁷ LIEBENAM, i. h., 717. l.

tus — Caesar és Augustus *auctoritas*-ának emlékezetbe idézésével (42, 3) — félreérthetetlenül céloz Germanicus más voltára: *nos, ut nondum eosdem, ita ex illis ortos. . .* (A *nos*-t Horatius VI. római ódájának rezignált befejezésével folytathatók: *nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiore.*)²⁸ Ezek szerint a zendüléssel megbirkózni képtelen Germanicus tacitusi ábrázolása *nem különbözik a történeti kritika állásfoglalásától.*²⁹

Majd, mikor a katonák meggondolják magukat és az önbíráskodó megtorlás kíméletlenségével akarnak mentesülni a zendülés következményeitől, Tacitus — a dicsőítő hagyománytól (Cass. Dio) eltérőleg — *szerepelteti*, de megint úgy szerepelteti hősét, hogy tudatos passzivitásának kiemelésében nincsen köszönet (44, 3): *nec Caesar arcebat, quando nullo ipsius iussu penes eosdem saevitia facti et invidia erat.* A *saevitia* és *invidia* fogalmából következethetőleg Tacitus *elítéli a történeteket.*³⁰

Klingner és Briessmann³¹ interpretációs módszereinek alkalmazásával finom, de Germanicusra nézve előnytelen megfigyelések adódnak a következő (45—49.) fejezetek elemzéséből is.³² A kikülönített veterai legiók nem nyugszanak; Germanicus *erélyesen* készül a makacs zendülők letörésére (45, 2): *arma classem socios demittere Rheno parat, si imperium detrectetur, bello certaturus.* Itt azonban váratlanul — és látszólag indokolatlanul — megszakad az előadás fonala, és a római elégedetlenkedők Tiberius-ellenes hangjait halljuk: miért nem teremt ő, a császár, a lázongó csapatok közt rendet? (46,1: *at Romae. . .*). Tiberius nem mozdul; okfejtése meggyőzően is hat; mégis előkészületeket tesz a táborba szállásra (47, 3): *ut iam iamque iturus legit comites, conquisivit impedimenta, adornavit naves; mox hiemem aut negotia varie causatus primo prudentes, dein vulgum, ditissime provincias f e f e l l i t.* Ekkor kanyarodik vissza az előadás Germanicushoz (48,1: *at Germanicus. . .*): *mégsem megy ő maga, teremtsenek rendet nélküle (dandum adhuc spatium ratus, si recenti exemplo sibi ipsi consulerent);* csak levélben jelzi, hogy senkit sem fog kímélni. Erre Caecina a megbízható elemekkel — megbeszélte terv szerint — iszonyatos vérfürdőt rendeztet, mindenesetre felelős tiszt részvétele nélkül: *permissa vulgo licentia atque ultio et satietas* (49, 2). Csak most érkezik meg Germanicus és sűrű könnyhullatás közepette nem orvoslásnak, hanem vésznek (*clades*) nyilvánítja a „rendcsinálást”, majd — katonás rövidséggel — *cremari corpora iubet*, vagyis napirendre tér a történetek fölött, mintha a vészt nem ő zúdította volna embereire *Tiberiushoz méltó áttatásával!* Most már

²⁸ A „Niedergangstopik”-ról vö. R. HÄUSSLER, T. und das historische Bewusstsein. Heidelberg 1965, 115 sk. l.; Tacitus szerint a *domus regnatricis*-ből mindenkor a legrosszabb marad utódnak, vö. RE „Corn. Tacitus” 453. h., az ott id. helyekhez járul a fentebb (18. j.) kiemelt Ann.-részlet: *Macro, ut deterior delectus.*

²⁹ Vö. EDELMAIER, i. h., 157 skk. l.

³⁰ Vö. EDELMAIER, i. h., 160 sk. l.; vö. Drusus eljárásával, III 22, 3.

³¹ Vö. A. BRIESSMANN, T. und das flavische Geschichtsbild. Wiesbaden 1955; ismertetését l. Ant. Tan. 3 (1956) 311 skk. = Acta Ant. 6 (1958) 247 skk. l.

³² Vö. EDELMAIER, i. h., 162 skk. l.

értjük az előadás indokolatlannak látszó megszakítását, Tiberius megtévesztő akciójának közbeékelését: így tudjuk meg, hogy Germanicus voltaképpen nem ellentéte, hanem méltó tanítványa a *simulatio* nagymesterének — mint majd a fia, Caligula lesz (VI 45, 3): *nam, etsi commotus ingenio, simulationum tamen falsa in sinu avi perdidicerat.*

Amint látjuk, Tacitus inkább csak látszólag tartja meg, valójában akárhány részletvonás kiemelésével, rejtett összefüggések tudatosításával alapvetően átértelmezi a hagyományos Germanicus-képet. A „hallgatag” történetíró határtalan bizalmatlansággal szemléli a világ előtérbe tolt, csillogó jelenségeit; ez a tulajdonsága avatja — jól ügyeljünk! — *Tiberius* lelki rokonává. Érdemes itt idéznünk Edelmaier elgondolkoztató megjegyzését: „Egészen sajátos jelenség, hogy a nagy történetíró és a Caesarok trónján ülő magányos Claudius-sarj egyben-másban mennyire egyezik. Csalódásokban és megaláztatásban gazdag, keserves múlttól edzetten, fáradságot nem ismerve buzgólkodnak eszményeik megvalósításán, ugyanakkor környezetük tehetetlenségének láttára eleve tisztában vannak fáradozásuk értelmetlenségével. Bizalmatlanság és lappangó neheztelés határozza meg mindkettejük magatartását az emberekkel szemben: ezért gyanítanak minden gesztus, minden szó mögött csupa önző, aljas indítékot. Nagy tett is alig állhat meg előttük; valóságos szenvedéllyel szimatolják a negatív kísérőkörülményeket, és máris úgy magyaráznak mindent. Csodálatos, szinte végzetes jelenség, hogy az az ember, aki talán elsősorban lett volna hivatva Tiberius nehéz lényének megértésére, ilyen alaposan félreismerte a császárt. Vagy talán épp ezért értette volna meg?”³³

Természetes, hogy talán még fokozottabb gyanakvással szemlélte a *comitas*-a miatt mindenki előtt kedves Germanicust: a megnyerő külső és a harsogó propagandaszólamok mögött sorra fedezte fel az emberi gyengeségeket. Rájön például, hogy hősének fennen magasztalt *clementia*-ja — Caesar óta a Caesarok „fejedelmi erénye”! — inkább csak szavakban mutatkozik: válságos helyzetekben, vagy ahol szabadon nyilvánulhatott meg lénye, szinte barbár kegyetlenségről tett bizonyosságot. (Újabb „tiberiusi” párhuzam, vö. a megsemmisítő zárójellel, VI 51, 3.) A művészi hatás oekonomiájának szempontja elfogadtatja vele a fekete-fehér ellentétek sablonját; a tömény hitványság közepette szüksége van a nemes, szép, jó ellenpólusra — a zsarnoki tombolás ellenében elbukó Germanicusra —, de lépten-nyomon kénytelen beismerni, hogy az eszményinek hitt hős nem felel meg feladatának, tehetetlenül sodortatja magát az eseményekkel, döntésre képtelen, a kezdeményezést mástól várja, a felelősséget pedig másokra hárítja. Ez a Germanicus csak úgy, mint Tacitus többi szereplője: *ember*. Miközben az író a Germanicus-mítosz elemeinek számító, önző összerakogatását látja és láttatja, tulajdonképpen lerombolja a szépnek látszó, de hamis, megtévesztő mítoszt.³⁴

³³ I. h., 164, 37. j.

³⁴ Vö. EDELMAIER, i. h., 164 sk. l.

Az Annales I. könyvének próbatételei, a tagadhatatlan (legvilágosabban persze Tiberiustól látott) kudarcok sajátos színben tüntetik fel a hős későbbi szereplését is azokban a részekben, ahol Tacitus a Germanicus-párti hagyomány túlzásait kevésbé — vagy egyáltalán nem — nyesegette le. Jegyezzük meg mindenesetre, hogy még a két leghatásosabb részlet — Germanicus éjszakai „felderítő körútja”, melynek során az *imperator* katonáinak „spontán” megnyilatkozásait hallhatja (II 13,1: *fruiturque fama sui*), majd az Augustus halálát követő *δισσοί λόγοι*-tól (I 9—10) és főleg Tiberius zárójellemzésétől olyannyira elütő nekrológ (II 72,2—73, 3) — sem egyértelműen pozitív!³⁵ Az első csupa régi közhely; a csapatok hangulatáról való megbizonyosodás ötlete és módja jól illik Germanicusnak „kissé theatrális lényéhez”;³⁶ a nekrológban a *comitas* és *mansuetudo* emlegetése bajosan egyeztethető össze a germaniai öldöklésekkel. A Nagy Sándorral való mesterkéltség³⁷ egybevetés jól hangzik, de a boldogra-boldogtalanra alkalmazott toposok³⁸ ismerőinek nem sokat mond; a zárómondatról pedig (II 73, 3: *quod si solus arbiter rerum, si iure et nomine regio fuisset...*) legutóbb C. Questa állapította meg,³⁹ hogy a „királyi cím és jogkör” említése *római közegben nem dicséret*, és Tacitus — feltehetőleg — hősenek igazi ambícióit akarta érzékeltetni, bár Germanicus egyébként a *rex*-ként zsarnokoskodó Tiberius ellenfele és áldozata. Nem térhetünk ki a következtetés elől: Tacitus tisztán látta Germanicus orientalizáló (antoniusi!)⁴⁰ gesztióit, amelyek majd Caligula alexandromaniákus és fáraói allűrjeiben fognak kiteljesedni, de ezeket nem élezte ki, inkább Antonius alakját is kedvezőbb vagy semleges színben tüntette fel⁴¹ (Augustus rovására),

³⁵ Vö. EDELMAIER, i. h., 167, 42. j.

³⁶ KOESTERMANN, Komm. I 276. l.

³⁷ Vö. QUESTA, Fonti² 296. l.: „Vi sono tanti elementi di contatto con certi momenti della biografia del Macedone... che verrebbe fatto di sospettare che certi particolari siano ricalcati artificiosamente, da Germanico stesso o dai suoi biografi, sugli aneddoti e gli episodi più celebri del figlio di Filippo.” — További részletezés helyett A. MICHEL finom megfigyeléseire (i. h., 126 sk. l.) utalunk: Tudjuk, hogy a *synkrisis* merő szónoki túlzás, a Germanicus-propaganda visszhangja, amelyben része lehetett Germanicus „alexandrosi” álmodozásának is. „Tacite sait tout cela. Il évoque donc Alexandre... et c'est ici qu'il laisse parler son coeur: qui est plus grand qu'Alexandre? Celui qui aurait pu l'égalier et qui a refusé de le faire parce qu'il était plus modéré et plus chevaleresque... En Germanicus, Tacite célèbre la seule vertu qui lui paraît vraiment royale: le renoncement à la royauté, le loyalisme qui refuse la violence et les trahisons qu'elle inspire. Le seul prince qu'il ait loué est celui qui n'a pas régné...” Mindenesetre nem Germanicus, hanem Galba zárójellemzésében olvashatjuk a megsemmisítő ítéletet (Hist. I 49, 4): *omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.*

³⁸ Vö. Ant. Tan. 16 (1969) 47 skk. = Latomus 28 (1969) 591 skk. l.

³⁹ Fonti² 304 skk. l.

⁴⁰ Vö. QUESTA, i. h., 296. l.; Caligula egyiptomi orientálódásáról I. H. WILLRICH, Klio 3 (1903) 448; H. P. L'ORANGE, Das Geburtsritual der Pharaonen am röm. Kaiserhof. Symb. Osl. 21 (1941) 105 skk. l.; J. COLIN, Les consuls du César-pharaon. Caligula et l'héritage de Germ. Latomus 13 (1954) 394 skk. l.; E. KÖBERLEIN, Caligula und die ägypt. Kulte. Diss. Erlangen 1962, vö. M. LEGLAY, Latomus 22 (1963) 346 skk. l.

⁴¹ Vö. KOESTERMANN, Komm. I 101. l. (*ad Ann.* I 10, 3; l. még II 43, 5 és 53. 2); M. P. CHARLESWORTH, Fragments of the propaganda of Mark Antony. Class. Quart 27 (1933) 172, 1; QUESTA, i. h., 277 skk. l.

mert az eszményített képet, amelyre a Tiberiusszal való ellentét kedvéért szüksége volt, nem akarta zavarni. „Ebben — Questa szerint⁴² — külön történetírónak és művésznek bizonyult forrásainak szerzőinél, akiknek nem jutott volna eszébe, hogy a *monstrum*-kényúrnak tekintett Tiberiusszal egy *potenciális* kényurat állítsanak szembe, aki *comis* és *affabilis* lénye miatt csak még félelmetesebb.” Tehát Tacitus titkolt meggyőződése és Germanicus bírálata még a reprezentatív búcsúztató frázisai közt is szóhoz jut!

Egyöntetű Germanicus-portréről, mindvégig következetes jellemzésről ezek szerint ugyanúgy nem beszélhetünk, mint kikristályosodott tacitusi „világnézetről”⁴³ vagy filozófiáról. Írónknak megvan a véleménye a Germanicus-jelenségről, de ezer szállal köti a hagyomány, amelynek minden mozzanatát nem hangolhatja át a maga sejtéseinek — meggyőződéseinek! — megfelelően; lehetetlenné teszi továbbá az összehangolást az emberi viszonylatokban is megmutatkozó *concordia discors*,⁴⁴ az ellentétekkel operáló tacitusi jellemábrázolás típusformáló irányzata, személyektől és helyzetektől elválaszthatatlan volta. Vagy itt van például a szembetűnő Vergilius-hatás,⁴⁵ amely nemcsak a tacitusi dikció nyelvi tényeiben mutatható ki lépten-nyomon, hanem az ellentétes jellemelek szembesítésében is. Így tükrözheti Germanicus és ellenfele, Arminius, a vergiliusi Aeneas—Turnus-ellentétet: amiképpen Aeneas a sarkalatos római erények (*virtus, clementia, iustitia, pietas, fides, moderatio*) eszményi megtestesítője,⁴⁶ Turnus pedig a *hostis rei publicae* jellemvonásaié,⁴⁷ úgy találjuk csokorba kötve a tacitusi Germanicus, illetve Arminius egymásnak ellentett alakjában is a pozitív, illetve negatív jelzőket és vonásokat.

Gépies utánzásról természetesen szó sincs, de épp az eltérések tanulságosak. Vergilius olvasói a *pius Aeneas* minden gesztusában Augustus fennkölt személyének, uralkodásának, kora eszményeinek anticipálását, közvetett dicséretét érezhették: Tacitus eleve nem gondolt a principatus megalapítójának dicsőítésére, kizárólag a *res publica* hagyományos erényeinek ébresztgetését tartotta feladatának, az adott összefüggésben Germanicus alakjának gloriifikálásával.⁴⁸ Másrészről a vergiliusi Turnus alakjában bennerejlő — nem merőben negatív, néhol inkább — *tragikus* vonások⁴⁹ bizonyos helyzetekben a tacitusi Arminiust is szinte pozitív hőssé nemesíthetik. Tény az, hogy Arminius ábrázolása nem reked meg negatívumokban: képességeitől, emberi érté-

⁴² I. h., 305 sk. l.

⁴³ Vö. RE „Corn. Tacitus” 474 skk. h.

⁴⁴ Vö. FR. BÖMER kommentárjával, Ov., Met. I 9.

⁴⁵ Vö. Acta Class. 6 (1970) 57. sk. l.

⁴⁶ Vö. R. HEINZE, Virgils epische Technik.³ Leipzig—Berlin 1915, 210. l.; EDELMAIER, i. h., 138. l.

⁴⁷ Vö. W. EHLERS, RE „Turnus” 1412 sk. h.; W.-H. FRIEDRICH, Phil. 94 (1941) 142 skk. l.; V. PÖSCHL, Die Dichtkunst Virgils. Wiesbaden 1950, 153 skk. l.; E. BURCK, Gymn. 65 (1958) 134 skk. l.; EDELMAIER, i. h., 130 skk. l.

⁴⁸ Germanicus *példás* erényeinek van persze közvetlenebb megtestesítője is: Agricola; vö. RE „Corn. Tacitus” 490. h.

⁴⁹ Vö. V. PÖSCHL, i. h., 153 skk. l.

keitől Tacitus közben sem tagadja meg elismerését. De a gondos és hatásos szerkesztés kívánalmának teljesítésénél többet jelent szerepeltetése a II. könyv (a germanicusi hagiográfia!) legvégén. *Liberator haud dubie Germaniae* — olvasuk zárójellemzésében (II 88, 2), mint ahogy az első triast majd nyilván nem szándéktalanul zárja Iunia alakján keresztül a köztársasági szabadság utolsó maradványainak elparentálása. De ez az elismerés — tacitusi módon — korántsem egyértelmű sem a szabadsághős Arminius, sem a főhős Germanicus megítélését tekintve.

A zárófejezetet összefüggésében kell szemlélnünk és magyaráznunk. Aszociatív előkészítését az előző (87.) fejezet végén találjuk: Tiberius ismét visszautasítja az istenítést, a *parens patriae* és a *dominus* címet. Tacitus utánozhatatlan — gnómius — megfogalmazással érzékelteti a princeps szolgálkú alattvalóinak tanácsstalanságát: mit tegyenek, mit ne tegyenek *sub principe, qui libertatem metuebat, adulationem oderat?* Ezután jön a chattus fejedelem ajánlkozása Arminius megmérgezésére. Tiberius a hajdani *imperatorok* önérzetével háritja el a merénylet gondolatát (88, 1): *non fraude, neque occultis, sed palam et armatum populum Romanum hostes suos ulcisci*. Sajátos tacitusi eljárás: Tiberius kísértetiesen visszhangozza azokat a szavakat, amelyekkel Arminius — Varus seregének törbeccsalója, római szempontból a *ius gentium* lábbal tiprója — annak idején tulajdon apósának áruló magatartását gyalázta (I 59, 3): *non enim se proditione, neque adversus feminas gravidas, sed palam adversus armatos bellum tractare*. Az emberileg rendkívül bonyolult helyzetben kinek van igaza? Ki bünös? Varusnak körültekintőbben kellett volna eljárnia; Arminius hitszegően viselkedett, de apósa sem különb, legfeljebb annyiban, hogy utólag azonosította magát a Róma érdekeit szolgáló ideológiával; Tiberiusnak van legkevésbé joga köztársasági pózban tetszelegnie — vitathatatlan csak *mindezek fölött* a *res publica* méltósága és a *populus Romanus* szolgálata.

És végül az annalista időrendből kieső (két évvel előbbrehozott) Arminius-nekrológ: *ceterum Arminius, abscedentibus Romanis et pulso Maroboduo regnum adfectans, libertatem popularium adversam habuit, petitusque armis cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: liberator haud dubie Germaniae...* Tacitus elismeréssel adózik a nagy ellenfélnek (mint a *dolo propinquorum cecidit* célzása mutatja, Germanicus ellenfelének és sorstársának), elismeri teljesítményének nagyságát, de nem annak előzményeit, sem kihatását: a hatalom birtokában a szabadsághős elfajulását.

Ezzel zárul Germanicus „hagiográfiája” — alig érzékelhető utalással a hagiográfia hősére. De talán még más is rejlik a sorok között. „Germania felszabadítója” a szabadság visszaadása helyett királyságra törekedett. (Tacitusnak egy korábbi fogalmazása megint fatális összefüggésekre készítette elő az olvasót, II 44, 2: *Maroboduum regis nomen invisum apud populares, Arminium pro libertate bellantem favor habebat.*) Emlékezzünk a *Historiae* egyik központi

jelentőségű helyére, Cerialis beszédére, amely lényegesen több, mint az *eloquentissimus* történetíró szónoki tehetségének alkalmi megcsillogtatása: inkább thukydidési koncentrálnak, az események zajlása közepette áttekinthetetlen erők és érdekek szublimálásának mondhatnók. Cerialis a trieriket Civilis „felszabadító” jelszavainak semmis voltára figyelmezteti (Hist. IV 73, 3): *ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur; nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.* (Vö. Ann. XI 17, 2.) Arminius is csak megtévesztő jelszóként hangoztatta a germán szabadságot, igazi szándéka mindig a hatalom megragadása, az egyeduralkodó volt.

És ez a felismerés nem korlátozódik Arminius személyére, hanem érvényes azéra is, akinek életútja elválaszthatatlan Arminiusétól, amint ez a Germanicus-könyvek lezárásának módjából is kitűnik — és akitől a *res publica* naiv visszaálmódói a köztársasági szabadság visszaállítását remélték. Ezt várták mindenestre már Drusustól is (I 33, 2: *credebatur . . . , si rerum potitus foret, libertatem redditurus*; vö. Suet., Tib. 50, 1 és Claud. 1, 4), majd Germanicustól (II 82, 2: *displacere regnantibus civilia filiorum ingenia, neque ob aliud interceptos, quam quia populum Romanum aequo iure complecti reddita libertate agitalerint*). A két hős életútjának végéhez érve, Arminius sorsának beteljesültével a Germanicushoz fűzött reménykedések *illúzió*-voltát sejtetheti Tacitus: a hatalom birtokában a bálványozott „Lichtgestalt” is a szabadság árulója lett volna, Germanicus Rómájában is megismétlődött volna a *liberator Germaniae* torz végzete. . . „Az emberi lét kérdésessége teljes valójában mutatkozik Arminius egyéni sorsában. Megformálása a rezignált Tacitusra vall, aki az emberi természetben ott látja a rosszabbra változásnak, az elfajulásnak végül is felülkerekedő, kiteljesedő csiráit.”⁵⁰

*

Ha a fenti fejtegetések csak részben is megalapozottak, akkor a tacitusi Germanicus-kép számos vonása összeegyeztethetetlennek bizonyul a hagyományos „Lichtgestalt”-elképzeléssel. Az elérhető Germanicus-hagyomány pannyirikus irányzata nem vitás ugyan, de e túl pozitívra színezett hagyomány tacitusi korrigálása, lényegi átértelmezése sem. Tacitus nem is lett volna Tacitus, ha a Germanicus környezetében, majd utódainak udvari historiográfijában kiformált legendát nem kritikus szemmel nézte volna. Így — persze nem tökéletes következetességgel — beleépíthette a maga elgondolásainak egészébe, a köztársasági *libertas* visszakívánásának és a *principatus* „elkerülhetetlen szükségszerűségének” (Engels) ellentmondásos összképébe.⁵¹ A Ger-

⁵⁰ EDELMAIER, i. h., 146. l.

⁵¹ Domitianus után is *úgy látszott*, hogy majd Nerva *egyesíti* a *principatus*-t és a *libertas*-t, *res olim dissociabiles* (Agr. 3, 1). És mi lett a Traianusszal ígérkező *felicitus temporum*-ból, az Agricola környezetében „óhajtva várt” *beatissimum saeculum*-ból? Ami az ilyen jelszavakból lenni szokott, *rara temporum felicitate* (Hist. I 1, 4).

manicus-portré kialakulásának, másrésről erőteljes átrajzolásának kielemezhető mozzanatai egyformán tanulságosak lehetnek mind a principatus első századának és a Traianus korát mozgó erőknek megismerése, mind nem hiába *Tacitus* nevű szerzőnknek megszólaltatása szempontjából.

SZABÓ PÁL ÉS VERES PÉTER MŰVEI,
IRODALMI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI*

FOLYÓIRATOK ÉS HÍRLAPOK RÖVIDÍTÉSJEGYZÉKE

Alf	Alföld
BékeésSzab	Béke és Szabadság
Csill	Csillag
CsNszava	Csehszlovákiai Népszava
DebrSzabSzó	Debreceni Szabad Szó
EgyV	Egyedül Vagyunk
ÉI	Élet és Irodalom
Eö	Előrs
Ép	Építünk
FŠzab	Föld és Szabadság
FüggKg	Független Kisgazda
G	Gondolat
IU	Irodalmi Újság
Kal	Kalangya
KanadaiMMunk	Kanadai Magyar Munkás
Kbarát	Könyvbarát
KépV	Képes Világ
KisÚ	Kis Újság
KN	Kelet Népe
KomádiésV	Komádi és Vidéke
Kor	Korunk
Kort	Kortárs
Ktáros	A Könyvtáros
MCsill	Magyar Csillag
MÉ	Magyar Élet
MH	Magyar Hírlap
MÍrás	Magyar Írás
MiÚ	A Mi Útunk
MKultszle	Magyar Kultúrszemle
MN	Magyar Nemzet
MNap	Magyar Nap
MNyr	Magyar Nyelvőr
Mo	Magyarország
MParÉl	Magyar Parasztélet
Mság	Magyarság
MságÚtja	Magyarság Útja
MÚ	Magyar Újság
MÚt	Magyar Út
MűvN	Művelt Nép
Nagyv	Nagyvilág
NépiIfj	Népi Ifjúság
Nszava	Népszava
Ny	Nyugat
OrszÚtja	Az Ország Útja
ParU	Paraszt Újság
So	Sorsunk
Szab	Szabadság
SzabSzó	Szabad Szó
SzabSzó (Párizs)	Szabad Szó (Párizs)

* Részlet Varga Rózsa — Patyi Sándor: „*A népi írók. Művek, Irodalom, Mozgalom (1920–1960)*” c., kiadás alatt álló munka első fejezetéből.

SzegSzabSzó	Szegedi Szabad Szó
SzN	Szabad Nép
Szoc	Szocializmus
Ttúl	Tiszántúl
TtúliFigy	Tiszántúli Figyelő
Tük	Tükör
Ú	Újság (Az Újság)
ÚH	Új Hang
ÚjMság	Új Magyarság
ÚjV	Új Világ
Vál	Válasz
Virr	Virradat
ViSzle	Világirodalmi Szemle

Egyéb rövidítések:

D.	datálva
ek.	emlékkönyv
Gl.	glossza

SZABÓ PÁL

KIADÁSOK

- Alom.* Reg. [Bp.] 1943, [Globe ny.] 32 l. (Vasárnapi regénytár II. 8.)
- Anyajöld.* Reg. (Ill. Makovits Jenő.) Tornalja-Tornal'a 1934, Kazinczy Szövetkezet, Concordia ny., Bratislava-Pozsony, 268 l.
- Békalencse.* Reg. Bp. [1930], Franklin, 181, 3 l.
Ua. [2. kiad.] Uo. (Az Orsz. M. Prot. Diákszöv. könyvei.) Žabokrecsina. Roman. S madžarskoga preveo: Andrija Kovačević. Zagreb 1933, Narodnik Novina, 216 l.
- Bölcső.* Reg. Bp. 1943, Turul, 233, 7 l. (Turul könyvek.)
- Csempészek.* [Filmforgatókönyv.] Rend.: Máriássy Félix. [Bp.], 1958, Hunnia Filmstúdió soksz. [9], 138 lev.
- Csendélet a gépállomáson.* [Elb.] (Ill. Ferenczy Béni.) [Kiad. az] Orsz. Béketa-nács. [Bp.] 1953, Szépirod. K. Athenaeum ny. 63 l. (Új m. elbeszélések.)
- Csodavárás.* Reg. Bp. [1936], Franklin, 310 [2] l.
- Emberek.* Reg. Bp. 1930, Magyar Föld, 231 [1] l.
Ua. 2. kiad. Bp. [193?], Franklin, 207 l.
Ua. [3. kiad.] Bp. [1940 körül]. Franklin, Sylvester ny. 231
Ua. 4. kiad. Bp. [1941?], Franklin, 207 l.
Ua. [5. kiad.] [Bp. 1943], Uo. 5. ezer.
Ua. [6. kiad.] [Bp. 1943]. Uo. (Új m. regények.) 6. ezer.
Ua. [7. kiad.] [Bp. 1943], Uo. 7. ezer.
Ua. [8. kiad.] Bp. [1943 után], Uo. — 8. ezer.
- People of the plains. [Novel.] Transl. by George Halasz [György]. Boston 1932. Little - Brown. 287 l.
- Hora. Prevede ot frenzki Ilija Mladenovszki Sztlansanec. Szofia 1944, Bibl. Zlatni Zjerna, 268, 4 l.
- Ijudi. Roman. S madžarskoga preveo: Andrija Kovačević. Zagreb é. n. Naklada „Binoza” 252 l.
- Forog a kerék.* — Emberek, — Papok, vasárnapok. [Kisregények. Bev. (Z. Szalai Sándor.) Bp. 1959, Magvető, Pécsi Szikra ny. 461 l.
- Hajdú Klári.* (Ill. Muray Róbert.) Bp. 1953, Ifj. K. Franklin ny. 255 l.
Ua. (2. kiad.) Bp. 1955, Ifj. K. Athenaeum ny. 276 l.
Klára Hajduová. [Román.] (Prel. Anton Beskid. Il. Imrich Vysočan.) Bratislava 1958, Mladé letá, 283 l. (Za nový život.)
- Harangoznak.* Reg. Bp. [1942], M. Élet, 336 l.
Ua. [2. kiad.] Bp. [1944], uo.
Ua. [3.] 2. kiad. Bp. 1955, Magvető, Akad. ny. 397 l.
- Három hét a Szovjetunióban.* [Útirajz.] Bp. 1950, Művelt Nép, Kultúra ny. 196 l.
- Így egész a világ.* [Elbeszélések.] Bp. 1958, Magvető, Franklin ny. 279 l.
- Isten malmai.* Reg. [Bp. 1949], Athenaeum, 356 l.
Ua. 2. jav. kiad. Bp. 1950, Szépirod. K. Révai ny. 392 l.
Ua. [3. kiad.] [Bp.] 1955, Szépirod. K. Athenaeum ny. 1—2. köt. (Olesó kv. 1955. 27—28.)
- Boží mlýny. [Roman.] Přel. Arno Kraus. Praha 1950, Melantrich, 483 l.
- Božie mlýny. Román. Prel. Michál Kos. (Bratislava 1951, Slovenský Spisovateľ, 536 l.
- Befreites Land. Roman. (Übers. von Hermina Meinek.) Berlin 1952, Henschel, 459 l.
- Melnicata na zsvivota. Roman. Prev. Lazar Cvetkov. Szofija 1958, Narodna Kultura. 454 l., 1 t.
- Keresztelő.* Reg. Bp. 1942, Turul, 264 l. (Turul könyvek.)
- A két okos meg a bolondos.* [Mesék.] Szabó Vladimír rajzaival. Bp. [1948], Sarló, Ladányi ny. 138 l.
Ua. [2. kiad.] Bp. 1954, Ifj. K. Athenaeum ny. 99 l.
- Lakodalom.* Reg. [Bp. 1942], Turul, 220, 4 l. (Turul könyvek.)
- Lakodalom, keresztelő, bölcső.* Reg. Bp. 1946, M. Élet, [Független ny.] 568 l.

- Ua. [2. kiad.] Bp. 1948, Püski, Kulcsár ny. 567 l.
Der rote Goz. Romantrilogie. Übers. Harry Lux. Wien 1947, Wiener Verl. Bd. 1—3.
- Leánykérők. Vígjáték.* [Bp. 1946], Misztótfalusi, [Jövő ny.] 16 l. (Népi műsортár 3.)
- Legények.* Reg. A szövegrajzok Szalmás Béla munkája. [Bp. 1942, Stádium], 56 l. (Nemzeti kv. 81.)
- Macska az asztalon.* Kisreg. [Bp. 1946], Misztótfalusi, [Főiskolai ny. Pápa], 55 l.
- Most és mindörökké: Vál. elbeszélések.* Bp. 1948, Légrády ny. 62 l. (Püspöki kis-kvt. 2.)
- Most és mindörökké. Összegyűjtött elbeszélések. 1—2. (S. alá rend. Szabó Ferenc.)* [Bp.] 1956, Szépirod. K. Athenaeum ny. 2 db.
- Munkák és napok.* Rajzok, riportok, karcolatok. Bp. 1955, Szépirod. K. Szikra ny. 319 l.
- A nagy temető.* Történelmi reg. Bp. [1947], Misztótfalusi, Ált. ny. 490 l.
- Ua. (2. kiad.) Bp. 1954, Szépirod. K. Szikra ny. 307 l.
- Nyári zápor.* Színjáték. Bp. [1950], Athenaeum, Glóbus ny. 95 l.
Hszia zsi cou jü. Fu Pej-hong ji. Peking 1958, Zsen min ven hszüe csu pan sö. 96 l.
- Nyugtalan élet.* [1.] Gyermekkor. [Önéletrajzi reg.] Bp. 1954, Szépirod. K. 252 l.
Ua. a román—m. közös könyvkiad. keretében.
- Nyugtalan élet.* [2.] Legények vagyunk. [Önéletrajzi reg. Bp.] 1955, Szépirod. K. [Szikra ny.] 321 l.
Ua. a román—m. közös könyvkiad. keretében.
- Nyugtalan élet.* [3.] Nehéz idők. [Önéletrajzi reg.] Bp. 1955, Szépirod. K. Szikra ny. 279 l.
- Nyugtalan élet.* [4.] Az írás jegyében. [Önéletrajzi reg.] Bp. 1958, Szépirod. K. Kossuth ny. 304 l.
- Őszi szántás.* Elb. [Debrecen 1934], Nagy K. és Tsa, 76 [4] l. (Új írók 2.)
- Őszi szántás.* Összegyűjtött novellák. [Bp. 1950], Athenaeum, 223 l.
- Őszi vetés.* Reg. [Bp. 1940], M. Élet, 277 [3] l.
Ua. 2. kiad. Bp. 1943, uo.
Herbtsaat. (Roman.) Übers. von Harry Lux. Wien 1948, Wiener Verl. 377, 3 l.
- Övök a glória.* [Elbeszélések.] Bp. 1933, Agrárius K. V. 80 l.
- Papok, vasárnapok.* Reg. Bp. [1933], Franklin, 227 [1] l.
- Politika.* Reg. Bp. 1944, [Athenaeum ny.] 213, 3 l. (Turul könyvek.)
- Ua. [2. kiad.] Bp. [1944], Misztótfalusi, Jövő ny. 213 l.
- A puska.* Falusi történet. Bp. 1939, [Stádium ny.] [2] 32 [2] l. (Nemzeti kv. 4.)
- Szabad népek hazájában.* Bp. 1947, Valóság, Jövő ny. 157 l.
- Szakadék.* Reg. Bp. 1939, Mefhosz, 338 [2] l.
Ua. 2. kiad. Bp. 1939, uo.
- Szomszédok.* Kisreg. [Bp. 1943], Turul, 64 l. (Magvető kv. 1.)
- Talpalatnyi föld.* Reg. (A védőboríték rajzot Repcze János tervezte.) Bp. [1949], Athenaeum, 487 l.
Ua. 2. kiad. Bp. [1949?], uo.
Ua. (3. kiad.) [Bp.] 1951, Szépirod. K. Athenaeum ny. 487 l.
Ua. (4. kiad.) [Bp.] 1957, uo.
Pedja zemlja. Roman. Prev. Konsztantin Arnaudov. Szofija 1950, Izd. na BZNSz. 623 l.
- Pid' země. Román. Přel. Arno Kraus. (Ill. Alexej Beran.) Praha 1951, Brázda, 679 l. (Knihnice krásné četby 31.)
- Piad zeme. [Román.] (Prekl. Emilia Horánská. Verše prel. J. D. Košický. Ill. Ludovit Hečko.) Diel 1—3. Bratislava 1951, Dukla, 3 köt.
Um einen Fussbreit Land. Romantrilogie. Übers. Hermina Meinek. Berlin 1951, Deutscher Filmverl., 667 l., 3 t.
I csung tu. Liu Tö csung ji. Sanghaj 1956, Hszin ven i csu pan sö. 660 l. [Illusztrált.]
- Tatárvágás.* Reg. [Bp.] 1957, Szépirod. K. Alföldi ny. Debrecen. 291 l.
- Csiflikot v pusztata. Prev. Borisz Todorov. Szofia 1959, Izd. na Nacionalnaja, 286 l.
- Tavaszi szél.* Reg. [Bp. 1950], Athenaeum, 292 l.
Ua. 2. kiad. Bp. 1955, Magvető, Akad. ny. 279 l., 1 t. [Készült a m.—román közös könyvkiad. keretében.]
- Tiszán innen, Dunán túl...* Reg. (Ill. Szántó Piroska.) Bp. 1960, Szépirod. K. Kossuth ny. 177 l.
Teispool Doonaud, Tisza taga... Ungari keelest tölkinud: E. Hiedel. Tallinn, 1959. Ajalehtede—Ajakirjade Kujastus, 78 l.
- Tíz esztendő.* Reg. Bp. 1943, Turul, 253, 5 l.
- Új föld.* Színjáték. (Ill. Szabó Vladimír.) [Bp.] 1952, Művelt Nép, Athenaeum ny. 85 l. (Színjátékok kv. 16—17.)
- Új föld.* Reg. 1—2. [köt.] (Ill. Szabó Vladimír.) Bp. 1953, Szépirod. K. Szikra ny. 2 db.
Ua. (2. kiad.) Bp. 1954, uo.
Ua. (3. kiad.) (Ill. Szőnyi Gyula.) [Bp.] 1955, uo. — Készült a román—m. közös könyvkiad. keretében.
Novaja zemlja. Roman. Perv. A. Gus-

kovicza, O. Gromova, I. Szalimona, i Ju. Simonina. Moszkva, 1955, Inoszt-rannoj Lit. 646 l.
Neues Land. Roman. [Übers.] (von Bruno Heilig.) Berlin 1956, Henschelverl. 778 l.
Nová zem. [Román.] Prel. Ivan J. Kovačević.) Bratislava 1956, Slov. Spi-sovatel'. 672 l. (Tvorba národov 75.)
Vigyázz, Jóska! Reg. [Bp. 1941], Athe-naeum, 48 l. (Szebb Jövő kvttára.)

Társszerzős művek

Egyfelvonásos színdarabok. [KÁRON GYÖRGY: A primás. Dráma. — NOVIKOVA T.: A brigádos házassága. Víg-játék. Ford. Földesi Tamás. — Sz. P.: A kipufogó. [Játék.] Bp. [1949], Bp. Irod. Int., Szfv. Háziny. 66 l. (Szabad színpad 9.)
Sz. P.—BALÁZS SÁNDOR: Darázfészek. Vígjáték. (Ill. Neogrády Miklós.) [Bp.] 1954, Szépirod. K. Athenaeum ny. 94 l. [Sz. P. Hajdú Klári és Csendélet a gép-állomáson c. művei nyomán készült.]
Osie Thniezdo. Prel. Eleonora Černá. Bratislava 1955, Slov. Divadl. a Lit. Z. 90 l.
Sz. P.: Jugoszláv parasztok között. — ILLYÉS GYULA: Tizenkét nap Bulgáriá-ban. — Részletek. Bp. 1947, 28 l. (A „M. Népi Műv. Int.” kis tanul-mányai.)

Szerkesztés

A Szabad Szó nagy naptára... Szerk.: Sz. P. Bp. 1940, Szabad Szó.

KÖZLÉSEK

Részletközlések egyes művekből

ANYAFÖLD

SzabSzó 1938. dec. 25. 52. sz. 10. — 1939. nov. 12. 46. sz. 4.

AZ APOSTOL

Mo 1934. márc. 18—24. 62—67. sz. [Kis-reg.]

BÉKALENCSE

SzabSzó 1941. dec. 28. 52. sz. 5. — 1942. dec. 20. 51. sz. 4.

CSENDÉLET A GÉPÁLLOMÁSON

Este a szőlőskertben. = MN 1953. ápr. 7. 81. sz. 5. — Csendélet a gépállomáson. = Csill 1953. máj., 5. sz. 623—642.

CSODAVÁRÁS

Szab 1936. okt. 18. 42. sz. 2.

EMBEREK

Ny 1931. I. 164—169.

EREDJ, HA TUDSZ!

FüggKg 1932. febr. 14. 7. sz. 8. — okt. 23. 43. sz. 8.

FELSZABADULT FÖLD

Részlet a film forgatókönyvéből. = Szab-Szó 1951. márc. 11. 10. sz. 2.

HAJDÚ KLÁRI

Feketeszántás. = UH 1953. 6. sz. 18—34. — Közös érdek. Nszava 1954. márc. 9. 57. sz. 4.

HARANGOZNAK

MKultszle 1942. aug. 15. 8. sz. 184—185. — Bíróválasztás. = MParÉl 1946. ápr. 7. 1. sz. 4.

ISTEN MALMAI

Honvédek negyvennégyben. = SzabSzó 1948. okt. 3. 228. sz. 10. — Szovjet tiszték a faluban. = SzN 1949. febr. 23. 45. sz. 2. — Csodafegyver. = Mok 1949. márc., 3. sz. 113—122. — Osztják a földet. = SzabSzó 1949. máj. 15. 112. sz. 11. — Földosztás. = Felszabadult ország. Bp. 1950, Révai K. NV. 71—81.

LAKODALOM, KERESZTELŐ, BÖLCSŐ

Piros Góz. = MUt 1942. ápr. 2. 14. sz. 5—6. — Keresztelő. = MUt 1942. nov. 5. 41. sz. 5—6. — Keresztelő. = MKultSzle 1942. dec. 15. 12. sz. 278. — Kubikusok. = KisU 1942. dec. 25. 293. sz. 10. — Lako-dalom. = Kalászos gazdák évk. 1943, 310—324. — Régi legendák. Részlet egy trilógia harmadik kötetéből. = KisÚ 1943. jan. 3. 2. sz. 6. — Piros Góz a templom-ban. = MUt 1943. máj. 6. 18. sz. 5—6. — Bölcső. = MKultszle 1943. máj. 15. 5. sz. 102. — Részlet a Keresztelő-ből. = A M. Irodalompartoló Társ. 2. évk. Bp. 1944, 105—117.

LEÁNYKÉRŐK

NépiIfj (A ParU karácsonyi mell.) 1946. dec. 22., 30. 49—50. sz. 2—3.

MACSKA AZ ASZTALON

Víg zenés mesejáték egy felvonásban. = FüggKg 1934. nov. 4. 42. sz. 2.

MAGYAROK

Mírás 1935. 7—8. sz. 60—151. — SzabSzó 1940. ápr. 14. 15. sz. 4. — szept. 29. 39. sz. 4. [Kisreg.]

A NAGY TEMETŐ

ParU 1946. máj. 12. 18. sz. 2. — Lőrinc barát, csata után. = SzabSzó 1946. máj. 12. 103. sz. 5. — A temesvári csata. = MParÉl 1947. jan. 1. 1. sz. 8. — Dózsa Mezőtúron. = ParU 1947. ápr. 20. 16. sz. 2. — A vöröskereszt. = ParU 1947. ápr. 27. 17. sz. 6–7. — Rettenetes nekünk bajvívásunk. = ParU 1947. máj. 4. 18. sz. 6–7. — Indul a had Mezőtúrra. = NépiIfj 1947. máj. 5. — A nagy temető. = ParU 1947. máj. 11. 19. sz. 2–3.

NEM POLITIZÁLOK

Irodalmi forgatókönyv. = UH 1954. 3–4. sz. 17–52. — Viharos éjszaka. = MN 1954. márc. 28. 74. sz. 7.

NYUGTALAN ÉLET

Egy emberöltő. = UH 1953. 7–8. sz. 13–23. — Iskola és család. = Ép 1953. 3. sz. 1–7. — Édesapám. = IU 1953. szept. 26. 20. sz. 2. — Nyugtalan világ. = Csill 1953. nov., 11. sz. 1565–1578. — Nyugtalan világ. = Csill 1954. febr., 2. sz. 249–258. — Nyugtalan élet. = Alf 1954. 3. sz. 3–17. — Legények vagyunk. = Dtúl (Pécs) 1954. 8. sz. 1–14. — A fronton. = UH 8–9. sz. 95–108. — Legények vagyunk. = Csill 1954. szept., 9. sz. 1589–1620. — Kőművesek között. = Csill 1954. dec., 12. sz. 2229–2245. — Nyugtalan élet. = Csill 1955. aug., 8. sz. 1521–1544., szept., 9. sz. 1781–1791., nov., 11. sz. 2173–2182. — Szerelem. = IU 1955. okt. 15. 42. sz. 3.

PÉNZ ÉS PÉNZ

Ünnep 1935. jan. 9. 1. sz. — márc. 27. 14. sz. [Reg.] — Kaland a kültelken. = Mírás 1935. 2. sz. 38–51.

POLITIKA

So 1944. 251–258.

SZAKADÉK

KN 1938. dec., 12. sz. 405–412. — EgyV 1939. máj., 5. sz. 46.

TATÁRVÁGÁS

Csill 1955. ápr., 4. sz. 699–716. — máj., 5. sz. 975–1000. — Táj és történelem. = Ttáj 1956. 213–231. — Egimeszelő. = Alf 1956. márc.–ápr., 2. sz. 1–5.

TAVASZI SZÉL

Zivatar a pusztán. = SzabSzó 1950. máj. 16. 111. sz. 6–7. — Földosztás tavasza. = MN 1950. máj. 24. 119. sz. 2. — Fialatok. . . = Felfelé ível az út. Ifjúságunk élete irodalmunkban. Bp. 1950, Athenacum K. 217–223.

TISZÁN INNEN, DUNÁN TÚL

Kort 1959. dec., 12. sz. 811–835., 1960. jan., 1. sz. 65–89., 2. sz. 229–249.

ÚJ FÖLD

Csill 1951. júl., 7. sz. 803–821. — Új ruha. . . = Utunk 1955. ápr. 1. 13. (355) sz. 3. — Eltemetem magamban. . . = Felszabadult hazánk. Ek. (Bp.) 1955, 221–225.

*

Csizmák a dűlön. (Részlet most készülő regényéből.) = KN 1935. okt., 1. sz. 6–11.

Egy délelőtt a gépállomáson. = Csill 1953. jan., 1. sz. 8–22.

Gróf Mártonffy mint Szent István. (Részlet egy készülő regény előszavából.) = MúvN 1956. jan. 22. 4. sz. 4.

Honfoglalás. [Reg. rész.] = ParU 1947. jan. 26. 4. sz. 8.

A jegyzőék kertje. [Reg. rész.] = KN 1940. 10. sz. 11–12.

Panasznap. [Reg. rész.] = Szab 1937. máj. 30. 22. sz. 8.

A regényíró pohárköszöntője. [Reg. rész.] = KN 1938. ápr., 4. sz. 268–276.

Százféle igazság. [Reg. rész.] = KN 1937. jan., 1. sz. 10–15.

Szépülő szegénység. = MN 1959. jan. 11. 9. sz. 11. — jan. 17. 14. sz. 7.

A traktor. [Dráma rész.] = SzabSzó 1949. okt. 30. 253. 8–9.

Elbeszélések (1945 előtt)

Absolon. = ÚjMság 1936. jan. 9. 6. sz. 3–4.

Álom. = KN 1938. aug., 8. sz. 109–121., Új M. Dekameron. Bp. 1942, Nyugat K. 2. köt. 187–205.

Apám. = Párizsi m. évk. 1935. [21–22.] Arvagané. = MUt 1944. jún. 22. 25. sz. 5–6.

Autó az uccánkban. = Szab 1937. jan. 1. 1. sz. 2.

Benedek a törvény előtt. = Mírás 1934. 7. sz. 28–39.

A Berecz Miklós bátyám elveiből. = Mság 1933. dec. 8. 279. sz. 2–3.

A béresasszony legendája. = Mírás 1934. 10. sz. 8–23.

Bogarász Nagy Jóska igazsága. = ProtSzle 1931. 382–389.

Boldizsár bajba keveredik. = Ny 1932. II. 378–385., KomédiésV 1934. aug. 5. 32. sz. 3., aug. 12. 33. sz. 4., aug. 19. 34. sz. 1–2., aug. 26. 35. sz. 1–4.

A Borka. = MUt 1943. dec. 2. 48. sz. 5–6.

- Bujdosó Gergely elhivatása.* = PN 1932. okt. 16. 233. sz. 33–34.
- Cigányok.* = Ünnepe 1936. szept., 36. sz. 1556–1558.
- Csanak uram utazása.* = Ünnepe 1935. ápr. 24. 18. sz. 2–4., RefÉ 1940. márc. 9. 10. sz. 1–2.
- Csempészek.* = Vál 1937. 11. sz. 662–670.
- Csók a postán.* = Ünnepe 1936. máj. 1. 18. sz. 820–822.
- Disznótör.* = ÚjMság 1935. dec. 3. 275. sz. 5–6., Ünnepe 1936. dec. 23. 52. sz. 2186–2187.
- Ebéd Marót úrnál.* = ÚjMság 1942. júl. 18. 161. sz. 6.
- Édes álom.* = Ünnepe 1936. febr. 14. 7. sz. 306–308.
- Egy pengő.* = ÚjMság 1941. júl. 2. 148. sz. 3–4.
- Éltető uram családja.* = ÚjMság 1935. jún. 6. 128. sz. 3–4.
- Emberek a ködben.* = Ny. 1931. I. 366–373., Mai dekamerón. Az új írók. Szerk. Móricz Zs. Bp. 1932, Nyugat, 149–163.
- A julu bolondja.* = KN 1937. febr., 2. sz. 1–6.
- Férj és feleség.* = Ünnepe 1936. szept. 18. 38. sz. 1629–1630.
- Föld felett, ég alatt.* = ÚjMság 1942. ápr. 15. 84. sz. 6.
- Gyurka jön.* = KN 1941. 5. sz. 11–13.
- Ha kérdezem a nyári mezőt...* = ÚjMság 1935. júl. 12. 156. sz. 3–4.
- Hudák Mihály.* = ÚjMság 1936. ápr. 21. 91. sz. 3–4.
- Az inasok gyűrűje.* = KomádiésV 1934. dec. 17. 22–24., dec. 23., 52. sz. 2., dec. 30. 53. sz. 2–3., 1935. jan. 6. 1. sz. 2., SzabSzó 1940. márc. 17. 11. sz. 4. – ápr. 7. 14. sz. 4.
- Irgalom.* = Ny 1934. I. 1. sz. 43–51., KomádiésV 1935. jan. 13. 2. sz. 1–2., jan. 20. 3. sz. 1–2., jan. 27. 4. sz. 2., febr. 3. 5. sz. 3., febr. 10. 6. sz. 3., febr. 24. 8. sz. 3., márc. 3. 9. sz. 3.
- Istenes Juliska.* = MÚt 1941. ápr. 10. 15. sz. 6.
- Jóság.* = Ünnepe 1936. júl. 17. 29. sz. 1263–1264., SzabSzó 1947. márc. 30. 74. sz. 8.
- A kántor úr kalupja.* = ÚjMság 1936. okt. 13. 234. sz. 3–4.
- A kártyás ács.* = MÚt 1942. jún. 25. 26. sz. 5–6., júl. 2. 27. sz. 5–6. [A szerző a gyermekkorában hallott népmesét mondja el.]
- A komp átjön a folyón.* = MÉ 1944. 2. sz. 12–14.
- Követválasztás.* = KN 1936. máj., 4. sz. 8–18.
- Kubikosok.* = ÚjMság 1942. máj. 7. 103. sz. 6.
- Lavina.* = KomádiésV 1934. szept. 2. 36. sz. 2–4.
- Iegények.* = Ünnepe 1935. nov. 14. 47. sz. 2–4.
- A lényeg az...* = KomádiésV 1934. júl. 8. 28. sz. 1–3.
- Matyi.* = ÚjMság 1937. júl. 24. 166. sz. 3–4.
- Meghalt az anyám.* = MÉ 1944. 4. sz. 17–20.
- Mészáros Lőrinc éjszakája.* = Kohó 1931. jan., 1. sz. 5–6.
- Minden olyan, mintha ezüst volna.* = Ny 1932. I. 194–197.
- Mink csak biciklizünk.* = MÚt 1944. júl. 13. 28. sz. 5–6.
- Mulatság, járadtság.* = MÚt 1943. dec. 30. 52. sz. 5–6.
- Ne menj el Viktor.* = ÚjMság 1940. márc. 22. 66. sz. 7.
- Nőnek a kövek.* = KN 1936. márc., 2. sz. 1–10.
- Nyári hajnal.* = ÚjMság 1940. júl. 2. 147. sz. 4.
- Öreg legények.* = ÚjMság 1938. máj. 11. 105. sz. 3–4.
- Őszi szántás.* = Ny 1931. I. 795–799.
- A paprikásasszony.* = ÚjMság 1937. dec. 2. 274. sz. 3–4.
- Peták, a vadász.* = Mírás 1935. 4. sz. 9–39.
- Péter a paradicsomban.* = Ünnepe 1936. okt. 9. 41. sz. 1749–1751.
- A piros banán.* = PN 1937. okt. 23. 241. sz. 2.
- Politika.* = Mírás 1936. ápr., 4. sz. 15–32.
- A Polka.* = ÚjMság 1937. szept. 12. 207. sz. 14., Vál 1949. máj.–jún., 5–6. sz. 347–354., Fórum 1950. febr., 2. sz. 105–113.
- Rác Elek.* = ÚjMság 1937. okt. 28. 245. sz. 3.
- Rác Elekkel baj van.* = ÚjMság 1938. aug. 11. 180. sz. 3–4.
- Régen megmondta Csokonai...* = Mság 1933. márc. 10. 57. sz. 2.
- Rozika.* = Tükör 1934. márc., 3. sz. 56–60.
- Salamon Jóska asszimilációja.* = Mság 1934. aug. 25. 191. sz. 2–3.
- Só Mihály.* = Ünnepe 1935. szept. 19. 39. sz. 3–4., KN 1938. jan., 1. sz. 34–38.
- Só Mihály hazatér.* = KN 1938. márc., 3. sz. 145–151.
- Só Mihály utazása.* = KN 1938. febr., 2. sz. 80–87.
- Szalma.* = Termés (Kolozsvár) 1943. Tél. 2–6.
- Szapora Bálint.* = KN 1941. 20. sz. 6–7.
- Szegi Anna csókja.* = ÚjMság 1939. aug. 6. 178. sz. 2–3., M. Szerelmes Dekamerón.

- Vál. Barabás T. Bp. [é. n.] Táncsics K. 261–266.
- Szépíásasszony*. = KN 1935. nov., 2. sz. 9–16., Termés (Kolozsvár) 1943. Nyár 35–41.
- Szilveszter falun*. = Ünnepe 1936. jan. 9. 2. sz. 92–93.
- Találkozás*. = ÚjMság 1938. aug. 27. 192. sz. 5–6.
- A tanító úr szerencséje*. = Ünnepe 1935. aug. 8. 33. sz. 22–23.
- A tanítóné pongyolája*. = Függek 1933. jún. 15. 26. sz. 5–6.
- Tapasztó Péter fejfája*. = Ny 1931. II. 17. sz. 262–265., KomádiésV 1934. szept. 9. 37. sz. 5., szept. 16. 38. sz. 3–4.
- Tarcali Jóska története*. = Ünnepe 1935. jan. 30. 6. sz. 3–5.
- Tarcali Nagy Jóska örök élete*. = Református évk. 1931. 89–96.
- Tavasza faluban*. = Mo 1934. márc. 15. 60. sz. 32.
- Tavaszi reménykedések*. = So 1943. 15–19.
- Téli álom, téli valóság*. (Egy reggel története.) = MÚt 1944. febr. 17. 7. sz. 5–6.
- Tengerikapálás*. = ÚjMság 1943. júl. 9. 152. sz. 6.
- Tisza*. = ÚjMság 1936. aug. 30. 198. sz. 1–2.
- A Tojásos Mikó puskája*. = ÚjMság 1938. febr. 20. 41. sz. 1–3.
- Tögyel a Tisza*. = KN 1936. jún., 5. sz. 10–14.
- A trombitás*. = Ny 1931. II. 74–80., A néppel tűzön-vízen át. Bp. 1951, Szépirod. K. 231–238.
- Új krajcár*. = Ny 1931. I. 9. sz. 585–589.
- Az ünneprontó*. = Szab 1934. márc. 25. 12. sz. 5–6.
- A vadászó*. = Ünnepe 1936. jan. 1. 1. sz. 6–7.
- A vásárfia*. = Napk 1934. 655–662.
- Vetni mentünk*. = MÚt 1944. máj. 25. 21. sz. 5–6.
- A világlátó öregember*. = ÚjMság 1941. dec. 25. 294. sz. Karácsonyi mell. I. 4.
- Zángóznak*. = ÚjMság 1937. jan. 22. 17. sz. 1–2.
- Elbeszélések (1945 után)**
- Adj! Isten!* = SzabSzó 1945. dec. 20. 219. sz. 2. [Sz. P. betűjellel.]
- Apróhírdetés*. = MN 1958. jan. 12. 10. sz. 8–9.
- Arat a kombájn*. = Csill 1950. aug., 33. sz. 5–9.
- Aratás a Nagykunságon*. = IU 1951. márc. 1. 5. sz. 2.
- Bálint napja*. = Vál 1947. I. 4. sz. 324–335.
- Bihari janu a téiben*. = MN 1959. jan. 27. 22. sz. 5.
- Családok, házak, építők*. = Nszava 1959. máj. 1. 101. sz. mell. II.
- A csata*. = Szabadság. [Ant.] Bp. 1951, Szépirod. K. 246–256.
- Csendélet Szatmárban*. = ÉI 1957. dec. 21. 25–26. 9–10.
- Egyik ember ilyen, a másik amolyan*. = Nszava 1947. dec. 25. 295. sz. 26.
- Falusi történet*. = Szüreti fürt. Elbeszélések. Bp. 1958, Szépirod. K. 187–197.
- Feltalálók, ha találkoznak*. = MN 1958. aug. 31. 205. sz. 8–9., szept. 3. 207. sz. 4.
- Gyerünk, emberek!* = Csill 1948. febr., 3. sz. 11–15., Friss szél. (Szerk. Kuczka P.) Bp. 1955, 56–70., Életünk. Húsz elbeszélés. Bp. 1960, M. Helikon, 97–107.
- Ha nem vetünk, nem aratunk*. = Csill 1952. máj., 5. sz. 524–553.
- Házépítés falun*. = Kort 1957. 2. sz. 243–252.
- Hogyha nékem százforintom vóna...* = SzabSzó 1946. jún. 2. 120. sz. 7.
- A „honpolgár jogai” a múltban*. = Nszava 1951. aug. 19. 193. sz. 6.
- Írások a Molnárszigeten*. = SzabSzó 1946. júl. 7. 147. sz. 6.
- Irodalmi esten*. = Nszava 1959. okt. 8. 236. sz. 4.
- A juhászbojtár*. = Mesék, történetek. Negyvenöt m. író a gyermekeknek. Bp. 1953, Ifjúsági K. 221–224., Nszab 1959. máj. 1. 101. sz. 21.
- Kánikula*. = Csill 1948. szept., 10. sz. 10–16.
- Karácsony előtt, egy héttel*. = SzabSzó 1946. dec. 25. 290. sz. 18–19.
- Két találkozás*. = SzN 1951. ápr. 1. 77. sz. 8.
- Kezicsókolom*. = SzabSzó 1947. jún. 1. 123. sz. 8.
- Kis ember, nagy történelem*. = Csill 1951. ápr., 4. sz. 420–437.
- A Klarisszarend jobbágiai*. = „Urak, papok dölyfét, im eleget tőrtük...” [Ant.] Bp. 1952, Szépirod. K. 376–378.
- A kutya, meg a kovács*. = Vándortűz 1947. nov., 6. sz. 29–33. ParU 1947. dec. 21. 51–52. sz. 4–6., Nevető m. dekameron. Abody B. Bp. 1959, Szépirod. K. 472–480.
- Mátyás király katonája*. = ÉI 1957. nov. 15. 20. sz. 4.
- Mi történt Bakonszegen?* = MN 1953. aug. 2. 180. sz. 4.
- Milyen is az ember, boldog isten...* = Vál 1946. I. sz. 8–15., ParU Parasztnap-tára 1947. 37–44.
- Most és mindörökké*. = Vál 1947. II. köt. 7. sz. 5–14.
- Nagy ígélet a mostani nyár*. = Nszava 1959. jún. 21. 144. sz. 4.

- A nagymama.* = Nszava 1958. ápr. 2. 78. sz. 4., Falusi Vasárnap 1958. nov. 23. 12. sz. 8.
- Napjaink.* A Balaton. = MűvN 1954. aug. 20. 24. sz. 3.
- Napjaink.* Felhőszakadás. = MűvN 1954. jún. 20. 15. sz. 3.
- Négy cső tengeri.* = SzabSzó 1946. aug. 9. 175. sz. 4.
- Nem gyűjtök rá.* = ÉI 1959. júl. 31. 31. sz. 9.
- Okos emberek.* = SzabSzó 1948. febr. 15. 38. sz. 8., febr. 22. 44. sz. 8., febr. 29. 50. sz. 4.
- Orgonavirág.* = SzabSzó 1947. máj. 11. 107. sz. 6., ÉI 1958. jún. 20. 25. sz. 4.
- Parasztok a forrásnál.* = Fórum 1948. ápr., 4. sz. 278–283.
- Piacon.* = Kort 1959. I. köt. 2. sz. 183–187., Tarka szóttes. Elbeszélések. Bp. 1960, Szépirod. K. 175–186.
- Régi falu, új történelem.* = Nszava 1959. márc. 21. 68. sz. 5.
- Régi idők.* = ParU Kalendáriuma 1948. 33–37., SzabSzó Kalendárium. 1948. Kiad. a Nemzeti Parasztpárt, 33–37.
- Régi választások.* = UH 1953. 5. sz. 27–30.
- Szabó Bálint bátyám, mint utolsó betyár.* = Új esztendő 1947. A M. Parasztszöv. naptára. Bp. 1947, M. Parasztszöv. Orsz. Közp. 160–165.
- A szegényember tyúkjá.* = SzabSzó 1947. febr. 16. 40. sz. 8.
- Szívárványerdő.* = Túl a Tiszán. Tiszántúli írók és költők Debrecen, 1954, Alföld K. 185–194.
- Tagosulás előtt.* = MN 1951. márc. 16. 63. sz. 2.
- Talajvíz.* = Nszab 1958. febr. 16. 40. sz. 9.
- Tar István ünnepe.* = SzN 1949. dec. 11. 288. sz. 4.
- Tárnok János.* = SzabSzó 1947. máj. 18. 112. sz. 8.
- Tavaszi negyvenötben.* = Csill 1950. máj., 30. sz. 2–9.
- Tavaszi szél.* = Mok 1948. jan., 1. sz. 14–20.
- Uruk.* = Csill 1949. jún., 19. sz. 22–28.
- Ünnepi készülődés.* = Csill 1949. dec., 25. sz. 5–9., Felszabadítónk Sztálin. Bp. 1953, Szépirod. K. 51–57. [Részlet.]
- A világlátó.* Mese egy szegényemberről. = SzabSzó 1948. szept. 19. 216. sz. 10.
- Zippzáros éjszaka.* = ÉI 1958. dec. 23. 51–52. sz. 4.
- Művek idegen nyelven**
- BOLGÁR**
- Dve szresi.* Prev. Andrej Dimitrov. = Ungarszki raszkazi. Szófiya 1954, 101.
- V mesinno-traktornata sztanyica.* (Gép-állomáson.) Prev. Andrej Dimitrov. = Ungarszki raszkazi. Szófiya 1954, 72.
- CSEH**
- O jedných starých volbách.* Prel. M. Zadražilová. = Za socialistického Maďarsko. Praha 1953, Číslo 6. str. 10–11.
- GRÓZ**
- [Tar István ünnepe c. elb.] Tbiliszi 1955, 236 l.
- KAZAH**
- István Tarnin mourimi.* (Tar István ünnepe.) [Ford.] S. Turdiev Tourzsimiszi. = Venger Pekajiliri. Almuta 1954, Kazahsztan Delout, 254.
- KÍNAI**
- [Felszabadult föld. — Filmszinopszis.] Sangháj 1954, 124 l.
- LITVÁN**
- Ištvano Turo Šventė.* (Tar István ünnepe.) Vertő: A. Varkulevičius. = Vengru Apsakymai. Vilnius 1953, Valst. Grož. Lit. Leidykla 187.
- MONGOL**
- Istvan Tarün vajar.* (Tar István ünnepe.) Havsaja Mongolesov. = Csoloot ungariin zohioluud. Ulaanbaatar 1953, Ulszin Hevleksz Ujdlva, 51.
- NÉMET**
- Das ehemalige Gut wird aufgeteilt.* (A birtokot felosztják.) Übers. Hermina Meinek. = Ungarn erzählt. Berlin 1954, 150–155.
- Der Taubstumme.* (A siketnéma.) = Ungarische Erzählungen. Wien 1955, Globus Verl. 123–128. [Részlet.]
- OROSZ**
- Malen'kij cselovek, bolsaju isztorija.* (Kis ember, nagy történelem.) = Moszt novogo hozjaina. Vengerszkie raszkazü. Moszkva 1953, 26–48.
- P u b l i c i s z t i k a**
- 1930 Levél az aratásról. = Eö júl. 12. 28. sz. 10.
- Riport a cséplőgép mellől. = Eö júl. 26. 30. sz. 11–12.
- Esik az eső. = Eö aug. 9. 32. sz. 10. [Gondolatok és képek az alföldi tájról.]
- Beregi levél. = Eö aug. 16. 33. sz. 12–13.
- A bihari határszélén... = Eö nov. 1. 44. sz. 2. [Bihari tájképek.]

- 1930 Ősz az ugrai erdőn. = Eö nov. 8. 45. sz. 5. [Őszi képek az erdőről és a paraszt-nyomorúságról. — sz. p. betűjellel.]
- 1932 Dunántúli levelek. = Függek aug. 14. 33. sz. 4–5. [Dunántúli körútjáról.]
- Őszidő falun. = PN okt. 9. 227. sz. 34.
- 1933 Parasztság és népművészet. = ÚjMság nov., 3. sz. 42–44., 4. sz. 59–61. [A parasztság valóságos helyzetéről.]
- Falusi képeskönyv. = Tük nov., 1. sz. 47–48.
- Falusi képeskönyv. = Tük dec., 2. sz. 57–58.
- 1934 Falusi képeskönyv. = Tük jan., 1. sz. 23–24.
- A tirpákok földjén. = Függek jan. 19. 3. sz. 3., jan. 26. 4. sz. 5. [Az író beszámolója tanyalátogatásairól.]
- Falusi képeskönyv. = Tük febr., 2. sz. 22–23.
- Falusi képeskönyv. = Tük ápr., 4. sz. 50–51.
- A parasztság húsvétja. = Függek ápr. 1. 13. sz. 2. [A hit, szeretet és áldozat hiánya a parasztságban.]
- Ínségmunka ágyúszó mellett. Bankok, urak, parasztok. = Mo ápr. 22. 90. sz. 15. [Körösnagyharsányi állapotokról.]
- Falusi képeskönyv. = Tük jún., 6. sz. 14–15.
- Séta a geszti kastély körül. = Függek júl. 29. 29. sz. 2–3., aug. 5. 30. sz. 2.
- Pusztuló világ. = KomádiésV aug. 12. 33. sz. 3. [A hencidai, kismarjai, kerekii parasztok életéről.]
- Mire a kispazda eljut a koldusbotig. = KomádiésV aug. 26. 35. sz. 2–3. [Szabó Márton magyarhorogai kispazda tönkretűnésének története.]
- Vida Lajos Pestre gyalogolt. = ÚjMság okt. 20. 43. sz. 9. [Vida Lajos szegedi villamosvezető életéről.]
- Hétköznap októberben. = ÚjMság okt. 27. 49. sz. 9.
- A vándor megáll a hídon. = ÚjMság dec. 6. 81. sz. 9.
- 1935 Télidő falun. = ÚjMság jan. 12. 10. sz. 9.
- Fúj a szél. = ÚjMság febr. 6. 30. sz. 9.
- Anyám könyve. = ÚjMság febr. 16. 39. sz. 8.
- Kis Erzsike a boltba megy. = ÚjMság febr. 19. 41. sz. 8.
- Február végén. = ÚjMság márc. 1. 50. sz. 11.
- Nyárfák a csárda előtt. = ÚjMság márc. 5. 53. sz. 11.
- Samu bácsi. = ÚjMság márc. 12. 59. sz. 11.
- 1935 Gólyák. = ÚjMság ápr. 10. 82. sz. 6.
- Óreg halász. = ÚjMság ápr. 21. 91. sz. 22.
- Nyári szállás. = ÚjMság máj. 10. 106. sz. 8.
- Újhold. = ÚjMság máj. 11. 107. sz. 10.
- Emberek beszélgetnek. = ÚjMság máj. 15. 110. sz. 3.
- Délibáb. = ÚjMság máj. 30. 123. sz. 12.
- Virradat. = ÚjMság jún. 15. 135. sz. 9.
- Nyári levél. = ÚjMság júl. 3. 148. sz. 4.
- Július. = ÚjMság júl. 4. 149. sz. 9.
- Valaki ül a sorompón. = ÚjMság júl. 24. 166. sz. 8.
- Estéli sírás a folyóparton. = ÚjMság aug. 18. 187. sz. 19.
- Menekült magyarok „honfoglalása” Köröstarcsán. = Szab szept. 15. 34. sz. 7. [Nyomorgó emberek soráról.]
- Őszi levél. = ÚjMság szept. 20. 214. sz. 8.
- Nézzük a földet. = ÚjMság szept. 25. 218. sz. 8.
- Valahol mindig énekelnek. = ÚjMság szept. 28. 221. sz. 9.
- Szület a határszélen. = ÚjMság okt. 10. 231. sz. 9.
- Egy gyulai trafikban. = ÚjMság okt. 24. 243. sz. 10.
- Novemberi fények. = ÚjMság nov. 13. 258. sz. 8.
- Cica. = ÚjMság nov. 21. 265. sz. 3–4.
- Decemberi reggel. = ÚjMság dec. 6. 278. sz. 3–4.
- Falusi lakodalom. = ÚjMság dec. 17. 287. sz. 3–4.
- 1936 Az apám sírja. = ÚjMság jan. 8. 5. sz. 8.
- Asszonyok bölcsőt visznek. = ÚjMság jan. 15. 11. sz. 8.
- Növő kövek. = ÚjMság jan. 17. 13. sz. 3–4.
- Jóság. = ÚjMság febr. 14. 37. sz. 3–4.
- Egy ember újságot olvas. = ÚjMság febr. 21. 43. sz. 9.
- Tavaszai levél. = ÚjMság márc. 7. 56. sz. 8.
- A császár keresztül megyen a mezőn. = ÚjMság ápr. 5. 80. sz. 18.
- Tavaszai képeskönyv. = ÚjMság ápr. 25. 95. sz. 8.
- Kalácska. = ÚjMság máj. 24. 119. sz. 18.
- Valami füstöl a mezőn. = ÚjMság jún. 4. 127. sz. 8.
- Hidat vernek. = ÚjMság jún. 13. 134. sz. 8.

- 1936 Harap a kutya. = ÚjMság jún. 18. 138. sz. 8.
 – Nagy idők jönnek. = ÚjMság jún. 28. 147. sz. 18.
 – Seregély. = ÚjMság júl. 11. 157. sz. 9.
 – Esik eső az árpatarlóra... = ÚjMság júl. 15. 160. sz. 8.
 – Álom egy méhesről. = ÚjMság júl. 18. 163. sz. 8.
 – A kovács vendége. = ÚjMság júl. 31. 174. sz. 7.
 – Por. = ÚjMság aug. 2. 176. sz. 18.
 – Harangoznak. = ÚjMság aug. 12. 184. sz. 10.
 – A sziken. = ÚjMság aug. 23. 192. sz. 16.
 – Szeptember. = ÚjMság szept. 11. 207. sz. 8.
 – Riport az őszi tarlóról. = ÚjMság szept. 18. 213. sz. 5.
 – Lekvárt főznek. = ÚjMság okt. 3. 226. sz. 8.
 – Tanyai iskolában. = ÚjMság okt. 20. 240. sz. 9.
 – Részvét. = ÚjMság nov. 7. 255. sz. 3–4.
 – Szállnak a darvak. = ÚjMság nov. 17. 263. sz. 10.
- 1937 Kozáktánc. = ÚjMság jan. 21. 16. sz. 8.
 – Csengettyúzik a fűrés. = ÚjMság jan. 24. 19. sz. 13.
 – A nyolcvanéves orosházi kaszinó. = Mság jan. 31. 25. sz. 10.
 – Ige. = ÚjMság febr. 7. 30. sz. 15.
 – Madarak beszélgetnek. = ÚjMság febr. 28. 48. sz. 17.
 – Ördögárok. = ÚjMság ápr. 3. 74. sz. 8.
 – Kupecsek. = ÚjMság ápr. 14. 83. sz. 10.
 – Mindenütt van jó ember. = ÚjMság máj. 17. 110. sz. 14.
 – Levél a cséplőgép mellől. = ÚjMság júl. 3. 148. sz. 8.
 – Esőzsák. = ÚjMság júl. 10. 154. sz. 11.
 – Szedegetők. = ÚjMság júl. 14. 157. sz. 8.
 – Délről derül, bocskor merül. = ÚjMság júl. 16. 159. sz. 4.
 – Zsákok a tornác. = ÚjMság aug. 14. 184. sz. 8.
 – A bécsi lány. = KN szept. 9. sz. 8–14.
 – Aranyifjúság. = ÚjMság dec. 11. 281. sz. 6.
- 1938 Tavaszi szemlélődés egy birtokon. Fancsika puszta, május hó. = FüggKg máj. 29. 22. sz. 3.
 – Magyar tájképek. Velence. = KN jún., 6. sz. 349–355.
 – Rontás. = ÚjMság jún. 9. 128. sz. 3–4.
- 1938 Rizsföldön. = ÚjMság szept. 15. 207. sz. 3–4.
 – Bihar. = KN okt., 10. sz. 237–246.
 – Tisza-legendák. = ÚjMság nov. 1. 247. sz. 9–10.
- 1939 Tél előtt, falun. = KN 11. sz. 17–18.
 – December. = ÚjMság dec. 20. 288. sz. 6.
 – Add meg a mindennapi kenyerünket... = SzabSzó dec. 31. 53. sz. 2.
- 1940 Disznótor. = ÚjMság jan. 5. 3. sz. 8
 – Lakodalmat lestünk. = ÚjMság febr. 10. 32. sz. 5–6.
 – Láz. = ÚjMság ápr. 2. 73. sz. 6.
 – Levél Novemberről. = ÚjMság nov. 17. 262. sz. 14.
 – Kubikosok. = SzabSzó dec. 29. 52. sz. 3.
- 1941 Újra Nagyváradon. = MÚT jan. 23. 4. sz. 5–6.
 – Nosza, takarékoskodjunk! = SzabSzó máj. 11. 19. sz. 3. [A parasztok étkezéséről.]
 – Borka a napkeltében. = ÚjMság máj. 15. 110. sz. 7.
 – Gyula. = ÚjMság júl. 5. 151. sz. 6.
 – Meg kell a búzának érni... = ÚjMság júl. 24. 167. sz. 7.
 – Cigányok. = ÚjMság aug. 10. 182. sz. 12.
 – Mari néni. = ÚjMság aug. 27. 194. sz. 4.
 – Péter bácsi. = ÚjMság szept. 5. 202. sz. 4.
 – Örök táj. = ÚjMság szept. 27. 220. sz. 6.
 – Dákok, Magyarok, Bálványok. = ÚjMság okt. 31. 249. sz. 6.
- 1942 Régi emberek, régi tájak... = ÚjMság febr. 22. 43. sz. 20.
 – Pocok Rózsa. = ÚjMság márc. 18. 63. sz. 6.
 – És mégis zöldül a fű... = ÚjMság ápr. 29. 96. sz. 7.
 – Idill a Koccegen. = ÚjMság dec. 30. 294. sz. 4.
- 1943 Halász, vadász, éhenkórász. = ÚjMság jan. 13. 9. sz. 6.
 – Falusi tavasz. = ÚjMság ápr. 23. 92. sz. 7.
 – Levél Püspökfürdőről. = ÚjMság aug. 29. 195. sz. 10.
- 1944 Mindenki tud úszni. = ÚjMság ápr. 16. 85. sz. 19.
 – Kék Dani. = ÚjMság ápr. 18. 86. sz. 8.
 – Dombi Márton. (Egy ember élete.) = ÚjMság máj. 9. 104. sz. 6.
- 1945 Előszobák. = SzabSzó jún. 10. 61. sz. 4.
 – Utasok. = SzabSzó jún. 26. 74. sz. 4.

- 1945 Alispáni látogatás. = SzabSzó júl. 8. 84. sz. 4.
 — Gazok. = SzabSzó szept. 2. 130. sz. 4.
 — Karácsonyi levél. = ParU dec. 23. 11. sz. 3.
- 1946 Katona-koldusok a pesti utcán. = SzabSzó (esti) máj. 8. 99. sz. 3.
 — Cipőt vettem. = SzabSzó (esti) máj. 19. 109. sz. 4.
 — Tisztelgés a jövőre előtt. = SzabSzó (esti) máj. 26. 115. sz. 4.
 — Telepesek vagyunk. = SzabSzó jún. 9. 126. sz. 4–5.
 — Végig az egész Biharban. = ParU jún. 23. 24. sz. 1.
 — Elég széles a bihari határ... = SzabSzó (esti) jún. 23. 136. sz. 4.
 — Dolgozó arisztokrácia. = SzabSzó (esti) júl. 31. 167. sz. 4.
 — A falu nevenapja. = SzabSzó aug. 11. 177. sz. 6–7.
 — Bihargrán mégis baj van. = SzabSzó okt. 6. 4.
 — Nemzetgyűlési arcképesarnok. I. A politikus nő. = SzabSzó okt. 13. 229. sz.
 — Nemzetgyűlési arcképcsarnok. II. A kiskgazda. = SzabSzó okt. 20. 235. sz. 8.
 — Karácsony. = ParU dec. 22., 30. 49–50. sz. 1.
- 1947 Január. = SzabSzó jan. 19. 15. sz. 10.
 — Ha Pál fordul köddel... = SzabSzó jan. 26. 22. sz. 6.
 — Anya és gyermeke. = SzabSzó febr. 2. 28. sz. 8.
 — Kocsma Tolnában. = SzabSzó febr. 9. 34. sz. 8.
 — Házavatás. = SzabSzó febr. 23. 46. sz. 8.
 — Márciusi eső. = SzabSzó márc. 2. 52. sz. 10.
 — Hévvél a szabadba. = SzabSzó márc. 9. 58. sz. 6.
 — Automaták. = SzabSzó márc. 15. 63. sz. 4.
 — Kuttyák. = SzabSzó márc. 23. 69. sz. 6.
 — Legendák születnek. = SzabSzó ápr. 13. 84. sz. 8.
 — Borbélyperc. = SzabSzó ápr. 20. 90. sz. 8.
 — Mi újság? = SzabSzó ápr. 27. 96. sz. 8.
 — Húsvét után, Tiszántúlon. = Vál I. 5. sz. 473–475.
 — Cseresznyét szedtünk. = SzabSzó máj. 25. 118. sz. 8.
 — Meleg van nagyon. = SzabSzó jún. 8. 128. sz. 9.
 — Kortések. = SzabSzó jún. 15. 134. sz. 4.
- 1947 Csillagom, révézsem... = SzabSzó jún. 22. 140. sz. 4.
 — Rongyemberek. = SzabSzó jún. 29. 146. sz. 4.
 — Pincében voltunk. = SzabSzó júl. 6. 152. sz. 4.
 — Szent István napjára. = ParU aug. 24. 34. sz. 1.
 — Partizánok. = Fórum szept., 9. sz. 699–705. [Jugoszláviáról.]
 — Végtelenség. = SzabSzó szept. 28. 221. sz. 4.
 — Láz. = SzabSzó okt. 5. 227. sz. 4.
 — Grill. = SzabSzó okt. 12. 233. sz. 4.
 — Őszi utazás Biharban. = SzabSzó nov. 23. 268. sz. 5.
 — Így épül az ország. = SzabSzó nov. 30. 274. sz. 5. [Az író Fejér megyei élményeiről.]
 — Szabolcs. = Csill dec., 1. sz. 45–48. [Nyíregyházai élmények.]
 — Sárospatak. = SzabSzó dec. 14. 286. sz. 5.
 — Szeretet. = ParU dec. 21. 51–52. 52. sz. 1. [A szeretet és gyűlölet harcáról.]
- 1948 Irhabunda. = SzabSzó jan. 18. 14. sz. 4.
 — Március 15. 1900-ban. = SzabSzó márc. 14. 62. sz. 6.
 — Tavasz van. = SzabSzó ápr. 4. 78. sz. 5. [Az író bihari utazásáról.]
 — Beszélgetés egy pesti asszonnal. = SzabSzó máj. 9. 106. sz. 7.
 — Tarka képek Bulgáriából. = Csill júl., 8. sz. 43–46.
 — Fű a szél. = SzabSzó júl. 11. 157. sz. 7.
 — Három falu. = SzabSzó aug. 8. 181. sz. 7. [Az író sárréti élményeiről.]
 — Hullámzó Balaton. = SzabSzó aug. 15. 187. sz. 7.
 — Osztályharc Nagyszokolyon. = SzN szept. 5. 204. sz. 11.
 — A vadőr. = SzN okt. 24. 246. sz. 11.
 — Ezerkilencszáztizennyolc. = SzabSzó nov. 28. 275. sz. 8–9.
 — Két ügyvéd, egy ló, meg egy végrehajtó. = SzabSzó dec. 19. 293. sz. 7.
- 1949 Tavaszzi zsenge az őszi avaron. = SzN jan. 11. 8. sz. 7. [A baracskai termelőszövetkezet munkájáról.]
 — Látogatás a „Dobó Katica” gyermekotthonban. = SzabSzó jan. 16. 13. sz. 9.
 — Megint aratunk. = Orosházi Hírek júl. 10. 158. sz. 2–3., Győr megyei Hírlap júl. 10. 158. sz. [Felszabadulás előtti idők aratási munkájáról.]
- 1950 Lelki-rokkantak. = SzabSzó ápr. 16. 88. sz. 6–7.
 — Az osztánkinovi palota-múzeumban.

- 1950 = Csill szept., 34. sz. 60–67. [Magyar delegációval a Szovjetunióban.]
 – A Lenin-kolhozban. = SzN szept. 3. 205. sz. 6., szept. 6. 207. sz. 5., szept. 8. 209. sz. 7., szept. 16. 216. sz. 6., szept. 20. 219. sz. 7., szept. 24. 223. sz. 10.
 – A Kremben. = SzabSzó szept. 10. 142. sz. 3., szept. 17. 143. sz. 3.
 – A Lenin Mezőgazdasági Akadémia Kísérleti Telepén. = Csill okt., 35. sz. 24–32. [Szovjetunióbeli útjának tapasztalataiból.]
 – A Sztálin szovhozban. = MűvN okt., 8. sz. 20–22. [Szovjetunióbeli utazásairól.]
 – A mi békeharcunk. = Csill nov., 36. sz. 17–23. [A Kunságban tett látogatásáról, a türkevei „Vörös Csillag” termelőcsoportról.]
 – Nem mehettem Angliába. = MN nov. 12. 263. sz. 3.
 – Varsói képek. = IU nov. 30. 3. sz. 5.
- 1951 Búcsú a Lenin-kolhozról. = SzN jan. 21. 17. sz. 5.
 – Karácsony. = IU dec. 20. 26. sz. 3.
- 1952 Rákosi Mátyás hatvanéves. = M. írók Rákosi Mátyásról. Bp. Szépirod. K. 310–317.
 – Az értelem ünnepére. = Csill febr., 2. sz. 131–133. [A M.–Szovjet Barátság hónapjának köszöntése.]
- 1953 Mikor én képviselőjelölt voltam. = Mindennap győzelem. Ant. Bp. Szépirod. K. 43–50.
 – Szabad ember, szabad föld. = Mindennap győzelem. Ant. Bp. Szépirod. K. 98–109. [Az író hortobágyi tapasztalatairól.]
 – Sztálin nevével épül a világ. = IU márc. 12. 6. sz. 3.
 – A nagy gyász. = Csill ápr., 4. sz. 418–424. [Sztálin haláláról.]
 – Üdvözlét Kuo Mo-zso-nak! = IU jún. 4. 12. sz. 1. [Magyarországi látogatása alkalmából.]
 – Az „Új barázda” Böhönyén. = MN okt. 4. 233. sz. 5.
- 1954 Mi újság? = Csill máj., 5. sz. 894–902. [Beszámoló vidéki látogatásairól.]
 – Antal. = MűvN máj. 23. 11. sz. 1–2. [Egy gyermekmenhely lakóiról.]
 – Komárom. = MűvN jún. 6. 13. sz. 1. [Jókai városának emlékeiről, mai életéről.]
 – Pedagógusok között. = IU jún. 12. 13. sz. 3. [Martonvásári riport.]
 – Levél a Tiszántúlról. = MűvN aug. 8. 22. sz. 1. [A tiszalöki duzzasztóműről.]
 – Körösnagyharsány. = Nszava aug. 12. 190. sz. 2.
- 1954 Őszi utazás a Tiszaháton. = IU okt. 16. 31. sz. 3.
- 1955 Hajnalhasadás. = MN ápr. 3. 79. sz. 7. [Visszaemlékezés egy szovjet parancsnokra.]
 – Prágai élmények. = MűvN júl. 17. 29. sz. 3.
 – Szentgotthárd. = IU nov. 19. 47. sz. 5. [A szentgotthárdi Kasza-, ill. Selyemgyárról.]
- 1956 Egy anya sírása a Bükkben. = IU szept. 29. 39. sz. 5.
 – Kecskeméti gondok. = IU okt. 13. 41. sz. 5. [A mezőgazdasági tenni-valókról.]
- 1957 Levél Nyugatra. = Kort. 1. sz. 145–148. [A disszidált magyar fiatalokoról.]
- 1958 Körúton, Bács megyében. = Nszab júl. 6. 159. sz. 4–5.
 – Nagykőrös. = Nszab aug. 6. 185. sz. 2–3.
 – Romániai útinapló. = Nszab szept. 21. 224. sz. 8–9.
- 1959 Ahol a madár se jár. = Nszab dec. 25. 303. sz. 8–9.
- 1960 Hírek hazulról. = ÉI febr. 19. 8. sz. 1–2. [Biharugra múltjáról és jelenéről.]
 – Mielőtt felkelt a nap. = ÉI ápr. 1. 14. sz. 7. [Emlékezés a felszabadulás előtti napokra.]
 – Nagyanté. = Kort jún., 6. sz. 926–932. [Tudósítás a faluból.]

Irodalmi vonatkozású
tanulmányok, cikkek,
kritikák

- 1933 Miért kellett nekem írónak lenni? = FügKg ápr. 16. 16. sz. 2–4.
- 1934 Van segítség. = ÚjMság ápr., 8. sz. 117–120. [A m. írók feladatáról.]
 – Írók a Szigeten. = Szab jún. 17. 24. sz. 1–2.
- 1935 Féja Géza. = KN dec., 3. sz. 45–48.
- 1937 Parasztság és irodalom. = FügKg aug. 22. 34. sz. 3., Tiszaföldvár és Vidéke okt. 31. [A parasztság számára írandó művekről.]
 – Berezei Károly: Fekete Mária = KN szept., 9. sz. 41–44.
 – Koináromi János. = KN nov., 11. sz. 43–44.
- 1938 Ki lesz a harmadik? = KN jan., 1. sz. 53. [József Attiláról. – Névtelenül.]
 – Török Sándor: Valaki kopog. (Tizenkét szoba története.) = KN febr., 2. sz. 123–124.
 – Falukutatás. = Tiszaföldvár és Vidéke ápr. 10. [A falukutatás történetéről, a népi írók útjáról.]

- 1938 Mikes Margit: Költő a konyhán. = KN jún., 6. sz. 369–370. [Sz. P. betűjellel.]
 — A magyarországi sajtó. = Új Szellem júl. 1–15. 13–14. sz. 18–20.
 — Nadányi Zoltán: Bihar vármegye monográfiája. = KN okt., 10. sz. 300–301.
- 1939 Felhívás a parasztírókhoz! = SzabSzó aug. 27. 35. sz. 4. [Egy összehívandó parasztíró-kongresszusról. Sz. P. betűjellel.]
 — „Máról-holnapra.” (Darvas József könyve.) = KN 10. sz. 8., SzabSzó okt. 29. 44. sz. 3. [Sz. P. betűjellel.]
- 1940 A tisztesség nevében. = SzabSzó jan. 21. 3. sz. 1. [A népi írók védelme a Mság és egyéb folyóiratokban megjelent rágalomhadjárattal szemben.]
 — Parasztírók a Vigadóban. = KN 10. sz. 19. [Parasztírók bemutatkozása. Többek közt: Nagy Imre, Barta András, Jegesi József. — Sz. P. betűjellel.]
 — Elindult szeptemberben. = SzabSzó nov. 3. 4. [Darvas József könyvéről.]
- 1942 [Vallomás a kötetben közölt „Alom” e. novellájáról.] = Új M. Ant. Bp. Nyugat K. 2. köt. 185–186.
 — Új könyvek. — Sinka István: Harmincnyolc vadalma. — Erdélyi József: Zenélő kecske. — Veres Péter: Falusi krónika. = SzabSzó jan. 25. 4. sz. 4.
 — rodalom és más egyebek. = MÉ I4. sz. 1. [A népi és az urbánus irodalomról általában.]
 — Győzelem után. = MÚt ápr. 16. 16. sz. 1–2. [A népi irodalom útjáról.]
 — Az írói tisztesség nevében. = SzabSzó ápr. 19. 3. [A népi írókról.]
 — Móricz Zsigmond, aki meghalt s aki él. = MÚt szept. 24. 35. sz. 5–6.
 — A Kelet Népe viszontagságos pályafutása. = MÚt okt. 22. 39. sz. 5.
- 1943 Vasárnapi képeslap. = Virr febr. 15. 7. sz. 4. [Barsi Dénes: Mezei füst.]
 — Németh László: Móricz Zsigmond. = MÚt ápr. 1. 13. sz. 5–6.
 — Írni. — Pálóczi Horváth Lajosnak. = MÉ 5. sz. 10–12. [Az írói alkotás folyamatairól.]
 — Dombó Márton. (Egy ember élete.) = ÚjMság máj. 9. 104. sz. 6.
 — Magamról — magunkról. = So nov., 11. sz. 823–832. [Lírai önéletrajz 1916-ig, katonai besorozásig. Alcím: Előszó egy készülő regényhez.]
- 1945 Biharban, Békésben... = Móricz Zsigmond ek. (Bp.) 139–147.
 — Levél a Tiszától a Donhoz. = SzabSzó ápr. 15. 17. sz. 1. [Mihail Solohovhoz.]
- 1947 Veres Péter 50 éves. = ParU jan. 5. 1. sz. 1.
 — Írók és más politikusok. = Vál II. 9. sz. 239–241. [A jugoszláv írók és irodalom helyzetéről.]
- 1948 Gergely Sándor: A gyanú. = Fórum jún., 6. sz. 485–487.
 — Elin Pelin. = SzabSzó jún. 20. 140. sz. 7. [A bolgárok legnagyobb írójáról.]
 — Móricz Zsigmond. = SzabSzó szept. 5. 204. sz. 9.
 — F. Rác Kálmán: Lázadók. = Fórum dec., 12. sz. 1009–1012.
 — „Új könyvem csak kezdetnek számom.” Sz. P. a magyar népmeséről. = SzabSzó dec. 12. 287. sz. 10.
- 1949 A szegény ember igaza. (M. népmesék.) Összeáll. Paku Imre. Szabó Vladimír rajzaival. [Bev. Sz. P.]
- 1950 Az író a könyvnapon. = Csill jún., 31. sz. 1–3.
 — A vitákról és a kritikákról. = Csill jún., 31. sz. 48–49. [Az írószövetség vitadélutánjairól.]
 — Az író és az Irodalmi Alap. = SzabSzó dec. 17. 156. sz. 2.
- 1951 Felszólalás a m. írók első kongresszusán. 1951. ápr. 28. = A m. írók első kongresszusa. Bp. Művelt Nép, 182–187. [Az irodalmi ábrázolás problémáiról.]
 — Dolgozók és írók. = Ktáros 3. sz. 2., Kbarát 3. sz. 2–3. [Olvasók és írók egyre fejlődő kapcsolatáról.]
 — A fiatal írók segítése. = SzN máj. 22. 117. sz. 6.
 — Gondolatok az írókongresszus után. = IU jún. 7. 12. sz. 1. [Az írói hivatásról, az elméleti felkészültség szükségességéről.]
 — Könyvnapok a faluban. = SzabFöld szept. 9. 36. sz. 1. [A klasszikus irodalom alkotásainak a falvakban való elterjedéséről.]
 — Megjegyzések Keszi Imre kritikájához. = IU dec. 20. 26. sz. 6. [Keszi Imre Urbán Ernő: Tűzkereszttség c. színművéről írt kritikájának egyes megállapításával vitatkozik.]
- 1952 Könyvek sorsa. = IU febr. 14. 4. sz. 2. [Nyikolajeva: Aratás c. művéről.]
 — Az író és a valóság c. beszámolója az Írószövetség prózai szakosztályán. = IU márc. 27. 7. sz. 4.
 — Szeljgzyetok Sarkadi Imre darabjának műsorlapjára. = BékeésSzab ápr. 6. 14. sz. 12. [Sarkadi Imre: Ut a tanyákról c. színművéről.]
 — Írók és olvasók. = MűVN 10. sz. 14–15. [Az ünnepi könyvhét benyomásairól.]

- 1952 Gyalogolni jó... — Móricz Zsigmond riportjairól. = IU júl. 3. 14. sz. 1.
 — Szépség és szegénység. Móricz Zsigmond Pillangó c. regénye. = MN szept. 4. 207. sz. 5.
 — Néhány szó Révai József „Megjegyzések egy regényhez” c. tanulmányához. = IU szept. 11. 19. sz. 3. [Déry Tibor: Befejezetlen mondat c. írásáról.]
 — Egy író útnak indul. = IU dec. 4. 25. sz. 4–5. [Fábián Zoltán: Utak c. novelláskötetéről.]
- 1953 „Munkák és napok.” = Csill márc., 3. sz. 347–353. [Írói vallomás pályájáról és terveiről.]
 — Írói magatartás és felelősség. = IU júl. 18. 15. sz. 1.
 — A könyv ünnepéről. = ÚjV okt. 1. 40. sz. 7.
 — Az ünnepi Könyvhét növelte az írók feladatát. Sz. P. Kossuth-díjas író nyilatkozata a könyvhét tapasztalatairól. = MN okt. 14. 241. sz. 3.
 — Megjegyzések az ideai könyvhét ünnepéhez. = IU okt. 24. 22. sz. 1.
 — Az írók és a Rádió kapcsolata. = MRádió okt. 26.–nov. 1. 43. sz. 4.
 — Irodalmunk a nagyvilágban. (Németországi feljegyzéseimből.) = Csill dec., 12. sz. 1888–1892.
 — Kemény dió. — Gondolatok Urbán Ernő novelláskötetének olvasása közben. = IU dec. 29. 26. sz. 4.
- 1954 Kőbányai György: Hazai földeken. [Karcolatok.] (Bev. Sz. P.) Ill. Boromissza Zsolt, Mikula Gyula. Bp. Ifj. K.
 — Móricz Zsigmond: A tej. — Magyarosan. Két egyfelvonásos. [Bev.] (Sz. P. Ill. Pituk József.) 2. kiad. Bp. Népszava. (Szinjátsszók kvttára 20.)
 — Igor Newerly: Egy boldog élet. = IU febr. 10. 4. sz. 3.
 — Sz. P. előadása a Móricz Zsigmond irodalmi esten. = Néplap (Nyíregyháza) 26. sz.
 — A mai élet ábrázolása az író legfőbb feladata. = Nszava márc. 21. 68. sz. 4.
 — Bírálata. = ÚH 5. sz. 46–48. [Sánta Ferenc: Kicsi madár c. elbeszélése-ről.]
 — Egy ifjú színház. = IU máj. 22. 11. sz. 5. [Az Ifjúsági Színház működéséről fennállásának egyéves évfordulóján.]
 — Sásdi Sándor. = IU júl. 3. 16. sz. 3. [A Ruzsinka c. regény megjelenése alkalmából.]
 — Írók, könyvtárosok, olvasók. = MűvN 17. sz. 3. [A Veszprém és Fejér megyét képviselő írók és könyvtárosok Badacsonyan tartott konferenciájáról.]
- 1954 A könyv és az ifjúság. = SzabIfj okt. 3. 234. sz. 1.
 — A könyv ünnepére. = MűvN okt. 3. 30. sz. 1.
 — Könyvnapok után. = MűvN 32. sz. 1–2.
 — Az „Üri muri” századik előadásán. = SzN okt. 13. 286. sz. 2.
 — Nagy Lajos. = Csill dec., 12. sz. 2329–2331.
- 1955 Levente, jól feleletél. = IU jan. 29. 5. sz. 3. [Heltai Jenő: Néma levente c. színművének felújítása alkalmából.]
 — Illés Béla hatvanéves. = IU márc. 19. 12. sz. 3.
 — Két levél a Tiszától a Donhoz. = IU ápr. 2. 14. sz. 3. [Levelek Solohovhoz a Csendes Don-ról.]
 — Tatay Sándor: A Simeon-ház. = MN jún. 8. 133. sz. 5.
 — A vitákhoz. = IU aug. 13. 33. sz. 3. [Hozzászólás a Bölöni–Illyés Gyula közötti Sárközi-vitához.]
 — Dutka Ákos: A Holnap városa. = IU okt. 29. 44. sz. 5.
 — Laxness: Független emberek. = Csill dec., 12. sz. 2542–2543.
- 1956 Technika és irodalom. = Csill jan., 1. sz. 176–179.
 — Sarkadi Imre: Szeptember. = Csill febr., 2. sz. 395–398.
 — A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusára. = IU febr. 18. 7. sz. 1. [Visszapillantás az elmúlt tíz esztendő tudományos, művészeti, technikai eredményeire. — Az írók feladatáról a szocialista társadalom építésében.]
 — Darvas József. (A Szakadék c. film bemutatása alkalmából.) = Csill ápr., 4. sz. 790–792.
 — Veres Péter. = Alf máj.–jún., 3. sz. 31–33. [V. P. 60. születésnapja alkalmából. Megj. a Vengrija c. idegen nyelvű m. folyóiratban.]
 — A magyar könyv ünnepére. = IU jún. 2. 22. sz. 1.
- 1957 Mít várunk a laptól? = Népművelés szept., 1. sz. 2. [A Népművelés c. lap feladatáról.]
 — Köszöntő. = VeszprémiSzle okt.–dec., 1. sz. 1–2. [A folyóirat köszöntő írása. A mai folyóiratok és a mai irodalom feladatairól.]
- 1958 Kovács Attila: Doktor bácsi meséi. [Bev.] Sz. P. (Ill. Gábor Éva, Zomhori Éva.) Bp. Medicina, Kossuth ny.
 — [Nagy Lajossal kapcsolatos élmények.] = ÉI febr. 7. 6. sz. 6–7.

- 1958 Irodalom. = MN nov. 2. 259. sz. 7.
[Ortutay Gyulának a népi írókról írott cikkéről.]
- 1959 Friedrich Dürrenmatt: A baleset. = Kort jún., 6. sz. 939–940.
– Dutka Ákos: A nagy kaland. = ÉI jún. 5. 23. sz. 7.
– Búcsú Bölöni Györgytől. = ÉI szept. 18. 38. sz. 5.
– Két kalendárium. = ÉI nov. 27. 48. sz. 5. [Az 1960. évi „Kincses Kalendárium” és az „Érdekes Kalendárium”.]
- 1959 Vidéki színházi esték. A Jókai-színház társulat Békéscsabán. = ÉI dec. 24. 51–52. sz. 12.
- 1960 Irodalmi levél. = Alf 1. sz. 3–5. [A mai m. irod. kérdéseiről.]
– Palotai Erzsi művészetéről. = MN máj. 26. 124. sz. 5.
– Ríport a hevesi könyvhétről. = ÉI jún. 10. 24. sz. 3.
– Két leány. Nagy Ilona regénye. = ÉI szept. 9. 37. sz. 4.
– Sadoveanu nyolcvanéves. = ÉI nov. 4. 45. sz. 2.

VERES PÉTER

KIADÁSOK

- Az Alföld parasztsága.* Bp. 1936, Oravetz, 87 [1] l. (Új m. kv. 1.)
 Ua. [2., ebben a sorozatban 1. kiad.] [Bp.] 1939, Bolyai Akad. 89 [7] l. (Turul falufüzetek 5.)
 Ua. (2. kiad.) Bp. 1939, M. Élet, Jövő ny. 89 l.
 Ua. 3. kiad. 5—8. ezer. Bp. 1942, uo. 90 l.
 Ua. 4. kiad. 9—13. ezer. Bp. 1944, uo. Pesti Lloyd ny. 92 l.
 Ua. 5. kiad. 14—15 000. Bp. 1944, uo.
- Almáskert.* Elbeszélések. (Ill. Kass János.) [Bp.] 1954, Szépirod. K. Athenaeum ny. 359 l.
 Ua. [3.] (2. kiad.) [Bp.] 1954, uo.
 Ua. [4.] (2. kiad.) Bratislava [1954], Csehszlovákiai M. K. [Athenaeum ny. Bp.] 359 l. — Készült a csehszlovák—m. közös könyvkiad. keretében.
 Ua. [5.] 2. kiad. [Ill.] (Szőnyi Gyula.) Bp. 1957, Magvető, Kossuth ny. 257 l., 1 t. — Bibliophil kiad.
- Nevasta rea.* (Nuvelei. [Trad.] de P. Muresan. [Prefatal] Sütő András.) Bucaresti [1955], Ed. pentru Lit. și Artă. 304 l.
- Asszonyhűség.* Elbeszélések. (Az utószót [írta] Tóth László.) Bukarest 1957, Áll. Irod. K. 272 l.
 Ua. [Bp.] 1957, Szöv. Orsz. Szövetsége, Nagyvárad ny. Nagyvárad, 278 l. (Kíncses könyvek. Szövetkezeti kiskvt.) — Készült a román—m. közös könyvkiad. keretében.
- A Balogh család története.* 3. János és Julcsa. [Regény.] [Bp.] 1957, Szépirod. K. Franklin ny. 447 l.
 Ua. (2. kiad.) Bp. 1959, uo. Kossuth ny. 458 l. [A regénytrilógia eredetileg Három nemzedék c. indult.]
- Az ég alatt...* Vál. elbeszélések. (Vál. és s. alá rend. Fábrián Zoltán.) [Bp.] 1957, Szépirod. K. Révai ny. 551 l., 1 t.
- Ember és Írás.* [Bp. 1941], Bolyai Akad. 176 (Bolyai könyvek.)
 Ua. 2. kiad. Bp. 1942, M.Élet, 176 l.
- Falusi krónika.* Bp. [1941], M. Élet, 266 l.
 Ua. 2. kiad. 3—6000. Bp. 1944, uo. Klein ny. 266 l.
 Ua. [3. kiad.] Bp. 1956, Magvető, Szikra ny. 287 l.
- Gyepsor.* Elbeszélések, versek. (Püski Sándor gondozásában.) Bp. 1940, Bolyai Akad. Jövő ny. 157 l. (Bolyai könyvek.)
 Ua. 2. kiad. [Bp. 1940], uo.
 Ua. 3. bőv. kiad. Bp. 1944, M. Élet, Pesti Lloyd ny. 184 l.
 Ua. 4. bőv. kiad. [Bp. 1950], Athenaeum, 119 l.
 Ua. [5.] (4. kiad.) [Bp.] 1954, Szépirod. K. Soks. V. ny., Nagyvárad. 307 l. [Készült a román—m. közös könyvkiad. keretében.]
- Opowiadania wiejskie.* (Gyepsor. — Próbátétel.) [Roman.] (Tlum. Ella Maria Sperling—Elżbieta Kowalik.) [Warszawa] 1952, Czytelnik, 210 l.
- Három nemzedék.* 1. Szolgaság. [Reg.] Bp. [1950], Athenaeum, Szikra ny. 525 l.
 Ua. (2. kiad.) [Bp.] 1951, Szépirod. K. Athenaeum ny. 525 l.
 Ua. [3. kiad.] Bratislava 1951, M. Kvt. 582 l.
 Ua. [4.] (3. kiad.) [Bp.] 1955, Szépirod. K. Athenaeum ny. 506 l.
- Trzy pokolenia.* [1.] Jarzmo. [Powieść.] (Przeł. Ella Maria Sperlingowa.) Warszawa 1952, Ludowa Spol. Wyd. 605 l. Knechtschaft. [Roman.] (Übers. von Heinrich Weissing, Georg Harmat [György].) Leipzig [1953], List. 660 l. Na sluhovskom chlebe. (Három nemzedék. [Szolgaság.]) [Roman.] (Prel. Emil Rusko. Doslov napisal Viktor Egri. Diel 1.) Bratislava 1953, Slov. Vyd. Krasnej Lit. 703 l., 1 t. (Pramen 5.)
- Három nemzedék.* 2. Szegények szerelme. [Reg.] [Bp.] 1952, Szépirod. K. Athenaeum ny. 702 l.
 Ua. [2. kiad.] Pozsony 1953, (Ill. Szabó Gyula.) Csehszlovákiai M. K. 784 l., 3 t.
 Ua. (3. kiad.) [Bp.] 1955, Szépirod. K.

- Athenaeum ny. 698 l.
 Milosc ubogich. ([Roman.] Tlum. Ella Maria Sperlingowa. Teksty poetyckie tlum. Tadeusz Fangrat.) Tom 1–2. Warszawa 1954, Ludova Spól. Wyd. 2 db.
 Tri pokolenia. 2. č. Láska chudobných. [Roman.] (Prel. Emil Rusko.) Bratislava 1956, Vyd. Krásnej Lit. 939 l.
 Die Liebe der Armen. Roman. (Übers. von Friedrich Lám, Heinrich Weissling.) Berlin 1958, Aufbau-Verl. 877 l.
Húsz év. Válogatott írások gyűjteménye. [Összeáll. Gombos I. és Ohati Nagy L.] Bp. [1947], Misztótfalusi, [Kulcsár ny.] 307 l.
A kellelten leány. Reg. [Bp.] 1960, Szépirod. K. 354 l.
Kis kondás. Bp. 1947, [Népi Ifjúsági Szöv. Jövő ny.] 32 l. (Népi ifjúság kiskvtára 1.)
Közös gondjainkról. [Cikkek, beszédek.] Bp. 1955, Magvető, Akad. ny. 243 l., 1 t.
Laci. [Elb.] (Ill. Szőnyi Gyula.) [Kiad. az.] Országos Béketanács. [Bp.] 1953, Szépirod. K. Athenaeum ny. 79 l. (Új m. elbeszélések.)
Látója. Levelek egy parasztfiúhoz. (Részletek a szerző „Mit ér az ember, ha magyar” c. művéből.) A rajzokat készítette Fáy Dezső. [Bp. 1943, Stádium ny.] 64 l. (Nemzeti kv. 89.)
Mit ér az ember, ha magyar. Levelek egy parasztfiúhoz. Bp. [1940], M. Élet, 287 [1] l.
 Ua. 2. kiad. 5–8. ezer Bp. [1941], uo. 256 l.
 Ua. 3. kiad. 8–11. ezer Bp. [1943], uo.
 Ua. 4. kiad. 11–14. ezer Bp. 1944, uo.
 Ua. 5. kiad. Bp. 1946, uo. [Független ny.] 255 l.
Népiség és szocializmus. [Bp. 1942], M. Élet, 45, 3 l.
 Ua. 2. kiad. [Bp. 1943], uo.
Pályamunkások. Elb. Bp. 1951, Szépirod. K. Révai ny. 187 l.
 Ua. 2. kiad. Bp. 1951, uo. Athenaeum ny. 187 l.
 Ua. (3. kiad.) Bp. 1952, uo. Révai ny. 187 l.
 Ua. (4. kiad.) Bp. 1955, uo. Szikra ny. 341 l. (Iskolai kv.) [Koll. a Próbátétel 6. kiadásával.]
 Zselezopőtni rabotnici. Roman. Prev. D[imo] Boikliev. Szofija 1952, Izd. na Nac. Szövetna Oteceszt. Front. 306 l.
 Wieczory na puszczie. (Opowiadanie. Tlum. Ella Maria Sperlingowa.) Warszawa 1953, Czytelnik, 287 l.
 An der Strecke. Erzählung. (Übers. von Tilda Alpári, Margot Kapy.) Berlin 1954, Aufbau. 271 l.
A paraszti jövőd. Bp. 1948, Sarló, Jövő ny. 256 l.
 Ua. 2. kiad. Bp. 1948, uo.
Paraszток sorsa — Paraszток pártja. [Bp.] 1947, Nemzeti Parasztpárt, [Jövő ny.] 12 l.
Parasztsors — magyar sors. [Bp. 1943], M. Élet, 84, 10 l. (M. Társadalomtud. kv. 1.)
 Ua. 2. kiad. 16–18. ezer Bp. 1944, uo. Pesti Lloyd ny. 95 l.
 Ua. 3. kiad. 18–20. ezer Bp. 1944, uo.
Próbátétel. [Elbeszélések.] [Bp. 1950], Athenaeum, 154 l.
 Ua. 2. kiad. Bp. 1950, uo.
 Ua. (3. kiad.) [Bp.] 1951, Szépirod. K., uo. 154 l.
 Ua. (4. kiad.) Bp. 1951, uo.
 Ua. (5. kiad.) Bp. 1954, uo. Szikra ny. 134 l.
 Ua. (6. kiad.) Bp. 1955, uo. 341 l. (Iskolai kv. [Koll. a Pályamunkások 4. kiadásával.]
 Dni skušky. [Román.] Prel. Michal Kos. Bratislava 1951, Slovenský spisovateľ, 156 l. (Edicia Tvorba národov 6.)
 Koetus. Romaani. Lahti 1951, Kansankulturi, 203 l.
 Ua. [2. kiad.] Helsinki 1952, uo.
 L'épreuve. Roman. Trad. par Aurélien Sauvageot. Paris 1951, Éditeurs Français Réunis, 196 l.
 Die Knechte des Herrn Csatáry. Erzählungen. (Übers. von Johanna Till. Ill. Martin Hänisch.) Dresden 1952, Sachsenverlag, 227 l.
 La prova. [Racconti.] Roma 1952, Cultura Sociale, 195 l.
 Opowiadania wiejskie. [Roman.] Tlum. Ella Maria Sperlin — Elżbieta Kowalik.) [Warszawa] 1952, Czytelnik, 210 l.
 Incercarea. Nuvele. [Trad. de] (P. Mureşan.) Bucureşti 1953, Ed. pentru Lit. şi Artă. 138 l.
 Izpitanie. (Razkazi.) Prev. Borisz Nikov. Szofija 1953, Narodna Kultura, 125 l.
 Kao jen. [Hsziao suo.] Csao Sao-hou ji. Peking 1953, Zsen min ven hszüe. 178 l., 1 t.
 Zkouška. [Povídky.] Přel. Arno Kraus. Praha 1953, Československy Spisovatel. 161 l.
 Iszpütanie. Raszszkazü. Perov. V. Bajkov, Ju. Sismonin. Prediszlovie V. Bajkov. Moszkva 1954, I. L. 141 l.
 Ua. Moszkva 1955, Pravda, 71 l. (Biblioteka Ogonek 6.)
 Vüprobuvannja. [Raszszkazü.] (Perek. Sz. Pan'ka Ju. Goidi i. dr.) Uzshorod 1955, Zakarp. 131 l.
 Prova. Perkthyer prej Halit Selfos. Tirano 1956, Ndermarrja Shteterore s Botimeve. 111 l.
Rossz asszony. Reg. (Asszonyhűség.) [Regényrészlet. Ill.] [Kass János.] [Bp.]

- 1954, Szépirod. K. Athenaeum ny. 231 l. (Olesó kv.)
- Durnaja zsená. [Poveszt'.] (Perev. Ju. Sismonin.) Moszkva 1956, Goszlitizdat, 146 l., 1 t.
- Losa zsená. Novell. Prev. Georgi Krumov, Nino Nikolov. Szofija 1957, Narodna Kultura. 247 l.
- Ua. [2. kiad.] Szófia 1959, uo. 250 l.
- Szabad ország, szabad munka.* [Bp.] 1945, Sarló, 48 l.
- Számadás.* [Regényes önéletrajz.] [Bp. 1937], Révai, [4] 399 [1] l.
- Ua. [2. kiad.] 39. ezer. [Bp.] [1940], uo.
- Ua. 3. kiad. Bp. [1942–1943 körül], M. Élet—Révai, Révai ny. 399 l.
- Ua. 4. kiad. Bp. 1943, M. Élet, 397, 3 l.
- Ua. 5. kiad. Bp. 1944, uo. Klein ny. 397 l.
- Ua. 6. kiad. Bp. 1948, Püski, Független ny. 397 l.
- Ua. [7. kiad.] Bp. 1955, Magvető, Szikra ny. 539 l.
- Ua. Bp. 1955, uo. — Készült a m.—román közös könyvkiadás keretében.
- Szocializmus, nacionalizmus.* Bp. 1939, Mefhosz, 250 [2] l.
- Ua. 2. kiad. Bp. 1943, M. Élet, 250, 2 l.
- Szűk esztendő.* [Elbeszélések.] Bp. 1942, M. Élet, 152 l.
- Ua. 2. kiad. [Bp. 1949], Athenaeum, 132 l. (Népkvt. 7.)
- Chudy rok. [Opowiadania.] (Tlum. Leon Rogala.) Warszawa 1951, Ludowa Spoldzielnia Wyd. 164 l.
- Tél a gypsonon.* Elbeszélések. Bp. 1951, Szépirod. K. Révai ny. 95 l. (Szépirod. kiskvt. 35.)
- Ukrajna földjén.* Napló. Bp. [1951], Szépirod. K. Révai ny. 135 l.
- Ua. (2. kiad.) Bp. 1951, uo.
- Útközben.* Ország dolgáról, irodalomról. Bp. 1954, Szépirod. K. Athenaeum ny. 374 l.
- A válság éveiből.* Tanulmányok. Bp. 1945, Sarló, Hungária ny. 226 l.
- T á r s s z e r z ő s m ű v e k**
- BALÁZS SÁNDOR: Helytállás. Színmű. V. P. novellájából. [Bp.] 1952, Művelt Nép, Athenaeum ny. 18 l. (Színjátások kv. 2.)
- Ukrajna kolhozaiban. Írták a Szovjetunióban járt parasztküldötség tagjai. (SZABÓ MÁRTONNÉ—SPOUS GYULA—V. P. stb.) Bp. [1950], Mezőgazdasági K. Forrás ny. 61 l.
- S z e r k e s z t é s e k**
- Magyar társadalomtudományi könyvtár. Szerk. V. P. [Bp.] 1941, M. Élet.
- Művészet és szórakozás. Művészeti együttések tanácsadója. (Szerk. a Népművé-

szeti Intézet. Közrem. V. P., MESTERHÁZI LAJOS stb. Az anyagot összeáll. SZILÁGYI DEZSŐ.) Bp. 1954, Művelt Nép, Egyet. ny. 160 l.

KÖZLÉSEK

Részletközlések egyes művekből

AZ ALFÖLD PARASZTSÁGA

Vál 1935. ápr., 4. sz. 266–269., máj.—jún., 5–6. sz. 342–347. [1. Előszó. A táj. 2. A nép.] — Kor 1936. febr., 2. sz. 166–168. — A parasztság osztálytagozódása. = Szab 1936. febr. 23. 8. sz. 7. — Az Alföld parasztsága. = MNap 1936. aug. 11. 134. sz. 4. — A parasztság társas érintkezése. = FügK 1937. dec. 26. 52. sz. 8. — A táj. = V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 13–19.

A BALOGH CSALÁD TÖRTÉNETE

Asszonyhűség. = IÚ 1953. dec. 5. 25. sz. 3–4. — Az új asszony kenyeret süt. = IÚ 1954. júl. 17. 18. sz. 1–2., Túl a Tiszán. Tiszántúli írók és költők művei. Debrecen 1954, Alföld K. 213–224. — Kiscsákó. = IÚ 1955. febr. 26. 9. sz. 3–4. — Szél és fagy. = Csill 1955. ápr., 4. sz. 747–770. — Janika születése és halála. = IÚ 1955. máj. 28. 22. sz. 1–2., jún. 4. 23. sz. 3–5. — Balogh Erzsike a leányvásárban. = IÚ 1955. szept. 24. 39. sz. 3–4., okt. 1. 40. sz. 3–4. — Fészekrakás. = IÚ 1955. dec. 17. 51. sz. 3–4. — Közbeszól a történelem. = Csill 1956. febr., 2. sz. 283–295. — A szolnoki csatában. = Csill 1956. márc. 3. sz. 507–518. — A felvidéken. = Csill 1956. ápr., 4. sz. 719–737. — Elég-e a boldogsághoz a hú feleség? = Csill 1956. máj., 5. sz. 941–953. — Tavasz a gypsonon. = SzN 1956. máj. 6. 126. sz. 5., máj. 7. 127. sz. 2. — Balogh Imrus iskolában. = Csill 1956. jún., 6. sz. 1149–1165. — Balogh Jancsi a leventén. = ÚH 1956. 8. sz. 2–6. — Nyilasok. = Csill 1956. szept., 9. sz. 498–516. — A Gabri gyerek és az ezüstgépek. = Alf 1957. 45–53.

FALUSI KRÓNKA

Gyermekkorom a pusztán. = Híd (Bp.) 1941. 4. sz. 15–17. — Egy magyar szekta a század elején. Tolsztojánusok Balmazújvárosban. = KN 1941. 6. sz. 6–7., 7. sz. 14–15. — Egy valódi békebeli telepítés. = MÉ 1941. 10. sz. 1–3. — Parasztfeministák a faluban. = MCsill 1941. okt. 1. 1. sz. 37–44. — Falusi krónika. „Félesipejük” és „Lovas-koldusok”. = MU 1941. nov. 20. 40. sz. 3–4., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 91–106. — Falusi

krónika. = MKultszle 1941. dec., 12. sz. 274–275. — Pásztorélet. = KN 1941. 23. sz. 12–14. — Küldöttségjárás. = Mérleg. Irodalmi ant. Bp. 1942, 116–127. — Szegényember ravaszága. = Parasztok. [Ant.] Szerk. Szabó Z. Bp. 1942, Cserépfalvi kiad. 162–164. — Pásztorélet, pásztor-sors. = KisÚ 1942. nov. 29. 272. sz. 8., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 39–67. — Munkáslányok a pusztán. = KisÚ 1943. febr. 14. 36. sz. 8.

A KELLETLEN LEÁNY

Jó ürügy. = ÉI 1958. dec. 23. 51–52. sz. 8. — Pista elszökik. = Kort 1959. 5. sz. 736–774.

LACI

Laci. = Csill 1953. okt., 10. sz. 1467–1500.

MIT ÉR AZ EMBER, HA MAGYAR

A házasság nehéz terhének elviseléséről. = MÉ 1940. 4. sz. 12–13. A destruktív lélek. = MÉ 1940. 5. sz. 10–13. — Mit ér az ember, ha magyar. = MÚt 1940. jún. 20. 25. sz. 5–6. — V. P. a népnevelésről. = MÚt 1940. aug. 22. 34. sz. 3.

PÁLYAMUNKÁSOK

Csill 1950. aug., 33. sz. 33–41., szept., 34. sz. 24–39., dec. 37., sz. 5–18., 1951. márc., 3. sz. 268–284. — MN 1951. márc. 4. 53. sz. 4–5. — Számadás. = Utunk 1952. ápr. 18. 16. (180.) sz. 3.

PARASZTSORS – MAGYAR SORS

A múlt. = KN 1939. 11. sz. 8–9. — A parasztság múltja. = SzabSzó 1940. dec. 22. 51. sz. 4. — A parasztság belső osztálytagozódása. = KN 1941. 1. sz. 18–20. — Hogy él ma a magyar paraszt? = SzabSzó 1941. jan. 5. 1. sz. 3. — [Kiragadott idézet a „Paraszt sors, magyar sors” c. mű 31. oldaláról.] = MűgÚ 1941. aug. 15. 33. sz. 6. Új életformát és új termelési formát. = MKultszle 1941. szept., 9. sz. 203. — Parasztsors. = V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 22–38.

PRÓBATÉTEL

Fórum 1949. jún., 6. sz. 458–488. — Dankó János. = Csill 1949. nov., 24. sz. 23–37., Szabadság. [Ant.] Bp. 1951, Szépirod. K. 342–344.

ROSSZ ASSZONY

Csill 1953. dec., 12. sz. 1725–1739. — 1954. febr., 2. sz. 187–216.

SZÁMADÁS

Vallomás... = MiU 1934. jún., 4. sz. 5–6. — Napszámos sors. Szerző Egy

paraszt élete című önéletrajzából. = Kor 1935. júl. - aug., 7–8. sz. 528–535. — Napszámról napszámra. = Kor 1935. okt., 10. sz. 742–748. — Szerelem. = Kor 1935. dec., 12. sz. 904–909. — Számadás. = G 1936. márc., 2. sz. 87–89., jún., 4–5. sz. 245–252., szept., 6–7. sz. 359–365. — Urak a tanyán. = Kor 1936. jún., 6. sz. 491–493. — [Hitvallása.] = Új Szellem 1937. jún. 1. 8. sz. 4. — Számadás. = FNSzab 1937. jún.–júl., 4–5. sz. 2–3. — Számadás 1919. március. = CsNszava 1937. aug. 1. 31. sz. 2. — Számadás. = MKultszle 1943. jún. 15. 6. sz. 128. — Aratás. = V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 83–90. — Ami a Számadásból kimaradt. = IÚ 1955. jún. 18. 25. sz. 5., Csill 1955. júl., 7. sz. 1399–1412. — A kezdő író gondoljaiból. = IÚ 1955. júl. 16. 29. sz. 3. — Egy kézirat kalandjai. = Csill 1955. aug., 8. sz. 1627–1631. — Irodalmi kalandok és hazai utazások. = UH 1955. 9. sz. 10–15. — Nehéz nyár. = SzN 1955. okt. 16. 286. sz. 4–5.

SZEGÉNYEK SZERELME

Varga Julcsi. = Csill 1951. máj., 5. sz. 606–626. — Gyepsoni lányok. = Csill 1951. szept., 9. sz. 1063–1077. — 1914 nyarán. = Csill 1952. jan., 1. sz. 10–27. — Szőlősorok között. = Csill 1952. jún., 6. sz. 647–664. — A lánchídi csatában. = MűvN 1952. aug., 8. sz. 22–23. — Télen – erdőben. = Ép 1952. 3. sz. 7–18. — Kinyílt a kapu. = MN 1952. aug. 20. 195. sz. 5. — Magyar katonák. = IÚ 1954. júl. 31. 20. sz. 8.

SZOCIALIZMUS, NACIONALIZMUS

MÚt 1939. ápr. 15. 15. sz. 5.

SZOLGASÁG

Költözködés télen, hóviharban. = Vál 1949. máj.–jún., 5–6. sz. 326–332. — A zsemlyeszínű üsző. = Csill 1949. júl.–aug., 20–21. sz. 66–75. — Szénagyűjtés. = Csill 1950. febr., 27. sz. 35–42. — Nehéz tél. = Csill 1950. ápr., 29. sz. 6–18., Felfelé ível az út. Ifjúságunk élete irodalmunkban. Bp. 1950, Athenaeum K. 71–103. — Aratósztrájk. = Fórum 1950. máj., 5. sz. 283–298. — A vértanú. = MN 1950. máj. 28. 123. sz. 4. — Egy este a Mezei Munkáskörben. = SzabSzó 1950. máj. 28. 123. sz. 6. — Marokszedők. = SzabSzó 1950. jún. 18. 130. sz. 6–7.

SZŰK ESZTENDŐ

MKultszle 1942. dec. 15. 12. sz. 273. — V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 107–128.

*

- Az armageddoni csata. Részlet egy készülő könyvből. = Vál 1948. 12. sz. 935–944.
- Tavaszi bajok. Egy földmunkás naplójából. = KN 1938. ápr., 4. sz. 211–218. [Részlet az író készülő könyvéből.]
- Egy földmunkás naplójából. = Ny 1938. II. 121–124., KN 1938. dec., 12. sz. 443–448., V. P.: Gyepsor. 3. bőv. kiad. Bp. 1944. M. Élet, 72–79. [Részlet az író készülő könyvéből.]
- Egy földműves naplójából. = Ny 1939. I. 78–85. [Részlet az író készülő könyvéből.]
- Versek**
- Almomban végigéltem mindent.* = KN 1939. 3. sz. 133–134.
- Aratáskor – munka nélkül.* = Nszava 1934. júl. 22. 163. sz. 17., V. P.: Húsz év. Bp. [1947], Misztótfalusi, 81–82. [„Gyepsor.”]
- Egyszerű szavak az útszélén ácsorgókhoz.* = Kor 1933. okt., 10. sz. 710.
- Én nem bújhatok el...* = Kor 1933. ápr., 4. sz. 293–294., V. P.: Húsz év. Bp. 1947. Misztótfalusi, 155–156. [„Gyepsor.”]
- Én nem mehetek el innen.* = MÉ 1939. 6. sz. 18., Nem én kiáltok. Szavalókórusok. Szerk.: Szendrő F. Bp. 1945, Munkás Kultúrszöv. 61–62. SzabSzó 1946. máj. 5. 97. sz. 1., V. P.: Húsz év. Bp. 1947. Misztótfalusi, 20–21., 1848–1948. Száz év a szabadságért. Bp. 1948, Dolgozók Kultúrszöv. 291.
- Ha nem lehetett szálfa...* = F SZab 1939. máj., 3. sz. 3., KN 1939. 5. sz. 286–287., MKultszle 1940. ápr., 4. sz. 83., MH 1941. dec. 21. 8. sz. 15.
- Kaszások.* = Vál 1949. márc.–ápr., 3–4. sz. 253–263.
- Keménynek lenni...* = Nszava 1933. jún. 25. 142. sz. 10., Kor 1933. szept., 9. sz. 638., MÉ 1940. 3. sz. 9., NépiIfj 1947. jan., 2.
- A kényelem.* = MiU (Debrecen) 1933. aug. 3. sz. 50.
- ... Mert nekünk van hitünk.* = Kor 1933. ápr., 4. sz. 294.
- Munkába.* = Kor 1933. jún., 6. sz. 448–450., Nszava Naptár 1936. évre. [Bp. 1935], 44. (Napszámos énekek.)
- Napszámos énekek.* 1. Munkába. 2. Szombat este hazafelé. = Kor 1933. jún., 6. sz. 448–452., Nszava Naptár 1936. évre. [Bp. 1935], 44.
- Parasztlányok.* = F SZab 1933 jún., 4. sz. 4.
- Parasztlegények.* = F SZab 1933. máj., 3. sz. 6.
- Paraszrok.* = Kor 1934. júl.–aug., 7–8. sz. 562–563.
- Sinka István.* = MÚt 1941. máj. 29. 22. sz. 3–4.
- Sóhaj.* = Nszava 1933. dec. 24. 293. sz. 26.
- Szombat este hazafelé.* = Kor 1933. jún., 6. sz. 450–452., Nszava Naptár 1936. évre. [Bp. 1935], 44. (Napszámos énekek.)
- Üzenet.* = F SZab 1933. okt., 7. sz. 4.
- Elbeszélések (1945 előtt)**
- Béresék.* = Híd (Bp.) 1944. 4. sz. 36–44.
- Családi kör.* = Kor 1932. máj., 5. sz. 348–353., Proletár 1932. júl. 9, 16, 23. 6–8. sz., KisÚ 1940. dec. 22. 292. sz. 12.
- Csolédcsurhész.* = Kor 1935. jún., 6. sz. 443–451.
- Ebéd a Gyepsoron.* = Kor 1940. júl.–aug., 7–8. sz. 640–644., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 134–141. [„Gyepsor.”]
- Eső után.* = Kor 1931. szept., 9. sz. 607–610.
- Hazajött a húgom.* = F SZab 1933. szept., 6. sz. 6–7., KN 1940. 8. sz. 15–16., MÚt 1940. aug. 1. 31. sz. 4., KisÚ 1940. nov. 17. 262. sz. 9., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 129–133., Új esztendő. 1947. A M. Parasztszövetség naptára. Bp. 1947, M. Parasztszöv. 180–182., Nszava 1954. nov. 14. 270. sz. 6.
- Kis kondás.* = Kor 1932. szept., 9. sz. 635–642., KisÚ 1940. okt. 6. 228. sz. 9., SzabSzó évk. 1943. Bp. 1943. 65–74., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 68–80. [„Gyepsor.”]
- Munka közben.* = Szép Szó 1936. I. köt. 221–224.
- Répaszedők.* = SzabSzó 1941. dec. 28. 52. sz. 4.
- Sommások a vonaton.* = KanadaiMMunk (1937.) VIII. 11.
- Szombat.* = Kor 1934. jún., 6. sz. 417–424.
- Tél a gyepsoron.* = Kor 1934. márc., 3. sz. 171–179., Új M. Dekameron. Bp. 1942, Nyugat K. 2. köt. 225–242., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 142–154. [„Gyepsor.”]
- Tűz a tanyán.* = Híd (Bp.) 1942. febr. 17. 7. sz. 6–8., 24–25.
- Vásárban.* = MÚt 1942. dec. 3. 45. sz. 5–6., dec. 10. 46. sz. 5–6.
- Vasúti szerencsétlenség.* = Vál 1935. 1. sz. 21–26., Kal 1935. 168–272., KisÚ 1940. szept. 22. 216. sz. 9.
- Elbeszélések (1945 után)**
- Almáskert.* = Csill 1953. jún., 6. sz. 724–799.
- A Bacsó-tanya.* = Csill 1954. júl., 7. sz. 1169–1205., aug., 8. sz. 1481–1499.

- Boris asszony ügyvédet fogad.* = ÉI 1957. nov. 1. 18. sz. 7–8.
- Búcsúzás.* = MN 1959. okt. 11. 239. sz. 8–9.
- Dögnész.* = Fórum 1949. okt., 10. sz. 825–838.
- Egy rossz kölyökért.* (A Török András történetéből.) = ÉI 1960. nov. 11. 46. sz. 9–10.
- Férfiak között.* = MN 1960. ápr. 10. 86. sz. 8–9.
- Gyermekharag.* = Mesék, történetek. Negyvenöt magyar író a gyermekeknek. Bp. 1953, Ifjúsági K. 307–316.
- Helytállás.* = Fórum 1949. dec., 12. sz. 985–1005., Felszabadult ország. Bp. 1950, Révai K. N. V. 82–110., Felszabadították Sztálin. [Bp. 1953], Szépirod. K. 22–46.
- Idegen lányok közt.* = MN 1959. júl. 12. 162. sz. 9., júl. 14. 163. sz. 7.
- Igaz történet egy faluról.* = M. írók Rákosi Mátyásról. Bp. 1952, Szépirod. K. 32–44.
- Ítélet alatt.* = Csill 1953. ápr., 4. sz. 493–509.
- A juhász és a pulija.* = Friss szél. (Szerk. Kuczka P.) Bp. 1955, 194–212., Életünk. Hús elbeszélés. Bp. 1960, M. Helikon, 122–134.
- Leánykérés.* = MN 1959. aug. 20. 195. sz. 10., Tarka szöttek. Elbeszélések. Bp. 1960, Szépirod. K. 47–59.
- Mostohaapa.* = Kort 1957. 4. sz. 513–523., Szüreti fűrt. Elbeszélések. 1. köt. Bp. 1958, Szépirod. K. 7–30.
- Suli Kis Varga.* = Csill 1949. jan., 14. sz. 25–30.
- Suli Kis Varga a szövegkezetben.* = ÚH 1953. 1. sz. 76–83.
- Szegényember tehene.* = SzabSzó Családi Naptára 1947. [Bp. 1947], Sarló Lapkiadó.
- Szentgyörgynap éjszakáján.* = M. Szerelmes Dekameron. Vál.: Barabás T. Bp. [é. n.] Táncsics K. 283–286.
- Szomorú Szabó János gazda.* = Csill 1949. okt., 23. sz. 37–46.
- A tisztartó szíjostora.* = Csill 1949. máj., 18. sz. 28–34.
- Ünnep.* = Kort 1958. II. köt. 10. sz. 541–547.
- M í v e k i d e g e n n y e l v e n**
- BOLGÁR**
- Otsztojabanye.* (Helytállás.) Prev. Andrej Dimitrov. = Ungarszki razkazi. Szófiya 1954, 116.
- HOLLAND**
- Stiekuine Kis Varga.* (Suli Kis Varga.) Vertaald door A. L. J. Sivirsky. = Meesters de Hongaarse Vertelkunst. Amsterdam 1958, Meulenhoff, 164.
- LENGYEL**
- Janosz Danko.* (Dankó János.) Tlum. E. Kowalik. = Wolność. Ant. Walczącej poesji i prozy węgierskiej. Warszawa 1953, Czytelnik, 390–394.
- Moja mlodsza siostra pourócala.* (Hazajött a húgom.) Tlum. T. Csorba. = Z zycia ludu węgierskiego. Bp. 1941, Cserépfalvi., Dziennik Literacki (Krakow) 1948. Nr. 11. (54).
- LITVÁN**
- Janošas Danko.* (Dankó János.) Vertò A. Varkulevičius ir V. Visokkas. = Vengru Apsakymai. Vilnius 1953, Valst. Grož. Lit. Leidikla.
- NÉMET**
- János Danko.* (Dankó János.) Übers. Álmos Csongár. = Was einem Siege gleichkomat. Berlin 1953, Rütten Loening, 135.
- OROSZ**
- Janos Danko.* (Dankó János.) Perv. A. Gerskovicsa. = Vengerszkie rasszkazü i povesztii. Moszkva 1950, Izdatel'sztvo Inostrannoj Literaturü, 49.
- Sztojkoszt'.* (Helytállás.) Perv. A. Gerskovicsa. = Rasszkazü o novoj Vengrii. Moszkva 1952, Voennoe Izd. 28.
- ROMÁN**
- János Danko.* (Dankó János.) In românește de P. Muresan. = Incercarea. București 1953, 11.
- P u b l i c i s z t i k a**
- 1932 Áttelelt a magyar paraszt... = Nszava máj. 28. 109. sz. 5.
- 1934 Tiszántúli rajzok. = Nszava szept. 20. 211. sz. 7., okt. 28., 243. sz. 11., nov. 18. 259. sz. 7., 1935. jan. 20. 17. sz. 14.
- 1935 Tavasz beszámoló a kevés és száraz kenyér országából. = Nszava máj. 19. 113. sz. 5.
- Kis riport az idej nyárról. = Nszava júl. 21. 164. sz.
- 1936 Helyzetkép falumból. = Szép Szó I. 1. füz. márc., 1. sz. 34–36.
- Szombat. = MNap márc. 19–20. 15–16. sz. 4.
- Helyzetkép falumból. = FSzab ápr., 3. sz. 3–4. [Balmazújvárosról.]
- Fejenként és naponként húsz fillér. Tudósítás egy szegény földmunkás-

- család egyévi munkájáról, keresetéről és életéről. = Mo máj. 3. 102. sz. 15.
- 1936 „Így küszködtük át ezt az évet.” Elmondja egy kisbérllő, közli V. P. = Mo máj. 24. 119. sz. 15.
- „A pásztornak jól megy dolga...” A hortobágyi helyzet. = Mo jún. 7. 130. sz. 15., MNap jún. 10. 83. sz. 2.
- A béres és a bére. = Mo jún. 16. 136. sz. 15. [Tanyai bérescsaládok életmódja.]
- Helyzetkép faluról. = MNap jún. 25. 96. sz. 2.
- Csárdást táncol három sváb a hídi vásáron. = Mo jún. 28. 147. sz. 15. [A debreceni vásárról.]
- Vihar a tarlón. = Mo júl. 7. 153. sz. 14. [Riport egy pusztai viharról.]
- Így dolgozik most a falu. Riport egy emlékezetes nyárról. = Mo júl. 28. 171. sz. 15. [Aratási munkáról, a falu nyári életéről.]
- A tardi helyzet menthetetlen. Így látja egy földmunkás. = Mo aug. 12. 184. sz. 11. [A tardi helyzet a magyar falvak helyzete.]
- A Hortobágy ünnepe otthoni szemmel. = Mo szept. 10. 207. sz. 11. [A hortobágyi kiállítás idegenforgalma és az érem másik oldala.]
- Az elázott falu. Őszi jelentés a reménytelen esőről és sárról. = Mo okt. 10. 232. sz. 10.
- Elakad a munka, az Alföld átka, a rossz utak miatt. = Mo nov. 8. 256. sz. 10.
- Aratási szerződés. = Szab nov. 15. 46. sz. 9., Kor dec., 12. sz. 1068—1071., FSzab 1937. jan.—febr., 1. sz. 2—4., SzabSzó (Párizs) 1937. jan. 2. 1. sz. 9., MNap 1937. máj. 1. 102. sz. 6., KanadaiMMunk 1937. VIII. 13.
- Anyósok, cigányok, gyerekek és más falusi kéregetők. = Mo dec. 16. 287. sz. 10.
- 1937 Aktuális jegyzetek. = G 42—46. [A dolgozó nép ellátásáról, a kocsisok és raktárak világáról.]
- Szilveszter éjszakája falun. = Mo jan. 3. 2. sz. 9. [Régi és új szilveszteri szokásokról.]
- Mezőkővesdi feljegyzések. = KanadaiMMunk II. 31.
- A magyar parasztság szellemi ébredése. = MNap febr. 5. 4., KanadaiMMunk VIII. 81.
- Aktuális jegyzetek. = G 253. [A mezőgazdasági munkafelügyelet szükségességéről.]
- A „tintapofájú félvad kocsi”. = MNap márc. 16. 63. sz. 3., FSzab okt., 8. sz. 5—6. [A külvárosi vállalkozók kocsisainak életéről. — Válasz Hunyady Sándornak „Ló által vont járműforgalom” c. cikkére.]
- 1937 Aktuális jegyzetek. Milyen látvány a meztelen kubikos? = G 379—380. [Féja Géza: Viharsarok c. könyvének fedőlapján lévő illusztrációról.]
- Makó, a „gazdag” hagymaváros. = MNap ápr. 8. 82. sz. 3.
- Az írói magatartás értelme és változatai. = Kor jún., 6. sz. 515—522., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akad. 36—50., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 36—50.
- Az aratómunkás riportja az aratásról. = Mo júl. 8. 152. sz. 7.
- Tiszta vizet a pohárba. = KanadaiMMunk IX. 40.
- „Nincs saját igám...” = MNap nov. 11. 260. sz. 4. [A tőle kért cikket nem tudja megírni felhalmozódott mezőgazdasági munkája miatt.]
- 1938 „Dopolavoro” a magyar mezőkön. = MNap aug. 28. 204. sz. 6., SzabSzó (Párizs) okt. 1. [A mezőgazdasági munkásság munka utáni szórakoztatásáról.]
- Élünk-e még, cimborák? = FSzab szept.—okt., 6—7. sz. 1—2. [A parasztság kiszolgáltatottságáról, a megváltozott feladatokról.]
- 1939 Pár szó mai lányainkról. = SzabSzó febr. 26. 9. sz. 5.
- Miért „mord” az öregedő paraszt? = Ny II. 8. sz. 125—126. [Az ésszerűtlen és barbár paraszti viszonyokról.]
- 1940 Meztélábás ruszin parasztasszony a gyorsvonaton. = KN 16. sz. 13.
- Lehet-e a magyar parasztasszony sorsán segíteni? = MÚt júl. 4. 27. sz. 5. [Hozzászólás Sz. Weress Jolán: Virágos finn otthonok c. könyvéhez.]
- Először voltam az ország házában. = Híd (Bp.) dec. 6. 11. sz. 9—10.
- Ázsia? = Híd (Bp.) dec. 20. 13. sz. 25—26. [Tatatóvárosról.]
- 1941 Eső, eső, eső. = Híd (Bp.) máj. 6. 20. sz. 20.
- 1942 Örök munka — örök szenvedés. = SzabSzó júl. 12. 28. sz.
- A hőresögösök. = Híd (Bp.) aug. 1. 25. 10—11., MH aug. 15. 218. sz. 16. [A hőresögvasdászó szegény parasztemberekéről.]
- 1943 Városiak és falusiak. = Népi magyarság. Bp. 1. köt. 13—20. (Bartha Miklós Társaság kiadv. VII.)
- Háborús lakodalom. = Híd (Bp.) febr. 1. 3. sz. 24—25. [A falusi lakodalomról.]
- A parasztság társas életéről. = SzabSzó okt. 31. 44. sz. 3.
- 1945 Péter Pálra. = KépV jún. 29. 7. sz. 3. [Az első szabad aratás jelentősége.]

- 1945 Saját hibáinkról. = SzabSzó dec. 30. 226. sz. 1–2.
- 1946 Panaszkodó ország — tehetetlen nép? = SzabSzó júl. 28. 165. sz. 1.
— Bajbajutott emberek. = SzabSzó aug. 11. 177. sz. 1–2. [A munkanélküliekről.]
- 1948 Száz esztendő. = SzabSzó márc. 14. 62. sz. 1.
- 1949 Falusiak várososon — tegnap és ma. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 65–67. [Falusi munkások budapesti életéről. — D.: 1949.]
- 1950 Egy napunk Ukrajna fekete földjén. = SzN aug. 16. 189. sz. 6.
— Egy ukrainai kolhozban. = SzN aug. 24. 196. sz. 6.
— A Korszun — Sevenszko gépállomás. = SzN aug. 27. 199. sz. 8.
— Moszkva. = SzabSzó okt. 8. 146. sz. 6–7. [Az író moszkvai élményeiből.]
— Brianszki erdő — Kiev. = SzabSzó okt. 15. 147. sz. 7. [Az író szovjetunióbeli élményeiből.]
— Emberpusztítás vagy kenyérszaporítás? = Csill nov., 36. sz. 33–35.
- 1951 Ahol a világ első gépállomása született. = SzN jan. 26. 21. sz. 6.
— Az első kolhozban Maszlovkán. = Szabadság. [Ant.] Bp. Szépirod. K. 396–398. [Az író élményei Szovjetunióbeli látogatásakor.]
- 1952 Erő, bölcsesség és jóság. = MN dec. 21. 299. sz. 5. [Részlet az író Ukrajna földjén c. útinaplójából.]
- 1953 Sztálin. [Nekr.] = IÚ márc. 12. 6. sz. 5., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 278–282.
- 1954 Még egyszer a népkultúráról. = IÚ 19. sz. 7.
- 1955 Moszkvai diákok között. = SzN jan. 9. 8. sz. 4.
— Öregek és fiatalok. = IÚ júl. 30. 31. sz. [A fiatal nemzedék megítélésének felelősségéről.]
— Amit még hozzátehetek az öregek és fiatalok vitájához. = IÚ szept. 3. 36. sz. 3–4.
- 1956 Gondolatok kultúráról, művészetről, szórakoztatásról. V. P. hozzászólásából. = Munka aug.–szept., 8–9. sz. 50–53. [Részlet a SZÓT 1956-ban tartott IX. teljes ülésén elhangzott felszólalásból.]
— A természet könyvéből. Naplójegyzetek. = Csill okt., 10. sz. 739–761. [Részecskék: Emberek és vademberek; Lányok, asszonyok, „nők”; Írókról — költőkről; Szerelem, házasság; Hold, eső, idegenek; Kuttyák és egyébek; A hatalomról; Földről, népről, parasztokról.]
- Irodalmi vonatkozású tanulmányok, cikkek, kritikák
- 1931 Weis István: A magyar falu. = Századunk jún.–júl., 6. sz. 326–327.
- 1933 Mit és hogyan olvassunk? = FSzab okt., 7. sz. 2–3.
- 1934 Művészeti értékelés az irodalomban. = FSzab jún., 5. sz. 6–7.
— Falu regények. = MiÚ aug., 5. sz. 13–14. [Nagy Lajos: Kiskunhalom és Darvas József: Fekete kenyér c. regényekről.]
- 1935 Irodalom és világnézet. = G. febr., 2. sz. 171–175. [Fejtő Ferenc: Rapszodikus elmélkedések Babits „Amor Sanctus”-a fölött c., a G 1935. 1. sz.-ban megjelent cikkéről.]
— Darvas József: Vízkeresztől Szilveszterig. = G. ápr., 3. sz. 248–250.
— A parasztság és az irodalom. = G máj., 4. sz. 275–280., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akadémia, 85–96., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 85–96. [A parasztság kevéssé öntudatos rétegei és a magyar irodalom.]
— Egy „autodidakta” válasza. = G máj., 4. sz. 318–320. [Fejtő Ferenc: Dialektika, hit, l'art pour l'art c. cikkére. (G. 1935. 250–255.)]
— Solohov, Mihail: A csendes Don. = G jún., 5. sz. 364–366.
— Parasztrehányok. = Szoc aug., 8. sz. 379–381. [Móricz Zsigmond: A boldog ember, Bárdosi Német János: Zsellerek c. regényekről.]
— Tamási Áron: Abel Amerikában. = TtúliFigy szept., 6. sz. 27–30.
— Két új folyóirat. = KN dec., 3. sz. 57–58. [A Fegyver-ről és az Apollóról.]
— Mit ér hát a paraszt rajongás? = FSzab dec., 9–10. sz. 3–4. [A népi mozgalom elsőkélyesedésének okairól.]
- 1936 Számadás. = G márc., 2. sz. 87–89. [Az író vallomása önéletrajzáról.]
— Külföldi regények. (B. Traven: Fehér rózsza; M. Solohov: Csendes Don.) = KN márc., 2. sz. 44–45.
— Solohov. = G márc., 2. sz. 141–143. [Solohov, Mihail: Csendes Don II. Viharos napok c. regényéről.]
— Új folyóiratok. (Szép szó, Gondolat.) = KN ápr., 3. sz. 46–48.
— Ilyés Gyula: Puszták népe. = G jún., 4–5. sz. 323–326., Szoc júl., 7. sz. 352–353., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akadémia, 119–126., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet,

- 119--126. [Kortársak-bajtársak c. fejezetben.]
- 1936 Politikai szociográfia. = Szoc szept., 9. sz. 421-425. [Szabó Zoltán: A tardi helyzet és a Pro Christo falukutató munkaközösség „Elsüllyedt falu a Dunántúlon” c. művekről.]
- A miskolci íróhét. = Kor szept., 9. sz. 746-749.
- Levél Német Lászlóhoz. = G okt. - nov., 8. sz. 417-424. [Németh László világnézetéről és felszólítása a szocialista mozgalomhoz való csatlakozásra. A levélből részlet: MNap 1937. márc. 28. 74. sz. 5.]
- 1937 Darvas József: A legnagyobb magyar falu. = G jan.-febr., 1. sz. 65-67.
- Munkásság és irodalom. = Híd (Bp.) 2. sz. 3.
- Reményik Zsigmond: Búntudat. = G márc.-ápr., 2. sz. 128-130.
- Gorkij, Makszim: Rendkívüli esemény. = G márc.-ápr., 2. sz. 130.
- Négy arckép a „Viharsarok”-ból. = Mo márc. 18. 62. sz. 15. [Féja Géza könyvéről.]
- Könyvnap után. = G máj.-jún., 3-4. sz. 194-195.
- Ne legyünk méltatlanok hivatásunkhoz! = ÍróBeleszól máj. 22-23. [A szellemi élet züllesztő vitáiról, a fasizmus elleni közös harc szükségességéről.]
- Az írói magatartás értelme és változatai. = Kor jún., 6. sz. 515-522., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akad. 36-50., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 36-50.
- Számadásom mérlege. (Önbírálat.) = Kor júl.-aug., 7-8. sz. 704-708.
- Írók és kiadók. = Ú júl. 25. 31. [V. P. levele az Ú-hoz Cserépfalvi Imrének a Számadás c. könyv kiadásával kapcsolatos nyilatkozatára.]
- Nemzeti irodalom. = KN aug., 8. sz. 26-28.
- Disputa. Megint csak visszabeszélek. = G szept. - okt., 329-333. [Válasz (Molnár Erik) Szentmiklósy Lajos cikkére (1937. 271-274.) a szerző önéletrajzi regényével kapcsolatban, parasztábrázolásáról.]
- Üzenet. = G. szept.-okt., 6. sz. 337-339. [A humanizmus és szocializmus viszonyáról. Válasz Pintér Józsefnek a Szép Szó 1937. szept. számában megjelent levelére.]
- Milyen látvány a meztelen kubikos? = G nov., 7-8. sz. 379-380. [Féja Géza „Viharsarok”-pere alkalmával.]
- A magyar társadalom válsága az új magyar irodalomban. = Vál 12. sz. 725-731.
- 1938 Munkásság és irodalom. = Híd (Bp.) jan. febr., 3-4. sz. 3.
- Tiborc. = Mo jan. 12. 8. sz. [Kálmán Kata és Boldizsár Iván képeskönyvéről.]
- A parasztság és az igazi magyar irodalom. = SzabSzó febr. 5. 6. sz.
- A valóság szomjúzása. = ViSze márc., 2. sz. 8-10. [Ivan Olbracht Suhaj a betyár c. paraszti témájú regényéről.]
- Találkoztam a szabadsággal — a „Szabadság”-ban. = Szab márc. 19. 12. sz. 8. [Az írónak a lapban kifejtett munkájáról.]
- A magyar társadalom válsága az új magyar irodalomban. = MNap máj. 7. 110. sz. 4.
- Irodalom és közönség. = KN jún., 6. sz. 333-338., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akadémia, 75-84. [A m. irodalom iránti közömbösség okairól.]
- V. P. a magyar könyvről. = MÚ jún. 23. 4. [Az irodalom és a közönség viszonyáról, a könyvterjesztés problémáiról.]
- Időszerű feljegyzések. — A magyar elbeszélő irodalomról. = KN aug., 8. sz. 90-96.
- Időszerű feljegyzések a mai magyar költészetéről. = KN szept., 9. sz. 211-218., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bolyai Akadémia, 63-74., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 63-74. [A m. költészet szétszakítottágáról és ennek okairól. — „A mai magyar költészetéről” címmel.]
- 1939 Tájékoztató. Parasztközvetítés a színházban = KN jan., 1. sz. 48-51. [A parasztság a drámai ábrázolásban.]
- Töprengések a publicisztika és az író viszonya körül. = Ny I. 1. sz. 63-64. [A publicisztika népszerűségéről, tekintettel az érvényesülés könnyebb módjára, ellentétben az írói vagyis alkotói munkával.]
- Az írók és a mozgalom viszonya. = Nszava febr. 5. 15. sz. 9. [Nem lehet előírni, hogy az író csak mozgalmi lapokba írjon: publikálhat bárhol, de lényeges, hogy osztályhű maradjon.]
- A parasztság és az igazi magyar irodalom. = SzabSzó febr. 5. 6. sz. 8.
- Az író és a testi munka. = Ny I. márc., 3. sz. 206-208.
- A bihari parasztlelet. — Szabó Pál új regényéről. = KN ápr. 4. sz. 257-259. [A Szakadékról.]
- A „szellemi egység” kérdésehez. = Üzenet (Párizs) máj., 3. sz. 70-74. [A népi írókról és a Márciusi Frontról]

- Csatlakozik Gereblyés László hasonló c. cikkéhez.]
- 1939 Darvas József: Egy parasztcsalád története. = Ny I. máj., 5. sz. 335–337., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akadémia, 135–139., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 135–139. [Kortársak-bajtársak c. fejezetben.]
- Korszerű jegyzetek. A paraszt útja az irodalomban. = KN jún., 6. sz. 373–379., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akadémia, 97–107., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 97–107. [„A magános paraszt útja az irodalomban” címmel. A fiatal parasztszármazású művészek érvényesülésének akadályairól.]
- Magyar város. (Érdei Ferenc könyvéhez.) = MÉ 7. sz. 22–23., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akadémia, 140–145., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 140–145. [Kortársak-bajtársak c. fejezetben.]
- Népi írók és parasztmozgalom. = KN 8. sz. 3–4.
- Machiavelli magyarul. (A fejedelem. Phönix-kiadás.) = KN 8. sz. 13–14.
- V. P. levele Szabó Dezsőhöz. = KN 10. sz. 1–2. [Szabó Dezső politikai működésének jelentőségéről, a közép-osztály feladatairól.]
- Máról holnapra. = MÉ 12. sz. 12–13. [Darvas József fenti c. művéről.]
- 1940 „Urbánusok” és „népiesek”. = OrszÚtja jan., 1. sz. 26–27. [Polémia Bóka Lászlóval a népi-urbánus ellentétéről.]
- „Lélek és kenyér.” Jegyzetek Illyés Gyula új könyvéhez. = KN jan. 1. sz. 9–10., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akadémia, 126–135., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 126–135. [Kortársak-bajtársak c. fejezetben.]
- Zeng a világ. Giono magyarul. = KN jan. 15. sz. 16–17.
- Egy költő gondolatai a magyar nyelvről. (Erdélyi József új könyve: Ardali szép hold.) = KN febr. 15. sz. 18., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akadémia, 145–149., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 145–149. [Kortársak-bajtársak c. fejezetben.]
- Üzenet Brazíliából. (Kordás Ferenc verskötete: Első kéve.) = KN febr. 15. sz. 18.
- Számvetés. = SzabSzó márc. 17. sz. [A népi írókról.]
- Néhány szó parasztíró barátainkhoz. = SzabSzó márc. 24. sz. [Mi az oka a feltörő parasztírók jelentkezésének?]
- 1940 Az Erdélyi Helikon. [Glossza.] = MÉ 4. sz. 16.
- Felmondás. (Bartha András verseskönyve.) = KN máj. 1. sz. 21.
- A mai magyar népi írókról. = Kor jún., 6. sz. 516–523., V. P.: Ember és Írás. Bp. 1941, Bólyai Akad. 51–62., MKultszle 1941. júl., 7. sz. 158. [Részlet.]
- A tanya. = MÉ 6. sz. 10. [Kárász József regényéről.]
- Miről énekeljenek a költők? = KN 17. sz. 16. [Oláh György az EgyV júl. sz.-ban megjelent, többek közt a népi írókról szóló cikkére.]
- Elindult szeptemberben. (Darvas József regénye.) = Nszava nov. 10. sz. 255. sz. [(v. p.) betűjellel.]
- 1941 Ember és írás. = V. P.: Ember és Írás. Bp. Bólyai Akad. 5–21., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 5–21., V. P.: Húsz év. Bp. 1947, Misztótfalusi, 159–171. [Az írói hivatásról és felelősségről, a kollektivizmusról és individualizmusról.]
- Juhász Gyula. = V. P.: Ember és Írás. Bp. Bólyai Akadémia, 159–174., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 159–174. [Kortársak – bajtársak c. fejezetben.] Puszták Népe 1947. szept., 3. sz. 153–160. [1937-i felolvasás Szegeden.]
- Jegyzetek az író lélektanához. = MÉ 1. sz. 7–11., V. P.: Ember és Írás. Bp. Bólyai Akadémia, 22–35., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 22–35.
- Feljegyzések a mai magyar munkás-irodalomról. = KN 2. sz. 11–13., V. P.: Ember és Írás. Bp. Bólyai Akadémia, 108–118., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 108–118. [Többek között Asztalos Istvánról, Nagy Istvánról, Kassák Lajosról. — „A mai magyar munkásirodalomról” címmel.]
- A parasztgyerek nehéz útja. (Darvas József könyve: Elindult szeptemberben) = MÉ 2. sz. 9–10.
- Őszi vetés. (Szabó Pál regénye.) = KN 3. sz. 4., V. P.: Ember és Írás. Bp. Bólyai Akadémia, 149–152., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 149–152. [Kortársak – bajtársak c. fejezetben.]
- Holtak derese. Nagy Imre versei. = KN 3. sz. 8.
- Máraitól tanuljunk írni? = MÉ 3. sz. 9–11.
- V. P. válasza Illyés Gyulának. = MÚT márc. 6. sz. 1–2. [Illyésnek a Ny 1941. márc. sz.-ban V. P.-t támadó cikkére.]
- Nyilatkozat. = MÚT márc. 13. sz.

2. [V. P. nyilatkozata Illyés Gyulával kapcsolatos vitájának egy kérdéséről.]
- 1941 Szépirodalom vagy publicisztika. = MÚt márc. 20. 12. sz. 1–2. [Az író és a közösség viszonyáról.]
- Márciusi Front, parasztpárt és egyebek. = MÉ 4. sz. 14–15. [Válasz Illyés Gyulának a Ny-ban és Kovács Imrének a MÉ-ben megjelent cikkére.]
- Az író és az írás. = MÚt ápr. 24. 17. sz. 1–2.
- Van-e hát munkásirodalom? = KN máj., 8. sz. 6–7.
- A helyesírás gyerekjáték. = MÚt máj. 8. 19. sz. 6. [Farkas János tanító könyvéről.]
- Sinka István. = MÚt máj. 29. 22. sz. 3–4., V. P.: Ember és Írás. Bp. Bolyai Akadémia, 152–158., ua. 2. kiad. Bp. 1942, M. Élet, 152–158. [Kortársak—bajtársak c. fejezetben.]
- Gionizmus vagy parasztszocializmus. = Nszava aug. 17. 186. sz. [Válasz Losonczy Géza „Giono és a magyar népiesek” c., a Nszava aug. 3. 175. sz.-ban megjelent cikkére.]
- V. P. megjegyzése. = KN 20. sz. 9. [Kodolányi János: Földindulás c. darabjának előadásáról.]
- A kettévált irodalom. = Ttúl dec. 25. 266. sz. 17.
- 1942 [Vallomás a kötetben közölt „Tél a Gyepseron” c. novellájáról.] Új M. Dekameron. Bp. Nyugat K. 2. köt. 223–224.
- Nagy István. = MÉ 1. sz. 11–12. [A Szomszédság nevében c. művéről.]
- Németh László. = So 182–190.
- Írók és parasztok. = Ttúl febr. 8. 31. sz. 5.
- József Attila. = KN 8. sz. 6–8., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 38–46.
- Béke és szolgálat. = MCsill ápr. 1. 4. sz. 195–198. (A m. írók felelősségéről, feladatairól.)
- Jöjjön az utánpótlás. = Ttúl ápr. 5. 5. [A jövő íróinak, költőinek jelentkezését, a népi mozgalom „utánpótlását” várja.]
- V. P. írta József Attiláról. = MH (Bratislava) máj. 9. 124. sz. 7. [Részlet.]
- V. P. Krónikája. = Híd (Bp.) máj. 12. 19. sz. 4. [Időjárásról. Steinbeck: A mohos szikla c. művéről.]
- „Gyertyán országa.” = Híd (Bp.) jún. 15. 22. sz. 22–23. [Bendefy László művéről és az útleírásokról.]
- Népi irodalom — közösségi irodalom. = MÉ 7. sz. 1–3.
- 1942 Magyar író temetése. = MÉ okt., 10. sz. 8–10. [József Attila és Móricz Zsigmond temetéséről.]
- Parasztok, paraszti írók és Móricz Zsigmond. = MCsill okt. 1. 10. sz. 200–203.
- Móricz Zsigmond a falun. = Híd (Bp.) nov. 1. 31. sz. 20.
- 1943 Nagy Imréről szólva. = MCsill jan. 15. 2. sz. 79–84. [Nagy Imre költészetéről.]
- Sinka István. = So 438–449.
- Jegyzetek. = MCsill máj. 15. 10. sz. 609–611. [Négy jegyzet: a m. nyelv „faj” szaváról, egy parasztleányt ábrázoló utcai plakátról, a „Számadás” és a „Mit ér az ember, ha magyar” c. műveiről.]
- 1944 Munkásirodalom. = Munkások. [Ant.] Bp. M. Élet, 5–13. [Bev.]
- Az író politikája. Márciusi Front és népi irodalom. = MCsill jan. 1. 1. sz. 7–16., V. P.: A válság éveiből. Bp. 1945, Sarló, 197–207. [Kállai Gyula (= Révai József) „Népiség, demokrácia, szocializmus” c. könyvéről.]
- Olvasás közben. = MCsill febr. 1. 3. sz. 166–169. [Ismeretlen kínai író „Virágos gyertyák”, Leonid Szolovjov: Csendháborító, Örsy Attila: Délibáb c. regényéről és Szepsi Csombor Márton: Europica Varietas c. könyvéről.]
- Magunk dolgáról. = SzabSzó febr. 20. 8. sz. 3. [A Szabad Szórl és íróiról.]
- Hort Dezső: Jellem és Társadalom. = MCsill márc. 1. 5. sz. 306–307.
- Kodolányi János: Zárt tárgyalás. = MCsill márc. 15. 6. sz. 352–356.
- 1945 Móricz Zsigmond a magyar ember. = Móricz Zsigmond ek. (Bp.) 31–42.
- Írók a Parasztpártban. = Debr-SzabSzó febr. 25. 1. sz. 5., SzegSzabSzó 2. sz. 3–4.
- Miért hallgatnak az írók? = KépV júl. 6. 8. sz. 10.
- [Beszédrészlet Móricz Zsigmond sírjánál.] = SzabSzó szept. 8. 135. sz.
- 1946 „Meg kell szenvedni.” = Vál 2. sz. 177. [A „politizáló írók” helyzetéről.]
- 1947 Bihari József. = Vál I. 3. sz. 273–274. [A színészi alakításról, Bajor Gizi Cleopatra-alakítása és Bihari József alakítása Sárközi: Dózsa-drámájában.]
- Szellemi válság? = Vál I. 4. sz. 376–377. [A kulturális, irodalmi életben megnyilvánuló polgári maradványokról és az új, haladó értelmiség kialakításának szükségességéről.]
- A jövő gondjairól. = Vál I. 5. sz. 397–404. [Az írók feladatai

- az aktuális politikai, társadalmi és gazdasági kérdések megítélésében.]
- 1947 „Amit az írók nem készítettek elő, azt a politikus nem tudja megcsinálni.” V. P. az írók feladatáról. = SzabSzó máj. 10. 106. sz. 4. [V. P.-nek a Vál ápr. számában megjelent, „A jövőendő gondjairól” c. előadásáról.]
- Valóságérzék. = Alkotás máj.—jún., 5–6. sz. 37–38. [A valóság ábrázolásának jelentőségéről irodalmunkban.]
- 1948 A népi demokrácia művészetpolitikájáról. = Fórum jún., 6. sz. 417–422., Részlet: SzabSzó jún. 25. 141. sz. 2. [Demokratikus magatartás az irodalomban címmel.]
- A paraszti jövődöböz. = Fórum aug., 8. sz. 624–634. [Válasz Erdei Ferenc megjegyzéseire. (Megj. Fórum 1948. júl., 7. sz. 547–562.)]
- Jegyzetek. = Vál 8. sz. 638–641. [Gondolatok és tanulságok Rákóczi Ferenc emlékiratának olvasása nyomán. Albert Camus: Közöny és Németh László: Iszony c. regényéről.]
- Jegyzetek. = Vál 8. sz. 638–641., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 31–32. [Albert Camus: Közöny c. regényéről. Utóbb „Egzisztencializmus?” címen.]
- Délibábok hőse. = Vál 9. sz. 705–707., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 19–22. [Arany László műveinek aktuális tanulságairól.]
- Útleírások. = Vál 9. sz. 707–708. [Az útleírások torzításairól, s a nagy írók útleírásainak hiteles voltáról.]
- Zárjuk le a vitát és lássunk munkához. = SzabSzó szept. 5. 204. sz. 1. [A „Paraszti jövőendő” c. könyve miatt kiobbant vitáról.]
- Szennyos irodalom. = Vál 10–11. sz. 878–880., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 23–25. [Az erotikus irodalomról.]
- Írók, munkák, asztalok és gyümölcsfák. = Vál 10–11. sz. 880–883., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 26–30. [A mindennapi élet valóságának ábrázolása az irodalomban, tanulságok az antik irodalom valóságábrázolásából.]
- Igaz könyv a finn parasztokról. = Csill nov., 12. sz. 58–60. V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 41–46. [Elmar Grin: Délről fúj a szél c. regényéről.]
- Néhány szó a népi kultúrmozgalmakhoz. = Fórum dec., 12. 971–977.
- Amerikai író — Európában. = Csill dec., 13. sz. 53–54. Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 12–18. [Thornton Wilder művészetéről.]
- 1949 Wright, Richard: Feketéek és fehérek. = Fórum jan., 1. sz. 75–77.
- Móriéz Zsigmond él. = Vál febr., 2. sz. 129–133. [Móriéz Zsigmond Úri muri c. regényének színmű változatáról, a Hét krajcár és a Csibe c. novelláskötetéről. Móriéz nyugatos szemléletéről, nyelvéről, gazdagparaszt-ábrázolásáról és egy, Móriézot sokat foglalkoztató problémáról: a városba került, illetve a városba dolgozni járó falusiak életéről.]
- Két könyv a parasztokról. = Csill márc., 16. sz. 56–57., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 47–51. [Carlo Levi: Ahol a madár sem jár, José Revueltas: Köröznek a keselyűk.]
- Nagy Lajos: A lázadó ember. = Fórum jún., 6. sz. 526–529., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 59–64., Irodalom és felelősség. Szerk. Szabolcsi M. Bp. 1955, Művelt Nép, 276–280.
- Puskin — magyarul. = Csill jún., 19. sz. 7. [Írói vallomás Puskin művészetéről.]
- 1950 Lássátok emberek, ez a költészet. = Csill jan., 26. sz. 47–48. [Leonidze, Georgij Sztálinról szóló könyvéről — „Olvasás közben.”]
- Márványbánya. = Csill jan., 26. sz. 48–49., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 79–82. [Az emberi munka művészi ábrázolásáról az irodalomban. — „Olvasás közben.”]
- V. P. Kossuth-díjas író a magyar írók mai feladatáról. = Debrecen márc. 18. 66. sz. 6., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 68–69. [Ajánlás címmel a Próbátétel c. könyvének bevezetője.]
- Beszéljenek a művek is. = SzN ápr. 16. 88. sz. 8., Csill máj., 30. sz. 43–46., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 70–78., Irodalom és felelősség. Szerk. Szabolcsi M. Bp. 1955, Művelt Nép, 96–103. [Ált. jellegű cikk az irodalom helyzetéről. Horváth M. és Révai József „Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez” c. cikkéhez.]
- Műhelydolgoz. = Csill jún., 31. sz. 62–63., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 103–104. [A valóság tükröződéséről és az epikai hitel kérdéséről.]
- „Vén Európa” vagy vén irodalom? = Csill júl., 32. sz. 40–41., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 97–99. [Roger Martin du Gard:

- Vén Európa c. regényéről. — „Olvasás közben.”]
- 1950 A valóság a könyvekben. = Csill júl., 32. sz. 41–42., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 100–102. [A szépirodalom s a tudományok ismeretközlő szerepének egyenrangúságáról. — „Olvasás közben.”]
- Az írónak úgy kell kifejezni az emberek békevágyát, hogy az tette, állásfoglalássá váljék. = SzN nov. 7. 259. sz. 6.
- 1951 Néhány szó az irodalmi közvéleményről. Egy induló folyóirat élére. = Kbarát I. sz. 1–2. [Könyvbarát.]
- Az irodalomnak szenvedélyesen, meggyőzőn kell szolgálnia a békét. = SzN márc. 14. 62. sz. 2. [Felszólalás az Országos Béketanács ülésén.]
- Hozzászólás Révai József MDP kongresszusi beszédéhez. = IÚ márc. 15. 6. sz. 3. [A munkában való alaposabb elmélyülésről, a valóság teljesebb, gazdagabb kifejezéséről, a nemzeti hagyományokról, a hazaszeretről.]
- Műveinkkel a békéért. = MN ápr. 3. 77. sz. 1–2., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 188–195. [„Békéről szólva” címmel.]
- Tisztult világnézet és tehetség teszi az író. (Felszólalás az Írókongresszuson.) = SzN ápr. 29. 100. sz. 6., A m. írók első kongresszusa. Bp. Művelt Nép, 153–165., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 176–187. [„Az írók kongresszusán” címmel, az irodalomnak a társadalmi életre gyakorolt hatásáról.]
- Az aratás költészetéről. = IÚ júl. 5. 14. sz. 1–2., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 149–158. [Az aratás mint költői téma Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila művészetében és a népdalokban.]
- Szeljegyzetek egy jó könyvhöz. (Galina Nyikolajeva: Aratás.) = SzN szept. 1. 204. sz. 5., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 159–166.
- Népünk és az irodalom kapcsolatáról. = SzN dec. 22. 299. sz. 2–3., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 167–175. [Író az országgyűlésen címmel.]
- 1952 Még egyszer a szerelem irodalmáról. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 258–264. [A felszabadulás utáni magyar irodalom szerelem-ábrázolásáról. — D.: 1952.]
- Móricz Zsigmondról, halálának tízéves évfordulóján. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 265–271. [D.: 1952.]
- 1952 Az úszó falu. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 272–277. [Zakrutkin: Az úszó falu c. regényéről. Ford.: Németh László. — D.: 1952.]
- [Az Almáskert c. elbeszélésről, az irodalmi életről.] = Vita irodalmunk helyzetéről. Bp. Szikra, 71–77.
- A három nemzedékről. = ÚH 1. sz. 45–47.
- Csokonai „roná”-jához. = MNyr 73–75.
- Feljegyzések a szovjetunióbeli Gogoly-ünnepéről. = SzN márc. 23. 70. sz. 9., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 210–214.
- A Holt lelkek előadásán Moszkvában. = IÚ márc. 27. 7. sz. 4., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 215–220.
- Hozzászólások mai költészetünk kérdéséhez. — Kónya Lajos előadását követő vita. = Csill ápr., 4. sz. 469–487. [Ancsel Éva, Devecseri Gábor, Försi István, Király István, Molnár Miklós és V. P. hozzászólása (485–487.)]
- Az ozorai példa. = MN 101. sz.
- A „szerelem” a mai magyar irodalomban. IÚ júl. 31. 16. sz. 1–2., aug. 28. 18. sz. 5., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 250–257. [Az érzelmi élet sematikus ábrázolásáról.]
- „Vigyük Móricz Zsigmond novelláit a világ elé!” Beszélgetés V. P.-rel. = MN aug. 31. 204. sz. 5.
- Irodalmi tanulságok a nagy kongresszusról. = IÚ okt. 23. 22. sz. 1–2., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 243–249. [Az SzK(b)P XIX. Kongresszusán elhangzott, az irodalmat érintő kérdésekről.]
- 1953 Tolsztoj bátorságáról. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 333–337. [Tolsztojnak az orosz uralkodókról szóló elbeszéléseiről. — D.: 1953.]
- [Hozzászólás a Fiala Írók II. országos konferenciáján.] = ÚH 1. sz. 48–49., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 283–286. [A fiatal prózaírók valóság-élményének hibáiról.]
- Olvasás közben. = Csill febr., 2. sz. 213–216., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 328–332. [Thackeray: Henry Edmond és Thomas Hardy: Egy tiszta nő c. regényekről.]
- Olvasás közben. Vidéki folyóiratok. = Csill márc. 3. sz. 356–359., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 323–326. [Főként a debreceni Épitünk-ről.]

- 1953 Olvasás közben. Amerikai „ezredes”-ek az irodalomban. = Csill márc., 3. sz. 358–359., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 327. [Dickens: Martin Chuzzlewit c. könyvéről.]
- Levél a Szépirodalmi Könyvkiadó lektorátusához. = IÚ márc. 26. 7. sz. 10. [Jókai: Kiskirályok c. művének hibás jegyzeteiről.]
  - Néhány szó az „érdekes”-ről és az „unalmas”-ról. = ÚH 6. sz. 119–124., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 341–349. [Válasz Abo-dy Bélának az ÚH 5. sz.-ban megjelent cikkére.]
  - Író-vendégek Magyarországon. = V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 308–310. [A Béke Világtanács budapesti üléséről, írók részvételéről. — D.: 1953. jún.]
  - A tipikusról. = SzN dec. 20. 354. sz. 3., Csill 1954, jan., 1. sz. 103–112., V. P.: Útközben. Bp. 1954, Szépirod. K. 350–363. Irodalom és felelősség. Szerk. Szabolcsi M. Bp. 1955, Művelt Nép, 158–168.
- 1954 Előszó. = V. P.: Útközben. Bp. Szépirod. K. 5–6. [Cikkgyűjteménynek jellegéről.]
- Népi realizmus és demokratizmus az orosz és szovjet irodalomban. = V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 85–94. [D.: IÚ 1954.]
  - Lengyel elbeszélők. = V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 111–115. [D.: MN 1954.]
  - Szovjet elbeszélések. (Részletek a Szovjet Könyv Ünnepi Hetén tartott előadásból.) = V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 74–84. [A Szovjet Írók Elbeszélései c. novelláskötetről. — D.: Szovjet Kultúra 1954.]
  - Tolsztoj a magyar színpadon. Gondolatok és feljegyzések a „Szelle-mesek” előadásáról. = SzN febr. 4. 35. sz. 3., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 67–73.
  - Néhány észrevétel Sarkadi Imre cik-kehez. = IÚ márc. 27. 7. sz. 7., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 225–231. [„A paraszti vilá-gkép” címmel. A paraszti mítosz-ról, a paraszti életforma elsődleges-ségéről stb. a „Rossz asszony” körüli vita kapcsán.]
  - Vita az irodalmi helyzetről. [Többek között V. P. hozzászólása.] = Csill ápr., 4. sz. 699–707., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 7–18. [Vita az SzN 1954. márc. 15-i sz.-ban „Az új magyar irodalom egyes kérdéseiről” c. megjelent szer-kesztéségi cikkről.]
  - Még egyszer a Rossz asszonyról. = IÚ máj. 8. 10. sz. 3., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 232–240. [A regény körüli viták-ról.]
  - Mi a titka Jókainak? V. P. beszéde Jókai Mór szobrának megkoszorúzá-sakor. = MűvN máj. 9. 9. sz. 1., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 35–37.
  - Az emberismeret írója. Jegyzetek a Csehov-ünnepséghez. = SzN jún. 9. 160. sz. 3., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 60–66.
  - V. P. elnöki megnyitója az Írószö-vetség közgyűlésén. = IÚ júl. 10. 17. sz. 1., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 19–25. [„Írókhoz szólva” címmel.]
  - Benkő László–V. P.: Írói ösztönös-ség vagy tudatosság? (V. P. stílus-művészetéről.) = ÚH 8–9. sz. 118–127., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, 215–219. [V. P. válaszána-k közlésével, a kötetben „Egy nyelv-vészhez” címmel.]
  - A könyv ünnepéhez. = IÚ okt. 9. 30. sz. 1. [A nemzeti irodalmak ki-alakulásáról.]
  - Az írói stílusról. Felszólalás a nyelv-tudományi kongresszuson. = IÚ nov. 27. 37. sz. 5., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 26–29.
  - Nagy Lajos. = Csill dec., 12. sz. 2336–2338., V. P.: Közös gond-jainkról. Bp. 1955, Magvető, 47–51. [Beszéd N. L. temetésén.]
  - Irodalmunk mai és holnapi gondjai. Felszólalás a szovjet írók második kongresszusán. = SzN dec. 31. 362. sz. 2., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. 1955, Magvető, 95–110. [„A szovjet írók II. kongresszusán” c. cikk I. része.]
- 1955 V. P. nyilatkozata a szovjet író-kongresszusról. = SzN jan. 1. 1. sz. 4.
- Az írónevelés kérdései a Szovjetunió-ban. V. P. nyilatkozata. = MN jan. 5. 3. sz. 5.
  - Csokonai. = SzN jan. 28., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. Magvető, 30–34. [Megnyitó előadás a Csoko-nai-ünnepségen.]
  - Irodalmunk és az ifjúság. V. P. nyi-latkozata. = IÚ jan. 29. 5. sz. 2.
  - Olvasás közben. I. Mark Twain: Jámbor lelkek külföldön. — 2. Németh László: Galilei. = Csill febr., 2. sz. 430–435., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. Magvető, 52–59.

- A szovjet írók vitáiról. = ÚH 3. sz. 57–62., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. Magvető, 95–110. [„A szovjet írók II. kongresszusán” c. cikk II. része.]
- Realizmus és népi demokratizmus az orosz és szovjet irodalomban. = MN márc. 8. 56. sz. 5., IÚ márc. 12. 11. sz. 3. [A szovjet könyv ünnepén elhangzott beszéd.]
- 1. Gótikus maszlag. — 2. Művészet az ágyban? = Csill máj., 5. sz. 1090–1093. [Szerb Antal világirodalom-történetének szellem-történeti nézeteiről. Filmművészetünkéről.]
- Mezőgazdászok közt az irodalomról. = ÚH 5. sz. 47–57., V. P.: Közös gondjainkról. Bp. Magvető, 183–199. [Előadás az Agrártudományi Egyetemen a magyar mezőgazdaság problémáiról s ezeknek az irodalomban való tükröződéséről.]
- Irodalom és történelem. = ÚH 12. sz. 51–52. [V. P. felszólalása elhangzott az Irodalomtörténeti Kongresszuson. Az 1867–1905 közötti m. irodalomról.]
- 1956 [Hozzászólás Nagy Péter: Regényirodalmunk a szocialista realizmus útján címmel az 1955 novemberében tartott irodalomtörténeti kongresszuson elhangzott referátumához.] = A realizmus kérdései a m. irodalomban. Bp. Akad. K. 427–431.
- Irodalmi szabadgondolatok. Olvasónaplómból. = Nagyv 159–170. [Horatiusról, Ibsenről, Shaw-ról, Thomas Mannról és másokról.]
- Válasz a „Rossz asszony” nyelvi elemzésére. = MNYr 2. sz. 197. [Vö. H. Molnár Ilona cikke: MNYr 1955. 314–322.]
- A szovjet könyv ünnepén. = IÚ márc. 10. 10. sz. 5. [Ünnepi beszéd.]
- V. P. levele a Felső-tiszai Népmesékről, Fóris Mária gyűjtéséről. = Alf máj.–jún., 3. sz. 134.
- Az írói munkáról. = IÚ máj. 19. 20. sz. 4. [A kollektív vezetés kérdéséről, az írói szabadságról, az irodalom nemzeti egységéről.]
- Az irodalom és az olvasó. = MűvN jún. 10. 24. sz. 3. [Az irodalmunkban végbemenő forradalmi változásokról.]
- Az Olcsó Könyvtár jubileumára. Rövidesen megjelenik a sorozat 100. kötete. = SzN jún. 10. 161. sz. 5.
- Az Utunk szerkesztőségében. = Utunk 25. sz. 1., IÚ jún. 23. 25. sz. 1. [V. P. levele a romániai m. írók hetilapja szerkesztőségéhez a lap megindulásának 10. évfordulóján. A lap kritikai méltatása.]
- Irodalmi életünk időszerű kérdései. V. P., Darvas József stb. felszólalása az Írószövetség vezetőségi ülésén. = IÚ jún. 30. 26. sz. 1–2.
- Válasz Stevan Ostojjić kérdéseire. = Alf júl.–aug., 4. sz. 131–134. [Nyilatkozat a jugoszláv újságíróknak a népi írók világnézetéről, irodalmi és politikai céljairól, műveiről stb.]
- Egy kis közbeszólás. = IÚ júl. 7. 27. sz. 5. [Az irodalmi vitákról, az írói szabadságról, az írók iránti bizalomról stb.]
- Ahogy én látom... = IÚ júl. 28. 30. sz. 1. [Az irodalom nemzeti egységéről, ennek előfeltételeiről stb.]
- Levél a Szabad Néphez. = SzN 1956. júl. 29. 210. sz. 4. [A XX. kongresszus szellemében megreformálandó új újságírói gyakorlatról, az irodalom nagyobb szerepéről a napisajtóban.]
- Madách megértéséhez. (A Tragédia új előadásának alkalmából.) = SzN szept. 16. 258. sz. 5.
- A „Korunk”-ról. = Utunk szept. 21. 38. (412.) sz. 6.
- Történelmi felelősséggel... Az Írószövetség közgyűlésének elnöki megnyitója. = IÚ szept. 22. 38. sz. 1–2.
- A természet könyvéből. Naplójegyzetek. = Csill okt., 10. sz. 739–761. [Irodalomról: Írókról — költőkről c. fejezet (745–747).]
- 1957 Arany János, a műfordító. = Kort 2. sz. 168–169.
- Olvasónaplómból. (1949–1953). = Nagyv 766–770. [Balzaeról, Turgenyevről, Tolsztoj Karenina Annájáról, az arab és a román irodalomról.]
- 1958 Olvasónaplómból. = Nagyv 87–98. [De Coster: Thyl Eulenspiegel, Thomas Mann: Lotte Weimarban, Graham Green: A csendes amerikai, François Sagan: Jóreggelt búbanat c. művekről.]
- 1960 Olvasónaplómból. Della Rovere tábornok. = Kort márc., 3. sz. 445–449. [Indro Montanelli: Della Rovere tábornok c. írását elemzi.]
- Legkedvesebb könyveim. = Ktáros 372.
- Olvasónaplómból. = ÉI aug. 12. 33. sz. 5–6., 8 [Le Roy: A rebellis c. regényéről.]
- Egy kis beleszólás. = ÉI szept. 16. 38. sz. 3. 4. [A fiatal írók helyzetéről.]
- Olvasónaplómból. — Realizmus? — (Kis elmélekdedek Dürrenmatt ürügyén.) = Nagyv 744–752.
- Kis köszöntő a nyolevanéves Sadoveanuhoz. = Kort dec., 12. sz. 930–931.

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK MUNKÁJA 1970-BEN

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának osztályülése a következő főbb kérdésekkel foglalkozott:

Tájékoztatás a közgyűlési osztályülés előkészítéséről.

Javaslat külföldi tudósok osztálykeretben történő meghívására.

Tájékoztatás az 1970. évi tudományos tanácskozásokról.

Az Osztály tudományos bizottságainak és munkabizottságainak újjá-
választása.

Javaslat az Osztály tanácskozási jogú tagjaira.

Vélemény-nyilvánítás egyetemi tanári és egyetemi docensi pályázatok
ügyében.

Az Osztály, a tudományos bizottságok, munkabizottságok tartalmi és
szervezeti feladatai az akadémiai reform bevezetése után.

Állásfoglalás a Művelődésügyi Minisztérium tanszékfejlesztési tervével
kapcsolatban.

Javaslat akadémiai együttes ülések témáira.

Az 1970. évi őszi tudományos ülészak előkészítése.

„A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei
a párt X. kongresszusára” c. dokumentum megvitatása.

A távlati tudományos kutatási terv előzetes tanulmány-vázlatainak véle-
ményezése szakértői előterjesztések alapján.

Összefoglaló jelentés a tudományos bizottságok munkatervéről.

A „tudományok doktora” cím elnyerésére benyújtott kérelmek véle-
ményezése.

Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv I. fejezete. (A kikül-
dött elnökségi bizottság anyagának megvitatása.)

Javaslat Akadémiai Díjakra.

Az 1970. évi könyvkiadási terv (operatív és tartalék) megvitatása és jóvá-
hagyása.

Javaslatok a testületi szervek által gondozott folyóiratok szerkesztő-
bizottságainak személyi összetételére.

Az Osztály nyilvános ülései:

Közgyűlési osztályülés február 4-én

Ortutay Gyula: Az Osztályvezetőség beszámolója

Székfoglaló előadás december 7-én

Harmatta János lev. tag: „Az indoeurópai népek régi településterületei
és vándorlásai”

Az Osztály tudományos rendezvényei, emlékülései:

Emlékülés és tudománytörténeti tanácskozás Sajnovics János „Demonstratio”-jának 200. évfordulója alkalmából.

(Május 12—14., Székesfehérvár, Tordas)

(A Társadalomtudományi Főosztállyal és a Nyelvtudományi Intézettel közös rendezésben)

Emlékülés Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus elhunytja alkalmából. Előadó: Harmatta János

(Június 29., Budapest)

Tudományos ülészak „Szocialista tudat — szocialista közízlés” címmel. Előadó: Szabolcsi Miklós

(November 19., Budapest)

Emlékülés Beethoven születésének 200. évfordulója alkalmából. Előadó: Szabolcsi Bence

(November 20., Budapest)

(A Társadalomtudományi Főosztállyal és a Zenetudományi Intézettel közös rendezésben)

A tudományos társaságok jelentősebb rendezvényei

A *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* március 16-án Budapesten emlékülést rendezett a Kassai Munkás napilappá alakulásának 50. évfordulója alkalmából. (A Petőfi Irodalmi Múzeummal és a Magyar Újságírók Országos Szövetségével közös rendezésben)

A *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* május 30—31-én Sopronban, Irodalomtudományunk 25 esztendeje címmel vándorgyűlést és ünnepi közgyűlést rendezett. Az ünnepi közgyűlés keretében, az Elnöki Tanács nevében, Ortutay Gyula akadémikus adta át a Magyar Irodalomtörténeti Társaság irányításában kifejtett tevékenységük elismeréséül Komlós Aladárnak a Munka Érdemrend arany fokozatát, Wéber Antalnak a Munka Érdemrend ezüst fokozatát és Pálmai Kálmánnénak a Munka Érdemrend bronz fokozatát.

A *Magyar Néprajzi Társaság* június 9—10-én Szentendrén kétnapos ülészakot és társasági közgyűlést rendezett. A közgyűlés Györffy István emlékérem alapítását határozta el; az ülészak az anyagi kultúra és folklór tárgykörével foglalkozott.

Az *Ókortudományi Társaság* szeptember 25-én Trencsényi-Waldapfel Imre emlékülést tartott, amelyen az ELTE volt tanszékvezető professzorának közelmúltban végzett tanítványai számoltak be kutatási eredményeikről.

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának kiadványai

Nyelvtudomány

Általános nyelvészeti tanulmányok VII. (Szerk. Telegdi Zsigmond) Nyelv és gondolkodás

A magyar nyelvjárások atlasza II. (Szerk. Inre Samu—Deme László)

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.
(Szerk. Benkő Loránd)
- Idegen nyelv — anyanyelv
(Szerk. Babos Ernő — Károly Sándor)
- Névtudományi Előadások II.
Névtudományi Konferencia, Budapest, 1969.
(Szerk. Pais Dezső)
- Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan
- Kovács Ferenc: Nyelvi struktúrák — nyelvi törvények
- Erdélyi István: Selkupisches Wörterverzeichnis
- Rédei Károly: Die syrjänischen Lehnwörter in Wogulischen
Theoretical Problems of Language Typology and the Northern
Eurasian Languages
(Szerk. Hajdú Péter—Dezső László)
- Juhász János: Probleme der Interferenz
- Kelemen József: Mondatszók a magyar nyelvben
(Nyelvészeti Tanulmányok 12.)
- Kázmér Miklós: A falu a magyar helynevekben (XIII—XIX. sz.)
(Nyelvészeti Tanulmányok 13.)
- Inczefi Géza: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata
(Nyelvészeti Tanulmányok 14.)
- Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi igeképzői
(Nyelvtudományi Értekezések 69.)
- Kiss Lajos: Hatvanhét szómagyarázat
(Nyelvtudományi Értekezések 71.)

Irodalomtudomány

- Magyar—francia eszmei és irodalmi találkozások
(Szerk. Sótér István—Köpeczi Béla)
- Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány
irányzatairól
(Szerk. Nyíró Lajos)
- Tolnai Gábor: Tanulmányok
Petőfi és kora
(Szerk. Lukácsy Sándor—Varga János)
- Régi Magyar Költők Tára XVII. század
Szombatos énekek
(Sajtó alá rend. Varjas Béla)
- Tarnóc Márton: Laskai János válogatott művei
(Régi Magyar Próza Emlékek II.)
- Koltay-Kastner Jenő: Az olasz reneszánsz irodalomelmélete
(Irodalomelmélet Klasszikusai 2.)
- Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei
(Irodalomtörténeti Könyvtár 24.)
- Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—
1795)
(Irodalomtörténeti Könyvtár 25.)
- Barla Gyula: Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt
(Irodalomtörténeti Füzetek 67.)

- Tamás Anna: Életképek 1846—1848
(Irodalomtörténeti Füzetek 68.)
Erdélyi Ilona: Irodalom és közönség a reformkorban
Regélő Pesti Divatlap
(Irodalomtörténeti Füzetek 69.)

Kritikai kiadások

- Jókai Mór: Görögtűz (33. köt.)
A barátfalvi lévita (63. köt.)
A mi lengyelünk (66. köt.)
Egy az Isten I—II. (69—70. köt.)
Mikes Kelemen Összes Művei III.
(Szerk. Hopp Lajos)
Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok X. (60. köt.)
Cikkek és karcolatok XI. (61. köt.)
Vajda János: Politikai röpiratok (VI. köt.)

Könyvtártudomány

- Sajó Géza—Soltész Zoltánné: Catalogus Incunabulorum quae in Bibliothecis Publicis Hungariae Asservantur

Modern filológia

- Modern Filológiai Füzetek:
Hankiss Elemér: Az irodalmi kifejezésformák lélektana
Péter Mihály: Tvardovszkij poémáinak költői nyelve
Egri Péter: Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében
Széll Zsuzsa: Válság és regény

Orientalisztika

- Kara György: Chants d'un barde mongol oriental
(Bibliotheca Orientalis Hungarica 12.)
Németh Gyula: Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert
(Bibliotheca Orientalis Hungarica 13.)
Mongolian Studies (Szerk. Ligeti Lajos)
(Bibliotheca Orientalis Hungarica 14.)
Káldy-Nagy Gyula: Harácszedők és ráják
(Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 9.)

Klasszika-filológia

- Mócsy András: Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior

Zenetudomány

- Documenta Bartókiana IV.
(szerk. Denijs Dille)

- Szabolcsi Bence: Tanzmusik aus Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert
(Musicologia Hungarica 4.)
Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai
(Régi Magyar Dallamok Tára II.)

Néprajztudomány

- Népi kultúra — népi társadalom IV.
(szerk. Ortutay Gyula)
Schramm Ferenc: Magyarországi boszorkányperek

Akadémiai jutalommal kitüntetettek:

- Az Akadémiai Díj II. fokozatában* és a velejáró 8000 Ft-os díjazásban részesült:
- Hahn István*, a történettudományok kandidátusa, tanszékvezető egyetemi tanár „Appianos: A római polgárháborúk” (I · II., 502+582 l.) c. művéért.
- Gunda Béla*, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár „Ethnographica Carpathica” c. művéért.
- Hadrovics László*: „A funkcionális magyar mondattan alapjai” c., 1969-ben megjelent művét az Akadémiai Kiadó *Kiadói Nívódíjban* részesítette.

Az Osztály külföldi vendégei

Björn, Collinder, az uppsalai egyetem professzora és *Erkki, Itkonen*, a Finn Akadémia tagja, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai, május 12 — 14 között Székesfehérvárott részt vettek a Sajnovics János emlékére rendezett szimpóziumon. Magyarországi tartózkodásuk alkalmával mindketten felkeresték az Akadémia elnökét.

Nemzetközi szervezetek rendezvényein való részvétel

- Harmatta János lev. tag részt vett a Nemzetközi Akadémiai Unió (UAI) közgyűlésén.
(Belgium, Brüsszel, június 8–13.)
Szépe György tud. mtárs részt vett az Association Internationale de Linguistique Appliquée (AILA) végrehajtóbizottságának ülésén.
(Ausztria, Bécs, december 2–4.)

Összeállította:
Oszlánszki Magda

SZEMLE

A MAGYAR SZAVAK TÖRTÉNETI REGÉNYE*

E nagyszerű munkának megjelent immár a második kötete is. Az első kötet 1967-ben látott napvilágot s a magyar szavak *A* és *Gy* közötti tartományának az eredetét és történetét mutatta be. A most megjelent második kötet az első kötet folytatásaképp a *H*-tól az *Ó*-ig tartó szavakat tartalmazza.

A szemre is testes kötetben 3561 magyar szó eredetét és történetét találjuk meg szócikkszerű feldolgozásban. Rajtuk kívül még alcímzőként részletesebb megmagyarázásra kerül 1227 szó, majd 3014 származék. Mellettük a szótár bemutat még 19196 szóalakváltozatot. A szavak jelentéseként a szótárban 12119 jelentésmegadás-értelmezés szerepel. Mindez együttesen a szótár második kötetében 39117 magyar nyelvi adatot jelent. E szám önmagában nézve is elismerést parancsol. Az első és a második kötet anyagát egybevéve jelenleg már a magyar szókincs reprezentatív részének mintegy a kétharmada áll előttünk 7078 szócikkben, a maga történetiségében, bonyolult alakutani és jelentéstani gazdagságában.

A második kötet első szava az ősi eredetű *ha* szócska, utolsó szava pedig az 1839-ben született nemzetközi szó, az *ózon*. E két szó között sorakoznak anyanyelvünk szavai: köznyelvi szavak, a választékos stílus szavai, néhány szó nyelvünk történetéből s egy-egy nagyobb elterjedtségű nyelvjárási szó is. A kötet a szótár első részének hagyományát követve közli a szó írott nyelvi emlékeinkben való első előfordulását, majd azt követőleg a történeti alakváltozatokat. Részletesen megadja a szó jelentését, jelentéskörét. Ezt követi a fontosabb származékok bemutatása, amelyek olykor még önálló szócikké is előlépnek. Megemlítésre kerülnek a származékok is, majd a szócikk végén utalás történik más hasonló alakú vagy kérdéskörű szavakra. A szómagyarázó részben a szótár írói és szerkesztői nagyon világos történeti alaki és jelentéstani módszertani vonalat követnek. E téren a szótár — s ezt külön ki kell emelnünk — a jelentéstan terén nyújtja mind módszerében, mind eredményeiben a legtöbb újat nemcsak hazai, hanem nemzetközi mértékkel is mérve. A szótár módszertana igen szerencsés ötvözete a történeti alaki-hangtani jellegű budapesti, a jelentést és a nyelvnek a valósággal való kapcsolatát előtérbe helyező szegedi és a nyelvjáráskutató debreceni magyar nyelvészeti iskoláknak.

A szótár címében is a magyar nyelv, a magyar szavak *történeti, etimoló-*

* *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Második kötet. *H-Ó*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. 1111 l. [Melléklet] Forrásjelzések és egyéb rövidítések. I - VIII. — Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének és az Eötvös Loránd Tudományegyetem I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékének közös munkájaként. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Szerkesztők: Kiss Lajos, Papp László. Írták: Farkas Vilmos, S. Hámosi Antónia, Hexendorj Edít, P. Hédvégi Andrea, Kiss Jenő, Kiss Lajos, Kubinyi László, Papp László, Pusztai Ferenc, Zsilinszky Éva.

giai szótára. Módszere alapján jelzőként ehhez nyugodtan hozzátehetnénk még a *jelentéstani* szót is. Sőt még azt is, hogy a szótár a magyar *művelődés-történet* szótára. Hogy ennek az állításnak az igazságáról magunk is meggyőződ-jünk, elég pusztán a szótárba bele-belelapoznunk. A tekintetünket egyre-másra ragadják meg a szótár szócikkei: pl. *impreszió/impreszionizmus, kom-munista, kommün, kopek, liceum, lottó, ludas, makáma, maszek, minta, naciona-lizmus* stb. A magyarázatok némelyike a magyar és az általános művelődés egy-egy érdekes mozzanatát megelevenítő kis esszé-gyöngyszem. Különösen a nevekből alakult közszavak rejtenek magukban sok történeti érdekességet: pl. *herkópáter*. Más szavak pedig egy-egy történeti esemény vagy gondolkodás-forma megőrződésére utalnak: pl. *ózon, krokodilkönnyek* stb. E szavak olvasása-kor sok újat is megtudunk. A közhiedelemmel ellentétben kiderül — többek között —, hogy a *körömszakadtáig* szó nem a középkori kínvallatás emléke, hogy a *kuruc* szó nem a latin *crux* 'kereszt' főnévre megy vissza.

A szótár második kötetének legrégebbi keltezésű címszava a 950-ben (950 körül) adatolt *horka* szó (ha esetleg valamely még régebbiről ismert szót nem néztünk el). Utolsó adatolású címszava pedig az 1958-ból származó *motel* szó. (A szócikken belül előfordul újabb keltezés is, pl. a *járgány* 'vasúti hajtány' szó 1960-ból.) Tudjuk, hogy egy-egy szó első leírt adata nem pontos tükre a szó valóságos meglétének. Mégis egyes szavak valamely korban való adatolt (vagy való) megjelenése olykor jobban jellemző lehet egy korra, mint akár egy monografikus leírás. Különösen jól kitűnik ez, ha nem pusztán egy szót ragadunk ki a szavak történeti folyamából, hanem mondjuk egy valamely szókezdetet, a *j* betűvel kezdődő szavakat. Ezért az alábbiakban példaképp felsoroljuk a *j*-s címszavakat első előfordulásuk évszámával együtt. [A fel-sorolásban kövér betűtípussal kiemeltük az ősi szókinésbe tartozó (tő)szava-kat, minthogy azok már az adatolás előtt is kétségtelenül a magyar szókinés meglévő elemei voltak. Az 1372/1350 típusú jelölés azt jelenti, hogy a szó valamely szerzőmunka már régebből is ismert. Az időközben kihalt szavak elé keresztet tettünk.) A szótár *j*-s kezdetű címszavai időrendben a következők: **jó** 1078, *jobbágy* 1116, **†jő** 'folyó' 1150, **jár** 1195, **jut** 1195, *juhar* 1232, *jejenye* 1239, **†jjonh** 'belső rész' 1300, *jász* (népnév) 1318, *jelen* 1372/1350, *jámbor* 1372, **játszik** 1372, *jegy* 1372, *jelent* 1372, *jeles* 1372, *jobb* 1372, *jog* 1372, *jöllehet* 1372, *jószág* 1372, **jön** 1372, *juh* 1372, *jászol* 1395, **jég** 1405, **†jugszél** 'déli szél' 1405, *január* 1416, *járóm* 1416, **jaj** 1416, *jácint* 1416, **jel** 1416, *jotta* 'a kicsiny-ség jelképe' 1416, *június* 1416, *július* 1416, *janicsár* 1448, **†jankó** 'ruhafajta' 1452, *józan* 1493, **†julep** 'főzetféle' 1522, *jérce* 1533, *jász* (halnév) 1549, *javall* 1551, *jezsuita* 1559, *juss* 1560, *jóformán* 1569, *jelenlét* 1581, *jós* 1582, *ját* 'drusza' 1585, *jerke* 'fiatal nőtény juh vagy kecske' 1590, *járvány* 1615, *juhászkodik* 1769/1628, **†jubilér** 'ékszerész' 1640, *jókora* 1645, *jázmín* 1664, *jurátus* 1668, *jáger* 1701, *joghurt* 1706, **juj** 1725, *javasol* 1728, **†jövötény** 'növényféle' 1735, *javas* 1739, *játékszín* 1750, *japán* 1754, *jubilál* 1759, *júdás* 1759, *juha* 'szekér-rész' 1777, **jé** 1781, *jajveszékel* 1787, *jómadár* 1788, *jelkép* 1790, *jakobinus* 1792, *jovialis* 1793, *jankli* 'ruhaféle' 1797, *jövő* 1798, *jaguár* 1799, *jávorszarvas* 1800, *ja* 1805, *jacht* 1806, *jótekonny* 1806, *javadalom* 1807, *jajvörös* 1820, *jóvágású* 1820, *járgány* 'csörlő' 1825, *jellem* 1825, *jenki* 1831, *jogcím* 1833, *jármű* 1835, *jobboldal* 1840, *jegec* 'kristály' 1842, *járőr* 1843, *jelleg* 1843, *jód* 1845, *jelmez* 1846, *juszt* 1865, *joqar* 1873, *jugoszláv* 1876, *juta* 1879, *jonatán* 1882, *jancsi-bankó* 1895, *jógu* 1895, *jassz* 1900, *jiddis* 1905, *jéger* 1927, *jampec* 1928, *jancsiszeg* 1941.

E sorban első olvasásra is markánsan tűnnek elő a középkor idejére datálható jogi terminusok (*jobbágy, jog, jószág*), a későbbi nemzeti tragédiát előrevetítő *janicsár*, az újkori törekvéseket, az Európán kívüli érdeklődés kitágulását tükröző *játékszín, jakobinus*, ill. *japán, jenki* szó. A II. világháború koráról a tragikus-komikus *jancsiszeg* tanúskodik.

Etimológiáról lévén szó, érdemes még a teljes anyag megjelenése előtt is némi összevetést végezni annak a megállapítására, hogy mely szavaink milyen eredetűek. Továbbra is a *j*-s kezdetű szavak körében maradva szókincsünk eredet szerint a következőképpen csoportosítható:¹

(a) ó s i (uráli, finnugor, ugor) eredetű szavak: *jár, játszik, jég, jel, jó (jószág), jó (folyó jelentésben), jonh, jön, jut*.

(b) b e l s ő magyar keletkezésű szavak (indulatszók, összetételek, képzések): *jaj, jajveszékel, jajvörös, jámbor, jancsibankó, jancsiszeg, járvány, javall, javas, javasol, jó, jegy, jelen, jelenlét, jelent, jeles, jobb, jobbágy, jobboldal, jóformán, jog, jókora, jóllehet, jómadár, jós, jószág, jóvágású, jövő, jövőtény, juha, juhászskodik, juh*.

(c) s z l á v jövevényszavak: *janicsár, járgány, járom, jász* (népnév), *jász* (hálnév), *jászol, jegenye, jérce, jerke, jugoszláv, jugszél, juhar*.

(d) l a t i n kölcsönzések: *jacint, január, jezsuita, jotta, jubilál, július, június, jurátus, juss*.

(e) n é m e t (német, bajor-osztrák) átvételek: *ja, jáger, jankli, jankó, jáger, jubiler, juszt*.

(j) a n g o l (argol, amerikai angol) jövevények: *jenki, jonatán*.

(g) j i d d i s kölcsönzések: *jampec, jiddis*.

(h) v á n d o r s z a v a k: *jázmín, joghurt, júdas, juta, jülep*.

(i) n e m z e t k ö z i szavak: *jacht, jaguár, jakobinus, japán, jód, jóga, joviális*.

(j) a n y e l v ú j í t á s szavai: *jármű, járőr, játékszín, javadalom, jegec, jelkép, jelleg, jellem, jelmez, jogar, jogcím, játékosny*.

(k) i s m e r e t l e n (és bizonytalan) eredetű szavak: *jassz, ját, jávor-szarvas, józan, juh*.

Vizsgálódásunk tárgyául a *j* betűs szavakat szándékosan választottuk. E szavaink száma a szótárban 102. Ily módon — a 102-t száznak véve — az egyes jellemzők egyúttal százalékos megoszlást is jelentenek.

Mind nyelvünk szókincsbeli gyarapodásának fő irányait, mind bizonyos módszertani megfontolásokat is tekintve tanulságosnak ígérkezik szavainknak eredet és kor (az első datálás évszáma) szerinti csoportosítása:

eredet kor	eredet											összesen
	ósi fgr.	belső magyar fejl.	szláv	latin	német	angol	jiddis	vándor szó	nemzet közli szó	nyelv-újítási	ismeretlen	
A honfoglalástól 1526-ig	9	11	7	5	1	—	—	1	—	—	2	36
1526—1772	—	11	3	4	2	—	—	3	1	1	1	26
1772—1920	—	9	2	—	3	2	1	1	6	11	2	37
1920—1945	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	3
1945—			(nincs adat)									
Összesen	9	32	12	9	7	2	2	5	7	12	5	102

¹ A csoportosítás kedvéért egy-két szót a szótártól eltérő kategóriába soroltunk. A változtatások sem számban, sem jellegükben nem jelentősek. Ezért azokat külön nem jelöljük.

Az előttünk fekvő etimológiai szótár lényegét tekintve — mint minden etimológiai szótár korunkban — summázás, az eddigi vélemények megrostált összefoglalása. Szótárunk is ezt teszi, s ez nem is kevés. Nemcsak azért, mert mesterien művelik, hanem azért is, mert e közben számos újítást is bevezettek. Közülük az egyik a már említett jelentéstani oldal előtérbe helyezése, a jelentéstani fejlődés feltárására való törekvés. A szótár nagy ereje, hogy a jelentéstani fejlődés bemutatását és értelmezését nem spekulatív elképzelések alapján végzi, hanem más nyelvek konkrét nyelvi analógiáira támaszkodik. Pl. a *méreg* címszó alatt a német *Gift* szó 'méreg; harag', az olasz *teleno* 'méreg; düh, harag' jelentései minden fejtegetésnél jobban mutatják a magyar *méreg* szó kettős jelentésének (1. 'élő szervezetre káros, halált okozó anyag', 2. 'harag') összetartozását és fejlődésének az irányát (1 → 2). A jelentés oldalának éppen ez a gondos megbecsülése készítet egy talán a további fejlődést elősegítő megjegyzésre: javasolnánk az analógiák forrásául vett nyelvek „besorolását”. Ezen azt értem, hogy a magyar nyelv történetét tekintve, analógiáért módszeresen a következő nyelvekhez és az itt adott sorrendben fordulnék: 1. ugor nyelvek (vogul, osztják) (mint a legközelebbi rokon nyelvek), 2. az egyéb finnugor, ill. a szamojéd nyelvek (mint a távolabbi rokonság), 3. török és iráni nyelvek (mint a honfoglalás előtti velünk kapcsolatban levő s ránk feltehetőleg ható nyelvek), 4. a környező szláv, a középkori latin, a német, az olasz és a francia (mint a honfoglalás utáni környezet nyelvei), 5. egyéb nyelvek (mint az általános nyelvi kifejezés formái). Ennek az eljárásnak bizonyos nehézségeit magam is látom, de meggyőződésem, hogy számontartása gyümölcsöző lehet s megérné a fáradságot.

A szótár másik erőssége a belső magyar fejlődés, a belső magyar nyelvteremtő erők működésének feltárása. A további kutatás lesz hivatva eldönteni, hogy a szótár kezdeményezése, gyakorlata és eredményei e téren mennyire helytállóak. Mindenesetre az a tény, hogy — a fenti összefoglalás alapján — szókincsünknek mintegy 30–32 százaléka belső fejlemény, a szótár munkatársainak helyes irányválasztásáról tanúskodik. A szótárnak szintén üttörő vállalkozása az ősi szóképzés felderítésére irányuló törekvése (lásd pl. *keszeg*). Ez lényegében az előbbivel azonos meggondolásból fakad s mindenképpen csak üdvözölhetjük. Az ősi képzések feltárása a szótár jóvoltából várhatólag megszűnő fehér folt lesz nyelvtörténetünk térképén. Módszertanilag is értékesnek tartjuk, etikailag pedig rendkívül szimpatikusnak a szótár óvatos fogalmazását. E tekintetben a szótár BÁRCZI GÉZA szófejtő szótárának („SzófSz.”) szép hagyományát folytatja.

Minden szótár legnehezebb kérdése, hogy mit vegyen fel címanyagába. Ez a kérdés önkéntelenül az előttünk levő szótárral kapcsolatban is felmerül. A szótárból „hiányzó” szavak kérdésére talán egy későbbi ismertetésünkben szólunk részletesen. Annak előtte is megemlítjük, feltétlenül hiányoljuk, hogy a szótár nem veszi fel rokon nyelveink (belső) elnevezését (*hanti, manysi, mari, moksa* stb.), holott ezek használatosak s több közülük magyar szavakkal is összefügg (l. *hanti, manysi* stb.). Viszonylag könnyebben megmondhatjuk, hogy a szótárban mely szavakat tartunk feleslegesnek (vagy túlzott részletességgel tárgyaltak). Többek között: *hakalló* (ismeretlen eredetű, egy adatból ismert régi nyelvi szó), *halina, kacabajka, kuruc², lichthof, luft* (ezt az utóbbi kettőt nem tartjuk magyar szónak, még a helyesírása sem magyar), *muter* (az 5., alkalmi jelentéssel) stb. Hasonlóan nehéz és igen vitatható kérdés az egyes szócikkek terjedelmének és adatoltságának a kérdése. E téren az átlagtól

eltérően nagyobbára a szláv eredetű szavak adatoltsága tűnik szembe, különösen, ha az ősi (finnugor) eredetű szavakkal vetjük őket össze. Ha akár az egyes rétegek, akár pedig egy-egy szó terjedelmének és túlzás felé hajló adatoltságának a kifogásolását lehet is vitatni, az viszont kétségtelen tény, hogy az első kötethez képest a második kötetben a szócikkeknek az átlagos terjedelme valamelyest megnőtt. Az első kötetben egy szócikk átlagban 37,80, a másodikban 39,06 sor hosszú. Ez pedig az első kötethez viszonyítva 3775 sortöbbletet jelent, ami mintegy 95—100 szócikk terjedelme.

A terjedelmet is csökkenthetné a gyakran tautologikus „Más finnugor (stb.) egyeztetése téves”, „Finnugor egyeztetése és törökből való származtatása téves” stb. sztereotip fordulat elhagyása vagy mérsékelt alkalmazása, minthogy a szócikk állásfoglalásából a helyes magyarázat úgyszólván kizárólagos módon kiderül. Pl. ha a szó „Ősi örökség a finnugor korból”, akkor az a megállapítás, hogy „Török és szláv származtatása téves” (l. a *lé* szócikket), újat nem mond. Az ilyen megállapításokat sokszor más szempontból is mellőzhetőnek tartjuk. Részben azért, mert nem utal konkrétan az elvetett nézetre, részben pedig azért, mert a mai tudományos álláspontunk szerint az elvetett nézet teljesen korszerűtlen. Pl. a *hamu* szónak a *homok* és az *omlik*(!) szavakkal való feltett összefüggésének az elhárítása. Olykor a fogalmazás túlzottan kizáró. Pl. a *hül* szócsaládról „Finnugor egyeztetése és törökből való származtatása téves”. A szó ismeretlen eredetű, jelenlegi tudomásunk szerint, de azért még lehet, hogy kiderül róla, hogy ősi örökség a finnugor korból.

A szótár nyelve világos, tömör. Olykor azonban előfordul benne egy-két félreérthető fogalmazás is. Pl. *hajlék*: „Más rokon értelmű szavakkal szemben alkalmazása idők folyamán egyre ritkult és választékossá vált.” Hasonló kisebb-nagyobb pontatlanságokra figyelhetünk fel a következő címszavakban: *háló* („különösképpen halászatának”), *harminc* („teljesen kialakulva”), *húshagyó* („a *húsvét*-tal van korrelatív viszonyban”, ugyanígy a *húsvét* alatt is), *lapp* („A magyarba a többes számú név. *Lappen* került át végződés-cserével”), *latin* („a korábbi *latinus*-ból jött létre a latinus végződés elhagyásával”), *lé* („Az 1—4. jelentés összefüggése természetes”), *nyereg* stb. Furcsának találjuk a „a *molnár* szócikkével”, „a *szláv* szócikkét” típusú kifejezést. A magunk részéről *szócikk*-t, *szócikk*-et íránk.

Sajtóhiba a műben alig van, ami mind a nyomda, mind a korrektúra-végzők példás munkáját dicséri. Mindössze néhányat jegyeztünk fel: *hajó*: „Az uráli alapalak **kojva* lehetett”, helyesen: **kojwa*. Más helyen viszont, pl. a *hályog* címszóban, a *w* helyett a feltett alapalakban *β* szerepel. Helyesebb lenne a finnugrisztika írásmódja szerint az egységes *w* jelölés. *Hozzá*: osztj. -*ion*, helyesen: *ion*, *húsvét*: „anlógiaival”, helyesen: analógiaival, a 279. lapon a fejlécben *john*, helyesen: *jonh*, *máj*: *szó*-, helyesen: *szó*.

A könyvészeti részben hiányzanak olykor oly munkák, amelyekben az etimológia lényegesen módosult, ill. a szóra vonatkozólag fontos megállapítások történtek. Így pl. a *leány* címszóban (l. MNy. 60 : 94), a *magyar* címszóban (l. MNy. 61 : 126) stb. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a szótár gondos munkaközössége egy második kiadásban mindeme kis fogyatékokat is ki fogja küszöbölni.

Az alábbiakban az egyes szócikkekre vonatkozó megjegyzéseinket teszünk meg:

*ha*¹: Eredeti alakként *há* feltevése hangtörténetileg nem szükséges.

hagy: A magyar szó eredeti jelentése a finnugor nyelvek tanulsága

alapján 'marad (intr.); elhagy (trans.)' lehetett. A magyar szó jelentésmegadásában az 'engedi, hogy valaki, valami magára maradjon', ha valóban helyes ez az értelmezés, akkor is az csak másodlagos lehet.

hajnal: A m. szó (s talán az osztj. szó) -l (osztj. *-l) eleme feltehetőleg ősi instrumentális (? ablativusi vagy eredetileg ablativusi) rag. L. még: *éjjel*, *hollal*, *holval*, *nappal*, *reggel* stb. Vö.: osztj. Sy. *alen sǎxat* 'am Morgen' (*alen* 'Morgen', *sǎxat* 'nach', prolat.), *xǎlewǎt* 'morgen'; or. *днем* 'nappal' stb.

hajt (l. még: *hunyt*, *kopik* stb.): *k* ~ *h* ősi nyelvjárási fejlődés csak a magyar nyelv kialakulása utáni időben tehető fel olyképpen, hogy a *k + vel >*h*-után a *k* veláris hangrendű szavakban újjólag, másodlagosan lépett fel, mégpedig a *k > *h*-változás lezárulása után.

harminc (l. még *hét*, *húsz*, *nyolc*). A számnevek magyarzatában nem mutatkozik egységes állásfoglalás (pl. „a finnugor alpnyelvben ugyanis a tízes számrendszer még nem volt teljesen [!] kialakulva”). Újbóli, egységes megvizsgálásuk feltehetőleg biztosabb eredményekhez vezetne.

három: Az *l > *r* változás a rokon nyelvek egybehangzó vallomása alapján csak korai ősmagyar (esetleg késő-ugor kori) lehet, minthogy e szórványos jelenség csak a magyarból és a vogulból ismert.

héber (l. még *japán*): Jelentéstani párhuzamául kitűnő analógia lehetne a m. *dunántúli*, *tiszántúli* szó.

honn: Az l. magyarzatot erősítheti az obi-ugor nyelvek hasonló szemlélete is: pl. osztj. *joy*, *jok* 'zurück', *jokan* 'zu Hause' stb.

húr: Ősi eredetének az elvetése — különösen magyarzat nélkül — meglepő. Vö.: jur. *hurku* ua. (l. COLLINDER, FUV. 15). A R. *húros madár*, *húros rigó* jelentéstani magyarzata nem meggyőző.

új: A szótár szerint: „Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az uráli korból.” — A szó biztosan uráli eredetű. A felhozott ellenvetés: a magyarban „a szónak eredetileg veláris hangrendűnek kellett volna lennie”, nem indokolt. A szó uráli/finnugor alakja *jenkse lehetett. A vog. T. *jewt*, osztj. V. *jǎǰal* alapján is a szó az ugorban *j*-vel kezdődött, az *ηks- mássalhangzó-kapcsolatból pedig több fázison át feltehetőleg *-*γ*- lett, amiből a magyar szó számos valós vagy feltett változata minden további nélkül létrejöhetett. Így többek között egy palatális változat is (minthogy a szóra nézve veláris adataink is vannak). Az sem érdektelen, hogy a szó a vog. T.-ban (és másutt is!) másodlagosan szintén palatális hangrendű. L. még a szótárban az *iszik*, a *légy* címszó alatt is.

játszik: A szótár szerint bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból. — Szavunk biztosan finnugornak mondható. A szótárban említett nehézségek elháríthatók. A fgr. *u* ~ m. *á* megfelelésre l. többek között a *más* szót. A magyar szó esetleges "kétszótagos tövi" voltára nézve nincs biztos támpont. Az erre a feltevésre felhozható adatok (l. a *játék* alatt) teljesen bizonytalanok. Ha ezekben valóban a *játék* szó rejlik, valószínűbb írásbeli (jelölésbeli), mintsem nyelvi okokról beszélnünk. Az egyeztetésnek tulajdonképpen jelentéstani nehézsége sincs (l. a m. szó jelentésköréit).

jég: Fgr. hangtani magyarzatként elég az ugorra való utalás. Ellenkező esetben a permin kívül a többi nyelvről is beszélni kellene.

júdás: A szó etimológiai rokonságban *jüddis* és *zsidó* szavainkkal csak a héberben keresztül van.

kard: Vándorszó. Az említett zürjén, vogul és osztják szavak lehet, hogy részben egymás közötti jövevények (l. TOIVONEN: FUF 32:100 - 1, RÉDEI: SyrjLehnWog. 173).

kenyér: A korai ősmagyarként említett *g > *γ fejlődés feltehetőleg sajtóhiba *η > *γ helyett. Ellenkező esetben tévedésről lenne szó.

két: A szórványos 16. századi magyar adatok, de a nyelvjárási változatok alapján sem tehető fel fgr. *kăktü > *kăχtū > (m.) *keit fejlődés. Ennek mind a fgr. hangtörténet, mind a szó vogul és osztják megfelelői, valamint a m. *kettő* is ellene mond.

király: Nagy Károlynak szerepe csak a nyugati szlávtság történetében volt.

könnyű: Az osztják szavak *n*-je kakuminális (*n*). A szótár ezt nem jelöli. Hasonlóképp a *mén*² címszó alatt sem.

magyar: A magyarázatban szerepel egy feltett *dzs hang („A *dzs > gy változás kora . . .”). Finnugor oldalról e helyt csakis ž hangról lehet szó (*ńć → zöngés ć = ž, vagy más jelöléssel: ńś → zöngés ś = dž). — A *magy*- szó esetleges indogermán kapcsolata utalást érdemelt volna.

marha: Szép jelentéstani analógiául kívánczik az osztj. Sy. *taš* 'Besitz, Vermögen; Renntierherde; Waren; Felle; Jagdbeute' szó.

márt: Osztják megfelelője kérdéses. A szócsalád az osztjákban belül tisztázatlan. Hangtani nehézség is mutatkozik: az osztj. *ā a m. *á*-nak csak szórványosan felel meg.

méltó: A feltehető *mélt*- igető *t*-je feltehetőleg műveltető (s nem mozzanatos) képző.

meny: A fgr., de különösen az ugor nyelvek rokonsági terminológiájának a rendszerét figyelembe véve a szó 'fiatal nő' jelentése másodlagos. A m. *menyecske* is késői, másodlagos fejlemény lehet csak.

*mer*¹: A szótár szerint az első szótag magánhangzója korábban [!] a vogulban és az osztjákban palatális volt. E mondat módosításra szorul. Ui. az osztják O. és a Ko. nyj.-ban levő magánhangzó ma is *palatális*, a vog. É. *ā* pedig a hangrendszerben palatális "értékű" stb.

*nem*²: Magyarázata szerint az uráli *ne ~ *nū 'ez' mutató névmás származéka. Ha a szócsaládnak indogermán kapcsolatai valóban valószínűek, akkor összefüggésük szócsaláddunkkal csak az uráli névmáson keresztül lehetséges.

nyal: Felvetett összefüggése a *nyál* szóval hangtanilag valószínűtlen s jelentésitanilag is bizonytalan. A *nyalka* szó inkább alkalmi, játszi szóalkotás eredménye. Bizonyító ereje már ezért sincs.

nyereg: A szó eredeti jelentéseként a szótár 'az állat hátára erősített málha, takaró stb.' jelentéssel számol. Ennek feltevése (l. különösen „takaró”) körülményesnek látszik. Ui. a szó mind a három ugor nyelvben 'Sattel (Tragsattel, ? Reitsattel)' jelentésű (l. a m. szó 2. jelentését). Ezzel szemben a m. szó 'Gebirgsattel' jelentése figyelmet érdemel. Az (ős)magyar → obi-ugor kölcsönzés valóban nem valószínű.

nyíl: A szóban, akár csak lehetőségként, általános magyar hangtörténeti megfontolásból m. *nyal* változatot nem tehetünk fel.

*nyír*³: Önálló szóként való feltevésére nincs elegendő okunk. Erre nézve l. különösen a szó 2. magyarázatát.

nyolc: Az 'orr' jelentésű rokon nyelvi szavakhoz való kapcsolása teljesen kizárható. L. még a *harminc* szó alatt mondottakat.

nyugszik: A magyarázó részben „γ > g” feltevése indokolatlan. Helyesen: ERDÉLYI: NyK 72 : 153.

osztják: A szó végső forrása nem az ostj. *as-jaχ* 'az As [= Ob] folyó

melletti emberek, nép' szó, hanem a tatár *isták*. A szótárban közölt magyarázat téves. — Az *osztják* név valamikor a török-tatárokkal szomszédos népek (így a vogulok, osztjákok, szelkupok, ketek) a *barbár* szóhoz hasonló használatú megnevezése volt. A tatárból került azután az oroszba. L. W. STEINITZ, *Slawische Namenforschung*, Berlin, 1963, 10 kk.

óv: A szó magyarázata teljesen bizonytalan. Az etimológiának tulajdonképpen egyetlen biztos pontja sincs.

A szótár ismertetése során sok mindenről szóltunk. A munkát már ismertetésünk címében is úgy jellemeztük mint a magyar szavak történeti regényét. Rámutattunk művelődéstörténeti forrásértékére, jelentőségére. Taglaltuk nyelvtudományi módszertani értékeit, megjegyzéseket fűztünk az egyes szavak magyarázatához. Ezen túlmenően is azonban szeretnénk felhívni a figyelmet a szótár *hasznosságára*. Megítélésünk szerint a szótárt hamarosan társadalomtudományaink mindegyike — a filozófia, a jog, a történeti diszciplínák, a néprajz, az irodalomtörténet — nélkülözhetetlen kézikönyveként fogja számon tartani. De kedvelt könyve lesz a tanároknak, a tudománynépszerűsítésnek, az íróknak, újságíróknak, anyanyelvünk iránt érdeklődő társadalmunk minden rétegének is.

Ennek pedig az az oka, hogy a szótár szerencsés témaválasztása és sikeres megoldása révén egyaránt képes kielégíteni mind a tudományos, mind a vele szemben támasztott társadalmi igényeket is.

A szótár második kötete 1970-ben, Sajnovics János úttörő Demonstráció-ja megjelenésének a bicentenáris évében jelent meg. Megjelenésében méltó mind Sajnovics János emlékéhez, mind a magyar nyelvtudomány kétszázéves eredményes útjához.

Gulya János

KIRÁLY ISTVÁN: ADY ENDRE
(Magvető Kiadó, 1970)

1.

Ady Endre életműve több az irodalomnál. Király István róla szóló könyve több az irodalomtörténetnél. Azért is tarthat különös érdeklődésre számot, mert noha minden fontos megállapítása Ady műveinek esztétikai tulajdonságain alapszik, józan valóságérzékkel tágítja ki — mindig belülről haladva kifelé — vizsgálatának körét olyan átmérőjűre, hogy a tárgyalt versek, novellák és publicisztikai írások csaknem teljes sugárzási övezete beleférjen: történelmi üzenetüktől máig elevenen ható eszmei tartalmukig. Így válik munkája élő tudománnyá, mai szellemi életünk formálásában és alakításában cselekvően résztvevő szintézissé. S ahogy Ady életműve sem csupán az irodalombarátokra tartozik, hanem az egész magyar művelődés és gondolkodás ügye, Király István impozáns munkája is túlnő a szellemi életnek az irodalomtörténettel és esztétikával közvetlenül érintkező körein s olyan gondolatokat vet fel, amelyek a társadalomtudományok, valamint az ideológia egész területén termékenyen felhasználhatóak.

Annál is fontosabb ezt hangsúlyozni, mivel Ady műveinek messzeható és sok irányú sugárzását már születésük pillanatában megérezte a magyar szellemi élet. Azért is váltott ki már kezdettől fogva széles körű vitákat a konzer-

vatív táborától a progresszió különféle csoportosulásaiig. S az sem véletlen, hogy a Tanácsköztársaság bukása után szinte nyomban megkezdődött örökségéért a küzdelem. Szekfű Gyulától Szabó Dezsőn át Ravasz Lászlóig felkészült, koncepciózus elmék tettek kísérletet arra, hogy elhatárolják Adyt a társadalmi forradalom táborától és megszelídítve különféleképpen átértékeljék emberi szerepét és költészetét. (Ez a kísérlet még korunkban is folytatódik, 1963-ban Washingtonban jelent meg Vatai László *Az Isten szörnyetege* című könyve, amely részleteredményei ellenére egyoldalúan, torzító módon elemzi Ady líráját s csak a „magyarságon túli végtelent” meglelő istenes költőt dicséri benne.) Az 1920–30-as években a konzervatív és jobboldali irányok mellett bejelentette igényét Ady örökségére az elvont humanizmus is; Sík Sándor és Schöpflin Aladár munkái nem voltak az uralkodó rendszer eszmei szövetségesei, mint ahogy a népi írók olyan Ady-képei sem voltak azok, mint Németh Lászlóé — e megközelítések mégis Ady életművének csak egy-egy szeletére derítettek fényt. Az „igazi Adyt” a harcos vagy a harcra is késznek mutatkozó progresszió csoportjai örizték. Az írók között Móríc Zsigmond és József Attila.

Az első marxista értékelések akkor íródtak meg, amikor a nemzetközi antifasiszta népfrontpolitika nevében egységre és összefogásra kellett felszólítani a magyar haladás mesterségesen szétzilált és egymással szembefordított sorait. Lukács György és Révai József egyértelműen Ady nevét írták ekkor a gyülekezőhely fölé s az ő irodalmon túlsugárzó szelleméből merítették reményt az egységteremtésre. Tanulmányaikat nem elsősorban irodalomtörténeti célok vezették, hanem élő társadalmi gondok kihívásaira feleltek bennük. Ez a tudományt és ideológiát átmelegítő eleven időszerűség tette őket képessé arra, hogy a marxista társadalomtudomány eszméivel megragadják Ady költészetének leglényegesebb tartalmát. Az ő ekkori és későbbi tanulmányaik nyomában fejlődött azután ki a marxista Ady-kutatás a felszabadulás után. Minden korábbinál eredményesebb textológiai munkák és fontos részletvizsgálatok egészítették ki az eszmei alapvetéseket — s megszülettek az első összefoglalások is. Bóka László sajnos félbemaradt munkája nyitotta meg a sort, aztán Varga József és Vezér Erzsébet komoly tudományos monográfiája következett.

2.

Király István folytatja is, szintetizálja is az eddigi kutatásokat. A polémiákban pártot áll, a vitás kérdésekben állást foglal. Ha szükséges, merít a nem-marxista tanulmányokból is, felhasználja mindazt, ami előreviheti és elmélyítheti a tudós megismerést, s ugyanakkor számos kérdésben nyíltan vitatkozik az eddigi marxista Ady-kép egy-egy részletével, többek között Révai nézeteivel is.

Tudománytörténetileg az sem lenne jelentéktelen, ha csak ennyit tenne. Király azonban fölébe kerekedik az anyagnak és nemcsak a tudományág eredményeihez, hanem a korhoz méri feladatát. Úgy folytatja Lukács és Révai koncepcióit, hogy újrafogalmazza őket a magyar társadalom mai fejlődési szakaszán. Anélkül, hogy „aktualizálná” Adyt mai gondjainkhoz, azt a nyereséget kamatoztatja, amit a társadalom megtett útja tudományos távlatban, mélységben és mindenekelőtt a felteendő kérdések gazdagságában tartogat az ismeretszerzés számára. Őszintén szembenéz azzal, hogy a kutatóban a kor kérdez és vállalja ezt a szubjektivitást alárendelő szerepet.

Történetiség és időszerűség egymást feltételezik a társadalomtudományban. A tudós, aki talajt veszítve elmerül a vizsgálandó korszakban eszniei égboltozat és filozófiai láthatár nélkül marad. Aki pedig jelenként éli át a múltat, anakronisztikusan meghamisítja vizsgált időszakát. De ha munkája során figyel korának élő kérdéseire, fellelheti azok előképét, ősfarmáját, elágazási helyét, első kibontakozását vagy első megoldását vizsgált időszakában. Király István könyve is ennyiben időszerű. Nem vizsgálódása, hanem munkájának hatása publicisztikus, vagyis közhasznú. A módszere: történeti.

Ady műveinek eszmetörténetét tárja fel. Főfeladatának a világgépelemzést tekinti, a művek üzenetét hallgatja, nem az életrajz és a személyiségvizsgálat adatait keresi. Az eszmetörténeti megközelítés teszi képessé arra, hogy egészséges utat találjon a hermetikus esztetizálás és a művektől elszakadó történeti-biográfiai feldolgozásmód között, hogy elkerülje mind az elnagyolt, a stílusjegyekkel nem számoló elemzést, mind pedig az élmény és mű túl közvetlen összekapcsolását.

A művek létrejöttének okai között és a művek hatásterületén egyaránt a költői világgép elemei közvetítenek a történelmi-társadalmi és az esztétikai szféra között. Elhanyagolásával vagy az egyik szférát iktatja ki a kutató az elemzés vizsgálatának köréből, vagy pedig a valóságos viszonyt vulgarizálva leegyszerűsíti a műalkotás eleven szervezetét: éppen azt a dinamikus és bonyolult folyamatot értve félre, ahogy egy részben történelmileg, társadalmilag is meghatározott helyzetre vagy élményre válaszolva létrejön a mű, hogy esztétikai minőségével kiváltott hatása révén ismét történelmi-társadalmi minőségű alakuljon át. Ez a folyamat a költői világgép eszmetörténetével ragadható meg anakronisztikus torzítás és vulgarizálás nélkül. Segítségével lesz a tudományos munka egyszerre műközpontú és történeti távlatú, segítségével lesz pszichologizáló példatár, eszményítő lélekrajz vagy didaktikus moralizálás helyett igazi pályakép.

Király István elhagyva a pályakezdés körülményeinek egyébként is már részletesen feltárt adatait, 1905-nél kezdi el vizsgálatát. Azt az esztendőt teszi meg kiindulópontnak, amelyben Ady rátalált költői egyéniségére, s amelyben megszületett első jelentős önálló hangú kötetének az *Új verseknek* legtöbb költeménye. Ady pályáját ettől az időponttól négy korszakra bontja fel. Az 1905—1908-ig terjedő periódust az érzelmi forradalmiság időszakának nevezi, 1908—1912-ig a kétmeggyőződésű forradalmiság korszakáról beszél, 1912—1914-ig a plebejus népi forradalmiság, 1914—1918-ig az öntudatosodott imperializmus ellenes forradalmár megvalósulását látja. E négy korszak a munka négy megírandó fejezete. Az eddig megjelent kétkötetes monográfia az első két korszak feldolgozását tartalmazza, tehát 1912-ig tárgyalja Ady költői világgépének alakulását.

E világgép változatai a 20. századi forradalmiság természetrajzát vázolják fel. Király István már megfigyelési szempontjaival túllép az irodalomtörténetírás területén és Ady költői világában olyan magatartás-formák történetét véteti észre olvasójával, amelyek módosult, kifejtett állapotukban korunk részesei. Ugyanakkor a korábbiaknál pontosabb és mélyebbre hatoló fogalmakat alkalmazva körültekintően feldolgozza e költői pálya belső fejlődését. Érzéketlenül és meggyőzően mutatja be Ady változásait, önmagával és költői anyagával folytatott küzdelmét.

Az „érzelmi forradalmiság” Ady egyik kifejezésének parafrázisa. Egyik párizsi cikkében „szervezetlen kedélyforradalomnak” nevezte a tömegek nyug-

talanságát önjellelmzésnek is elfogadható kifejezést találva ezzel az 1905 és 1908 között kibontakozó társadalmi elégedetlenségének ellentmondásos voltára. Ebben az alkotói periódusában már konokan szembefordult az uralkodó társadalmi berendezkedéssel, de mint Király írja, „objektív jelentésében mégsem volt forradalmi ez a magatartás. Nem társadalmi- hanem individuális kiutat keresett a lélek: a meglévő társadalmi rend határain, annak értékrendjén, a liberális oppozíció programján ez a tiltakozás még nemigen lépett túl.”

Az *Új versek* és a *Vér és arany* éveit a nyugtalan és nyugtalanító otthontalanság jellemezte. Azt az állapotot, ahogy osztályától már elidegenedett, de közösséghez még nem tudott kötődni régen feltárta az irodalomtörténetírás. Király most mélyebbre ás és Ady otthontalanságának nemcsak magyar anti-feudális vonásait ragadja meg, hanem fényt derít magatartásának „eszázadiságára”. Nem szakítja el Adyt a magyar társadalom gondjaitól, hogy látványosan jelezze költészetének világirodalmi jelentőségét, de miközben feltárja harcát a „Komp-orzággal”, rávilágít eszméinek általánosabb európai összefüggéseire és analógiáira is. Az érzelmi forradalmiság kulcsmotívumának a „magyar ugar” képét tudja, és többek között éppen e motívum részletes élet-történetével cáfolja meg az Ady elkésett szimbolizmusáról szóló nézeteket. Ady korszerűségét és európaiságát gyökereinek a magyar társadalomba eresztett mélységén méri fel.

Az érzelmi forradalmiság legfontosabb eleme — az anarchizmus, az intellektuell magatartás mint a magányos, befelé forduló lázadás válfajai: a „Művész” eszményített szerepe, mint a lelki emigráció útja; a tiltakozás és reménytelenség ellentmondásos viszonya, a kiküzdött mégis-morál stb. — mind Ady költői világából feltörő fogalmak. De mert nem pusztán tudós elvonatkoztatások, hanem kézzelfogható valóságtartalmuk van, egyszersmind túlmutatnak Ady e költői korszakán és segítenek megítélni a baloldali értelmi-ségi lázadások napjainkig tartó történetét. A könyv következtetései extenzív érvényét az elemzések intenzív érvényessége hitelesíti.

Hasonló távlatra növekednek Királynak azok a következtetései is, amelyeket Ady következő alkotói korszakából olvas ki. Ez a két meggyőződésű forradalmiság korszaka. 1908 és 1912 között komorabb tónusúvá és konkrétabbá vált Ady költészete; a reakció táborszervezését és nagyarányú támadását jelezte a változás. Világnézeti tudássá érlelődött benne, ami addig sejtésként igazgatta költői képeit. Ettől kezdve volt tudomása az osztályharcok törvényeiről s ettől kezdve vállalta a bennük való tudatos részvételt. De belevegült világképébe „egy nagyfokú, magabazárkózó, csak magára néző, már-már társadalomellenes szubjektivitás is”. Fölebe kerekedett korábbi érzelmi forradalmiságának, de megbékélhetetlen ellentmondások között hajózott tovább: szemlélete tragikussá vált — tudta és hirdette, hogy csak forradalmárként lehet cselekvő módon élni, de hangot adott annak a meggyőződésének is, hogy lehetetlen önámítás minden változtató szándék. Műveiben mindig belevegült egy igen és egy nem, s egymásrafelelhető vitájukban küzdötte magát előre. Ha előző korszaka a liberális demokratától a következetes demokratáig ívelt, most útja az otthontalan demokratától az otthont érző plebejus demokratáig vitt.

A vívódó, belső bizonytalanságok megmutatásával válik a pályaképnek ez a szakasza meggyőzővé. Király elutasít minden eszményítő szándékot s éppen ezáltal tudja a költői mű értékeit gazdagon bemutatni. Ady antikapitalizmusának természetét tárgyalva az eszmei korszerűség nevében vitatkozik

azokkal a nézetekkel, amelyek az 1910-es évek óta, Kassák Má-jától kezdve Révai 1940-ben írott *Ady két lelke* című tanulmányáig különböző álláspontokról, hol akarva hol akaratlan, Adyt egy elkésett Petőfinek láttatták, az „utolsó nemzeti költőnek”, korszaklezárónak mutatták be. Király arról ír, hogy Ady új korszak nyitánya volt, s a magyar irodalomban ő élte meg először a 20. századi emberiség nagy problémáit. Elszámolnivalója nemcsak a „magyar pokollal” akadt, nem is „a magyar népferradalom lokálpatriótája” volt, mint Révai írta, hanem a modern polgári világ valóságát is feltérképező kritikus elme. Belső küzdelmei, tépettsége, kiteljesedett otthontalansága azokkal a későbbi írókkal és szellemi emberekkel is rokonítják, akik felszólaltak a manipulációs antidemokratizmus vagy leplezetlen terror ellen, de munkájukban még nem tudták kidolgozni az egyéniség és közösség harmonikus együttműködésének rendjét. (Az 1930-as évekbeli Audentól a társadalmi küzdelmet is vállaló Sartre némely alkotói korszakáig hosszú névsor idézhető erre az írói magatartás-típusra, figyelve mindjárt a belőle elágazó sokféle út-lehetőségre is.)

3.

A modern irodalomtörténetírást többszörös tudathasadás fenyegeti, s ettől nem válik önműködően immunissá a marxista irodalomtörténet sem. A ma már feldolgozhatatlan mennyiségű információanyag minden tudományos témánál válogatásra kényszeríti a tudóst, s ha nem vigyáz, egész információcsoportokat hagyhat figyelmen kívül, vagy elvesztheti a köztük levő belső összefüggéseket. Így kerülhet két külön féltekére a nemzeti irodalom és a világirodalom, így szakadhat el egymástól a fogalmi általánosítás és a működőpontúság és így határolódhat el a tudós irodalomtörténet a küzdő kritikától.

Király Istvánt az eszmetörténeti megközelítés alkalmazott módszere óvja meg attól, hogy öncsonkító módon kénytelen legyen lemondani egyik vagy másik elvégzendő feladról, s hogy egymástól távoleső parcellákra ossza fel anyagát. Mindenekelőtt Ady költészetének magyar irodalmi és világirodalmi összefüggéseit sikerül egységes szemlélettel feldolgoznia. Könyvében nem visz két szálát, nincs szüksége külön összefoglaló és összehasonlító fejezetekre, a világirodalmi perspektíva nem távoli analógiákon és erőltetett kapcsolatokon keresztül teremtődik meg, hanem magától értetődően következik Ady műveinek intenzív eszmei elemzéséből. Végre egyértelműen tisztázódik, hogy Ady nem azért volt világirodalmi jelenség, mert zseniálisan igazodott európai költői modellekhez, nem is azért, mert rávetíthetők későbbi eszmék, hanem azért, mert a maga korában a legmélyebben élte meg a magyar társadalom gondjait. És nemcsak politikai, hanem összemberi gondjait. Így sikerül Királynak megnyugtatóan lezárnia az Ady szimbolizmusáról folytatott évtizedes vitákat is. Éddig csak részletmegfigyelések álltak szemben azzal a közkeletű felfogással, hogy Ady, ha mégoly forradalmár volt is versei tartalmában, irodalmi irányzatként a francia szimbolizmust folytatta. Most egy alaposan kidolgozott gondolatrendszer érvel Ady korszerűsége mellett és bizonyítja be — felülemelkedve a stílus kategóriák világán — költészetének eredeti teremtő erejét.

E könyv lelke a műelemzés. Király hasznosítja a megújuló és különösen az 1960-as években fellendült poétikai-, stílus- és strukturakutatások eredményeit, s mintája az a komplex, tehát csaknem teljességre törekvő filozófiai, társadalmi, formai, nyelvi, poétikai elemzőmód, amelyre ugyancsak adott már néhány példát a mai magyar marxista irodalomtörténetírás. Király nem előz-

mények nélkül dolgozik, de arányaiban egyedülállót hoz létre. A marxista eszmetörténeti feldolgozásmódnak is vannak hagyományai, sőt komoly eredményei, kettő együtt — eszmetörténet és műelemzés — mégis itt valósul meg eddig a legteljesebben. Megint csak úgy, hogy a két módszer nem fut külön szálon. A műelemzés nem pusztá példatár, nem az eszmei folyamatokat illusztráló melléktermék, hanem az eszmei analízis forrása.

Minden kutató preconcepciókkal dolgozik, csak az a kérdés, hogy munkája során hagyja-e meggyőzni magát a valóságtól. Király azért ragaszkodik a műelemzésekhez, mert kíváncsi a tények ön-érveire. A műelemzésekbe ágyazott eszmetörténet nem lesz agyon-absztrahált gondolatok gyűjteménye, hanem megtartja Ady életművének eleven erejét. Emellett jótékonyan ellenőrzi és — ha kell, néha akár a könyv írója ellenére is — kiigazítja az esetleg vakvágányra futó gondolatok irányát. Király is önmagát kényszeríti vele az árnyalt és mind árnyaltabb fogalmazásra. A hangtani, poétikai, strukturális tényeket is magába foglaló részletes verselemzés így lesz a pontos fogalmi definíció forrása és eszköze. Egyszersmind a kritikáé is, amellyel anyagát és vizsgált korát kezeli. Szép példái ennek többek között a Leda-szerelmet, a vívódó költőt vagy az Ady magyarság-verseit tisztázó, elemző fejezetei.

4.

Ennyit Király István könyvének szerkezetéről, irodalomtudományi irányáról és módszertani tanulságairól. A következőkben szeretném kiemelni a könyv két részletét, két egymásra felelő központi gondolatát. Az egyik a művészi modernség ügyében való állásfoglalása, a másik a népiségről megfogalmazott eszméje. Mindkettő túl az Ady-kutatáson érdeklődésre tarthat számot a társadalomtudományok szélesebb köreiben.

Király István Lukács realizmus-elméletének híve. Ez a megállapítás azonban mindjárt pontosabb megfogalmazásra szorul. A lukácsi elmélet ugyanis dinamikus gondolkodási folyamat volt, s az 1930-as évekbeli első megfogalmazásától az *Észtétika* korszakáig fontos átalakulásokon ment át. Király elsősorban az *Irodalom és demokrácia* és a *Wider den missverstanden Realismus* c. kötetek közötti korszakhoz vonzódik, tehát a realizmus-elméletnek az *Észtétikát* előkészítő szakaszához. A realizmus az ő számára sem csak elvont ismeret-elméletileg tételezett kategória, hanem, mint Lukács írta, a művekből sugárzó „életbeli magatartás”, az a fajta művészet, amely az emberi küzdelem lehetőségét hirdeti és az „élet objektív értelmességének poézise”. Királynak alkalma nyílik arra, hogy következetesen végiggondolva a realizmusnak ezt a felfogását kibővítsé és elmélyítse a lukácsi kategóriákat. Az elméletet szembesíti az anyaggal s a nyereség kölcsönös lesz; pontosabban körülhatárolódik általa Ady költői fejlődése és pontosabbá válik a realizmus sokat vitatott meghatározása.

Miként a lukácsi elmélet, Király István szintén két uralkodó művészi magatartást lát a század irodalmának történetében. Az egyik oldalon van a valóságot vállaló művészet, a másikon a valóságtól elforduló, befelé néző szubjektívizmus. Király ez utóbbit nevezi modernizmusnak, vitatkozva a dekadencia, a formalizmus és a Lukács által használt avantgard elnevezéssel. E terminológiai vita mögött tartalmi tények is felsorakoznak, s bár Király nem egészen győzi meg arról olvasóját, hogy a modernség jelszavát miért nem érdemes visszaperelni a polgári művészettől (amikor a nemkevésbé kompromittált népiség fogalmát helyesen és nyereségünkre segít visszahelyezni jogaiba), a

modernség gyűjtőnevével az eddigieknél tágabb és pontosabb kifejezést talál egy bonyolult művészeti jelenségre.

Király hangsúlyozza az általa modernizmusnak nevezett fogalom összetettségét, sokarcúságát. Kifejti, hogy a modernista művész a nagyvárosban születik meg, rámutat arra, hogy a lázadó indulat vezet és szembefordul a polgári világgal, de szorító helyzetéből mint közösség nélküli szubjektum, mint pusztán individuum keresi a kiutat. A modernség e meghatározás szerint nem eleve és mindenestül elutasítandó jelenség, hanem a valóságra adott helyes és téves válaszok együttese. Mindenesetre lényegesen több a konzervatív irodalomnál. Tévedései ellenére is teremthet maradandó értéket, hogy mennyit, azt éppen Ady 1908-ig írott verseim dokumentálja a könyv.

A tüzetes elemzés során Király a finom megkülönböztetés céljából egész kategóriarendszert dolgoz ki a modernizmus leírására, belső folyamatainak, megoszlásának, változásának érzékeltetésére. Mindenekelőtt az esztétizáló modernség és az avantgard modernség között tesz különbséget. Az előbbi egy stilizált álomvilágba, a *Szép* külön világába zárkózó arisztokratikus, különcödő művészeti törekvés, az utóbbi már a meddő esztétaélet ellenébe jön létre, de önpusztító, tépett nyugtalansága még elutasítja a cselekvő művészetet is.

Király István Ady ekként felfogott modern törekvéseinek feltárására és kritikájára közben új gondolatokkal gazdagítja a realizmus-esztétikát. Integrálni tudja a stílusfogalmakat (pl. beépül elméletébe a szecesszió, ha a kifejezés és tartalmának korszak-fogalommá tágítása ellen felemeli is szavát) és az alkotófolyamatok legbelső övezeteiből halad az általánosítások felé. Bár a kérdés feldolgozásához nem elsősorban Lukács *Esztétikájának* filozófiai megközelítésmódját választja, hanem az azt előkészítő munkák történelmi-társadalmi-irodalomtörténeti megállapításaira támaszkodik, az elsők között fordítja le az *Esztétika* néhány alapvető fogalmát, pl. az allegória-szimbólum elméletet, az irodalomtörténet gyakorlati nyelvére, új minőséget hozva ezáltal létre.

Hasonlóan gazdagon tárgyalja Ady népiségének kérdését. Harmadfélszáz lapot szán Ady népiség-élményének taglalására, részletesen elemzi megjelenését, motívumait, változatait, nyelvi kifejeződését s az analízisből feltörő hatalmas anyagot meggyőzően szintetizálja. Kár, hogy e kötetrészt egyik bevezető fejezetében túl szűkre szabja a magyar népiség történetének vázlatát s különösen gyorsan halad át a 19. század második felének irodalmi folyamatain. Nem mindig fogalmazza meg pontosan a népiség későbbi megoszlását sem. Ez azonban nem csökkenti az Ady népiségéről levont következtetések hasznát, érvényét és általánosítási lehetőségét.

A népiség Király felfogása szerint a realizmus testvérfogalma. Lukácsnál ezt a szerepet, mint ismeretes, a demokratizmus töltötte be, és a kettő között nem ellentét, csak hangsúlybeli különbség van, hiszen nem létezik demokratizmus nélküli népiség és népiség nélküli demokratizmus. Lukács úgy vetette a hangsúlyt, hogy elméletében a mának és jövőnek szóló program váljon látthatóbbá, Király történeti munkán dolgozva, a fogalom mélységére, konkrét történeti gyökereire ügyel erősebb figyelemmel. Ezért köti össze a maga realizmus-fogalmát a népiséggel. „A tükrözés törvényei — írja — mindig kívánják, hogy az általános felől, a teljesség jegyében nézze az egyén a jelen életét: a történelem mozgását vegye észre a mindennapokban. Ide eljutni viszont csak a történelem igazai alkotóival, a dolgozó emberekkel, a néppel azonosulva lehet. S ezt az igényt fejezi ki a népiség eszméje. Konkretizálja a valóságtükrözés elvont követelményét: életszerűvé teszi azt.”

Király vitába száll a népiség jogaiért a polgári ideológiával, valamint a proletkultus és dogmatikus marxizmussal, mert mindegyik egyaránt kiiktatná az esztétikából és a társadalomtudományból e fogalmat. Amellett érvel, hogy aki nem látja be a népiség helyét és szerepét, nem látja be, hogy a mindennapok és a történelem az egyes ember és az emberiség között a nép „az egyik legfontosabb közbülső szféra, ő mintegy az átvezető szál: az ő mozgásában nyilvánul meg leghatározottabban a történelem tendenciája”. Király pontról pontra bebizonyítja, hogy az egyes és általános közti átvezető szerepet, e történelmi „különösség” szerepét sem a nemzet, sem az osztály kategóriája nem töltheti be a realizmus elméletében, noha mindkettő ugyancsak nélkülözhetetlen. A nép, írja „összekötő, asszimiláló fogalom” s „az emberiség irányába mutat”, míg a nemzetet körülhatárolja a nyelv — az osztály pedig noha konkrétabb, egyszersmind szűkebb fogalom is, kevésbé fejezi ki a dolgozó rétegek valóságos létformáját.

Ebből a gondolatmenetből következik az a megállapítás, az egész könyv egyik legmesszebbre futó, mának is szóló üzenete, melyet ennek az ismertetésnek befejezésül idézek, jelezve egyszersmind a monográfia ideológiai természetét és irányát: „... aki az osztály nélkülözhetetlen s tudományosan pontos, kifejező kategóriája mellett feleslegesnek tartja a népnek fogalmát, nemcsak egy erős érzelmi erőforrást jelentő hagyományt dob el, de könnyen a szektás vulgarizálás foglyává is lehet, s szem elől vesztheti a valóságos összefüggéseket: a hagyományokat egyfelől, s a kor konkrét valóságát másfelől: sem a kötelező múlttal, sem pedig az adott lehetőségekkel nem számol kellőképp, s eltorzul, meghamisítódik így a lét-szemlélete.” Azt hiszem, Király István tiszteletet ébresztő hatalmas erudíciója, anyagbeli jártassága és elméleti tudása mellett ez az elv szavatolja könyve sikeres továbbfolytatását és befejezését.

Kenyeres Zoltán

PAPP GÉZA: A XVII. SZÁZAD ÉNEKELT DALLAMAI
(RÉGI MAGYAR DALLAMOK TÁRA II.)

Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. 743 lap

Amióta Kodály Zoltán 1920-ban az Árgirus nótája c. értekezésében először mutatott rá a régi magyar dallamok alapos tanulmányozásának fontosságára, azóta a magyar zenetudomány — főleg az elmúlt 25 év alatt — nagy mértékben pótolta az irodalomtörténeti kutatás mögötti elmaradását népzene és írott emlékeink területén egyaránt. A Régi magyar dallamok tára I. kötete után (CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN munkája, 1958) most már a II. kötetnek is birtokában úgy érezzük, hogy az írásos emlékek kritikai közreadásában fontos szakaszhoz értünk el. A 16. és 17. sz.-ből, abból a két századból kaptuk kézhez az énekelt dallamokat, melyeknek zenei anyaga nehezen volt hozzáférhető, ugyanakkor pedig éppen ez a két század jelenti számunkra a dallam és a szöveg kapcsolatának két fontos időszakát. A 16. sz. még a kettő szoros, édestestvéri viszonyát idézi, a 17.-ben pedig még él ugyan a kapcsolat, de már szemünk láttára indul el a fellazulás, melynek eredményeként az énekelt vers átadja helyét az olvasottnak, az olvasott szövegnek, és egyre jobban előtérbe kerülnek a szövegtől függetlenül csupán hangszeresen előadott dallamok.

A 2. kötetnek abban látjuk jelentőségét, hogy e folyamatnak útját igyek-

szik szerzőnk tisztázni azzal, hogy a fennmaradt dallamokat és későbbi változataikat közli, s mellette szívós, alapos munkával felkutatja és bemutatja sok ismert szöveg nótajelzése mögött rejlő, valóban énekelt dallamát, avagy már nem is énekelt, hanem pusztán csak ritmusával ihlető dallammintáját. A kötet értékét méltán emelik még azok az eredményei is, melyek révén a század dallamanyagában tisztázza az idegen hatásokat is. Mindezt pedig azzal a tárgyilagossággal, elfogultság nélküli szemlélettel értékeli, melyre minden magyar kutatónak példát maga Bartók Béla nyújtott a szomszéd népek zenéjének vizsgálatában.

E széles körű munkájával segítséget ad a népzene-kutatónak a régmúlt zenéjére is kiterjedő munkálataihoz, hasonlóképpen az irodalomtörténésznek is, hisz a Régi magyar költők tára 17. sz.-i sorozatának szerves kiegészítéseként is tekinthetjük a kötet gazdag anyagát, melyet eddig nagyon nélkülöztünk.

A dallamközlő rész természetesen a kötet gerincét képezi. Ámde nem kevésbé értékeljük az önálló könyvek is beillő, mintegy 200 oldalas bevezető tanulmányt, melyben az imént vázolt kutatás eredményeit részletezi. A valóban több évtizedes kutatásnak ez az előttünk álló összegezése méltóképpen bővíti a magyar 17. sz.-ról való zenei képünket, melyet eddig elsősorban Szabolcsi Bencének a főúri zenével és a világi dallamokkal foglalkozó, immár klasszikus értékűvé vált munkái alakítottak ki számunkra.

Az első fejezetben az irodalmi műformák segítségével rávilágít az énekes műformáknak korabeli szerepére, s arra, hogyan vált a költészet és zene beleágyazva a század ellentmondásokkal zsúfolt társadalmi viszonyaiba ezeknek tükrözőjévé. Kiemeli és szembeállítja egymással a század 2. felében virágzásnak indult katonanéket és jeremiádot, a históriás ének két késői ágát a kuruc nemesi költészettel. Az előbbieknél a dallam és szöveg kapcsolata még erős, az utóbbiaknál már elenyésző. A szerelmi lírának — melyet mindegyik felekezet papsága kárhoztatott — még sok darabja szintén őrzi az énekes fogantatást. Stílusuk azonban már nem a század fontos műformájához, az egyházi népénekhez, a gyülekezeti énekhez áll közel, hanem inkább a táncdallamokhoz. Dallamaik nem véletlenül éppen a főnemesi virginál átiratokban tudtak fennmaradni (Eszterházy Pál).

Részletesen foglalkozik a felekezetek eloszlásának és erőbeli viszonyának alakulásával a három részre osztott országban. Ennek alapján teszi érthetővé, miért gazdagabb még a század eleje a protestáns énekeskönyvekben, viszont a század 2. felében a katolikus egyház, az ellenreformáció erősödése folytán miért indulhat el erőteljesebben a katolikus kiadás. Ahogy az előző században a reformáció, most a katolikus egyház vezetői is felismerik az ének propagatív erejét és a hívek érzelmeire hatva ők is igyekeznek megnyerni őket. Különbőség adódik azonban az énekek nyelvében. A protestáns gyülekezeti énekek — a tanuló ifjúságnak szánt gyűjtemények kivételével — kezdettől fogva magyar nyelvűek, a katolikusok viszont a magyart és latint egyaránt használják. Hogy náluk a latin nyelv éppen a század vége felé megjelent énekeskönyvekben még több szerepet kap, ennek okát szerzőnk abban látja, hogy a megerősödött katolicizmus akkor már más társadalmi rétegek felé, az időközben katolikussá lett városi értelmiség és nemesség felé fordult, akiknek körében a latin nyelv kezdett mindinkább második anyanyelvűvé válni.

Nem felejtkeznek el viszont hangsúlyozni a reformátusok 17. sz.-i ének-költészetében a puritanizmus fontos szerepét, az ortodox és az új szembenállásának folyamatos harcát. Ez végül is az utóbbi győzelmével, a gyülekezeti

ének szinte kizárólagos használatával és a graduális dallamanyag elsorvasztásával ér véget. Eléggé színtelenné vált az éneklés, melyet ebben még segített a többszólamúság szándékolt hiánya is szemben az evangélikusokkal, akiknek énekkincsét a többszólamúság változatosabbá tette. Erre legértékesebb emlékünk a század közepén az Eperjesi graduál népénekeinek többszólamú anyaga, a magyar nyelvű többszólamúságnak jelenleg legelső megmaradt emlékei. A zenei művelődésről, elsősorban az iskolai énekkutatásról — melyről sajnos kevés konkrét adatunk van —, valamint az ifjúság énekes szokásairól való összefoglalás keretezi be dallamanyagunk háttérét képező század zenei képét.

A források kérdéseit a 2. és 3. fejezet tárgyalja, mégpedig az előbbi a kottás, az utóbbi a pusztán szövegeseket. Már a Bevezetésben körülhatárolt 60 év (1635—1695) termése alkotja lényegében a kötet anyagát, de kiegészítik a 17. sz. dallamainak variánsait tartalmazó későbbi források is. A nyomtatott, majd kéziratossá vált népénekeskönyvek pontos ismertetésén kívül részletesen foglalkozik a könyvek, kéziratok történetével, összefüggéseivel, valamint szerzőikkel kapcsolatos kérdésekkel. Ez a század gazdagabb már hangjegyes énekeskönyvekben, mint az előző. Ám a Szenczi Molnár-féle Psalterium és a Lőcsei 1654 és 1675-ös lutheránus kiadás kivételével a jelzett időszakban csak katolikus részről maradtak fenn nyomtatott, kottás énekeskönyvek, náluk is csak 1651-től kezdve.

A 16. sz.-i kötethez hasonló részletességgel ez a kötet is tartalmaz két értékes elemző és összehasonlító fejezetet a dallamok strófászerkezetéről, ritmusáról, a dallamformákról és típusokról. Ám magunk részéről még fokozottabban értékeljük a 6. fejezetet, melyben szerzőnk a nótautalások alapján megtalált dallamok sokszor izgalmas kutatómunkájáról számol be. Egyszerű a helyzet abban az esetben, ha a nótajelzés a könyv saját kiadására utal, vagy ha a jelzett dallam felbukkan későbbi kor anyagában. Nehezebb a dolga a kutatónak, ha a későbbi források ugyanazon szövegnek többfajta dallamát közlik. Ilyenkör csak a gondos mérlegelés, körültekintés segíthet a valósághoz. Kötetünk 70, később megtalált dallamot közöl, s ez figyelemre méltó gazdagodást jelent a század dallamanyagában.

Ugyanilyen körültekintő munka eredményének összegezését kapjuk kézhez a következő fejezetben, melyben forrásonként is ismerteti és felfedi a dallamok idegen hatását. Ki kell emelnünk e helyen szerzőnknek a lengyel kapcsolatok terén végzett többéves kutatásait! Az idegen hatás irányában sokszor maguk a nótautalások is eligazítanak és egy-egy dallam hosszú nemzetközi történetének felderítéséhez segítenek. Míg a 16. sz.-ban a cseh kapcsolat bizonyult jelentősnek, a 17. sz.-ban a német, szlovák és lengyelre kell felhívni a figyelmünket. Hogy a dallamanyagunk kb. felén idegen hatás mutatható ki a 17. sz.-ban, ezen a történelmi helyzetünk ismeretében nem lepődünk meg, hanem inkább saját dallamkincsünk gazdagodásának tekintjük. Az utolsó fejezet — méltó lezárásként — éppen a kapcsolatnak társadalmi háttérét rajzolja meg. Ebben szerepet kap többek között a velünk élő nemzetiségek egymásra utaltsága vallási és politikai harcainkban, nem kevésbé a diákoknak és a különféle felekezetek papjainak — főleg a szerzeteseknek — külföldi érintkezéseiből adódó kölcsönhatás.

A 16. sz.-i kötet közölte már azokat a csupán 17. sz.-i forrásokban található dallamokat is, melyeknek szövege már az előző századból ismeretes. A két kötet szerves kapcsolata miatt ezek természetesen hiányoznak kötetünkéből. Ugyancsak mellőzi a magyarországi latin és magyar nyelvű gregorián anya-

got, köztük a magyar nyelvű himnuszokat is. Ezek feldolgozása és kiadása ugyanis folyamatban van. Közülük csupán azokkal foglalkozik, melyek különleges ritmikai szerkezetükkel elindultak már a népénekké-válás útján.

A két kötet szoros kapcsolatai ellenére is adódnak különbségek a szerkesztésben. Míg az elsőben az időrendi sorrend bizonyult helyesnek, itt a sor- és szótagszám szerinti elosztás, s azon belül pedig a sorzárlat szerinti rendszerezés. A kötetlen sor és szótagszámú anyag (pl. litánia) a függelékbe kerültek. Itt találjuk meg a 17. sz.-i szövegek később megjelent, ill. megtalált dallamait is, valamint néhány táncdallamot. Így összesen 58 forrásból 505 dallamot tartalmaz 1—360. sorszám alatt.

Ami a közlést illeti, nem tagadjuk, jobban örülnénk, ha az első kötetnek megfelelően itt is facsimile, ill. az eredetit másoló kottaképet kaptunk volna. Nincs kétségünk a szerző filológiai megbízhatóságában az átírások tekintetében, de úgy érezzük, a zenetörténeti kutató szempontja inkább az eredeti kottaképet igényli. Ahol szükséges, ott a jegyzetben szereplő modern átírás kielégítette volna a gyakorlati szempontot, mint az első kötetben is tapasztaljuk. Mindjárt itt említjük meg ennél lényegesebb észrevételünket, amely bizonyára nem a szerző mulasztása: az idegen, jelen esetben a német nyelvű tartalmi kivonat hiányát. Az idegen kapcsolatokban gazdag magyarországi dalmanyag publikálásához ez feltétlenül szükséges lett volna, ezt a kiadvány magasra értékelt rangja is megkövetelte volna.

A jegyzetek kezelését megkönnyíti, hogy az első kötetrel szemben itt ugyanaz a jegyzet foglalkozik a szöveg és dallam kérdéseivel is. A jegyzetek adatgazdagsága, külföld felé való bőséges kitekintése s a dallamok életének nyomon követése egészen napjainkig, eleven erővel telíti és színössze teszi a dallamvegetációt. Így nem csupán történelmi emlékek, hanem élő forrássá teszi számunkra a dallamvilágot.

A Tudományos Akadémia jóvoltából kiadványunkkal fontos segítséget kap zenetudományunk a magyar barokk feltárásában, melynek újrafelfedezését és újraértékelését éppen a legutóbbi években éljük át irodalomban és művészetekben egyaránt.

Bárdos Kornél

ERDÉLYI ISTVÁN: SELKUPISCHES WÖRTERVERZEICHNIS

Tas-Dialekt. Uralic and Altaic Series. Volume 103. Akadémiai Kiadó, Budapest — Mouton & Co., The Hague 1969. 316 l.

A szelkup — régi nevén: osztják-szamojéd — az uráli nyelvcsalád szamojéd ága déli csoportjának egyetlen élő képviselője. Az 1959-es népszámlálás adatai szerint még közel 3800 szelkup él az Ob és a Jenyiszej középső folyása s e folyamok mellékfolyói mentén hatalmas területen szétszóródva. A távoli szibériai vidékeket bejárt M. A. Castrén finn kutatótól származnak a szamojéd nyelvek (többek között a szelkup) első, tudományos igénnyel készült nyelvtanai és szójegyzékei (Grammatik der samojedischen Sprachen. St.-Petersburg, 1854, Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen. St.-Petersburg, 1855). Castrén több szelkup nyelvjárást képviselő szógyűjtése igen becses a finnugor és szamojéd szógyezések feltárásán fáradozó etimológusok számára. A szamojéd nyelvek, ezen belül a szelkup nyelv kutatásában azóta jelentős

eredményeket ért el Toivo Lehtisalo, valamint G. Prokofjev és E. Prokofjeva, akik a tudományos tevékenység mellett szelkup nyelvű tankönyveket írtak, vagy tankönyveket fordítottak szelkupra, elősegítve ezzel távoli rokonaink kulturális felemelkedését. A szelkup nyelvvel manapság foglalkozó kutatók közül elsősorban Andreas Dulson tomszki professzort — számos szamojéd és paleoszibériai nyelvészeti tanulmány szerzőjét — és Hajdú Pétert kell kiemelnünk, aki az 1968-ban kiadott Chrestomathia Samoiedica című tankönyvében a jurák nyelvtanon kívül szelkup nyelvtant is ad szövegek és szójegyzék kíséretében (e műben megtalálható a szamojédisztika teljes bibliográfiája is).

A szovjethatalom létrejötte után alkották meg a szelkup abc-t, amely eleinte latin betűs volt, később azonban áttértek a cirill betűkre. A szelkup nyelvű elemi iskolák tankönyvei a Taz folyó mentén beszélt nyelvjárásban íródtak, ez a szelkup írásbeliség alapja. Erdélyi István, a szamojéd nyelvek kiváló ismerője ezeknek a tankönyveknek és G. Prokofjev szelkup tárgyú tanulmányainak szóanyagát dolgozta fel és tette közzé.

Ez a szerény címet viselő, általunk ismertető kötet nagy és alapos munka eredménye: terjedelmes szóanyagát tekintve nyugodtan nevezhetjük szótárnak, nem pedig szójegyzéknek. A szerző a tíz különböző forrás transzkripcióját egységesítette. Az anyagot egyszerűsített átírásban közli, de az ingadozásokat, az alakváltozatokat is szemlélteti. A szótárnak nagy érdeme, hogy a tazi nyelvjárás szóanyagán kívül magában foglalja a Prokofjev tanulmányai-ban található kis számú, de értékes keti, tymi stb. adatot is. A szótár betűrendje lényegében Castrén fentebb említett szótáráéval egyezik. Szerintünk célszerűbb lett volna a *g*-t, a *z*-t, a *c*-t és a *č*-t a latin abc szerinti helyre tenni. A Selkupisches Wörterverzeichnis-ben a magánhangzók kvantitása jelölve van, noha „Die Länge und Kürze der Vokale ist phonologisch irrelevant” (13). Hajdú Péter szerint (ChrestSam. 129): „Nem minden esetben dönthető el kellő világossággal, hogy a magánhangzók hosszúsága nem a hangsúly kísérőjelensége-e . . . Néhány esetben mindenesetre a rövid/hosszú magánhangzó elkülönítő szerepű lehet: *pütj* 'belső rész' — *putj* 'hód'”. Erdélyi szótárának tanúsága szerint a Hajdú említette minimális pár sem látszik igazolni a kvantitás esetleges fonematikus értékét: *putj* (!) ~ *pütj* 'das Innere', *putj* 'Biber'.

A képzőtlen alapszókat és származékaikat közös szócikkben találjuk. Ez, valamint a származékok minősítése jelentős mértékben megkönnyíti a szótár használatát, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy az olvasó képet alkosson a sajátos szelkup „fokváltkozás”-ról. Az orosz jövevényszavakra „[< russ]” jelzéssel hívja fel a figyelmet. Ha ige a címszó, előbb az igei, majd a névszói származékokat, ha névszó, előbb a névszói, majd az igei származékokat sorolja fel, mégpedig külön-külön bekezdésben. A képzett alakok származékait ugyan-csak külön bekezdésben találjuk. Az egy szóból képzett határozók is egy szócikket alkotnak. Erdélyi a jelentéseket a források eredeti orosz (esetleg német) értelmezésében, illetve saját német fordításában közli. A lehetőségekhez képest igyekszik minden szót példamondatokba ágyazva is bemutatni, ezzel a szótár eddig nehezen hozzáférhető, az etimológiai vizsgálatokon kívül morfológiai és szintaktikai kutatásokra is alkalmas, értékes, nagy mennyiségű tazi szelkup anyagot bocsát a kutatók rendelkezésére. A szótár megbízhatóságát növeli a szavak és példamondatok pontos lelőhelyének közlése. A kötetet lezáró német szóműtató komoly segítséget jelent a szótár használatjának.

E rendkívül hasznos munkával kapcsolatban van néhány megjegyzésünk is, bár ezek a szótár értékéből semmit sem vonnak le: a szerző lelkiismeretesen

feltünteteti ugyan az $\bar{a} \sim \bar{a} \sim \bar{a} \sim o$ magánhangzós alakváltozatokat, az $\bar{a}m\bar{i} \dots \bar{a}m\bar{i}$, $\bar{a}m\bar{i} \dots \bar{a}m\bar{i}$ 'der eine ... der andere' mellett a példamondatokban azonban találunk o -s változatot is: *omätýtí* 'einige (plur.)' (18); vagy az i -vel, vagy a j -vel való következetes írásmód mellett kellett volna dönteni az *alčei* -: *alčejenta* 'wird fallen' (17), *paktej*-, *paktei*- ['springen'] (174), *sattei*-, *sattej*- 'beißen' (203) stb. esetében; a *sumpigo* 'schamanisieren, zaubern' (214) szónál a *zumpi*- változat feltüntetése felesleges, a szelkupban ugyanis a szibilánsok és az affrikáták nem ismerik a zöngés-zöngétlen korrelációt; az alábbi szóknál elmaradt a „[< russ]” jelzés: *amerika* 'Amerika' (18), *jakut* 'Jakute' (55), *jakutia* 'Jakutenland' (uo.), *mel* 'Kreide' (133), *parandča* 'Parandscha' (177), *pš* (усилительная частица [в сочетании с глаголами]); (verstärkende Partikel [?] neben Verben) (196); vö. orosz *путь* 'hadd', *раша* 'Verzierung, Ornament (an Rentieren)' (199), vö. orosz *краса* 'dísz', *tablica* 'Tabelle' (244), a *turksib* 'Туркестано-Сибирская железная дорога; Eisenbahn durch Sibirien' (279) egy orosz nyelvű rövidítés átvétele; indokolatlanak tartjuk egy szócikkben említeni az oroszról kölcsönzött alapszókat és ezek orosz derivátumait: *brigada* 'Brigade' — *brigadir* 'Brigadier' (27) (ugyanakkor a *brigada* alatt nem szerepel ennek a *s z e l k u p* származéka: *brigadal* [: *b. gumit* 'die Brigaden-Mitglieder' 50]), *dežur*- 'Dienst haben' — *dežurnij* 'Diensttuender' (29), *družba* 'Freundschaft' — *družnik* 'in Freundschaft' (orosz *дружно* + szelkup -k adverbiumképző) — *družit*- 'befreundet sein' (29), *hožain* 'Herr, Besitzer' — *hožajka* 'Hausfrau' — *hožajstvo* 'Wirtschaft' (40), *kolhoz*, *kolhos* 'Kolchos' — *kolhoznik* 'Kolchosmitglied' (97), *mašina* 'Maschine' — *mašina* '(Näh)-maschine' (126), *okno* 'Fenster' — *okoško* 'Fenster, Fensterchen' (165) (az orosz eredetű szavak egy része természetesen nem igazi jövevényszó, hanem csak az írásbeliségben jelentkező *i d e g e n s z ó*, mint pl. *inkubator* 'Inkubator'); az *ego*, *ēgo*, *ego* 'sein; zu etwas werden' (30) — *esigo*, *esigo* 'werden zu etwas' (33), *qolča* 'Schuld' (76) — *kolča* ua. (99), *keji* 'Dampf, Atem, Atmen' (88) — *kešjo* 'atmen' (91), *qomtā* 'Münze, Geld, Kopeke' (76) — *komtā* 'Schuppe' (99) szavak összetartoznak, egy szócikkben kellett volna őket tárgyalni; a *neña*, *neña* stb. 'Schwester' (161) szócikkben zárójelben szerepel a *ne* 'Weib, Frau', de ezt önállóan nem találjuk meg, holott helyesebb lett volna egy *ne* 'Weib, Frau' szócikkben felsorolni a *neña* stb. 'Schwester' (melynek szövegdő *n*-je különben is csak a szóbelseji *n*- asszimiláló hatásának eredménye), *nāl* 'Weibchen-' (151), *nālā*, *nālū* 'Tochter, Töchterchen' (uo.) szavakat is; a *kerä*-, *kerä*, *kwerä* 'Krähe' (90) — *külū* 'Rabe, Krähe' (113) valószínűleg csak alakváltozatok, ezért legalább utalni kellett volna az egyik szónál a másikra; a *-li* ... *-li* 'oder, ob ... oder' (117) szócikk példamondataiban csak *-li*-vel találkozunk; a *verqi čöl'gak ata* mondat fordítása a 24. lapon helyes: 'ein großer Fichtenwald ist zu sehen', a 64.-en viszont hiányos: 'ein Fichtenwald ist zu sehen'; az *urok* 'ypok; Aufgabe' (285) német értelmezése téves, helyesen: 'Lehrstunde'; a (*kolhosil' gumit*) 'die Kollektivbauer' (97) sajtóhiba, helyesen: 'die Kollektivbauern'.

A nagy hiányt pótló Selkupisches Wörterverzeichnis a tulajdonképpen lényegtelen, csak részletkérdéseket érintő észrevételeink ellenére — méltán tarthat számot érdeklődésre és elismerésre a tudományos szakkörökben, és bizonyára újabb kutatásokra serkent. E hasznos mű megjelentetéséért a két kiadóvállalatot — a könyv tetszetős kiállításáért pedig külön az Akadémiai Kiadót — köszönet illeti.

Honti László

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója
Műszaki szerkesztő: Helle Mária
A kézirat nyomdába érkezett: 1972. II. 28. Terjedelem: 18,55 (A/5) ív
72.73196 Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának felolvasó ülései:

<i>Harmatta János: Az indoeurópai népek régi településterületei és vándorlásai</i>	309
<i>Harmatta János tudományos munkássága (bibliográfia)</i>	324
<i>Szauder József: Kritikai irányzatok 1791-ben</i>	333
<i>Szauder József tudományos munkássága (bibliográfia)</i>	348
<i>Hadrovics László: Egy periferikus szláv irodalmi nyelv sorsa</i>	355
<i>Hadrovics László tudományos munkássága (bibliográfia)</i>	367
<i>Hajdú Péter: Névszók predikatív ragozása a szamojéd nyelvekben</i>	373
<i>Hajdú Péter tudományos munkássága (bibliográfia)</i>	398
<i>Lakó György: Sajnovics János és a korabeli összehasonlító-történeti nyelvészet</i>	407
<i>Lakó György tudományos munkássága (bibliográfia)</i>	435
*	
<i>Süpek Ottó: Balassi Bálint Katonaénekének szám-szimbolikus szerkezete</i>	443
<i>Borzsák István: A taciusi portréművészet megértéséhez. — A Germanicus-kép változásai</i>	451
*	
<i>Szabó Pál és Veres Péter művei, irodalmi vonatkozású írásai. (Részlet A népi írók bibliográfiája c. kiadás alatt álló munkából). Közzéteszi: Varga Rózsa és Patyi Sándor</i>	463

Az Osztály életéből

<i>A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának munkája 1970-ben</i>	495
--	-----

Szemle

<i>A magyar szavak történeti regénye. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. kötet.) (Gulya János)</i>	500
<i>Király István: Ady Endre. (Kenyeres Zoltán)</i>	507
<i>Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. (Régi magyar dallamok tára II.) (Bárdos Kornél)</i>	514
<i>Erdélyi István: Selkupisches Wörterverzeichnis. (Honti László)</i>	517

Megjelent 1972. IX. 12.

Index: 26.500